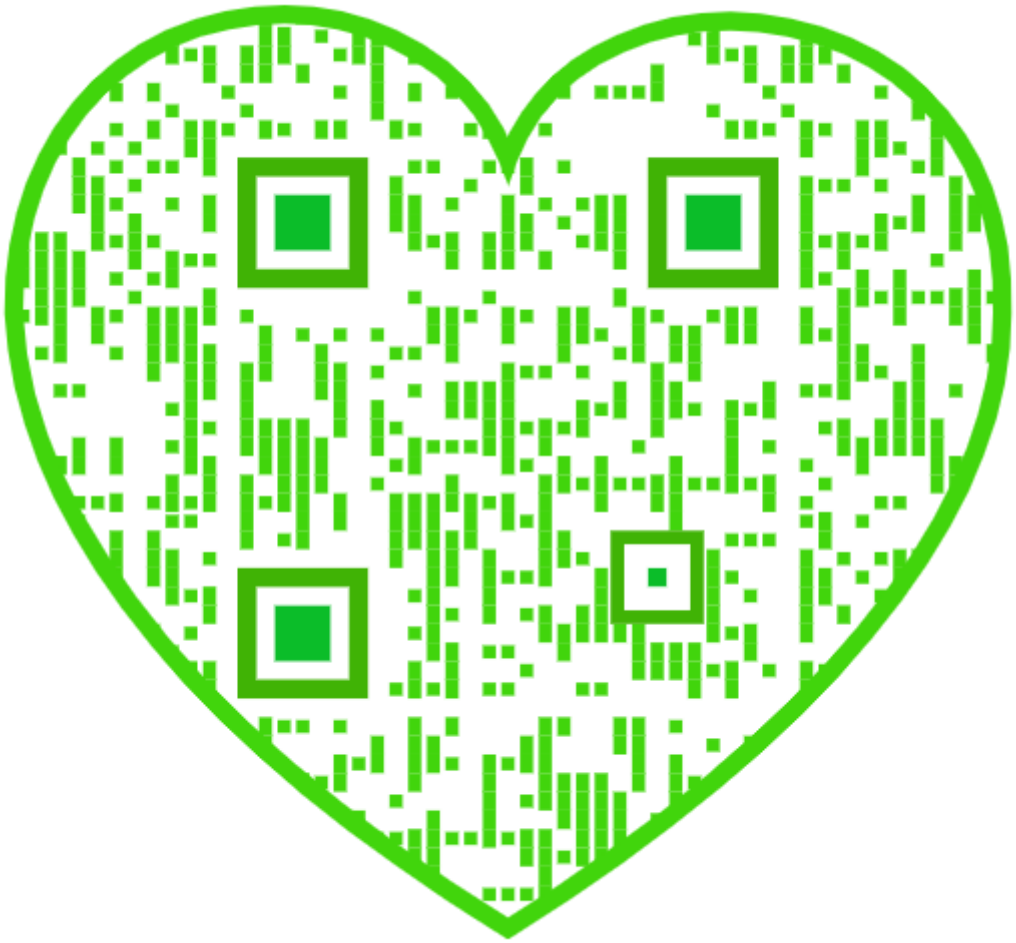

De Katholiek.

VIERDE DEEL.

NAMEN VAN MEDE-ARBEIDERS

AAN DIT MAANDSCHRIFT.

P. A. van Antwerpen, R. K. Priester te Utrecht.
M. van den Boogaard, R. K. Priester en Conrector te Ravenstein.
Th. J. H. Borret, S. Theol. Dr. Professor in het Seminarie te Warmond.
J. Brinkman, ✻ Professor in het Seminarie te Warmond.
C. Broere, Leeraar in het Seminarie te Velzen.
J. T. van Brussel, Pastoor te Delft.
J. J. Burgmeijer, R. K. Priester te Rijswijk.
J. Cuyten, President en Professor in het Seminarie te Haren.
C. J. van Erp, R. K. Priester te Irnsum.
J. B. Eulenbach, S. Theol. Dr. Pastoor te Goudkade.
A. D. Godhardt, Apost. Mission. in de Oost-Indien.
E. S. van der Haagen, Pastoor te Soeterwoude.
J. T. Jorña, Pastoor te Harlingen.
H. Kamp, Pastoor te Dokkum.
G. Kok, R. K. Priester te Bodegraven.
G. A. Oortmans, Professor in het Seminarie te Warmond.
H. Opdenkamp, R. K. Priester te Amsterdam.
J. A. Peerboom, Professor in het Seminarie te Roermond.
P. van der Ploeg, Leeraar in het Seminarie te Velzen.
A. J. Pluym, Professor in het Seminarie te Warmond.
J. H. Smits, Regent in het Seminarie te St. Michiels-Gestel.
G. W. van Someren, Pastoor en Deken te Eindhoven.
F. X. Sparmakering, Pastoor te Alkmaar.
T. Spierings, vice Regent en Leeraar in het Seminarie te St. Michiels-Gestel.
J. Spitzen, Pastoor te Vollenhoven.
W. Steenhoff, S. Theol. Dr. Professor in het Seminarie te Warmond.
N. J. A. Steins Bisschop, Pastoor te Amsterdam.
F. J. van Vree, President van het Seminarie te Warmond.
J. G. Wennekendonk, Pastoor te Amersfoort.
J. H. Wensing, Professor in het Seminarie te Warmond.

De Redactie.

TE 'S GRAVENHAGE, BIJ A. P. VAN LANGENHUYSEN. — 1843.

INHOUD VAN HET VIERDE DEEL.

HOOFD-ARTIKELEN.

Vrijheid 1

Kerkelijke geschiedenis. — Het leven van Franciscus Xaverius, Mede-oprigter der Jesuiten-orde, bijgenaamd Apostel van Indië, door F. C. van der Meer van Kuffeler, Kandidaat tot de Heilige Dienst (*verv.*) . 18

Nader gesprek met den Eerw. heer Wennekendonk, tot verdediging der Bisschoppelijke Klerezie; door P. Buijs (*vervolg*) 45

Godsdienstplegtigheden (*vervolg en slot*) 85

Iets over de polemiek van den *Kerkbode* en van Dominé van Vollenhoven (*vervolg*) 102

Lager onderwijs. Schets van de geschiedenis der Staatsverordeningen op het lager onderwijs, hier te lande, sedert de invoering der Hervorming (*verv.*) 118, 375, 442

Onderzoek of de ongehuwde staat (*het celibaat*) der Katholieke geestelijken strijdig is met Gods *geschreven* woord, en of de Katholieken, die dit ontkennen, ten minste op dat punt de H. Schrift *verdraaijen* en *verdonkeren*, iets waarvan zij beschuldigd worden door den *Evangelischen Kerkbode* 161

Het woord van den *Evangelischen Kerkbode* «van en over den *Katholiek.*» 180
Kerkelijke geschiedenis. Naar het Hoogd. van Dr. Theod. Katerkamp en andere Schrijvers bewerkt door J. G. Wennekendonk, Katholiek Priester 201
Breve van Zijne Heiligheid tegen de keus en wijding van H. J. van Buul 225
De Vrijheid der Katholieken als Katholieken, en de Vrijheid der Protestanten als Protestanten . . . 241
De *Edinburgh Review* en de heer *E. B. Swalue* . . 277
Het besluit van den 28 Augustus 1843 (Staatsbl. n°. 43) uit een *regtskundig* oogpunt beschouwd 293
Christelijke Archeologie. Het marmeren opschrift van *Autun* 325
Kerkelijke geschiedenis. — Verhaal van de verrigtingen der Jesuiten in Friesland, door Pater Willebrordus van der Heyden, lid van de orde der Jesuiten . . 352
De brief van Jesus Christus aan Abgarus, Koning van Edessa 413

VERSCHEIDENHEDEN.

Inkomsten der geestelijkheid 59
Prophetie 62
Eene inleiding 62
Wat er van komt, wanneer de Kerk tot dienstmaagd van den Staat verlaagd wordt 144
Curiosum 148
De Pausin Joanna in het Nederlandsch archief voor Kerkelijke geschiedenis 251
Het gemengde huwelijk 402, 471
Curiosa uit den *Evangelischen Kerkbode* 483

LETTERLOVER.

Aan eenen vader bij het naderen tot de eerste H. Communie zijner kinderlooze dochter 79
Graaf Ranolf van Chesters wonderlijke behoudenis . . 157
Het Leven 231

BOEK-AANKONDIGING.

Het jongste geschrift van den Aartsbisschop van Keulen. Vrede tusschen Kerk en Staat . . . 64, 151, 302
De Dorpeling, een leesboek ter bevordering van goede zeden, enz. 154
Silva, of het vermogen der deugd, enz. 155
Herinneringen uit Italie door den Markies de Beauffort . 319
Vervolging en lijden der Katholijke Kerk in Rusland, met onuitgegevene bewijsstukken gestaafd . . . 411
Histoire de Salomon, dédiée à son Altesse royale, Monseigneur le Duc de Brabant, par l'Abbé G. J. B. Meynders 510
Nuttig handboekje voor de jeugd na haren volbragten schooltijd 510
Goed zaad in goede aarde 511

Julij 1843.

VRIJHEID.

Er is misschien geen woord, waarvan men in verschillende tijden en omstandigheden, dikwerf in zeer tegenstrijdigen zin, zoo veel misbruik gemaakt heeft, als van het woord *vrijheid*. Vooral is dit in onze eeuw als eene magtspreuk luide gehoord, en de Vrijheidlievende (!!) *Ev. Kerkbode* heeft het woord *vrijmaken* op zijn uithangbord gesteld.

In onze beschouwing over de *waarheid* (1), hebben

(1) Ter gelegenheid van dit stukje over *de Vrijheid*, als een vervolg op het geleverde over *de Waarheid* (1), kunnen wij de alterjammerlijkste en nietige aanmerkingen, die daartegen gevonden worden in *de Godgeleerde Bijdragen* voor het jaar 1842, 16e deel, 2e stuk, bladz. 265, 266, niet geheel met stilzwijgen voorbijgaan. Niet omdat de daar gevonden tegenbedenkingen zoo belangrijk zijn, maar om aan te toonen, dat zij niets bewijzen tegen het aangevoerde en dus niets ter zake afdoen. *De strekking van dit Stukje is niet, dat de Christen tot de kennis der waarheid niet komen kan, dan door de Apostelijke overlevering, en niet door de Bijbellezing;* dit is eene onjuiste opvatting onzer gedachte. De strekking is, dat de *mensch* (dus ook de Heiden, de Jood, de Turk) door het lezen der H. Schrift ALLEEN niet tot de kennis der waarheid komen kan. Want, terwijl de *waarheid* slechts één is, zouden de Bijbellezers over het algemeen eensgezind moeten zijn in de leerpunten des geloofs; doch hiertegen levert de onverbiddelijke geschiedenis de treurigste bewijzen, daar niet alleen de minkundigen, maar zelfs de geleerden, die den Bijbel als eenigste kenbron der waarheid hebben verkondigd, het nooit, ook zelfs in gewigtige leerpunten, hebben kunnen eens worden. De vruchten der verdeeldheid bewijzen reeds het onhoudbare van dat Bijbelstelsel. Als men het dus in den loop van drie eeuwen niet is kunnen eens worden, dan kan de geschiedenis van het Protestantisme op zich zelve genoeg zijn, om de ongenoegzaamheid van het Bijbellezen voor elk mensch, als middel tot vinding der waarheid, aan te toonen. Maar wij wilden, ter betere bevatting der eenvoudigen, verder gaan en aantoonen, dat de bedoeling van Christus niet geweest is, noch kan geweest zijn, om

(1) Zie Katholiek, Febr. 1842.

wij het voornemen gemaakt, dat wij ook iets over de *vryheid* zouden zeggen, en wel vooral om aan te toonen,

door dat middel alle menschen tot de kennis der waarheid te brengen. Dan toch moest Hij bevolen hebben, alles te schrijven; de tijd en kunde, om den Bijbel te lezen, moest aan niemand ontbroken hebben; niet alleen in deze laatste, maar ook in de eerste eeuwen des Christendoms; doch daar er 15 eeuwen verloopen zijn, eer men dit beginsel vooruitstelde, zoo waren onze eenvoudige bedenkingen, of bedenkingen voor eenvoudigen, naar ons oordeel, zeer geschikt om de zwakheid, ja verkeerdheid van het Protestantsch beginsel te doen uitkomen. Hoe men derhalve het Katholijk beginsel beoordeele, wij hebben vijftien eeuwen voor ons, in welk tijdvak niemand op de gedachte gekomen is, die stelling van *Bijbel alleen genoegzame kenbron der waarheid* te verdedigen, en de drie volgende eeuwen, waarin men dat beginsel bij de Protestanten heeft aangenomen, zijn eeuwen van klimmende verwarring geweest, die in deze laatste halve eeuw dermate is toegenomen, dat men op eene ineensmelting der verschillende seeten, onder den naam van *Evangelischen*, is bedacht geworden. Hoe moeijelijk echter die ineensmelting gaat, leert de geschiedenis van den dag. Ten andere zijn de Godgeleerde Bijdragers hier buiten het spoor getreden, en hebben het doen voorkomen alsof de Katholieken tegen het lezen van de H. Schrift onvoorwaardelijk zich verzetten; dit verwijt is ons duizend en éénmaal gedaan, en even zoo dikwijls tegengesproken; het is hun gezegd, dat het niet het *eenige* middel, niet het middel voor *allen* is noch zijn kan, om de waarheid te vinden, en daarom willen wij, in deze reeds te lange *noot*, daarover niets meer zeggen; maar op het voorbeeld van den Schrijver in *de Godgeleerde Bijdragen* verwijzen naar Schrijvers en Verhandelingen, die in menigte bestaan; en om ten minste een der laatste stukken voor het beginsel der Katholieke Kerk te noemen, dan leze men den *Godsdienstvriend*, 1842, maand December. Overigens, als de Hoogleeraar *Schrant* het geschrijf in de *Bijdragen tot de beoefening en geschiedenis der godgeleerde wetenschappen*, XIe deel, bladz. 735, enz., eenige wederlegging waardig keurt, dan is Z. H. Geleerde daartoe genoeg in staat, zoo dat wij de pen voor hem niet behoeven op te nemen; en omtrent de echtheid van den Protestantschen Bijbel leze men een geschrift, uitgegeven in het jaar 1797, door *B. S. Sinkel*, advocaat te Amsterdam, onder den titel: *De weg der vereeniging voor alle Christenen geopend, op redelijke voorwaarden aangedrongen, de bedenkingen deswegens opgelost, en verder ter vriendelijke overweging voorgesteld aan de Leeraren der Remonstrantsche Broederschap, bij gelegenheid van derzelver brief, op naam van gemelde Broederschap, rondgezonden aan al de leeraren en opzieners der Protestantsche Gemeenten in Nederland*, waarvan *eene nieuwe uitgave* verschenen is te Amsterdam, bij de wed. F. J. van Tetterode, 1821.

dat de spreuk: *de waarheid zal u vrij maken*, allerminst voor het voorhoofd van den *Evangelischen Kerkbode* past.

De eerste vraag moet dus zijn: *wat is vrijheid?* Verschillende standpunten leveren natuurlijk verschillende beschouwingen, dus ook betrekkelijk de vrijheid.

In vroegere eeuwen der wereld, had men twee hoofdstanden in de menschelijke maatschappij, die der slaven en der vrijgeborenen. Zoo was reeds in het huis van Abraham *Agar* eene slavin, en *Sara* eene vrije vrouw. Zoo zijn in volgende eeuwen geheele volken gesplitst in slaven en vrije personen. Het is deze soort van slavernij, die de Kath. Kerk steeds als hinderlijk voor de omhelzing, en nog meer voor de praktische ontwikkeling van het christendom beschouwd, en daarom door alle geoorloofde middelen getracht heeft uit te roeijen. De *philantropie* onzer eeuw moge het met de afschaffing der slavernij goed meenen, maar zij komt, bij de werking der Kerk vergeleken, eeuwen achteraan.

In een veel ruimeren zin hebben sommige volken zich van hunne vorsten en regeerders in het burgerlijke losgerukt, soms door oproer en kracht van wapenen, welke ommekeer vaak met een verdrag eindigde; en dit noemde men dan verkregen *vrijheid*, schoon niet zelden hunne onafhankelijkheid door de mededinging en heerschzucht van vele meesters, meer dan hun vorige toestand aan de slavernij gelijkvormig werd.

Van het ergste soort van *vrijheid* was degene, die door den tuimelgeest onder een magtig volk geworpen, onder de spreuk van *Vrijheid, gelijkheid en broederschap*, alle maatschappelijke banden vaneen reet en

verwarring, schrik, verwoesting en moord onder de vreedzaamste en braafste burgers verspreidde, schoon men het echt beginsel van ware maatschappelijke vrijheid, op gedenkpenningen van dat ongelukkig tijdvak plaatste: *Liberté sous la loi;* een beginsel, dat, goed gehandhaafd wordende, de eenige goede grondslag van maatschappelijke vrijheid zijn kan. Want noch onafhankelijkheid, noch losbandigheid, is ware vrijheid. Deze kan alleen onder de bescherming der wetten genoten worden. Maar wetten vooronderstellen een gezag, waardoor ze gegeven en gehandhaafd worden, en eene magt om de overtreders te straffen, zonder welke kwaadwilligen de vrijheid hunner maatschappelijke medeleden naar welgevallen zouden kunnen verstoren, belemmeren of wegrooven. Dit is in alle maatschappijen, groote en kleine, kennelijk. Het zij men een koningrijk of eene dorpsgemeente, eene vergadering van staatkundigen, letterkundigen of van welken aard ook beschouwe, overal legt eene wet den grondslag tot de handeling der leden, die dan alleen, en slechts in zoo verre vrij zijn, als zij stiptelijk de gelegde voorschriften volgen. Naar gelang toch, dat van de gemaakte bepalingen door den eene wordt afgeweken, vermindert de vrijheid van den andere, en naar gelang het gezag eene meerdere of mindere magt bezit, om deze inbreuken te beteugelen, blijft ook de vrijheid in meerdere of mindere mate bestaan; dan alleenlijk is zij volledig, als het gezag in zijne volle kracht is, om die te handhaven. Daar nu de Kerk van Christus op aarde ook eene maatschappij is, uit menschen zamengesteld, die, schoon tot verhevener doel vereenigd, echter

menschen blijven, zoo is hetzelfde beginsel ter instandhouding der godsdienstige maatschappij en handhaving der vrijheid, volstrekt onontbeerlijk.

Als godsdienstig wezen is de mensch dus niet vrij, om te doen, noch om te gelooven, wat hij wil; zijn hart ligt onder de wet der geboden, en zijn verstand onder de wet des geloofs. Waar dus het woord *vrijheid, vrij worden, vrij maken,* in de H. Schriften van het *Nieuwe Verbond* voorkomt, beteekent dit niet, dat de Christen mag doen en gelooven, wat hij wil; maar het ziet op den gelukkigen toestand van den mensch, waarin hij door de verlossing, door Gods Zoon bewerkt, verplaatst is: een staat van vrijheid, in tegenstelling van de slavernij der zonde. Deze is vooral de zin der woorden, op het voorhoofd des *Ev. Kerkbode* geplaatst: *De waarheid zal u vrij maken.* Jesus sprak die woorden tot dezulken *der Joden, die in Hem reeds geloofden,* en wel als Zoon van God, zijnen Vader; want er waren velen, die niet begrepen, *dat hij van God, als van zijnen (natuurlijken) Vader, sprak* (1). Dezen, zijne uitdrukking opvattende als sprak hij van de vrijmaking van de ligchamelijke slavernij, pochten, dat zij, als Abrahams kroost, nooit in slavernij geweest waren, en stelden de vraag voor, hoe Hij zeggen konde, *gij zult vrij zijn.* Het hierop door Jesus gegeven antwoord: *Voorwaar, voorwaar, Ik zeg u, dat al wie zonde doet, een slaaf der zonde is* (2), neemt allen twijfel omtrent de bedoeling des Zaligmakers weg, en overtuigt ons, dat Hij hier over de vrijheid van de zonde spreekt, die het deel zou zijn van allen, die in Hem, de eenwige Waarheid, en al, wat Hij zou verkondigen, zouden

(1) Joh. VIII: 27. (2) v. 34.

gelooven; die vrijheid, die tegenover de begeerlijkheid staat, waardoor de mensch een slaaf der zonde is. In dien zin schreef de H. Apostel Paulus aan de Romeinen, *dat zij dienstknechten der zonde waren geweest, nu vrij gemaakt van de zonde* (1).

De voornaamste vrijheid dan, ons door Christus aangebragt, is de vrijmaking van de zonde; *waardoor zij waarlijk vrij waren.* Eene andere vrijheid, die den Joden bijzonder werd geschonken, was de ontheffing van alles, wat de wet des Ouden Verbonds, wat de Synagoog slaafsch had en toch verpligtend was, zonder die overvloedige genadehulp, die ons door J. C., bij de verlossing uit de slavernij der zonde is, en bij voortduring wordt gegeven. Daarop roemde de Apostel aan de Galaters (2) als op eene *vrijheid, waarmede Christus hen had vrijgemaakt.* Ziedaar de voornaamste bedoeling van Christus, den zin zijner woorden in zijn gesprek met de Joden over de *vrijheid.* In dienzelfden geest hebben de Apostelen *Paulus, Petrus* en *Jacobus* over de Christelijke vrijheid geschreven.

Met welke bedoeling plaatst nu de *Ev. Kerkbode* de woorden van Christus: *De waarheid zal u vrij maken,* op zijn uithangbord? Is het om zijne lezers aan te kondigen, dat zij gelooven, vrij te zijn van de slavernij der zonde, of ontheven van de inachtneming der Mosaïsche Ceremonie-wet? Men kan niet vooronderstellen, dat de Amsterdamsche Predikanten zulk een ernstig godsdienstig gelaat aan hunnen *Bode* hebben willen geven. Ten minste uit de daarin voorkomende stukken, blijkt die bedoeling niet. Zij hebben dus eene geheel andere *vrijheid* op het oog, en grepen den tekst

(1) Rom. VI: 16 en volg. (2) Gal. IV: 31.

uit *Joannes* slechts aan, omdat er de twee woorden: *waarheid* en *vrijmaken* in gevonden worden; rukken, zoo als naar gewoonte, die uit het verband, waarin ze door de EEUWIGE WAARHEID, die ons de *vrijheid* geschonken heeft van de slavernij der zonde en der Joodsche wet, gesproken zijn, en meenen zekerlijk hun Protestantsch beginsel, om in geloofs- en godsdienstzaken van niemand af te hangen, — vrij te zijn, om leerstukken aan te nemen en te verwerpen, te veranderen en te verdraaijen, naar tijd en omstandigheden, en hunne vrijheid hierin openlijk aan te kondigen.

Ten minste als men de geschiedenis der zoogenaamde Hervorming een weinig met de gedachte doorloopt, dan toonen de mannen, die onder hen als groot te boek staan, in dien zin het woord *vrijheid* voor zich te hebben opgevat.

Luther heeft die breede *vrijheidsbaan* geopend, met zijne gevoelens over eenige leerpunten der Kerk, in strijd met het geloof der Vaderen, openlijk te *Wittemberg* aan te plakken en die op zijne wijze te verdedigen. Hij meende, de *vrijheid* te hebben, een nieuw geloof in te voeren, allen ter omhelzing daarvan te verpligten, en degenen, die hem daarin niet volgden, zoo als *Zwingel* en de *Sacramentarissen*, omtrent *de wezenlijke tegenwoordigheid onder de nuttiging des Avondmaals*, met vloeken te overladen en als ketters te schelden. Eerst beriep de man zich op het oordeel en de uitspraak van den *H. Vader* en zijn *Raad*, en zoodra die uitspraak hem mishaagde, nam hij de *vrijheid*, zich daaraan niet te houden, en wilde toen den Paus en de Kardinalen in zakken stoppen en in de Middellandsche zee werpen. Hij maakte van de *vrijheid* in gods-

dienstzaken zoodanig gebruik, dat hij naderhand eene leer verwierp, die hij in de eerste hervormingsjaren als geloofsleer had voorgedragen, en breidde die *vrijheid* zoo verre uit, van naar welgevallen ieder leerstuk aan te nemen of te verwerpen, om altoos in strijd met de Katholieke Kerk te zijn. Zoo handelde *Luther* met de *vrijheid*, zoogenaamd, van geweten, en zoo volgden hem zijne leerlingen na. De vrijheid, die hun aartsvader zich had aangematigd, was de maatstaf, waarnaar zich een *Melanchton*, *Bucer*, *Oecolampaad* en anderen gedroegen, bij het afkeuren en verwerpen van eenige gevoelens, die hun leermeester hun had opgedischt, terwijl *Calvyn*, zich aan niemand zijner voorgangers storende, met zijne spitsvinnigheid de *vrijheid* nam, een in vele opzigten zeer verschillend leerstelsel voor te dragen. Het geheele Protestantisme beriep zich op diezelfde *vrijheid*, in de verwijdering van de leer der Katholieke Kerk, die in de Kerkvergadering van Trente nader was gedefinieerd.

De Dordsche Vaders namen de *vrijheid*, de leer van Arminius te veroordeelen en de Remonstranten buiten hunne gemeenschap te sluiten. Op diezelfde *vrijheid* zich grondende, weken de Synodale mannen van 1816, van de Dordsche voorschriften van 1618 af; terwijl sommige Ouderwetsche Predikanten de *vrijheid* aan zich behielden, om die latere verordeningen ter griffie te deponeren, en met de nieuwe Kerkzangen, volgens den vrijheidsregel, omsprongen; ja zelfs een aantal fijne zusters en broeders, bij het voorstel van Deminé, om door opstaan of zitten-blijven aan de voorstellen der Synode, bij de voorbereiding tot het Nachtmaal, hunne goedkeuring te

geven, en als waardige Leden ter Tafel te naderen, maakten van dezelfde *vrijheid* gebruik, om onder de Voorbereidings-Predikatie te blijven zitten. Zelfs zoo ver dreven sommige kerkeraden van den ouden stempel het beginsel van vrijheid, dat zij aan eenige hunner de vrijheid *ontnamen*, zoo als in het jaar 1818 te N....., eene zekere soort van *Wijze Vrouw*, onder *censuur*, zegge *kerkelijk censuur*, gesteld was; en in 1825 te V., een Protestantsch jongeling, die de *vrijheid* wilde nemen, om tot de Katholieke Kerk over te gaan, openlijk door Dominé, van de hoogte des kansels, in den Gereformeerden kerkban gedaan, en als een verrot lid van het ligchaam zonder hoofd afgesneden werd.

En welke verschijnselen der *vrijheid* zien wij tegenwoordig rondom ons? Eenige oprakelingen van het oude *Dordsianisme*, gaan zich weder vereenigen volgens het *vrijheids*-beginsel, onder den zonderlingen naam van *Afgescheidenen*, om met den ouden zuurdeesem van onverdraagzaamheid, veel gisting te bewerken (1). En wie zou het gelooven? het veelkleurige Protestantisme, dat sedert drie eeuwen onderling is verdeeld geweest in zoo vele secten, die over elkander den baas gespeeld hebben, naar gelang zij in eene landstreek de meerderheid bezaten, zoo als de

(1) «Ja dit (*de onvoorzigtigheid der duivelskinderen*) gaf ook «aanleiding, dat de Heere zich eene gemeente vergadert, die Chris«telijk afgescheiden wordt genoemd, en..... de onvoorzigtigheid (van «de kinderen des duivels) zal er zeker toe medewerken, dat die «worde uitgebreid, al moet zij dan *in drie maten meel nog een «weinig zuren.*» (*De Duivel bedrogen, door eenen al te onvoorzigtigen ijver zijner Dienaren in de negentiende eeuw. Aangetoond door eenige vergelijkingen van den beginne der wereld af*, door F. A. Kok, *Christelijk afgescheiden Leeraar te Wanswerd*, Te 's Hage, bij *J. van Golverdinge*, 1843 (bl. 17).

Lutheranen in Duitschland, de Episcopalen in Engeland, de Calvinisten in onze provincien; dat Protestantisme mengt in eenige streken twee gezindheden, als olie en was, door middel van eene vorstelijke kerkorde, ineen, maakt *en compagnie* elders een' Bisschop; en zij, die in het jaar 1618 zoo geweldig boos waren op de volgelingen van *Arminius*, en de aanklevers van *Luther* en *Menno* zoo maar even duldden, gaven hun in 1816 reeds gelijke regten en voordeelen; elke afdeeling hield hare vergadering, ter handhaving harer gevoelens, en bleef op betamelijken afstand naar den regel van de vrijheid des gewetens. Doch thans is de vrijheidszon voor allen opgegaan; zonder eenig terugzigt op vroegere kibbelingen, verketteringen, wederkeerig geschrijf en geschreeuw, gaan zij zich verbroederen (de vrijheid van denken aan elk overlatende), om aan het oudste der Kerkgenootschappen in de Christenwereld, aan de Katholieke Kerk, DE VRIJHEID, die zij zelven op zoo velerhande wijze voor zich gezocht, genoten en gehandhaafd hebben, te betwisten.

Dat heet de vrijheid voor zich ten hoogsten top voeren, kneedbaar, als was, naar tijd en omstandigheid. Het zonderlinge echter dier geheele vrijheidsgeschiedenis is, dat zij, die de vrijheidstoon het hoogste hebben aangeheven, als leerstuk hebben aangenomen, dat zij geenen *vrijen wil* hebben; dus vrij om te denken, tot verwarring toe, en vrij, om te verwerpen, tot dat men niets overhoudt; maar niet vrij, om te handelen; zijnde in eene meerdere of mindere maat, naar de meer of min strenge vasthouding van dat systeem, op den weg naar de eeuwigheid, vrijheidsmannen zonder wil, iets meer dan kunstwer-

ken en automaten. Maar den Katholieken, die de leer van den vrijen wil niet hebben verworpen, die den wil door de zonde wel verzwakt en ten kwade geneigd; maar den mensch daarvan niet beroofd gelooven, wordt de vrijheid betwist, om naar de voorschriften en instellingen der aloude Kerk te gelooven en te handelen.

Zoodra de vrijheids-schreeuwers door het regt des sterksten in het laatst der XVIe eeuw, meester waren geworden, bestond er voor de Katholieken geene vrijheid meer, geene kerken, geene priesters; eerst na 80 jaren zuchtens werd zeer oogluikend, hier en daar eene schuur geduld, om er zijne knieën voor zijnen God te komen buigen. In de steden kroop men in steegjes en gangetjes, vaak op bovenverdiepingen van uitgebroken huizen; ten platten lande, aan uithoeken der dorpen of gehuchten, meestal in gebouwen, hebbende de gedaante van een beestenstal; men was genoodzaakt eene jaarlijksche belasting aan den Baljuw of Schout voor het bezit van elken Priester te betalen, met streng verbod, van geen van elders komenden geestelijke, eenige dienst in de getollereerde kerk te laten verrigten of in huis te laten vernachten. Zoo veel vrijheid was er voor de Katholieken vóór het jaar 1795 (1).

En na zulk zuchten, gedurende het 80jarige tijdvak, en na allerlei kwellingen en knevelarijen, in de

(1) Toen werden ten minste de Baljuw- en Schoutsgelden, die de Katholieke Priesters, bij hunne intrede in eene Gemeente, en de Katholieke Kerkbesturen jaarlijks verpligt waren te betalen, afgeschaft. De kundige en regtzinnige advocaat *Valkenaar* heeft in een pleidooi, over dat knevelgeld in de groote kerk te Noordwijk, in 1802 gevoerd, voor goed paal en perk aan die onregtvaardige vorderingen gesteld.

daarop volgende anderhalve eeuw, durft een Ministerie, in 1829, op den 11 December, in eene koninklijke boodschap, den Vorst in den mond leggen, dat de *Leuze van de godsdienst, die wij en ons huis, op het voetspoor onzer vaderen, belijden, vrijheid is* (1).

Hoe groot moet de onbeschaamdheid van zulke mannen zijn (want onkunde in de geschiedenis durven wij in hen niet onderstellen), dat zij zulke taal durven verkondigen in een land, waarin elk inwoner, die den ouderdom van 40 jaren bereikt heeft, het juk der godsdienstige slavernij als burger gedragen heeft.

Doch treden wij niet verder in bijzonderheden dier ongelukkige tijden; de Placaatboeken en de geschiedenis zijn daar, ter staving der waarheid, dat de Katholieken *geene vrijheid* hadden, om te handelen, slechts om te denken, maar niet om volgens hunne godsdienstige denkwijze te leven. Schuiven wij dus een gordijn voor het tooneel dier treurige tijden, want de vermelding eener *zieken-bediening* uit dat tijdvak, doet den *Kerkbode* terstond het harnas aangespen (2). Hij doet ons de vraag, of wij het, in ons land, van de Hooge Regering niet dragelijker gehad hebben, dan de Protestanten onder de Katholieke vorsten. Zonder in eene optelling van maatregelen, die de vorsten in verschillende landen, ter handhaving der rust, die door godsdienstige woelingen gestoord werd of kon worden, zonder al die onaangename gebeurtenissen op te tellen,

(1) Zie *Buitengewone Opregte Zaturdagsche Haarlemsche Courant.* 12 December 1829.

(2) Als de *Kerkbode* verlangt, dat namen van plaatsen en personen, waar en door wie zulke trekken van dwingelandij en onverdraagzaamheid hebben plaats gehad, voluit genoemd worden, dan behoeft hij slechts een wenk te geven, en wij zullen er honderd voor één leveren.

meenen wij de zaak der Katholieken in dit opzigt zeer goed te kunnen verdedigen, door de twee volgende bedenkingen.

Vooreerst, waar een Katholiek vorst, en met hem de bevolking, de Protestanten belet hebben, zich te vestigen, uit te breiden, kerken te bouwen, gemeenten te stichten, zoo als dit bij de opkomst der ketterijen geschiedde en nog in sommige Staten het geval kan zijn; daar waren het Hoofd van den Staat en de ware geloovigen in het bezit en verjaard regt, en de vorst door een eed gebonden, om alle inbreuk op de bestaande godsdienst tegen te gaan en de inbreukmakers te straffen. Zij handelden dus overeenkomstig een landsregt, hun pligt en geweten. Iets, hetgeen de Protestanten, die slechts in vergelijking van gisteren waren, en waar zij door geweld of list, de bovenhand gekregen hadden, niet tot grondslag hunner handelwijze kunnen aanvoeren

Ten anderen, zij beriepen zich niet alleen op de vrijheid en hun' zin, om te mogen gelooven of verwerpen, en dien overeenkomstig te mogen handelen, maar verklaarden ook in hunne verdragen met de Katholieken, die vrijheid aan ons te zullen laten; en niettegenstaande het door hen aangenomen beginsel en aangegane overeenkomsten, werden wij verdrukt, en, zoo wel in onze burgerlijke als godsdienstige betrekkingen, als stiefkinderen behandeld.

Daar dus de Katholieke vorsten en hoofden van den burgerlijken staat zich verzetten tegen het indringen der nieuwe secten, hoe ook genaamd, handelden zij overeenkomstig hun eed, pligt en geweten. Doch waar de vrijheid-predikende Protestanten, na een land

overwonnen en een volk overweldigd te hebben, de vrijheid aan degenen betwisten, ja ontrooven, in wier bezitting zij getreden waren, daar handelden zij inconsequent en onregtvaardig. In de onderstelling derhalve, dat de maatregelen der Katholieke vorsten jegens de Protestanten, en die der Protestantsche vorsten jegens de Katholieke onderdanen even gestreng en drukkende geweest zijn, dan kan er nog geene vergelijking van onregtvaardigheid bestaan, dan kunnen de Katholieke overheden regt gehandeld hebben, terwijl de Protestantsche, volgens het Protestantsch beginsel, onregt hebben gepleegd.

Na deze beschouwing over de vrijheid en het gedrag der *vrijheids*-verkondigers jegens de Katholieken is de vraag:

Wat mogen de Heeren van den *Kerkbode* bedoelen met de spreuk aan het hoofd van hun blad. De eige zin des Apostels, in den zamenhang allerduidelijkst volgens de bovenvermelde verklaring vervat, kan tot hun oogmerk daar niet dienen. Zij hebben blijkbaar willen te kennen geven, dat zij de woorden der H. Schrift naar hun gevoelen konden verstaan en uitleggen, door geen gezag ter wereld, dat zij menschelijk noemen, kunnen genoodzaakt worden, eenen met hunne meening strijdigen zin aan te nemen; kortom, dat zij *vrij* zijn in alle geloof en godsdienstzaken zonder den minste band, regel of voorschrift van anderen.

Maar indien die vrijheidsmannen zich dat vrijheidsregt toeëigenen, op welken grond willen zij ons hetzelfde regt betwisten. (1) Of hebben wij volgens hun

(1) Als mijn tegenspreker in de *Bijdragen*, met den Hoogleeraar *van der Palm*, in zijne Redevoering, ter gelegenheid van het 4e

beginsel niet de *vrijheid*, om ons oordeel te onderwerpen aan de uitspraak der Kerk, aan welke niet alleen mannen vol kunde en wetenschap ten dienste staan, maar die (en dit is hoofdzaak) als leerend ligchaam krachtens de belofte van haren goddelijken Stichter nooit in hare hooge uitspraken zal kunnen dwalen? Waarom zouden de Katholieken daartoe niet zoo veel vrijheid hebben als de Protestant, om zijn eigen gevoelen als hoogsten regter in geloofszaken aan te nemen en te volgen? Strekt het ons tot oneer, dat wij ons eigen oordeel mistrouwen, en in geloofszaken bij voorkeur en eeniglijk de leer, die 18 eeuwen geëerbiedigd en gehoorzaamd, en vóór de Protestantsche woelingen nooit dan door een' of ander' Aardsketter op enkele punten tegengesproken is, aankleven? Of is het, zelfs naar menschelijke wijsheid, niet veel voorzigtiger ten aanzien der leer te vertrouwen op de getuigenis van een groot ligchaam, dat van den begin af in het bezit was der gewijde boeken en der traditie, dan zich na 18 eeuwen te verlaten op eigen oordeel?

Ja maar de Paus (werpt men ons met eene onbegrijpelijke onbeschaamdheid tegen), de Paus en zijne raadslieden zijn menschen, aan dwaling onderhevig. Eerstens

eeuwfeest der boekdrukkunst, aan den Hoogleeraar *Schrant* ter overweging durft geven: *Aan wien heeft God de magt gegeven om voor anderen te denken* (1), dan vragen wij aan den Schrijver in de *Godgeleerde Bijdragen:* heeft God aan u de magt gegeven om voor ons te denken? Volgens uw beginsel moet gij *neen* antwoorden; dus behoordet gij over hetgeen wij gelooven te zwijgen; als gij met *v. d. P., de vrije onderzoekingen des verstand, niet aan banden wilt gelegd hebben*, dan past het u allerminst ons onderzoek, op welke wijze dan ook ingerigt, te gispen, ons verstand naar uwe zienswijze te willen buigen, ons uwe gedachte op te dringen, in een woord, ons geloof *aan uwe banden* te leggen.

(1) Bijdragen tot beoefening der Godg. Wetensch. XI D., bladz. 766.

antwoord ik hierop: waren Luther en Calvyn en alle hunne volgelingen geene menschen? Waren de Dordsche Vaders, zijn de mannen van de Synode onzer eeuw, en zijt gij schrijvers van den *Kerkbode* geene menschen, dus aan dwaling onderheven? Met welk regt smaalt gij dan op den Paus met zijn Raad, op de geleerden, die de Kerkvergaderingen in de verschillende eeuwen bijwoonden? Van uw gezigtspunt uit te gaan, zouden er dan ten minste menschen tegen over menschen staan, en zij als geleerden zoo veel regt hebben als gij, en als in den schoot zijnde der oorspronkelijke Kerk, waar natuurlijker wijze veel door traditie bewaard is gebleven, meer vertrouwen verdienen dan gij, die uit de bron der traditie niet putten moogt: en wij zouden zoo veel *vrijheid* hebben, om hunne leer te volgen, als gij om uw eigen gevoelen boven dat van alle andere menschen te schatten

Ten andere met uw beginsel van eigen onderzoek, eigen oordeel, eigen gevoelen, eigen overtuiging, werpt gij allen grond van een zeker bezit der waarheid van geloof omverre; want als gij die vrijheid voor u neemt, dan heeft niet alleen uw vriend, uw buurman, uw land- en geloofsgenoot, maar ook uw tegenstrever, een vreemdeling, elke secten-stichter, de vrijheid, om gevoelens, die regtstreeks tegen de uwe strijden, aan te nemen en te volgen. Ieder heeft het regt, volgens het Protestantsch beginsel, zijn eigen *gevoelen* voor *waarheid* te houden; maar juist uit die vrijheid volgt noodwendig, dat er bij de aannemers en volgers van dit beginsel geene overeenkomst, geene bestendigheid, en dus geene waarheid mógelijk is.

Waarheid is eenheid. Zeven H. Sacramenten en twee bondzegels kunnen beide geene waarheid zijn. Het geloof aan drie plaatsen na dit leven strijdt tegen twee; goede werken met verdiensten en zonder verdiensten; offerande en geene offerande; Kerk met een hoofd en Kerk zonder hoofd; erfzonde en geene erfzonde; magt om de zonden te vergeven, of slechts om de vergiffenis aan te kondigen, sluiten elkander uit, kunnen niet allen waarheid zijn, en nogtans geeft het Protestantsch beginsel *vrijheid* om te gelooven, wat men volgens zijn begrip verkiest, het regt om de tegenstrijdigste gevoelens te omhelzen, en de eenmaal aangenomene voor andere weer af te leggen; dus is er bij hen geene waarheid denkbaar, het is hoogstens *gevoelen, meening* of *goeddunken.*

Waartoe moet dan de zoo hoog geroemde *vrijheid* leiden? Tot eene voortgaande verwarring van gedachten, tot een doolhof van meeningen, opeenstapeling van dwaling, reddeloozen toestand der leermeesters bij de vragen hunner leerlingen, vermenigvuldiging der secten, tot dat deze, moede van den strijd zonder einde, afgemat van het verdedigen hunner opinien, eindelijk alle te voren vastgehouden leerpunten loslatende, in onverschilligheid, ja in een volslagen ongeloof vervallen; of ziende door een straal van goddelijk licht, dat er geen rustpunt in de wereld is dan in de Arke des Heeren, zoo als de duive in de dagen van Noë, met den vredetak terugkeeren naar de Katholieke Kerk.

KERKELIJKE GESCHIEDENIS.

HET LEVEN VAN FRANCISCUS XAVERIUS, *Mede-oprigter der Jezuïten-orde; bijgenaamd Apostel van Indië*, door F. C. VAN DER MEER VAN KUFFELER, Kandidaat tot de Heilige Dienst. Leyden 1842. H. W. Hazenberg en Comp. 8°. XVIII en 341 bl.

(Vervolg.)

Tot hiertoe heeft zich onze beoordeeling van het Werk van den heer *van Kuffeler* slechts bij algemeene aanmerkingen bepaald; bij deze willen wij er nu eenige meer bijzondere voegen, die wij onder het lezen opteekenden. Het spreekt van zelf, dat wij hier niet *alles* opnemen, wat ons onnaauwkeurig of berispelijk voorkwam: het geldt slechts *pauca e multis*. Wij volgen in deze korte aanteekeningen de orde der hoofdstukken, waarvan wij de titels afschrijven, om onzen lezers tevens eene soort van inhouds-opgave des Werks te geven, en hen in staat te stellen, om door eene vergelijking met die van *Bouhours*, *Tursellinus*, *Maffei* of *Bartoli* te kunnen oordeelen van de menigvuldige leemten, welke zich in deze nieuwe levensgeschiedenis van Xaverius doen opmerken.

1. HOOFDST. *Xavier's geboorte, opvoeding en verdere vorming.* bl. 1—13.

De eerste bladzijden van dit hoofdst. bevatten de gewone bijzonderheden van alle biographien, geboorte, afkomst, enz. Hierop hebben wij niets aan te merken.

Bl. 3. Uit het vertrek van *Xaverius* naar de Hoogeschool te Parijs, neemt de S. gelegenheid, om een' kleinen uitval tegen de Scholastiek te doen. «Zij was «op dat tijdstip door de *denkende vernuften* van dien «tijd gerangschikt in de rij der nuttelooze haarkloove«rijen..... Aan deze verkwijnende wetenschap wijdde «*Xaverius* zijn kostbaren tijd.» De gevolgtrekking, hieruit af te leiden, is niet zeer vleijend voor *Xaverius:* hij schijnt onder de *denkende vernuften* van dien tijd geene plaats gehad te hebben; gelukkig erkent de S. op bl. 5 zijne *buitengewone talenten.* Het is beter, inconsequent te zijn, dan onregtvaardig.

Onregtvaardig evenwel schijnt ons de beoordeeling toe over de betrekkingen en het onderling verkeer tusschen *Xaverius* en zijnen vriend en raadsman *Ignatius.* Schoon wij niet veel goeds over den heiligen stichter der Jesuiten-orde uit den mond van den Auteur konden verwachten, hadden wij toch gedacht, dat hij van zijne hooggeschatte leermeesters iets van die behendige taktiek had aangeleerd, om onder den bittersten gal nu en dan wat honig te mengen, en den uitgesproken blaam door eenige loftuitingen te temperen. Ook zelfs hierin schoot de heer *v. K.* te kort. Waarom toch heeft hij den ijver van *Ignatius*, om *eene ziel uit het verderf te winnen*, aan dweeperij toegeschreven, en zijne alles opofferende nederigheid *laagheid* genoemd? Aan sommige lieden is het onmogelijk, al was het dan ook maar *pro forma*, aan deugd en zelfverloochening, wanneer haar glans hun van eene min bevriende zijde tegenblinkt, de verdiende hulde te brengen.

Bl. 11. *Xaverius*, «al had hij dan ook zijn zelf«standig bestaan opgegeven..... had toch nog zoo veel

«van zijn vorig gemoedsbestaan overgehouden enz.» Het valt ons moeijelijk te begrijpen, hoe iemand zijn *zelfstandig bestaan* kan opgeven, en toch nog genoeg van zijn gemoedsbestaan *overhouden*. De S. heeft ongetwijfeld willen zeggen, dat *Xaverius*, al had hij zijnen eigen wil aan dien van anderen onderworpen, toch niet al het eigenaardige van zijn persoonlijk karakter had verloren. Het denkbeeld was misschien juist: de wijze van het uit te drukken is onnaauwkeurig en verward.

II. HOOFDST. *Reis naar Venetie, Rome, Lissabon, tot op zijn vertrek naar de Indien.* bl. 14—40.

In het eerste gedeelte van dit verhaal schijnt de S meestal *Bouhours* te hebben gevolgd. Wij zeggen *meestal*, omdat op meer dan eene plaats de individualiteit van den heer *v. K.*, zoo al niet ten voordeeligste, dan toch ten duidelijkste uitkomt. Zoo b. v. moest hij zich in eene aanteekening (1) over *Montmartre* (bij Parijs), het genoegen geven, om iets over de *teugellooze losbandigheden* eener jonge abdis uit de 16e eeuw te zeggen. Men moet niet vragen, of dergelijke anekdoten met het verhaal in eenig verband staan en tot de belangrijkheid van hetzelve medewerken; het is genoeg, dat sommige Schrijvers der Geschiedenis eene dienst meenen te doen, met hier en daar uit den draf der *Chroniques scandaleuses* eene of andere vergetene bijzonderheid op te visschen, en daarop hunne lezers te vergasten. Haat en afkeer tegen katholieke instellingen, tegen

(1) Deze aanteekening is door den heer v. K. ontleend aan het *Woordenboek der zamenleving*, bij *Diederichs* te Amsterdam uitgegeven.

kloosters, nonnen enz., worden daardoor levendig gehouden, en..... dan is het doel bereikt.

Indien wij vroeger de manier leerden kennen, waarop de S. alles, wat naar het bovennatuurlijke en wonderbare in het leven van *Xaverius* zweemt, wegredeneert, zoo vinden wij op bl. 18 eene proeve van zijne behendigheid, om een *zoogenaamd* wonder *vrij natuurlijk* uit te leggen.

De vroegere biographen van *Xaverius*, *Tursellinus* en *Bouhours* verhalen, dat de vrome zendeling op zijne reis naar Venetie uit vrome zucht naar versterving en boetdoening zich de knie-, voet- en armgewrichten met knellende pezen omwond. Hierdoor ontstond eene hevige ontsteking in het gezwollen en van rondom opgezette vleesch, zoodat *de ter hulp toegesnelde heelmeester*, gelijk de heer v. K. zelf getuigt, *de hevig ontstokene wonde ziende, verklaarde, dat het onmogelijk was, hier eenige dadelijke hulp te kunnen verschaffen. Doch waar menschelijke hulp te kort schoot, daar verwachtten zijne medgezellen den bijstand van God, en in een vurig gebed smeekten zij der Voorzienigheid om redding* (bl. 18). Dit hartelijk gebed werd verhoord, en *in denzelfden nacht* braken de pezen van zelve door en sloten zich de zoo hevig ontstokene wonden. De godvruchtige en dankbare reizigers erkenden in deze plotselinge en onverwachte genezing den vinger Gods, die hun redding en versterking bezorgde, wanneer alle menschelijke hulp ongenoegzaam werd bevonden, De heer *v. K.* wil hier liefst de goddelijke hulp niet in erkennen, en is van gevoelen, dat het «zoogenaamd «wonder zich uit den aard der zaak vrij natuurlijk «laat uitleggen.» *Het dunne koord, eene plantaardige*

zelfstandigheid, zoo als de S. zich uitdrukt, *door de gedurige ettering der wonden tot eene zekere rotting gebragt zijnde, is* WELLIGT *door de trekkingen des lijders in hevige smart veroorzaakt, los gegaan;* en wat de onverwachte genezing der wonden betreft, *hiertoe*, zegt hij, *zullen een weldadige rusttijd* (gedurende EEN' nacht) *en daarbij de noodige zuiveringsmiddelen wel het hunne hebben bijgebragt.* Hiertegen zullen wij alleen opmerken, dat de uitlegging van den heer *v. K.* op een *welligt* is gegrond, regtstreeks in strijd is met die van ooggetuigen (den gencesheer en de reisgezellen van Xaverius), en in de gegeven omstandigheden vrij *onnatuurlijk* moet voorkomen.

Bl. 20. «Te Rome aangekomen..... herhaalde hij «*(Xav.)* zijne monniksgelofte op het *zoogenaamd* graf «der Apostelen.» Gepaster uitdrukking kon de S. niet vinden voor die

gewijde graven,
«Van overal bezocht, de werelt door befaemt,
«Zoo wijdt het heiligh licht den blinden nacht beschaemt.»

Het *zoogenaamd* graf der Apostelen! Men glimlacht onvrijwillig over zulk eene historische *fanfaronnade*. Dit is zeker ook het *resultaat van een grondig onderzoek!* Waarom heeft de heer *v. K.*, al was het dan maar *pour faire contenance*, *Ellendorf* niet aangehaald? Die immers heeft het vraagstuk uitgemaakt!

O Constantijn! waarom plantte uwe vorstenhand een gouden kruis op het heilig gebeente van den Prins der Apostelen; waarom bouwdet gij op de graven van *Petrus* en *Paulus* die bewonderingswaardige Basilieken, welker onevenaarde pracht *Eusebius* aan de nakomelingschap deed kennen? O *Chrysostomus!* O

Groote *Leo!* waarom zocht gij Rome's roem en glorie niet in hare oudheid, niet in haar wereldgebied, niet in hare rijkdommen of oorlogsfeiten, maar in den schat, dien zij in hare muren besloot, in de eerbiedwaardige ligchamen der twee groote Apostelen?.... Toen gij zóó spraakt en zóó handeldet, waart gij òf dwazen, òf huichelaars, òf bedriegers: gij verspildet uwe lofspraken en uw goud aan eene hersenschim, gij eischtet den eerbied der volken voor eene leugen!

Op bl. 26 wordt de prediking van *Xaverius* te Bologna en te Rome geschetst. In eerstgenoemde stad «was en bleef zijne voordragt zoo boeijend en weg-«slepend, dat hij op de menigte met het gelukkigst «gevolg werkte.» Verder verhaalt ons de S. dat «men «hem ter oorbiecht uitnoodigde en om aflaat aanhield.» Èn denkbeeld èn uitdrukking zijn hier onnaauwkeurig. Iemand *ter oorbiecht uitnoodigen*, is iemand ter belijdenis zijner zonden uitnoodigen; dit zal hier, ten opzigte van *Xaverius* wel het geval niet zijn. De goede Bolognezen wilden bij *Xaverius* biechten: niet omgekeerd. — Tot het geven van aflaten had *Xaverius*, toen nog eenvoudig priester, geene magt; men kon er dus niet wel bij hem om aanhouden. Later, als Apostolische Nuntius, vroeg *Xaverius* er zelf van den Paus, zoo als de S. op bl. 54 vermeldt. — Men veroorlove ons hier eene aanmerking, die ons dikwijls bij het lezen van Protestantsche schrijvers voor den geest kwam. Om met naauwkeurigheid over Katholieke leerbegrippen of gebruiken te schrijven, is het niet genoeg, eene of andere *Dogmengeschichte* oppervlakkig te hebben doorbladerd: men dient den geheelen omvang, den zamenhang, den geest en de strekking van het

Katholicke dogma te kennen. Onkunde en oppervlakkigheid verraden zich soms door ééne uitdrukking.

De krachtige en overtuigende wijze, waarop *Xaverius* te Rome aan zijne talrijke toehoorders het verschrikkelijke der eeuwige straffen voorhield, wordt door den heer *v. K. eene navolging van den geest dier eeuw* genoemd. «Men herinnere zich slechts, «zegt hij, hoe «zelfs *Luther* met duivel, hel en eeuwig solfervuur «schermde, en de vrome schaar angstig beven op het «lijf joeg» (bl. 27). Wij weten niet, tot welke godgeleerde school de heer *v. K.* behoort, en hoeverre bij hem de oude Leydsche orthodoxie (1) op den achtergrond staat: alleen willen wij opmerken, dat het woord *schermen* òf ongelukkig is gekozen, òf de uitdrukking is van een gevoelen over de eeuwige straffen, dat wij den S. niet zouden aanraden aan zijne bekeerlingen in de Indien te verkondigen. (2)

(1) Om niet van de vroegere Leydsche Hoogleeraren te spreken, wier regtzinnigheid in dit punt genoeg bekend is, zullen wij slechts aanmerken, dat het dogma van de eeuwigheid der straffen uitdrukkelijk in het *Compendium* van wijlen Prof. *van Voorst* wordt geleerd (*Locus* IX, § 10). Of de tegenwoordige Hoogleeraar *van Oordt* ten dien opzigte *liberaler* denkt, durven wij niet verzekeren. Zijn Hooggel. is een der mede-arbeiders van het tijdschrift: *Waarheid in Liefde*, dat volgens het zeggen van den heer *Groen van Prinsterer* c. s., vertegenwoordiger is *van die gevoels-theologie*, *welke*, *na den grondslag der vereeniging met God weggenomen te hebben*, *zich in ijdele bespiegelingen en droomerijen over eene liefde* ZONDER STRAFFENDE GEREGTIGHEID *vertiest* (Adres, bl. 16).

(2) De heer van Kuffeler is eenigen tijd geleden, overeenkomstig met zijn vurig verlangen, tot predikant in eene der Oost-Indische Gemeenten benoemd.

III en IV HOOFDST. *Reis naar de Indien, verblijf te Goa, vertrek naar de kaap Comorin, tot op de reis naar Melliapour of St. Thomas. — Verblijf te Melliapour, reize naar de Molukken, tot op de reis naar Japan.* bl. **41—153.**

De Schrijver verzekert ons hier op nieuw van zijne onpartijdigheid, welke, zegt hij, «alleen ons der his-«torische waarheid naderbij brengen zal.» Maar het is moeijelijk, ten opzigte van *Xaverius* onpartijdig te wezen, «daar wij aan de eene zijde ons zoo ligt door «de erkende deugd en pligtsbetrachting van onzen «zendeling, tot een gunstig oordeel in het algemeen «zouden zien overgehaald; terwijl van een' andere «(anderen?) kant de staatkundige, en zoo men wil, «godsdienstige bedoelingen der orde, waartoe hij be-«hoorde, om derzelver ongunstige gevolgen, hem te «veel in een' donkeren achtergrond zouden plaatsen» (bl. 41). Zou men niet zeggen, dat de heer *v. K.* vreest, door de *erkende deugd en pligtsbetrachting* van *Xaverius*, gunstig ten zijnen opzigte te worden gestemd? En wat doen *van een' anderen kant de bedoelingen der orde tot welke hij behoorde* ter zake? Roept de S. ook met Nathanaël: «*Kan er iets goeds komen uit Nazareth?* (1)» *Xaverius* was een Jesuit, en elk aankomend schrijver bezit de onpartijdigheid, de zelfstandigheid niet, waarmede een *de Groot* of een *Leibnitz*, ook aan Jesuiten van uitstekende deugd en verdiensten hulde toebragten. Wij nemen het den heer *v. K.* niet kwalijk, van tegen de Jesuiten te zijn ingenomen: dit kan niet wel anders; maar wij

(1) Joh. I. 46.

laken hem te regt, dat hij zich, bij het schrijven eener levensgeschiedenis, op een verkeerd standpunt plaatste, en van een verkeerd en onbillijk beginsel uitging.

Werpen wij nu een vlugtigen blik op het verhaal zelve.

Xaverius heeft met een gunstigen wind de haven van Lissabon verlaten. Met die zelfsverloochening en dien Apostolischen ijver, welke zich *alles voor allen* kan maken, had de vrome zendeling, door de toegevendheid en minzaamheid van zijnen omgang, de harten van al zijne reisgezellen gewonnen. (1) «Zelf door ziekte afgemat,» zegt de heer Macauly in het door ons aangehaalde artikel uit de *Edimburg Review*, «zonder ander voedsel dan het overschot der matrozen, zonder andere slaapplaats dan de kabels van het schip, bewijst hij den zieken diensten, te walgelijk om te beschrijven; omringd van stervende en verlaagde wezens, vervult hij zonder vrees, even als zonder rust, de rol van vertrooster en bedienaar des vredes.» — Zoo gedroeg zich een man, dien de heer *v. K.* ons voorstelt, als *door het vooroordeel en den gewetensdwang der priester-regering om den tuin geleid, die eene leer, strijdig met de eenvoudige Evangelische waarheid, voorstond,* en soms door *de smet der menschelijke vonden in de verhevenste godsdienstleer werd bezoedeld*

(1) *De gestrengheid zijner kloostergeloften door vriendelijken ernst temperende*, zegt de schrijver, en past op deze handelwijze, zonderling genoeg, de woorden des Zaligmakers toe: «*Geef den Keizer wat des Keizers is*» (Matth. XXII. 21). Dit is eene vrij onschuldige *Exegese*; of zij den toets kan uitstaan, laten wij in het midden. In vroegere dagen is er met dien tekst, ook te Leyden, indien wij ons niet vergissen, nog al *geschermd*. Sedert den afstand der regering van het *jus in sacra* en *circa sacra*, zal misschien de *Exegese* van den heer *v. K.* meer algemeen bijval vinden.

en ontluisterd (bl. 45)! — Waarom niet liever bekend, zoo als de onvergelijkelijke man het zelf bekende, dat hij van die verhevene godsdienst, welke de S. *gewetensdwang* en *menschelijke vonden* noemt, zijnen moed en sterkte ontleende, om zulke wonderen van zelfopoffering en broederliefde te kunnen verrigten? Doch deze gevolgtrekking mogt de heer *v. K.* niet maken, en daarom misschien durft hij aan *overdrevenheid* toeschrijven (bl. 19), hetgeen alleen de onoverwinnelijke kracht der Katholieke liefde kon daarstellen. Men vergelijke de handelwijze van *Xaverius* met die van sommige Protestantsche zendelingen, en men oordeele wáár de Geest des levens, wáár de Geest der liefde woont. (1)

(1) Onlangs lazen wij in een Werk, in Engeland door een ijverig Protestant uitgegeven (*Maritime Discovery and Christian Missions, etc. Bij John Campbell, London* 1840.) In dit werk wordt een breedvoerig verslag gegeven van het vertrek, afreize enz. van eenige zendelingen, door het Londensch Zendeling-Genootschap (*London Missionary Society*) naar de Zuidzee-Eilanden.

Het schip, dat hen naar hunne bestemming moest brengen, was genaamd *the Duff* en gevoerd door zeker Kapt. *Wilson*, aan wien door het Genootschap het toevoorzigt over de *geloovige broeders* werd toevertrouwd. «Gij zult — zoo luidde de geleidsbrief — onder hen «het middelpunt van vereeniging (*the centre of union*) wezen, om «hunne verdeeldheden bij te leggen en hunne onderlinge liefde te «bevestigen» (*Campbell*, p. 229). Het nut van deze aanbeveling deed zich dan ook spoedig gevoelen: want op het schip ontstonden onder de zendelingen oneenigheden van *theologischen* aard, die echter spoedig en gelukkig gestild werden door eene uit hun midden gekozene Commissie, met Kapt. Wilson als *voorzitter* aan het hoofd (p. 281). Meer dergelijke *épisodes*, waardoor het eentoonige van eene langdurige zeereis werd afgewisseld, gaan wij hier voorbij. Met een woord willen wij nog gewagen van de hartelijke toespraak, welke zeker Dr *Williams*, ter gelegenheid van de beroeping (*ordination*) der zendelingen hield. «Bij uw vertrek naar *Tahiti* — zoo sprak de «man — vermaan ik u, o zonen van God! weest toch op uwe «hoede voor de dochters der menschen! Dat christelijke zendelingen «niet verblind worden door het vooruitzigt op eene verbindtenis met «de edelste geslachten des lands, in de hoop om hen naderhand tot «Christenen te maken;.... dat de dochters des lands uwe harten niet

Eenige bladzijden verder schildert ons de heer *v. K.* het verblijf van *Xaverius* te Goa. «De vrome monnik,» zegt hij, «verscheen er als een eenvoudig, ern«stig en verheven dweeper.» Als oorzaken van den heilzamen invloed, dien zijn bekeeringswerk op de wel" lustige bewoners dezer stad uitoefende, worden «zijne «vrome leefwijze, zijne eenvoud, zijne menschenliefde «en onkreukbare trouw» genoemd. Ook «was gewis «de goede faam hem vooruitgereisd, en zonder aan «zijne verdiensten iets te kort te willen doen, is het «ieder bekend, wat het zegt in een goeden reuk (1) «te staan» (bl. 56).

Eenigzins *vreemd* komt het hierbij den S. voor, «dat hij *(Xav.)*, in een zijner brieven aan *Loyola*, zoo «ernstig aandringt op het verkrijgen van de noodige «aflaatsbrieven.» En ter opheldering van dit *vreemde* voegt hij er bij: «minder in het oog vallend zoude het «gewis geweest zijn, wanneer hij aan derzelver zoo«genaamde kracht eenige waarde had gehecht; maar «juist in dat schrijven meenen wij een zekeren twij«felachtigen geest te ontwaren, alsof reeds *Luther's* «gedrag te dien opzigte gunstig op zijne denkwijze

«veroveren, voor dat zij zelve geworden zijn dochters van God! «Ach! dat niemand harer over u zegeviere, voor dat de goddelijke «genade over haar hebbe gezegevierd! .....Zijt gij wijzer dan Salo«mon?.... Ik voor mij geloof, dat met verloop van lijd onze grootste «beproevingen van dien kant zullen voortkomen» (*Campbell*, p. 245). De vrome redenaar had in de toekomst gezien. Kort na de landing van den *Duff* op *Tahiti* verbond zich een der apostelen in den echt met eene jonge *heidensche* dame. Zijn voorbeeld werd nog door anderen gevolgd, zoodat het meer dan burgerlijke bloed van Londensche *Roturiers* met dat der *Huiarii*, den eersten Tahitischen adel, werd vermengd.....

(1) *Odeur de sainteté*, noemen het de Franschen, voegt de heer *v. K.* er in eene aanteekening bij. *Den goeden reuk van Christus*, noemt het de Apostel (2 Cor. II. 15), voegen *wij* er bij.

«had gewerkt. Dit is echter genoegzaam zeker, dat «hij van bovengenoemde brieven met veel minder eer- «bied spreekt, dan wel over andere, zijne godsdienst «betreffende instellingen. Geen wonder zoude het ook «zijn, wanneer door den geduchten aanval op *Tetzel's* «aflaatskramerij ook hem de oogen waren geopend; «alhoewel hij, ofschoon overtuigd van derzelver nie- «tigheid, het onnoodig en onstaatkundig scheen te «achten, derzelver gunstigen invloed op de harten der «wufte Portugezen te laten varen» (bl. 54).

Wij hebben met aandacht den aangehaalden *brief aan Loyola* (1) gelezen, en daarin niet éene enkele uitdrukking gevonden, welke het vermoeden van den heer *v. K.* bevestigt. Ook kunnen wij niet aannemen dat *Xaverius*, hoewel *overtuigd van de nietigheid* der aflaten, die *toch* bleef afkondigen en aanprijzen, omdat hij het tegendeel *onstaatkundig* oordeelde. Had *Xaverius* dusdanig gehandeld, dan ware hij in onze oogen een bedrieger of huichelaar geweest. In de Katholieke Kerk verkondigt men geene leer, die men zelf niet belijdt en aanneemt: de *reservatio mentalis* van wijlen Prof. *Heringa* kon door geen *Xaverius* worden gebezigd.

Bl. 61. «Wij zouden hier een ruim veld van physiologisch onderzoek kunnen openen, doch het zal beter zijn de zaak te laten zoo als zij is,» enz. — In deze eenigzins platte bewoordingen uit de S. zijn gevoelen over de wonderdadige hulp door *Xaverius* aan eene lijdende vrouw toegebragt. Het griefde ons den heer *v. K.* in zijn *physiologisch* onderzoek, vooral in een ruim veld, niet te kunnen volgen: het nieuw

(1) S. Franc. Xav. Epist. lib. I. Ep. 2.

soort van *Quos ego*..... waarmede hij ons den toegang afsloot, stond voor ons gelijk met eene teleurstelling. Er bestaat reeds eene *genetische*, *moralische*, *panharmonische*, *psychologische*, enz. verklaring der wonderen; waarom gaf ons de S. niet eene proeve van zijne *physiologische?* Jammer is het: anders had misschien *Leyden* zijnen *van Kuffeler*, even als *Heidelberg* zijnen *Paulus* gehad!

V. HOOFDST. *Beredeneerd overzigt der bekeeringsreize in Hindostan en de Molukkos.* bl. 154—164.

De S. belooft ons hier wederom, het resultaat te zullen leveren van een *langdurig en grondig onderzoek, op den voorgrond stellende*, zoo als hij zich uitdrukt, *eene gedachte*, opgeteekend in de *Revue des deux Mondes, année 1840*. Zie hier deze bemoedigende gedachte: «Loin de nous inquiéter de leur présence (des Jesuites) nous pensons, que les diverses sectes Protestantes apprendront d'eux les plus surs moyens de se propager et de les combattre.» Die goede Jesuiten, die aan hunne vijanden de wapenen ter hand stellen, om hen te bestrijden! Die goede Protestantsche sekten, die bij de Jesuiten willen ter school gaan, om hun de kunst af te leeren en dan hunnen leermeesters den voet te ligten! Regt naif! Wij durven deze nuttige leermethode, met volle overtuiging van derzelver goed gevolg, aan de Directie van het Nederlandsch Zendeling Genootschap aanbevelen. Het ontbreekt, ook in Nederland, niet aan Jesuiten: — trouwens zóó heeten alle echt Katholicken bij sommige lieden — en dus heeft men de gelegenheid bij de hand.

Het onderzoek nu, waarvan wij gewaagden, is,

zoo wij ons niet vergissen, tweeledig, het strekt zich uit tot de *oorzaken* (de hinderpalen?) *die in het algemeen de godsdienstverbreiding van Xaverius in den weg zijn geweest*, alsook tot de *bekeeringswijze zelve* en de *middelen*, welke daartoe door den ijverigen zendeling werden aangewend.

In de eerste plaats vindt de heer *v. K.* het *zonderling en in het oog vallend tevens, dat verreweg de meeste menschen, die zich aan godsdienstverbreiding hebben toegewijd, zoo onvoorbereid, om niet te zeggen, zoo onberedeneerd, de handen aan het werk hebben geslagen* (bl. 155). — Wij erkennen het gaarne, de *voorbereiding* tot het verheven werk der *Evangelie-verkondiging* is niet bij allen dezelfde. *Xaverius*, gelijk over het geheel alle Katholieke zendelingen, had zich, door het verkrijgen van toereikende kennis en vooral door het oefenen der verhevenste deugden en der volslagenste zelfsverloochening, voorbereid. Het was hem meer te doen, om zich door eigen beproeving en beoefening de noodige eigenschappen van een' waren Evangelie-verkondiger eigen te maken, dan om die in theorie en bespiegeling aan te leeren. Was dit misschien *onberedeneerd de handen aan het werk slaan?* Was het hem misschien ter voorbereiding dienstiger geweest eenige jaren te midden van de verstrooijing (om niets meer te zeggen) eener Universiteit door te brengen; daar eenige bladzijden zamen te flansen, om als Auteur te kunnen optreden, en eindelijk met veel *theorien*, maar met weinig *zelfbeproeving* het bekeeringswerk aan te vangen?....

Nu ter zake: Het is niet genoeg, zegt de heer *v. K.*, «*het Christendom, zoo als het daar in de*

«*harten van zoo vele duizenden voor ons ligt..... door «objectieve middelen (?) den bewoner der tropische lan-«den aan te preken.* Er moet een verband worden opge-«merkt, een zachten overgang voorbereid, de woorden «des eeuwigen levens in overeenstemming gebragt wor-«den met de priesteroorkonden, of met de woorden «van de overlevering der grijze oudheid, nog zwevende «op de lippen der nakomelingschap:» (bl. 156). Wanneer men dat alles over het hoofd ziet, en zich niet stoort «*aan wat vóór overoude tijden was geopenbaard, «omdat het in de oogen der christelijke geestelijkheid niet «voor goddelijke ingeving gelden mogt,*» dan zal men nooit volgens den heer *v. K.* het christendom in landen gelijk die van Hindostan kunnen vestigen. «Had *Xave-«rius* zulks begrepen, dan had de zaak des Christendoms «iets *meer* voor den Hindou kunnen worden, dan een «noodzakelijk kwaad of een welgekozen middel om zijne «stoffelijke belangen te bevorderen,» (bl. 158). Maar *Xaverius* begreep zulks niet: de man was te kortzigtig en redeneerde niet. Hij zag met te veel *geestelijke genoegzaamheid* (1) neer op die achtingswaardige Brahminen, en was al te *hooghartig* ingenomen voor zijne eigene leerstellingen. Wat bragt zulk eene verkeerde handelwijze «bij die duizende en tienduizende navolgers «van *Brahma* te weeg?» Niets anders «dan een mede-«lijdend glimlagchen van den een, of een' blik van «verachting van den ander.» Ook wist *Xaverius* niet de minste inschikkelijkheid te bezigen. Wilt gij een bewijs? Hij at koevleesch en droeg lederen schoenen:

(1) «*Air de sufficance, zouden het de Franschen noemen,*» voegt de heer *v. K.* er duidelijkheidshalve bij.

iets dat «den Hindou tot een walg is.» (1)

De eerste hinderpaal dus, welke de verbreiding van het Evangelie in den weg stond, is volgens den S. in *Xaverius* zelven te zoeken: hij was niet op de hoogte zijner roeping.

De tweede was buiten hem.

«Het was dat ontzaggelijk bolwerk, waarvoor het gezond verstand duizelt:» de kastegeest, die schier onoverkoombare scheidsmuur, opgetrokken tusschen den bevoorregten Brahmin en den ellendigen Pariah. Het was volgens den S. de *kortzigtigheid* van *Xaverius*, die hem «dat ongelukkige wezen, wiens adem zelfs «door de kinderen Brahma's gevloekt was,» in zijne bescherming deed nemen. Veel wijzer, veel menschkundiger hadde hij gehandeld, met die ongelukkigen aan hun lot over te laten, om alleen aan de magtigen en rijken der aarde Christus te prediken! Het ware *kortzigtigheid* in *Xaverius* den kleinen en armen bij voorkeur het Evangelie te verkondigen!

Maar ook de bekeeringswijze door *Xaverius* gevolgd, wordt door den S. gegispt. Deze immers was *hoogst oppervlakkig* en *er viel op de leer- en handelwijze van den vromen man veel af te dingen* (bl. 163). Zonder de redenen van dit zijn oordeel aan te geven, neemt de S. tot staving van zijn gezegde zijne toevlugt tot eenige breedsprakerige algemeenheden, die de Franschen *lieux*

(1) Twee bladzijden verder, zegt de Schrijver, *op grond van een veelzijdig onderzoek*, dat *Xaverius* beter gedaan had *met mannenmoed de bestaande orde der dingen te hebben trachten omverre te werpen.* — *Inschikkelijk* te zijn en *omverwerpen* zijn niet wel vereenigbaar. En een en ander had *Xaverius* volgens den heer *v. K.* moeten bewerkstelligen *door kracht van redenen, of door het schetsen van een gelukstaat, in het Evangelie alleen besloten, in de woorden:* Hebt uwe naasten lief gelijk u zelven! (bl. 160.)

communis noemen, en die men vaak gebruikt, wanneer men iets bewijzen *wil*, dat men niet bewijzen *kan*. De bombast der woorden moet dan het gebrek aan geldige redenen aanvullen. «De ondervinding leert, zegt de «heer *v. K.*, (en gelukkig hij die er zich vroegtijdig «aan spiegelt) dat men niet te veel zich op schoone «idealen van volkomen volksgeluk, evenmin als op «een gewenscht en volledig voortzetten der bevorde«ring van hetzelve door den godsdienst naar christe«lijke beginselen (1) verlaten moet..... Er blijft zoo veel «te wenschen over, zoodra men die idealen van eenige «degelijke toepassing tracht te doen zijn:.... maar dit «is althans zeker dat er waarheden, proefondervinde«lijke (?) waarheden kunnen worden aangegeven, al «zijn ze voor dengene, die ze wist uit te vorschen, in «derzelver uitvoerbaarheid verre boven zijne krachten «verheven.» Genoeg: *qui potest capere, capiat.* Met zulk eene leermethode ware *Xaverius* op de arme Indianen verre gekomen.

VI HOOFDST. *De reis naar Japan tot op den terugkeer naar Goa.* bl 165—246.

De S. begint dit hoofdstuk met «een blik te slaan «op de heerschende godsdienstbegrippen, welke *Xave«rius* in Japan te bestrijden had, terwijl wij daaruit «het meerder of minder goed gevolg zijner pogingen «voor een groot gedeelte zullen kunnen afleiden.»

De godsdienst door de Japannezen beleden, wordt ons voorgesteld als «een strikt monotheïsme met een «doorzigtigen sluijer van daarbij gevoegden afgoden«dienst bedekt, en de hooge eenvoudigheid, welke de

(1) Dit is regt christelijk.

«godsdienstplegtigheden en gebruiken aan den dag leg-«gen (?), wijst ons op een meer gezuiverd, meer om «zoo te spreken redegevend beginsel, welke die gods-«dienst kenschetste en op den voorgrond stelde.» (bl. 166.) Deze definitie van de Japansche godsdienst komt ons voor, eenigzins duister te zijn. Ook schijnt de S. die op de volgende bl. tegen te spreken, omdat hij daar van *sporen van vrocgere kennis van het monotheïsme* gewaagt, hetgeen het voortdurende bestaan van een *strikt monotheïsme* voor alstoen uitsluit. Zonderling, om niets meer te zeggen, is het oordeel van den heer *v. K.* over zeker soort van afgoden, door de Japannezen *Kami* genaamd: «naar ons inzien,» zegt hij, «staan zij niet achter de heiligen der R. C. Kerk.» De vergelijking is vleijend, en getuigt weder van den diepen blik, welken de S. in de leerstellingen en gebruiken van het Katholicisme heeft geworpen.

Bl. 178. Toen keizer *Trajanus*, indien wij ons niet bedriegen, de beeldtenis van Christus onder zijne huisgoden eene plaats inruimde. Onnaauwkeurig: het is *Alexander Severus*, van wien dit door *Lampridius* verhaald wordt. (1)

Bl. 181 en volg. Schets van het bekeeringswerk van *Xaverius* op Cangoxima. — De S. merkt op, dat de ijverige zendeling wijsselijk begreep, dat hier zijne methode moest verschillen van die, welke hij in den Indischen Archipel en in Hindostan gevolgd had. Want het Japansche volk was *met geen van buiten geleerde formulieren te vangen*: hier moest *Xaverius* onderwijzen, opmerkzaam maken, niet maar *aanpreken* en doen in het geheugen prenten, gelijk hij aan de Parava's

(1) *Lamprtdius*, Vita Alexandri S. cap. 29.

kust of in Travancor deed. En gedachte en uitdrukking is hier onedel en plat. Het *aanpreken* en *vangen* heeft zelfs iets honends. Dergelijke uitdrukkingen ontvallen den S meer: zij doen vermoeden, dat hij het verhevene van het onderwerp, dat hij behandelde, niet genoegzaam gevoelde, of dit gevoel ten dienste van zekere vooroordeelen onderdrukte.

De vurige wensch van *Xaverius*, om Christus ook in de hoofdstad van Japan te prediken, geeft den S. aanleiding tot de volgende bemerking: «Hoe weinig dacht «hier de vrome monnik aan het nederig Bethlehem en «het onaanzienlijk Galilea, waarvan uit toch een licht «oprees, dat den glans der wereldsteden verre over«trof, ja volkomen overschaduwde.» (bl. 190.) Zoudt gij niet denken, geëerde lezer, dat de heer *v. K.*, ware hij tijdgenoot van *Paulus* geweest, den grooten Apostel der volkeren gemoedelijk zou hebben aangeraden, om van het al te grootsch plan, om de wereld te bekeeren, af te zien en zijnen Evangelischen arbeid liever binnen het *nederig Bethlehem* en het *onaanzienlijk Galilea* te beperken? — *Cela a tout le sérieux du ridicule.*

Gestreng, zeer gestreng, om geen ander woord te gebruiken, is het oordeel van den S. over de prediking van *Xaverius* te Amanguchi. De *uitgevaste bedelmonnik* had hier slechts *in het blinde rondgetast, door dweependen geloofsijver verbijsterd.* (bl. 192.) En of dit niet genoeg ware, wordt op bl. 194 *Xaverius* een *geestelijk rhapsodist* genoemd en met de *rondreizende zangers der Homerische liederen* vergeleken! — Elke aanmerking is hier overbodig: een pijnlijk gevoel dringt zich in het hart onder het lezen van zoo onedele taal, en men vraagt zich onwillekeurig af, of de S. niet

een weinig door *dweependen sectenijver verbijsterd* was, toen hij die durfde bezigen?

Op bl. 200 wordt ons gezegd, dat *Xaverius* tot diegenen behoorde, «die, onmenschkundig genoeg, alle «accommodatie nietig achten bij den alles vermogen«den invloed des Evangeliums.» Immers, vervolgt de S.: «welke waarde wij ook hechten aan die goddelijke «waarheden, wij achten het noodig en noodzakelijk, «wil men het Christendom zien voortgeplant, dat «men inschikkelijk zij voor zeden, gewoonten en ge«bruiken, en daardoor het vertrouwen opwekke der«genen, welke geneigd mogten worden in later tijd «die goddelijke waarheid aan te nemen en te omhelzen.»

Wij willen hier *Xaverius* niet tegen de beschuldiging van den heer *v. K.* verdedigen: de vrome zendeling — wij erkennen het gaarne — had een verheven denkbeeld van den *alles vermogenden invloed des Evangeliums;* hij achtte, volgens het woord des Heilands, (1) *alles mogelijk voor den geloovige;* en met de noodige toegevendheid voor onschuldige gewoonten en gebruiken, dulde hij echter nooit, dat de goddelijke wet voor die der menschen zou wijken. Als het deze en dergelijke beginselen geldt, is de Katholieke leer onverbiddelijk. Het Protestantisme schijnt meer van *accommodatie* te houden: zoo was het zeker uit *inschikkelijkheid voor zeden,* dat een bekeerling der Engelsche zendelingen, de Sandwichsche koning *Riho-Riho,* vijf jaren na zijnen overgang tot het Christendom, nog in openbare bloedschande met zijne eigene zuster te Londen bleef leven?.... (2)

(1) Marc. IX: 22.

(2) *Annales de l'Assoc. de la Prop. de la fol. n°.* 21. Juillet 1830. p. 286.

VII. HOOFDST. *Terugreize naar Goa, verblijf aldaar, mislukte reis naar China, zijn dood.* bl. 248—274.

De heer *v. K.* had hier de laatste oogenblikken van het verblijf van *Xaverius* in de Indien te schetsen. Tien jaren van onafgebroken apostolischen arbeid, ontelbare en schier bovenmenschelijke vermoeijenissen en ontberingen hadden de ligchaamskrachten van den ijvervollen zendeling ondermijnd, en het uur begon te naderen, waarop hij van de toevertrouwde zending rekenschap moest gaan afleggen. «De engel des doods «kwam de laatste oproeping doen, en sedert de komst «van den dood in de wereld, was er misschien nooit «een sterveling beter bereid, om aan die oproeping te «beantwoorden» (1) Immers veel had hij voor de glorie van zijnen goddelijken Heiland gearbeid, veel had hij voor zijne liefde geleden: aan duizende zielen had hij het licht des Heilands toegebragt; alles was hij voor allen geworden; den goeden strijd had hij onvermoeid gestreden; de loopbaan, hem door zijnen Meester aangewezen, had hij getrouw volbragt; en nu, nu wachtte hem de kroon der vergelding uit de hand van den regtvaardigen Regter. En daarom was hem, op het verlatene strand, verwijderd van allen menschelijken troost, de ure des doods zoet en liefelijk; daarom knelde hij met het innigst vertrouwen, met de vurigste liefde het beeld zijns gekruisten Verlossers aan de borst, en slaakte toen, met de stervende lippen op dat kruis gekleefd, die laatste woorden, welke de

(1) *Edimburgh Riview.* t. a p.

geschiedenis van zijn gansch leven zamenvatten: «*In U, Heere heb ik gehoopt, en in alle eeuwigheid zal ik niet beschaamd worden.*»

Zulk een tafereel had de heer *v. K.* te schetsen, en om dit als geschiedschrijver, — wij zouden bijna zeggen als mensch — voortreffelijk te schetsen, ware hem niets noodig geweest dan als aanschouwer, als onbevooroordeeld aanschouwer toe te zien, en dan het met getrouwe kleuren terug te geven.

Maar de christenheld, wiens zieltogen door den geschiedschrijver moest worden verhaald, is een Katholiek zendeling, het is een lid dier wereldberoemde Orde, welke den smaad en de verguizing als tot erfdeel heeft verkregen. Nu is het met alle historische waarheid en onpartijdigheid gedaan: nu doen zich de glansrijkste vormen voor in zwarte kleuren; nu wordt het oog des aanschouwers verblind, of wanneer zijn oog ongewild door den hem tegenblinkenden gloed wordt getroffen, dan wendt hij het af, om niet te zien, wat hij niet zien *wil*..... Of weet gij het niet? Zelfs het blanke tooisel van de lelien des velds is ondragelijk voor ontstokene oogen.

Het gezigt van den heer *v. K.* was beneveld — dit willen wij liever veronderstellen — toen hij den stervenden *Xaverius* aanschouwde.

Is het dus te verwonderen, dat de S. bij het lijk van den grooten Zendeling niets dan de *zonderlingste gewaarwordingen* gevoelde, en het voor onredelijk hield, om in *uitbundige lofspraken uit te barsten* (bl. 272). Is het te verwonderen, dat hij als oorzaken van zijn *spoedig wegkwijnen* het mislukken zijner pogingen opgeeft, waardoor *Xaverius in eene ontevredene en gemelijke*

stemming (1) werd gebragt. Ook was toen, volgens den heer *v. K.*, *de glorievaan van Xaverius aan het tanen* (bl. 265); *de gedurige teleurstellingen, welke zijne brandende dweepzucht moest ondervinden, de toenemende uitputting zijner levenskrachten,..... eene somberheid, zoo zeer den teleurgestelden dweeper eigen, alle deze oorzaken werkten te zamen vernietigend op de laatste vonken, die het verkwijnend ligchaam nog flaauw bezielden* (bl. 269). Want, had de S. reeds te voren aangemerkt: *er is voor den dweeper niets ontmoedigender, dan wanneer hij bemerken moet, dat zijne idealen waterbellen zijn en niets meer* (bl. 257).

Waterbellen! Goede God! Zevenmaal honderd duizend zielen van de duisternissen des heidoms tot het ware licht van Christus gebragt, *waterbellen en niets meer!!*

En zoo durfde de oppervlakkigheid — wij willen eene zachte uitdrukking kiezen — eens jongelings, een der grootste helden des Christendoms honen; zoo lieten mannen van aanzien en kunde hunnen invloed gebruiken ter verguizing van een' naam, voor wien alle hoofden der wereld zich sedert drie eeuwen met eerbied en bewondering hadden gebogen! — En wie zal het ons euvel opnemen, dat wij, getrouw aan onze leus, den ons dierbaren roem van onzen verheerlijkten broeder, *den roem onzer vaderen*, tegen die onverdiende miskenning hebben gehandhaafd?

(1) Ten bewijze hiervan haalt de S. een' brief aan, door *Xaverius* aan P. *Gaspar*, Rector van het Collegie te Goa, geschreven. (Epist. l. 4. p. 256.) Wij hebben den geheelen brief aandachtig gelezen: dezelve bevat niets dan wijze en voorzigtige bepalingen voor het bestuur van genoemd Collegie; *gemeijkheid* is er nergens in te ontdekken. — Een nieuw bewijs van de nuttigheid om citatien na te slaan.

Met eene laatste aanmerking willen wij deze beoordeeling eindigen. Indien onze Kritiek iemand gestreng moge toeschijnen, hij denke niet dat het onze toeleg was om stelselmatig te gispen en ons hiertoe, onedelmoedig genoeg, van de middelmatigheid eens aankomenden Auteurs te bedienen. Geheel verschillend van deze waren onze bedoelingen. Wij hadden vooral in het oog om eene proeve te geven van de leiding welke aan de studie der Kerkelijke geschiedenis aan onze Universiteiten wordt gegeven; wij wilden eene nieuwe bijdragen leveren tot het bewijs, zoo dikwerf reeds door de ondervinding gestaafd, dat onder ons de geschieschiedenis der Katholieke Kerk in de handen van Protestantsche Schrijvers (wij bedoelen hier én meesters én leerlingen), partijdig, kortzigtig, onregtvaardig wordt behandeld, en maar al te vaak — men vergeve ons het min edele dezer uitdrukking — jammerlijk wordt *verknoeid*. Het is geene dweeperij te beweren, dat er in vele gevallen een Katholieke, of ten minste een met het Katholicisme bekende en bevriende, geest noodig is, om over deszelfs geschiedenis een bevoegd oordeel te vellen. De Katholieke gezigteinder is te ruim voor de bekrompenheid van sommige schrijvers. Hun kortzinnig oog kan vooral niet tot het inwendige leven, tot het leven der liefde hetwelk de bruid des Heilands bezielt, doordringen. Zulke geschiedschrijvers zien niets dan den uitwendigen levenstoestand: zij hebben geene penceel om die tafereelen te malen, welke hun vleeschelijk oog, en dat zelf niet in hunnen geheelen omvang, heeft opgemerkt. In de geheimen des harten, die slechts aan het oog des geloofs worden ontsluijerd, is hun alles duister

of beneveld; den inwendigen mensch kunnen zij niet, zelfs met geene ruwe omtrekken, teekenen. Het werk, dat wij beoordeelden, was hiervan een treffend bewijs. De heer van Kuffeler wilde ons het *Leven van Xaverius* schetsen, en hiertoe vulden hij eenige bladzijden met het verhaal der verschillende lotgevallen en ontmoetingen van den grooten Apostel van Indië; hij vergezelden hem op zijne tallooze reizen, en gaf zich zelfs de moeite om de voetstappen van den ijvervollen zendeling voor zijne lezers aanschouwelijk te maken (1). Verder dieper gingen zijne navorschingen niet. Hij dacht er niet aan om Xaverius af te vragen wat er in het harte omging; hij dacht er niet aan aan om op te sporen welke geheime kracht hem alle hinderpalen deed overwinnen; wat hem moed gaf en volharding om te midden van duizend gevaren en moeijelijkheden eene ruimte te doorkruizen aan de dubbele uitgestrektheid der aarde gelijk. Het verlangen kwam niet in den S. op, om van den grooten Apostel te weten, wie hem, zoo als Chrysostemus aan Paulus vroeg, de vleugelen der liefde had geleend, om met het kruis van Jesus in de hand van overwinning tot overwinning te vliegen..... Om dat alles schijnt de heer *v. K* zich weinig te hebben bekommerd, anders had hij den Christenheld, wiens beeld hij moest schetsen, van uit een verhevener standpunt beschouwd; dan had hij in plaats van de nagedachtenis des grooten Evangelieverkondigers te bezwalken, hem liever een lauwerkrans te meer om den schedel gevloch-

(1) Bij het werk is eene kaart gevoegd *van de landen en plaatsen door Franciscus Xaverius bezocht op zijne verschillende zendelingreizen.*

ten, en ons met al de warmte en gloêd van het jeugdig talent, Xaverius terug gegeven, niet zoo als hem partijgeest of oppervlakkigheid verminkte, maar in het geheel zijner bewonderenswaardige gestalte: *zoo als hij was.*

Wanneer elders, in Duitschland b. v., ervarene en met roem bekende schrijvers, buiten den schoot der Katholieke Kerk, hare instellingen of hare verdienstelijke mannen, op het terrein der geschiedenis beoordeelen, dan wordt door hunne onpartijdige navorschingen menig Katholieke naam in zijne eer hersteld, menige verdienstelijke nagedachtenis van den haar door partijgeest aangewreven blaam gezuiverd. Men behoeft zich slechts *Leo, Menzel, Hurter, v. Raumer, Luden, Johann. v. Müller* en zoo vele anderen te herinneren. In ons Vaderland schijnt dat licht voor de mildere en onbevangener beoefening der historische Kritiek nog niet te zijn opgegaan. Treed slechts het Auditorium van een' onzer universiteiten binnen: schaar u, te Leiden b. v., om den leerstoel, waar de geschiedenis der Christelijke Kerk wordt voorgedragen. Aan de taal, welke er wordt gevoerd, aan de strekking, welke daar, zoodra het de Katholieke vraagstukken geld, aan het onderwerp wordt gegeven, zult gij terstond de oude vooringenomenheid, den ouden bekrompen partijgeest herkennen: het is als of de schimmen van *Polyander* en *Rivetus* nog boven den katheder zweefden, en den Leeraar de *verdraagzame* en *onpartijdige* beginselen der Protestantsche godgeleerden in de 17e eeuw herinnerden!

Deze toestand van zaken is bedroevend. Wij spreken hier niet alleen in het belang onzer Kerk, maar ook in het belang der Wetenschap. Moeten wij niet voor

den vreemdeling bloozen, wanneer hij ons op werken, zoo als het *Leven van Franciscus Xaverius* wijst, en ons te regt verwijt, dat zulk een nietswaardig geschrift, onder den invloed en met de goedkeuring van een Hoogleeraar aan een onzer Akademien, in het licht verscheen? Één iets is er slechts dat ons opbeurt. — Wij zeggen dit ongaarne — het is de hoop op vergetelheid of onbekendheid. Dikwijls bejammerden wij het, dat onze schoone moedertaal zoo weinig door den buitenlander wordt beoefend; nu zien wij, dat er redenen zijn, om er zich soms over te verheugen.....

NADER GESPREK MET DEN EERW. HEER WENNEKENDONK TOT VERDEDIGING DER BISSCHOPPELIJKE KLEREZIE DOOR J. BUIJS.

Vervolg.

Na de nieuwe zaken bewonderd te hebben, die de heer *Buijs* ons in zijn jongste geschrift verhaalt, moeten wij nu voortgaan tot het tweede gedeelte van ons verslag, hetwelk bevatten zal:

II. Oude dingen voorkomende in het Nader gesprek.

Tot deze kategorie behoort:

1. — De bewering, dat er geen Jansenisten zijn. — Maar wat zijt gij dan, gij, die *bekent*, eene leer te belijden, welke sedert omtrent drie eeuwen door alle achtereenvolgende Pausen en ook door de geheele Katholieke Kerk als Kettersch veroordeeld is? Wat zijt gij dan, gij, die erkent, dat gij niet vereenigd zijt met het middelpunt der eenheid, dat gij niet in gemeenschap zijt met den opvolger van *Petrus*, buiten wiens gemeenschap, almede volgens uwe eigen leer, niemand tot de Katholieke Kerk behooren kan? — Gij belijdt, dat de verspreide Kerk onfeilbaar is; welnu, de verspreide Kerk heeft de leer van *Jansenius* veroordeeld, waarvan gij openlijk belijdenis doet; zijt gij dan geene Jansenisten? Gij erkent, dat men, om Katholiek te wezen, met den Roomschen Stoel moet vereenigd zijn; welnu, gij erkent ook, dat er Scheuring bestaat tusschen u en ons, die met den Stoel van *Petrus*, door deszelfs plaats-

bekleeder, onmiddellijk vereenigd zijn; zijt gij dan één ligchaam met ons? — Waarom moet ik dan met een helm geboren zijn, wanneer ik Jansenisten zie, niet, *waar niemand ze bespeurt*, maar waar de geheele wereld ze ziet? — Daarenboven, heer *Buijs*. Gij komt veel te laat met uwe ontkenning; uwe voorgangers hebben u sedert lang dien pas afgesneden. Immers *Dorsanne* (waarschijnlijk dezelfde, dien gij overal *Orsanne* noemt) verhaalt in zijn *Journal* t. 11. p. 413, dat de Priesters van het kapittel van Utrecht, ondervraagd zijnde door de Hoogmogende Heeren Staten, verklaard hebben, dat zij *Jansenisten* waren. (1)

2. — De bewering, dat de vijf beruchte stellingen niet in den *Augustinus* van *Jansenius* te vinden zijn. — Ofschoon de heer B., gelijk aangetoond is, in ditzelfde geschrift herhaaldelijk en duidelijk bekent, dat de Paus met de vijf stellingen te veroordeelen, de eigen leer van *Jansenius* veroordeeld heeft, en derhalve ook bekent, dat de leer, bevat in de vijf stellingen, waarlijk de leer van *Jansenius* is, wordt nogtans datzelfde op andere plaatsen weder ontkend. Zoo groot is de kracht der gewoonte. — Wel mogelijk inderdaad, dat wij nu zullen hooren, dat *Jansenius* die leer in eenig ander geschrift heeft geboekt; doch dan verlangen wij tevens te vernemen, welk boek of geschrift dit zij. — Ook in zijn *Drietal* had de heer B. beweerd, dat de vijf stellingen door de Jesuiten niet uit het boek van *Jansenius*, maar uit hun eigen brein geput waren. Als bewijs daarvan had hij eene historie verhaald, zoo ongerijmd, zoo onwaarschijnlijk, dat alleen een zoo hartgrondige Jesuiten-hater als de heer President in

(1) Mém. pour servir à l'hist. eccl. t. 1. p. 330 éd. 1825.

staat was die te verzinnen, en zoo belagchelijk, dat het waarachtig de dwaasheid zelve zou geweest zijn, ze met een enkel woord te wederleggen. Nu roept hij: Gij hebt mijne historie onaangeroerd gelaten; gij kunt ze dus niet wederleggen, zij is dus niet te verwerpen. — Maar, goede Heer! gij gaat te schielijk. Het is waar, dat ik uw vertelsel onaangeroerd gelaten heb; maar hoe wilt ge mij ook verpligten, om eene historie te wederleggen, die gij geheel en zuiver uit de lucht hebt gegrepen en waarvoor gij niet de minste bewijsgronden aanvoert? — Waar is het ook, dat ik u niet uitvoerig bewezen heb, dat de stellingen van *Jansenius* zijn; maar dat was niet noodig, omdat dit reeds zoo dikwijls bewezen is, dat het voor eene afgedane zaak, eene *res judicata* kan gehouden worden; dat zou tot niets gediend hebben, dewijl toch niemand dat afgezaagde, langwijlige en vervelende bewijs zou gelezen hebben; dat is vooral nu niet noodig, nadat gij zelf het bekend hebt. Mogt u echter nog eenige twijfel overblijven, dan verwijs ik u weder, zoo als ik u vroeger verwezen heb, naar de Schrijvers, die deze zaak grondig behandeld hebben, en inzonderheid naar MONTAGNE, *Tractatus de Gratia in Curs. Compl. Theol. T. X*

3. — De bewering, dat *Jansenius* en *Quesnel* wel door de Pausen, maar niet door de Kerk veroordeeld zijn, of, wat hetzelfde is, dat de Constitutie en Bullen der onderscheidene Pausen over die zaak door de Kerk niet zijn aangenomen. — De Pausen hebben *Jansenius* en *Quesnel* veroordeeld, maar niet de Kerk; dit is het thema, dat in het *Nader Gesprek* even als vroeger in het *Drietal* bijna op iedere bladzijde boven-

komt; en inderdaad, na de bekentenissen van den heer *Buijs* is dit ook het punt, waarop het gansche geschil draait. De Pausen hebben de leer van *Jansenius* en *Quesnel* veroordeeld; de Jansenisten doen belijdenis van die leer; zij erkennen, dat de leer die door den Paus veroordeeld is en die zij belijden, de eigen leer van *Jansenius* is; zij erkennen dus, dat de vijf stellingen van *Jansenius* zijn, zoo goed als de honderd en een aan *Quesnel* toebehooren; dat alles is nu uitgemaakt, het is geene vraag meer. Maar heeft de Kerk die uitspraken van den Paus aangenomen of verworpen? — dit blijft nu de groote, de eenige vraag.

Ten antwoord op deze zoo menigmaal verhandelde en beantwoorde vraag, had ik gemakshalve al weder naar de auteurs verwezen, die ik trouwens even zoo gemakkelijk had kunnen afschrijven. Maar de heer President heeft daarvan geene notitie genomen; hij zegt, dat ik hem niets geantwoord heb en dus niets heb kunnen antwoorden; hij noodzaakt mij dus, om iets af te schrijven, en daarom volgen dan nu hier een paar vertaalde bladzijden uit de *Mémoires pour servir à l'hist eccl. pendant le 18e siècle. T. 1. p. 280, ad an, 1718.*

«Voor dat de Constitutie *(Unigenitus)* was uitgevaardigd, had *Quesnel* in zijne *Tradition de l'Eglise Romaine* «gezegd, dat het stilzwijgen der andere Kerken, zonder «iets meer, moet gehouden worden voor eene algemeene «toestemming, welke gevoegd bij het oordeel van den «Heiligen Stoel, eene beslissing daarstelt, aan welke «men verpligt is zich te onderwerpen. Elders heeft hij «gezegd: Men verzekert, dat de Bulle *(Unigenitus)* «overal aangenomen is. Maar laten zij er bewijzen van

«geven; en om hun een gedeelte der moeite te bespa-
«ren, ontslaan wij hen van de zorg om getuigenissen
«daarvan te laten overkomen uit Azië en Amerika.
«Laten zij ons die getuigenissen leveren van al de
«Kerken van Europa; dan schelden wij hun het ove-
«rige kwijt. — Zoo wierp *Quesnel* den handschoen uit.
«Weldra werd hij opgenomen. Men verzocht de bui-
«tenlandsche Bisschoppen, dat zij eene openbare ver-
«klaring zouden geven van hunne gevoelens voor de
«Bulle. Aanstonds zonden de Prelaten der voornaamste
«zetels verklaringen van hunne vereeniging met die
«uitspraak en van hunne afkeerigheid van het *appèl*.
«In Italie betuigden de Patriarch van Venetië, en de
«Aartsbisschoppen van Bologna, van Genua, van Milaan,
«van Ravenna, van Florence, van Pisa, van Sienna,
«van Napels, van Benevento, van Palermo, van Mes-
«sina en van Cagliari, dat de Constitutie in hunne
«Aartsbisdommen en bij hunne Suffraganen overal was
«aangenomen. In Duitschland verzekerden de drie
«Aartsbisschoppelijke Keurvorsten, de Aartsbisschop
«van Salzburg en die van Praag, de Bisschoppen van
«Basel, van Luik, van Hildesheim, van Regensburg,
«van Spiers, van Wurtzburg, van Paderborn, van
«Osnabruck en Munster, dat zij in hunne Bisdommen
«bekend was en onderhouden werd. De Kardinaal van
«Saxen, Aartsbisschop van Strigonie en Primaat van
«Hongarije, berigtte, dat in dit Koningrijk geen enkele
«weerspannige gevonden werd. In Polen vereenigden
«de Aartsbisschoppen van Gnezen en Leopol, en de
«Bisschoppen van Krakau, van Posen en van Lucko
«zich met die uitspraak. De Aartsbisschoppen van
«Ragusa, van Zara en van Spalatro in Dalmatie, ver-

«klaarden, dat zij en hunne Suffraganen dezelve eer-
«biedigden. In Spanje beijverden zich de Inquisiteurs,
«de Aartsbisschoppen van Saragossa, van Burgos, van
«Grenada, van Toledo en van Sevilla, en de Bisschop-
«pen van Avila, van Segovie, van Siguenza, van Ta-
«raçona en Badajoz, om getuigenis te geven van de
«overeenstemming hunner gevoelens met die van zoo
«vele Bisschoppen; en de pogingen van *Ravechet* bij
«de Prelaten en Universiteiten van dit Koningrijk, om
«hen over te halen tot het *appèl*, dienden alleen, om
«te doen blijken, hoe verre de Kerk van Spanje er
«van af was van deel te nemen aan zoodanige daad
«en haalden hem slechts billijke verwijtingen op den
«hals. De Kardinaal d'Acunha, Groot-Inquisiteur van
«Portugal, en de Patriarch van Lissabon, gaven ge-
«tuigenis van de denkwijzen der Bisschoppen van dit
«land. Zij waren dezelfde als in Spanje. De Bisschop-
«pen van Sion en van Lausanne verklaarden zich met
«de sterkste bewoordingen tegen het *appèl*. In Piemont
«berigtten de Vicaris-Generaal van het heilig officie,
«de Bisschop van Mondovi en onderscheidene privaat-
«personen, dat men daar geene andere wijze van
«denken had. De Bisschop van Geneve nam de Bulle
«aan in zijne Synode. Drie Bisschoppen, die in En-
«geland de bediening van Apostolische Vicarissen be-
«kleedden, zonden de verzekeringen van hunne ver-
«eeniging. De Bisschoppen der Nederlanden hadden
«met hunne verklaring niet gewacht, tot dat men hun
«dezelve vroeg. In het land woonachtig, waar de nieuwe
«leer was ontstaan en waar zij ook hare aanhangers
«had, hadden zij ook tegen de dwaling te kampen.
«Reeds in 1714 hadden de Bisschoppen van Namen,

«van Gend, van Roermond, van Antwerpen en van «Doornik, als ook de Groot-Vicarissen van Mechelen, «van Brugge en van Yperen, welke zetels vacant wa«ren, Mandementen uitgevaardigd, om de Constitutie «te doen afkondigen en aannemen. Den 17ⁿ October «1718 gaf Mgr., *d'Alsace de Boussu*, Aartsbisschop van «Mechelen geworden zijnde, eenen herderlijken brief «uit, in welken hij verklaarde, de opposanten niet te «erkennen als ware kinderen der Kerk, maar als op«roerlingen, met welke hij niet den minsten band van «gemeenschap meer wilde onderhouden. Den 23ⁿ No«vember daaraanvolgende, schreven dezelfde Prelaat, «vijf andere Bisschoppen en de Apostolische Vicaris «van 's Hertogenbosch, aan den Paus, om hem te ver«zekeren van hunne onderwerping. De Theologische «Facultéiten van Douai, van Leuven en van Keulen, de «Universiteiten van Pont-à-Mousson en van Coimbra, «gaven hiervan de duidelijkste verklaringen.

«Deze wolk van getuigenissen scheen den opposan«ten geenen anderen weg meer open te laten, dan «dien der gehoorzaamheid. Met welk voorwendsel kon«den zij nu nog hunne weerspannigheid verontschul«digen? Maar, overwonnen door het gezag zoo wel «als door de rede, namen zij hunne toevlugt tot ijdele «spitsvinnigheden. Zij begonnen te twisten over de «beweeggronden, om welke de Bisschoppen de Bulle «hadden aangenomen, even alsof deze beweeggronden, «hoedanig die ook mogten zijn, in eenige aanmerking «konden komen, om het gezag der eerste herders te «verzwakken, en even alsof door dergelijke uitvlug«ten niet even zoo goed zelfs aan de uitspraken der «algemeene Kerkvergaderingen derzelver verbindende «kracht benomen werd.»

Men ziet hieruit, dat de Heer *Buijs* getrouw den weg zijner voorgangers bewandelt; ook hij kan niet ontkennen, dat de Bisschoppen der geheele wereld, deels door hun stilzwijgen, deels door plegtige en uitdrukkelijke verklaringen, de Constitutie *Unigenitus* aangenomen hebben; doch ook hij zoekt die aanneming van kracht te berooven, met haar aan allerlei beweeggronden, aan voorzigtigheid, aan eerbied, aan vrees, aan tijdelijke belangen, aan onwetendheid, aan het geloof der Pauselijke onfeilbaarheid, aan vrees voor wereldsche vorsten of voor de Inquisitie enz. enz. toe te schrijven. — Inderdaad het is onbegrijpelijk, dat men niet zou inzien, hoe door zulke uitvlugten de onfeilbaarheid der verspreide Kerk eene nietigheid, eene bespottelijke zaak wordt. Kan niet ieder veroordeelde zich altijd met die schijnredenen helpen, zich achter diezelfde voorwendsels verschansen? Wat zou dat toch voor een gezag zijn, aan hetwelk niemand zich ooit zou behoeven te onderwerpen? En is het niet eene handtastelijke waarheid, wat ook de Schrijver der *Mémoires* bemerkt, dat men zich met diezelfde uitvlugten, waren zij geldig, ook even zoo goed tegen de uitspraken van eene algemeene Kerkvergadering zou kunnen dekken? — Dat men de onfeilbaarheid der Kerk openlijk loochene, haar gezag niet erkenne, zijne eigen rede tegen ieder en tegen allen voor bevoegden en onfeilbaren regter in zaken des geloofs en der zaligheid verklare; dit is loyaal, en geschiedt dit uit overtuiging, wij zullen die overtuiging bestrijden, maar hem, die ze deelt, beklagen. Maar erkennen, dat de Goddelijke Stichter der Kerk aan haar de onfeilbaarheid beloofd en gegeven heeft, erkennen, dat de Pauselijke uitspraken in zaken des

geloofs, wanneer zij door de algemeene Kerk zijn aangenomen, als goddelijke uitspraken moeten geëerbiedigd worden; en dan, wanneer men door zoodanige uitspraak veroordeeld is en die algemeene aanneming niet kan loochenen, in de verborgenheden der harten gaan wroeten, om daar voorwendsels te vinden, waarmede men zich willekeurig en eigendunkelijk aan het verbindende gezag van die uitspraak onttrekt; dit is het erkende werk Gods van de hartstogten en zwakheden der menschen afhankelijk maken en dus tot een hersenschim verlagen, vernietigen; dit is aan de onfeilbaarheid der Kerk alle beteekenis ontnemen, wijl niemand zich ooit aan haar zou behoeven te onderwerpen; het is ongerijmd, tegenstrijdig, onzin. (1).

4. — Het uitvaren tegen de Jesuiten. — Alles is hier het oude, hetzelfde als in het *Drietal; Ellendorf, Pascal, Arnauld* enz. enz. worden weder als getuigen en bewijs ingeroepen; (2) en het blijft bij den heer *Buijs* eene uitgemaakte zaak; *de Jesuiten staan voor*

(1) De heer *Buijs* gelieve nu niet meer te zeggen, en de *Kerkbode*, in navolging, mij niet meer te verwijten, dat Paus en Kerk bij mij synoniem zijn. — Ook heeft de *Kerkbode* zich daaraan geërgerd, dat ik geen onderscheid maak tusschen Katholiek en Roomsch-Katholiek; ik belijd gaarne, dat ik dat onderscheid niet ken. — En wat Bo.... van M. verder zegt over de aanneming der Pauselijke decreten in de zaak van het Jansenismus, is hierboven beantwoord.

(2) *Voltaire*, die noch Jesuit, noch Jesuitschgezind was; zegt van de *Lettres Provinciales* van Pascal: «Het is waar, dat het «geheele boek eenen valschen grondslag heeft. Behendig stelde men «de buitensporige meeningen van eenige Spaansche en Vlaamsche «Jesuiten op rekening der gansche Societeit. Men had zulke meenin«gen ook even zoo goed kunnen vinden in de Casuisten der Domini«canen en Franciscanen; maar op de Jesuiten alleen was het gemunt. «Men zocht, in deze brieven, te bewijzen, dat de Jesuiten het «bepaalde doel hadden, om de menschen te bederven; een doel, «dat geene maatschappij ooit gehad heeft of hebben kan.» (*Siècle de Louis XIV.*) Ditzelfde is van toepassing op *Arnauld, Ellendorf* en al de overigen.

eeuwig, zoowel om hunne goddelooze zedeleer als om hunne snoode bedrijven, met eene zwarte kool gebrandmerkt.

Ik had den heer B. uitgenoodigd, om de werken voor de eer Gods en het heil der naasten, de heldendaden van liefde van zijne partij tegenover die der Jesuiten te stellen, opdat het ons alzoo uit de vruchten mogt blijken, wie van hen wij voor ware, wie voor valsche Profeten moesten houden. Hij antwoordt, dat hij den heeren Jesuiten dat hartzeer niet wil aandoen (aandoenlijk!); dat hij wel eene naauwkeurige optelling zou kunnen doen van hetgeen de zijnen voor waarheid en deugd geleden hebben; dat hij gemakkelijk de lijst hunner helden en martelaren zou kunnen ontrollen; maar dat hij het evenwel niet doet (meesterlijk!); dat zij, wel is waar, weinig of niets gedaan hebben, maar dat dit de schuld der Jesuiten is, die hen verdrukt en van hunnen arbeid beroofd hebben (ook goed! maar hoe rijmt dit met het voorgaande?); dat hij ook wel de Jesuiten uit hunne vruchten als valsche Profeten zou kunnen doen kennen, maar dat hij daartoe geen lust heeft (afgedaan!). Neen, zegt hij, maar uit hunnen eigen mond heb ik (*St. Cyran*) het vernomen, dat de Jesuiten *snoodaards* zijn; met hun eigen getuigenis wil ik hen daarom als zoodanig voor de wereld ontmaskeren. En nu, Lezer! luister.

Een Jesuit, *Cellot* genaamd, heeft in de voorrede van zijn werk: *de Hierarchia* tegen Petrus Aurelius, zijne medebroeders de *Pharizeërs der nieuwe wet* genoemd. Zoo — het is de heer B. die spreekt — zoo is dan, door hunne eigen verklaring, op eenmaal de twist tusschen ons en de Jesuiten beslist. Wat nu

hunne vrienden of vijanden ook zeggen, wat er ook in de drie honderd jaren van hun bestaan voor of tegen hunne orde geschreven zij, dit alles behoeft niet meer in aanmerking te worden genomen — neen, ik vervoeg mij onmiddelijk bij de Jesuiten zelven en vraag hun: wie zijt gij? en met de eenvoudigheid der duif antwoorden zij mij: wij zijn *de Pharizeërs der nieuwe wet*..... Nu is het uitgemaakt, dat de Jesuiten zijn een gebroedsel der adderen, een boos en overspelig geslacht, blinden en leidsmannen van blinden, schijnheiligen, dwazen, van buiten wel regtvaardig maar van binnen vol boosheid, kinderen der Profeten-moorders, geveinsden, slangen, vol uitzinnigheid, huichelaars, geldgierig, eerzuchtig, hebbende den duivel tot vader. (1)

Maar wat het leelijkste is en wat den heer *Buijs* het meeste hindert, is, dat de Jesuiten, ofschoon zij zelve bekennen Phariseërs en dus *deugnieten* te zijn, evenwel de vermetelheid hebben, om te gelooven, dat door eene openbaring des Hemels hun de verzekering gegeven is, dat in de drie eerste eeuwen van het bestaan hunner Societeit, dat is van 1540 tot klokslag 12 ure middernacht 31 Dec. 1839 — 1 Jan. 1840, geen een lid van hunne orde verloren is gegaan, maar allen zalig geworden zijn. Nog meer:

(1) In Engeland was een geschil gerezen tusschen de seculiere en reguliere Geestelijkheid. De Jesuit *Cellot* trok zich de zaak der regulieren aan in zijn werk: *De hierarchia et hierarchis*; maar hij ging te ver en zijn boek werd op den *Index* geplaatst *donec corrigatur*. *Saint Cyran*, een der eerste en vurigste Jansenisten, zocht in dien twist gelegenheid, om de Jesuiten naar hartenlust ten toon te stellen, en verscheen op het tooneel onder den naam van Petrus Aurelius. — De domme Jesuit *Cellot* heeft dus gemeend de regulieren en derhalve ook de Jesuiten te verdedigen, met te zeggen: dat hij en zijne medebroeders de *Phariseërs der nieuwe wet* waren. Oh!

tot heden toe maken de Jesuiten hunnen blinden vereerders wijs, dat zij later eene nieuwe openbaring van den Hemel ontvangen hebben, waarbij dat onwaardeerbaar voorregt hun voor een onbepaalden tijd verlengd is geworden. *Claudite jam rivulos pueri!* dat wil zeggen; wij zullen er maar niet meer over praten.

«De Jesuiten die ons het meeste tegenwerken, moet «men om hals brengen, of wanneer dit niet gevoegelijk «geschieden kan, het land uitjagen, of althans zeker «zoodanig beliegen en belasteren, dat niemand hen meer «verdragen wil.» — Dit is den les van den grooten man Gods Calvyn; (1) en men moet zeggen, dat die wenk niet te vergeefs gegeven is. Intusschen mogen de Jesuiten van geluk spreken, dat de heer *Buys*, toen hij in zijn *Nader Gesprek* sprak, nog geene kennis had van het dierbare document, dat de *Kerkbode* in zijn nummer van 30 Dec. 1842 voor het licht heeft gebragt. Het is een geloofsbelijdenis, welke de regtbank (?) der Jesuiten in Bohemen en Hongarijen *eischte van de Protestanten, die om hunne ketterijen ter lijf- of doodstraf verwezen waren, zoo zij van hun vonnis wilden ontslagen worden*, en die door deze ongelukkigen onder de ijsselijkste vervloekingen moest bezworen worden, wilden zij niet het schrikkelijkste lot ondergaan. De Boheemsche belijdenis is overgenomen uit een Duitsch tijdschrift; aan dit Tijdschrift was zij zeker van hand tot hand toegekomen van een' Bohemer, die eerst Protestant, naderhand Katholiek, en vervolgens nog eens Protestant geworden zijnde, na zijne tweede omkeering een afschrift daarvan naar Saksen had overgebragt; aan de echtheid van het stuk valt dus niet te twijfelen, want

(1) Calvin ap. Becan. Aphor. 15 de modo propagandi calvinismum.

wie er meer van weten wil, die kan immers de oorkonde van het afschrift in Saksen en tot meerdere zekerheid die van het origineel in Bohemen gaan zoeken. De Hongaarsche belijdenis is overgenomen uit een oud geschrift, hetwelk de Redactie van den *Kerkbode* van eene vriendelijke hand ontvangen heeft, en is dus even geloofwaardig. Nu uit dat stuk blijkt, dat de Jesuiten den Bohemers en Hongaren lieten belijden en onder vreesselijke vloeken bezweren; dat de Paus door alle menschen met goddelijke eer moet vereerd en in hooger waarde gehouden worden dan Christus zelf; dat de Paus de magt heeft, om de H. Schrift te veranderen, daarvan af- of bij te doen, wat hij wil, ook dezelve geheel te vernietigen; dat de gezegende Maagd Maria door engelen en menschen meer vereerd en in grooter waarde moet gehouden worden dan Christus zelf, enz. enz. O! die arme Societeit, wanneer dit stuk wat vroeger ware bekend geworden! geen steen ware op den ander gebleven. «Zoo,» zoude de heer B. met den *Kerkbode* hebben uitgeroepen, «zoo handelde in de XVII eeuw de Jesuiten «met hunne bekeerlingen in Boheme. En waar is eenig «bewijs, dat de tegenwoordige Jesuiten andere begin«selen hebben aangenomen? Zeker zijn zij te sluw, om «gelijksoortige verklaringen, als de bovenstaande, thans «van hunne Proselieten te vorderen; sommigen daarvan «zouden hun zelfs tegen de borst strijden; maar wie «zegt ons echter, wat zij wel doen zouden, indien hun, «gelijk toen in Boheme, daartoe genoegzame magt ver«leend werd?»

En hoe zou niet des Presidents ijver met zevenvoudigen gloed ontvlamd geworden zijn, wanneer hij in een Duitsch Gouvernementsblad het artikel gelezen had,

hetwelk begint: «Er is een helhond, die Cerberus ge-«noemd wordt, maar er zijn ook hemelhonden en deze «worden Jesuiten genoemd..... Het voornaamste hon-«denhok dier honden wordt tegenwoordig in Zwitserland «gevonden,» en eindigt met de woorden: «Schiet dan «op die honden! vuur op dat canaille! (1)

«De Jesuiten, die ons het meeste tegenwerken, moet «men om hals brengen, of, wanneer dit niet gevoe-«gelijk geschieden kan, het land uitjagen, of althans «zeker zoodanig beliegen en belasteren, dat niemand «hen meer verdragen wil.» (Calvyn). (2)

J. G. Wennekendonk.

(1) Cath. Ned. Stemmen, 13 Mei 1843.

(2) De nakomelingschap heeft de voorvaderen overtroffen. Na eene blinde menigte., die door zich zelve niet oordeelen kan, wijs gemaakt te hebben, dat de Jesuiten het uitvaagsel des menschdoms zijn, en galg en rad verdiend hebben, rekent men onder de Jesuiten alle Katholieke geestelijken, die voor hunne kerk ijveren, voor hunne kerk namelijk zoo als die door Christus gesticht is, met *Petrus* als plaatsbekleedend hoofd. In Nederland is bij die Jesuitenhaters de *Katholiek* een voorname Jesuit. De *Katholiek* kon voor zich geen overtuigender bewijs hebben, dat hij den regten weg gaat. Want wilt gij weten of iemand met hart en ziel Katholiek is, zoo hoor of de vijanden der Katholieke Kerk kwaad van hem spreken.

Red. v. d. Kath.

VERSCHEIDENHEDEN.

INKOMSTEN DER GEESTELIJKHEID.

De Protestanten van alle kleur maken er zich steeds een genoegen uit, der Katholieke geestelijkheid hare rijkdommen te verwijten; menigeen hunner beschuldigt haar zelfs lasterend, dat zij hare bediening tot eene geldwinning verlaagt. Die rijkdommen zijn echter sinds langer of korter tijd verloren, of liever geroofd. In vele landen, ook in het onze, heeft de Protestantsche geestelijkheid haar aandeel in den buit gehad, hier en daar, zoo als in Engeland, zelfs een rijkelijk aandeel, terwijl zij zich van de lasten op de kerkelijke goederen berustende, (vele toch waren *titulo oneroso* aan de kerk gekomen), ontslagen heeft. Niettemin is de Protestantsche geestelijkheid, in de meeste oorden, een zware last voor den Staat geworden, die haar traktementen, pensioenen, kinder- en weduwgelden betaalt; maar de Katholieke geestelijkheid, welker bezittingen de Staat goedendeels bemagtigd en daarna meestal verspild heeft, ontvangt of niets, of weinig van den Staat. (1) De daadzaken toonen alom, dat zij, die der Katholijke geestelijkheid hare voormalige rijkdommen tot eene misdaad aanrekenen, geenszins van aardsche goederen afkeerig zijn.

Een klein staaltje; nu niet uit groot Brittannie, maar uit Frankrijk.

Voor omtrent drie maanden verscheen in den Elzas eene brochure onder den titel: *Ostergabe für die Katholiken*

(1) Is het niet zonderling, dat de Staat, die de bemagtigde goederen der Kerk verspild heeft, zulk een Staat zelfs, wien finantieel beheer, na milliocnen en millioenen schulden gemaakt te hebben, geheel verward is, dat zulk een Staat de finantien der Kerk besturen wil? Indien de Kerk hare finantien niet beter had weten te besturen dan zulk een Staat, zoo zou men haar nimmer hare rijkdommen verweten hebben.

und Protestanten. Daarin vinden wij het volgende, rakende de inkomsten der Protestantsche leeraren in dat oord.

I. *Inkomsten uit de Staatskas.* De Geestelijken zijn in drie klassen verdeeld; de eerste klas heeft een traktement van 2000 fr.; de tweede van 1800 fr.; de derde van 1500 fr. — Ook de Katholieke Geestelijkheid is in drie klassen verdeeld; de eerste ontvangt slechts 1500 fr; de tweede 1200 fr.; en de derde 800 fr.

De bevolking van het departement van den Neder-Rijn is voor $^2/_3$ Katholiek; het $^1/_3$ bestaat uit Protestanten van velerlei secten, en uit Joden, welke laatste er zeer talrijk zijn. De Protestantsche Geestelijkheid telt 173, De Katholieke 316 leden, dus nóg niet het dubbelde van de eerste. In Straatsburg alleen zijn 26 Protestantsche Geestelijken van de eerste klas, en in het geheele departement zijn er slechts 7 Katholieke Geestelijken van die klas.

II. *Baten genoten bij gelegenheid der bedieningen.* De Protestantsche Leeraar ontvangt bij ieder doopsel van 2 — 5 fr., soms meer.

Voor eene lijkrede 5 — 50 — 100 fr., somtijds nog meer, naar mate van het gehalte en van de lengte der rede, en naar mate van de meerdere of mindere gegoedheid des overledenen. — Lijkdienst voor een kind van 4 — 6 francs.

Huwelijken geven als sterfgevallen. — Afnemen der belijdenis van een kind *(confirmation)* ten minste 5 fr.

Ieder Protestant kan zich bij den leeraar zijner keuze als gemeentelid *(Pfarrkind)* laten aanteekenen; dan betaalt hij zijnen herder een jaarlijks hoofdgeld. Blijft hij hiermede in gebreke, zoo wordt hij uit het register geschrapt.

III. *Kapittel van St. Tomas.* Dit Protestestantsch kapittel, oorspronkelijk uit Katholieke stichtingen, heeft aan vaste bezittingen en interestgevende gelden de niet onbeduidende som van 15 millioenen, waaruit het een jaarlijks inkomen trekt van p. m. 750,000 fr. Het gebruik dier inkomsten is slechts aan de ingewijden bekend. De ka-

pittelheeren schijnen vrij talrijk en zijn uit velerlei standen genomen, als daar zijn regters, advocaten, predikanten, professoren, artsenijmengers, enz. De kosten van bestuur worden gedragen door den Staat, die daarvoor 16,000 fr. uitkeert. Misschien draagt het kapittel bij tot onderhoud van het (Protestantsch) seminarie; dit kan echter niet veel zijn, wijl de schatkist van den Staat 12,000 fr. betaalt voor vrije tafel van onvermogende seminaristen, 't geen blijkbaar meer is dan voor het getal dezer onvermogenden gevorderd wordt.

IV. *Bijzonderheden te Straatsburg.* Dat er 26 Protest. Geestelijken van de eerste klas, ieder á 2000 fr. 's jaars, gevonden worden, hebben wij reeds gezegd. Twee hunner de heeren *Böckel* en *Edel* hebben daarenboven elk nog 300 fr. De Katholieke Geestelijken (de helft der inwoners van Straatsburg is Katholiek) hebben slechts 7 door het Gouvernement bezoldigde pastoors; 4 van de eerste en 3 van de tweede klas. Alzoo

totaal voor de Kathol. Geestelijkh. in Straatsburg 9,600 fr.
totaal voor de Protest. Geestelijkh. aldaar 52,600

V. *Cumulatie van ambten en inkomsten* te Straatsburg.

A. Dr. *Bruch* is tevens

1) Pastor in de Nicolaas-kerk . . . . . 2000 fr.
2) Professor en Deken der theol. faculteit . . . 4000
3) Superior van het seminarie — *pro memoria.*
4) Domheer van St. Tomas — *pro memoria.*
5) Geniet toevallige baten — *pro memoria.*

B. Pfarrer *Jung* geniet

1) Als professor der theol. faculteit. . . . . 3000 fr.
2) Als professor aan 't seminarie — *pro memoria.*
3) Als stads-bibliothecaris 1200
4) Toevallige baten, examen en promotiegelden.

C. De Gereformeerde Geestelijke *Richard.*

1) Als pastor . . . . . 2000 fr.
2) Als professor de theol. faculteit 3000
3) Toevallige baten.

Misgunnen wij der Protestantsche Geestelijkheid hare inkomsten? O neen; maar wij willen slechts deze daadzaken doen opmerken. De Katholieke Geestelijkheid is van hare goederen beroofd geworden; de Staat heeft ze grootendeels verzwolgen, en nu geeft hij, ter vergoeding, niets of zeer weinig terug. De Protestantsche Geestelijkheid heeft een gedeelte van de bezittingen der Katholieke Geestelijkheid verkregen; (1) heeft daarvan aan den Staat niets of weinig geofferd, en ontvangt nu van den Staat een aanmerkelijk grooter inkomen dan de Katholieke Geestelijkheid. De Protestantsche Geestelijkheid verwijt ook na dat alles, aan de Katholieke Geestelijkheid geldzucht.

Is *dit* edelmoedig? Is *dat* regtvaardig?

PROPHETIE.

«Wat zal God met den wijnstok, in Nederland geplant, «het Hervormde genoodschap, doen? Gewisselijk dit: nadat «hij er reeds alles gedaan heeft: houwt hem uit en «werpt hem in het vuur, zal er aan vervuld worden, «schoon de wijze hoe nog duister is.»

(De duivel bedrogen)

EENE INLEIDING.

Ad captandam benevolentiam.

Het daareven genoemde schriftje: *De duivel bedrogen*, vangt aldus aan: «De duivel, die een menschenmoordenaar «is van den beginne, en op de aarde geworpen zijnde, «ziende dat hij eenen korten tijd heeft, heeft grooten toorn,

(1) In 1537 zeiden de Protestantsche theologen aan de vergadering der rijksstanden hunner belijdenis te Smalkalden onder anderen: «Darumb, dieweil die Obrigkeit diese Güter (Klöster- und Kirchen-«güter) zu verordnen hat und mit einer Maass zu gebrauchen mag, «*soll sie dennoch erstlich die Kirchen-Aemter nothdürftiglich davon bestellen.*

«met helsche furie, en eene ongenoemde wanhoop om zijn «doel te bereiken; met eene nooit gehoorde wraakzucht «en zijn afgronds afgrijsselijk tieren, is hij verwoed op «zijne dienaren; want schoon hij krachtig werkt in de kin«deren der ongehoorzaamheid, kan hij ze in alles niet «in den toom houden, dewijl de ijver van het vleesch «zijner dienaren, door Gods voorzienigheid, zijn doel maar «al te veel verhindert. Doch nooit is hij meer te leur ge«steld door zijne dienaren, dan in deze verlichte negen«tiende eeuw; want zijne kinderen willen wijzer zijn dan «hij.» — Wie zijn nu die eigenwijze duivelskinderen? «De professors, de Hervormde Leeraar, die vraagt: *Wat willen de zeven Haagsche heeren?*, en de Groninger onderteekenaars.» Wie is het, die dezen van ongehoorzaamheid aan den duivel, hunnen vader, beschuldigt? «*F. A. Kok*, «*christelijk afgescheiden Leeraar te Wansweer*, in zijn bovengenoemd geschriftje dat te 's Hage bij *J. van Golverdinge* gedrukt, en *Kerkelijk goedgekeurd* is door de *Ouderlingen P. S. van der Woude* en *L. K. Hogendijk*, *als Visitatoren van Friesland*. Voor de Inleiding staan de volgende teksten als motto's. I. Kon. XVIII: 27. — Joh. VIII: 43 en 44. — I. Joh. III: 7ª en 8. — I. Joh. II: 33. — I. Joh. V: 16ᵇ.

BOEK-AANKONDIGING.

HET JONGSTE GESCHRIFT VAN DEN AARTSBISSCHOP VAN KEULEN (1).

VREDE TUSSCHEN KERK EN STAAT.

De wereld heeft verbaasd gestaan over den moed, waarmede *Clemens August Freiherrn Droste zu Visschering*, Aartsbisschop van Keulen, den gewetensdwang, in de Pruissische Monarchie, wederstaan heeft; al wie Katholiek is, heeft hem toegejuicht; al wie afkeerig is van despotisme, heeft den wederstand goedgekeurd; al wie grootheid van ziel weet te schatten, heeft hem bewonderd; zij slechts, die de leer van de almagt der regeringen huldigen, of in wie de haat tegen het Katholisme, het gevoel van regtvaardigheid jegens Katholieken, als zoodanig, nagenoeg vernietigd heeft, hebben nijdige klaauwen tegen den man uitgestoken. Wij betreuren het, maar het verwondert ons niet, dat Nederlandsche Protestanten verkozen hebben, dezen rol te spelen; sedert lang toch hebben, in ons land, haat en bekrompenheid een verbond aangegaan; sedert lang heerscht er, bij velen, de gewoonte, om al wat Katholiek is, af te keuren, en, naar omstandigheden, te verachten en te verguizen, *quand même*. Wij zeggen: *quand méme;* want, om geene voorbeelden buiten ons tegenwoordig onderwerp te zoeken, dezelfden die den wederstand des edelen Aartsbisschops, tegen den Pruissischen gewetensdwang, voor ongehoorzaamheid en opstand scholden, en alzoo dien gewetensdwang onder bescherming namen, diezelfden juichten, toen hier de Regering deed verklaren,

(1) Vroeger heeft hij, onder anderen, in het licht gegeven: *Ueber die Religions-Freiheid der Katholieken*, 1817; herdrukt te Munster, 1838; *Ueber förmliche Wahrheit und Kirchliche Freiheit*, Frankfurt a/m 1818. Van wijlen zijnen broeder *Frans*, lid van het Domkapittel te Munster en Hildesheim, verscheen te Munster, 1838, de tweede druk van een geschrift: *Ueber Kirche und Staat*.

dat zij zich geen *jus in sacra*, zelfs geen dan zeer beperkt *jus circa sacra* toekende. Maar dit was het onderscheid: gindsche gewetensdwang knelde de Katholieken; deze vrijzinnige verklaring gold regtstrecks de Protestanten. Zoo bedient men zich van tweederlei maat en tweederlei gewigt! Men kan echter, hetgeen waarlijk groot is, niet klein maken, en aan zaken noch personen eene belangrijkheid ontnemen, die zij waarlijk bezitten. Daarom zullen wij, in het aanzien van de vijanden des Aartsbisschops, een verslag geven van zijn jongste geschrift, dat voor weinige weken te Munster *in der Theissingschen Buchhandlung* verschenen is, onder dezen titel: *Ueber den Frieden unter der Kirche und den Staaten, nebst Bemerkungen über die bekannte Berliner Darlegung.*

De Hoogw. Schrijver berigt in zijn *Vorwort*, dat hij sedert twintig jaren er op bedacht geweest is, om over *den Vrede tusschen Kerk en Staat*, iets in het licht te geven, dat, klaar en dringend, ingang vinden mogt; doch telkens heeft hij zijne reeds afgewerkte opstellen, als onnut en vruchteloos, weêr verworpen. *Thans*, zegt hij, *ga ik nogmaals, en, bij mijn gevorderden leeftijd* (1), *waarschijnlijk voor de laatste maal, aan het werk, of het mij misschien beter gelukken mogt.* Wij verheugen ons, in zeker opzigt, dat de vroegere arbeid des Aartsbisschops het licht niet gezien heeft; want zijn tegenwoordig geschrift ontleent van zijn persoon een gewigt, dat geen vroegere arbeid zou gehad hebben, daar het heel wat anders is, een Aartsbisschop te hooren, die na doorgestanen kerker, zijne beginselen bloot legt, dan het werk eens geleerden te lezen, die over zijne beginselen redeneert. Het boek is inderdaad ook veeleer eene ordelijk geschakelde blootlegging der beginselen, die tot den vrede tusschen Kerk en Staat moeten geleiden, met bijgevoegde redenen en motiven, dan een wijdloopig betoog, of uitgewerkte verhandeling. In ons oog, zoo als wij reeds aanduidden, heeft het er te hooger waarde om.

(1) Dit schreef hij op zijn 68e verjaardag, den 21 Januarij 1841.

I. In de *Inleiding* vinden wij in groote trekken den aard, het doeleinde, de middelen van Kerk en Staat. Wij kunnen niet nalaten, er iets uit over te nemen. «Een juk konden «de Keizers geven, de Christenheid was bestemd eene ziel «te hebben. Krijgsgeweld onderdrukt volken, wetten, ge«voel; het kan uitroeijen en verstikken; verheffen, geest «en leven geven, kan het niet. Schepters breken, wapens «roesten, de arm des helds vergaat: wat in den geest «gelegd is, is eeuwig..... De militaire magt was in de «handen der vorsten; de Kerk had eene zedelijke magt... «De Kerk weet niets van wapens, zij moet ze dan ook niet «voelen... Dien overeenkomstig hebben, van oudsher, de «groote Pausen zich aan de spits der Christenheid geplaatst, «en naast zich, in lange reeks, de geestelijkheid, daarop «de magt binnen grenzen gehouden, 'tgeen laag was «omhoog geheven.»

«Wat is de Paus?»

«Men zegt, het is een Bisschop — Even als *Maria* «*Theresia* slechts eene Gravin van Habsburg was.»... «Men «weet, welke Paus *Karel den Groote* tot eersten Keizer «kroonde. Maar wie heeft den eersten Paus gemaakt? De «Paus was een Bisschop; en hij was tevens die Heilige «Vader, die opperste Priester, die groote Calipha (1) aller «koningrijken en vorstendommen, aller heerlijkheden en «steden in het land naar het Westen, die de wilde jeugd «onzer Staten, door de vreeze Gods, getemd heeft.»

«Biddend, dat een aantal menschen hunne van ouds be«zeten goederen behouden; biddend, dat de Kerk niet «van haren Oppersten Herder (Vader en kinderen) gescheiden worde; beproevend, of onder het gedruisch der wa«penen onzer eeuw, de koningen ook nog hooren, dan of «God alleen maar hoort; ver verwijderd van alle vreesse«lijkheid, magtig slechts door zegen, is hij nog heilig in «de harten van vele millioenen, groot bij Potentaten die «het volk eeren, bezitter eener magt, die in zeventien

(1) Zoo noemde hem *Ibn. Abulfeda*, vorst van Hamath.

«eeuwen, van het huis der Caesars tot op den stam van «Habsburg, vele groote natien en al hare helden voorbij «heeft zien gaan.»

«Dat is de Paus» (1).

«Wat is Kerk?»

«Men zegt, zij is eene maatschappij in den Staat.»....

«De Katholieke Kerk *in* den Staat? Zij die, naar ruimte «noch tijd, grenzen kent dan de wereld; zij die bestemd, «geroepen is, om *alle* menschen, Regenten en Onderda- «nen, om alle volken der aarde, gelijk eene teêrlievende «moeder hare kinderen, op te nemen en te verplegen; «om alle menschen, alle gezellige verbindingen der men- «schen, de grootste als de kleinste, te heiligen, te zege- «nen; de Katholieke Kerk eene maatschappij *in* den «Staat?..... Het hemelrijk op aarde, dat niet *van de wereld* «is, *in* de rijken, die *van* en *slechts voor* deze wereld «zijn? Zij, de onvergankelijke *in* het vergankelijke? De «onveranderlijke *in* het veranderlijke, *in* die, naar iedere «betrekking, veranderlijke, zonder ophouden en zoo veel- «zijdig veranderde Staten? De Kerk, die het hoogste, het «eeuwige schut, *in* de Staten, die slechts het aardsche te «schutten hebben?»

«Vervolgd te vuur, te zwaard, met list....; gesmaad, «gehoond, bespot, gelasterd, mishadeld, verdrukt, zoo ver «mogelijk in ketens geslagen en gevangen, geplunderd, «beroofd van hare heilige Inrigtingen, tot heil der menschen, «van vrome voorouders, gesticht; als haar bruidegom, der «waarheid getuigenis gevend; kweekster en beschermster «der echte wetenschap, der schoone kunsten; geroepen tot «vorming der jeugd, tot opvoeding der menschheid; de «menschen, die hare liefde niet afwijzen, begeleidend en

(1) De Hoogwaardige Schrijver heeft de fragmenten, waaruit het bovenstaande overgenomen is, ontleend aan den beroemden geschied-schrijver *Johann von Müller. Reisen der Päpste* en *Briefe über die Frage: Was ist der Papst?* Men weet dat v. M. Protestant was.

«geleidend met haren zegen, van de geboorte tot den dood «en verder; omvattende hare medeleden in 't zegepralen, «in 't lijden, in 't strijden; wilde volkeren temmend; «woestenijen bevolkend;

«Ver verwijderd van alle vreesselijkheid, magtig slechts «door zegen; nog heilig in de harten van vele, door alle «werelddeelen verspreide millioenen; nog groot bij vele «Potentaten; bezitster van een gezag....., dat een groot «getal van staten, natien en al hunne helden, voorbij zag «gaan en zal zien voorbij gaan; de oude, sterke Stad, op «de rots gebouwd, waartegen de stormende baren der «wereldzee, door de hel aan 't woeden geholpen, in «druppels spatten, gelijk het stof door den wind verstrooid «wordt;.....

«Dat is de Kerk — de eeniglijk van Christus ge«stichte, de Katholieke Kerk.»

II. *Eene vraag, of liever twee vragen.* Deze vragen worden aldus voorgesteld: *Willen* de Gouvernementen met de Kerk in vrede of in twist leven? *Kunnen* de Gouvernementen, inzonderheid wanneer de Regenten niet Katholiek zijn, en ook een groot deel der onderdanen niet Katholiek is, met de Kerk in vrede leven?

Wat het *willen* betreft, twee soorten van menschen haten den vrede tusschen Kerk en Staat: zij, die hunne rede als godheid aanbidden — de *Rationalisten;* en zij, die geen gezag dan *in* en *uit* het volk erkennen, opdat zij zelven te woester heerschen mogen — de *Demagogen.* Beiden zijn vijanden van den Staat, zoowel als van de Kerk. Het Rationalisme bevindt zich vooral onder de onkatholieken; nogtans worden er ook eenige gevonden, die zich Katholieken noemen, en, schoon zij niet geheel Rationalisten zijn, de ingenomenheid met de rede, met de Rationalisten gemeen hebben. Deze zijn ongehoorzaam tegen hunne wettige, geestelijke overheid, en in zoo verre demagogisch. Ook deze vreezen den vrede tusschen Kerk en Staat; want

bloeit die vrede, dan missen zij de ondersteuning van den Staat en smelten weg. (Waarschijnlijk bedoelt de S. hier inzonderheid de Hermesianen.)

Doch er zijn ook staatsmannen (mannen van den Staat) die handelen, als waren zij den vrede tusschen K. en S. vijandig, daar zij pogen de Kerk tot slavin van den Staat te maken, daar zij de Kerk behandelen, als ware deze de vijandin van den Staat. Alzoo, voorwaar, kan er tusschen K. en S. geen vrede zijn. Aan zulke lieden nu wordt ter overweging gegeven: 1°. dat het beter is met eene maatschappij, die slechts zegen verbreidt en welke men niet overmeesteren kan, in vrede dan in twist te leven; 2°. kon men ook de Kerk in kluisters slaan of uit een land verdrijven, dit ware niet wenschelijk; want zonder K. Kerk, geen Christendom; en wat zou, zonder Christendom, de Staat zijn? 3°. en 4°. Geen Staat kan inwendigen vrede hebben, tenzij de onderdanen gehoorzamen willen; maar dit willen wordt door de K. Kerk duurzaam aangekweekt; buiten haar, kan ieder de leer: *alle magt is van God*, uit den Bijbel wegredeneren; en buiten haar, wordt ook de gehoorzaamheid, op het geloof alleen rustend, niet gevonden.

Nu over de tweede vraag: De Regeringen hebben, in kerkelijke aangelegenheden, zoo weinig te zeggen, als de Kerk, in de wereldlijke aangelegenheden van den Staat; de wereldlijke magt heeft met de ingezetenen slechts te doen als met onderdanen, en niets anders; dus kan in Staten, zoo als hier vooronderstelt worden, de godsdienstgezindheid van den Vorst en van een deel der onderdanen, geen invloed hebben op het wereldlijk bestuur; waar zulke invloed plaats grijpt, daar wordt het politieke met het godsdienstige verwisseld, daar is gewetensdwang.

Dit zal zoo zijn, al stonden, b. v., in eenigen *Staat* 10,000,000 tegen 1,000,000; want worden de 10,000,000 ten koste van 1,000,000 begunstigd, dan geschiedt aan deze *onregt*, d. i., de grondslag van den Staat wordt uit-

gegraven, want, handhaving van het regt, is der Staten grondslag. De vraag wordt dus algemeen:

Kan een Gouvernement met de Kerk in vrede leven? Dit zal door het volgende beantwoord worden. Voor 's hands wordt slecht aangemerkt, dat, als de regten des Staats en de regten der Kerk elkander niet tegenspreken, als beider werkzaamheid harmonisch zijn kan, en harmonisch zijn moet, dat dan S. en K. met elkander in vrede *kunnen* en *moeten* leven

Ware vrede kan slechts berusten op wederzijdsche erkenning en eerbiediging van beiderzijdsche regten. Doch de regten der Kerk worden vaak niet geacht; daarom zullen zij, en hunne verstoring hier behandeld worden.

III. *Een paar woorden, om misverstand voor te komen.* Er is onderscheid tusschen Staatswetten (*Staatsgesetze*) en Landwetten (*Landesgesetze*). *Staatswetten* zijn dezulke, welke door geen Regent *gegeven* WORDEN, noch kunnen *gegeven* WORDEN, maar die met den aard des Staats, in het wezen des Staats, *gegeven* ZIJN; zij zijn onveranderlijk, gelijk de natuur, het wezen van den Staat. Aan de regten der Staatsmagt, door deze wetten bepaald, beantwoorden, van de zijde der Kerk, der kerkelijke overheid, verpligtingen, die, wijl zij in de natuurlijke en wezenlijke betrekkingen tusschen K. en S. haren grond hebben, even als genoemde wetten, *gegeven* ZIJN.

Landswetten daarentegen zijn dezulke, die door de Regenten *gegeven* WORDEN; daarom, door wie ze gaf, ook kunnen veranderd en afgeschaft worden. Van *wereldlijke* Regenten gegeven, raken zij ook slechts *wereldlijke*, tot de bemoeijing der *wereldlijke* Regering behoorende aangelegenheden. Aan zulke wetten beantwoorden, van de zijde der Kerk, geene verpligtingen; zij kunnen over het handelen der kerkelijke overheden, als zoodanig, d. i., in kerkelijke aangelegenheden, niets verpligtend bepalen; want in kerkelijke aangelegenheden, zijn kerkelijke wetten de regel.

Zelfstandigheid, onafhankelijkheid.

Dan, en dan slechts, is eene maatschappij onafhankelijk en zelfstandig, wanneer zij, zonder goedkeuring eener, buiten haar zich bevindende magt, ontstaan en bestaande, eene magt heeft, die aan geene andere magt onderworpen en alzoo in haren aard, binnen haren kring, de hoogste is — *summa potestas* —; zij heeft dus het regt, op alles aanspraak te maken, zich alles te verschaffen, alles te doen, wat zij tot haar bestaan, tot haren welstand, tot het bereiken van haar doeleinde, noodig heeft of noodig keurt — alles (dit verstaat zich) zonder kwetsing van eens anders regt —; zij heeft het regt, al wat haar schadelijk kan zijn, op regtelijke, passende wijze, van zich af te weren — *jus cavendi* —; zij heeft volkomen onafhankelijke, *wetgevende*, *regterlijke*, *uitvoerende* magt. Met betrekking tot de Kerk, wordt de gansche omvang dier magt met twee woorden aangeduid: *potestas ordinis*, *potestas jurisdictionis*.

Men gelieve te bemerken, dat hier slechts sprake is over wetten, die met de natuur des Staats *gegeven zijn*; over regten, die met deze wetten *gegeven zijn*; over verpligtingen, van de zijde der Kerk, die daaraan beantwoorden, en dus evenzeer *gegeven zijn*; alzoo over Staatsregten, die aan iederen Staats-regent, hij moge Heiden, Turk of Christen, Katholiek of niet Katholliek zijn, toekomen; over regten, die de Heidensche *Nero*, de afvallige *Juliaan*, de Ariaansche *Constantius* had, die de Keizer van China heeft, en wel in dezelfde maat als onze Regenten ze hebben; over verpligtingen van de zijde der Kerk, der kerkelijke overheid, waar en wanneer zij mogen geleefd hebben, van de zijde der Apostelen en hunner vroegere en latere opvolgers.

IV. *Onafhankelijkheid, zelfstandigheid der Kerk; onafhankelijkheid, zelfstandigheid des Staats.*

Christus heeft de Kerk gesticht, en wel voor alle menschen en voor alle tijden. De Kerk is *zigtbaar*, opdat zij *vindbaar* zij; zij bestaat niet uit louter heiligen.

Deze Kerk nu, door den Verlosser gebouwd, is zij onafhankelijk en zelfstandig, of afhankelijk van den Staat? Is zij den Staten, is hare magt der Staatsmagt ONDER- of NEVEN-geschikt (*subordinirt oder coordinirt*)?

En Jesus, bijkomende, sprak tot hen (zijne jongeren): *Mij is* ALLE MAGT *gegeven in den hemel en op aarde. Gaat dus, en onderwijst alle volkeren, hen doopende in den naam des Vaders, en des Zoons en des Heiligen Geestes;*

Hen leerende onderhouden alles, wat Ik u geboden heb. En ziet, Ik ben met u alle de dagen, tot aan de voleinding der wereld. (Matth. XXVIII: 18—20.)

Van waar dus de magt der Kerk? Van Hem die sprak: *Mij is alle magt gegeven... gaat dus... onderwijst... doopt... leert onderhouden.*

Ook zeide Jesus zijnen jongeren, dat Hij hen, als schapen onder de wolven zond; dat zij voor regters, landvoogden en koningen gesleept zouden worden, om zijnenwil, hun en den heidenen tot getuigenis; dat hun, in die stonde, zou gegeven worden, wat zij spreken moesten; dat zij niet de menschen, die slechts tegen het ligchaam kunnen woeden, maar God moesten vreezen (Matth. X: 17—42).

Eene Kerk, die op deze wijze in de wereld gekomen en over de aarde verbreid is, die op deze wijze bestaat en bestaan zal tot het einde der wereld, waarlijk, zulke Kerk is den Staat, der Staatsmagt, niet ondergeschikt.

Of, vooronderstelt voor een oogenblik, dat zij er aan ondergeschikt ware, dan zal men erkennen moeten, dat de vervolgingen tegen de Kerk, zelfs in den tijd der Apostelen — de gruwzame folteringen ter zijde gesteld —, regtvaardig waren. Immers, daar de Apostelen, bij geenerlei uitoefening hunner kerkelijke magt, toestemming van de Staatsmagt gevraagd noch verkregen hebben, moeten zij, in de gemaakte vooronderstelling, de oppermagt des Staats geschonden hebben, en waren zij, zoo wel als hunne nadere en verdere opvolgers, strafbaar. Dit echter zal geen Christen aannemen.

En wat deden de Apostelen onder anderen? Zij hielden concilien, beraadslaagden met elkander en met hun Hoofd *Petrus*, stelden medehelpers en opvolgers aan, vroegen en ontvingen geldelijken onderstand voor kerk en armen, regelden daarvan de administratie, maakten nieuwe verordeningen, rigtten bisdommen en gemeenten op, enz. enz. En dat alles zonder eenige goedkeuring, zonder eenige medewerking of inmenging eeniger staatsmagt, dat alles zonder *placet*. Werden nu door deze handelingen der Apostelen geene wezenlijke staatsregten gekrenkt, dan kunnen ook door dergelijke handelingen van de Opvolgers der Apostelen geene wezenlijke Staatsregten gekrenkt worden.

Nog iets. (*a*) De Kerk is de stichting van *Christus* tot bewaring en verbreiding der waarheid. In haren schoot heeft de Verlosser de waarheid neergelegd, en hij schonk haar den H. Geest, om de waarheid in haar te behouden. Zij is de eenige gequalificeerde getuige der leer van *Christus*, omdat zij alleen weet, wat de Goddelijke Leermeester en zijne Apostelen gesproken hebben, en welken zin zij met hunne woorden hebben bedoeld. De Kerk, zich der waarheid bewust, spreekt uit, wat in haar leeft. Geen ander veilig middel, om tot de zekere kennis te komen van hetgeen *Jesus* voor achttien eeuwen geleerd heeft, dan het Episkopaat der Kerk, waaraan gelast is, getuige te zijn der waarheid. De Bisschoppen moeten dus met elkander, en inzonderheid met den eersten Bisschop, zich beraden kunnen, opdat er waarlijk een getuigenis zij van het Episkopaat. Ware nu de Kerk ondergeschikt aan den Staat, dan hadde Christus (die echter getuigde, dat zijn rijk niet van deze wereld is) het Episkopaat tot eene soort van Staatsministerie, de Bisschoppen tot Staatsbeambten aangesteld, en het getuigenis der waarheid, door het Episkopaat onder besturing slechts van den H. Geest te geven, van Staatsbeambten afhankelijk gemaakt! Waar is de Christen, die

zoo iets niet met afschuw verwerpt? Waar het gezond menschenverstand, dat zulk een paradox dulden kan?

Men erkenne het dus: de Kerk, het Episkopaat, de Bisschoppen, als zoodanig, zijn niet der Staatsmagt *onder*- maar *neven*geschikt.

(*b*) Letten wij nu op het Episkopaat, als belast met het bestuur der Kerk. Dit bestuur is den Bisschoppen opgedragen Joan. XX: 21; — Matth. XVIII: 17, — XXVIII: 18, — XVI: 29; — Luc. X: 16. En de Apostel zegt: *Geeft acht op u en op de gansche kudde, in welke de H. Geest u gesteld heeft tot Bisschoppen, om de Kerk Gods te besturen.* (Hand XX: 28).

Dit nu vaststaande, zoo is de bemoeijing der Staatsmagt met het bestuur der Kerk eene krenking der magt door *Christus* aan de Bisschoppen gegeven, eene schennis der gewetensvrijheid. De Katholiek heeft regt, volle regt, te eischen, dat het Episkopaat, de Paus aan 't hoofd, vrij zij, vrij, zonder vreemde inmenging of hindernis, vrij, zoodat wij het gegronde uitzigt kunnen hebben, dat onze Kerkelijke Overheid

het *heilzame, al* het heilzame wil en kan erkennen, onder de eenige leiding van den Geest Gods —

dat zij het heilzame *slechts* verordenen wil —

dat alles wat, als van haar verordend, uitgegeven wordt, ook waarlijk van haar verordend zij —

en dat zij alles, wat door haar verordend wordt, ons bekend kan maken —

dat tot kerkelijke waardigheden vrij verkozen worden de personen, welke de noodige eigenschappen bezitten —

dat de verordeningen der personen in de kerkelijke Overheid gesteld, niet de zucht naar de gunst van de grooten dezer aarde, maar slechts het verlangen naar ons heil tot grondslag hebben.

Nu laat de Hoogw. S. eenige voorbeelden volgen, waarin

de vrijheid van bestuur gekrenkt wordt, en beantwoordt vervolgens de tegenwerping, dat de van Christus gestichte Kerk aan den Staat wel niet ondergeschikt is, maar dat de Katholieke Kerk niet de Kerk van Christus is (1). Daarop vervolgt hij in dezen zin. De K. Kerk bestond onder de vervolging der heidensche Keizers onafhankelijk en zelfstandig. Heeft zij dat bestaan verloren? Waardoor? Door de bescherming, die *Constantijn* haar verleende, toen hij Christen geworden was? Dat zou zoo veel zijn, als of *Constantijn* haar gezegd hadde: Voortaan zal ik *uw Zoon* wezen, en u daarom beschermen; doch daarvoor zult gij van nu af *mijne slavin* zijn! Of heeft de Kerk haar onafhankelijk en zelfstandig bestaan verloren, nadat zij het 1500 jaren bezeten had, omdat *Luther* goedvond te zeggen, dat zij niet de van *Christus* gestichte Kerk was? 'T is waar, toen gingen velen van de Kerk uit, zeggende, dat zij hunne moeder niet was, en nimmer geweest was. Zij moeten echter eene moeder gehad hebben; waar is die gebleven? — Die ongelukkige kinderen verloren nu, door hunne scheiding van de Kerk, hun deel aan hare onafhankelijkheid, en vielen daarom onder de magt van den Staat, werden den Staat ondergeschikt; doch daardoor (een ieder ziet het) kon de oude Kerk hare onafhankelijkheid en zelfstandigheid niet verliezen.

Verder toont de Hoogw. S. dat ook de Westphaalsche vrede, noch secularisatie, der Kerk hare zelfstandigheid en onafhankelijkheid heeft benomen; dan antwoordt hij op deze bedenking: Als Protestantsche vorsten de onafhankelijkheid en zelfstandigheid der K. Kerk erkennen, dan erkennen zij daardoor zelfs, dat die Kerk van *Christus* gesticht is, en zij houden alzoo op Protestantsch te zijn.

(1) Het kan in geen geval aan den Staat staan, te *beslissen*, welke Kerk de Kerk van Christus zij: dat ware toch niet anders dan zich de onfeilbaarheid van leering aan te matigen.

Red. v. d. Kath.

De beslissing der vrage, of de Katholieke Godsdienst de ware of niet de ware godsdienst zij, behoort, gelijk over het geheel de godsdienstleer, niet tot de bemoeijing der wereldlijke magt. Deze heeft te doen met het *regt*, en de K. Kerk bezit het regt der zelfstandigheid sedert 1800 jaren. Wanneer nu een Protestantsch Regent, overeenkomstig de bestemming der Staten, het gemelde regt, gelijk ieder ander regt, eerbiedigt en schut, het landsheerlijke *jus circa sacra* zoo oefent, dat genoemd regt ongeschonden blijft, zoo wordt daardoor zijne geloofsbelijdenis, die eene geheel persoonlijke aangelegenheid is, niet aangeraakt.

Wat den Staat betreft, deze is evenzeer zelfstandig en onafhankelijk, der Kerke nevengeschikt — alzoo:

Beiderzijdsche *zelfstandigheid en onafhankelijkheid*

Dit is de eene zijde der betrekking tusschen K. en S., de andere:

V. Wederzijdsche *vriendschap.*

Kerk en Staat, Kerkelijke magt, Staatsmagt, beide van God ingesteld. (Rom. XIII: 1. 2.) God wil, dat de menschen in maatschappijen, die wij Staten noemen, leven zullen; dat er overheden zijn, die bevelen; onderdanen, die gehoorzamen. Daarom hebben de overheden magt, om te gebieden in alles, wat tot het rijk, *dat van deze wereld* is, behoort, en de onderdanen zijn verpligt, hunner wereldlijke overheden, *binnen dien kring*, te gehoorzamen. De overige inrigting der Staten heeft God den menschen overgelaten.

Met de Kerk is het anders. Van deze is *Jesus* zelf de bouwmeester; Hij heeft ze gesticht en zijne Apostelen bevolen, hoe haar op te bouwen (Hand. I: 3); zoo als Hij haar gemaakt heeft, moet zij — in leer, in constitutie, met een woord, in het wezenlijke — immer blijven. Die Kerk is *het huis Gods*, dat de Verlosser zich ter woning gekozen heeft. (1 *Tim.* III: 15.)

Kerk en Staat zijn van God verordend; dus kunnen de *wetten*, *regten* en *pligten*, die in beider aard gegrond, alzoo van God gegeven zijn, geene oorzaak wezen van twist tusschen K. en S.: die oorzaak is alleen hierin te zoeken, dat de menschen, die als dienaren Gods, met de kerkelijke of Staatsmagt bekleed zijn, regten vermeenen te hebben die zij niet hebben, of hunne werkelijke regten op eene wijze oefenen, dat de anderzijdsche, werkelijke of vermeende regten gekrenkt worden.

Wat in K. en S. van God komt, moet in harmonie zijn. Ook de bestemming, door God aan K. en S. gegeven, moet in harmonie zijn.

De Staat is bestemd, de Staatsmagt is verordend, om het regt, de uiterlijke geregtigheid te handhaven; opdat personen en zaken in veiligheid zijn, en deze veiligheid noch door naburige Staten van buiten, noch door medeleden des Staats van binnen, gestoord worde.

De Staatsmagt heeft slechts het zwaard, waarom zij ook slechts de *uiterlijke* handelingen bereiken kan; doch waarmede zij 1° nimmer *uitwendige godsdienstige handelingen* mag *afdwingen*, en 2° slechts zulke *godsdienstige handelingen verhinderen*, die uit eene valsche godsdienst voortkomende, de geregtigheid inderdaad kwetsen, den Staat in waarheid gevaarlijk zijn. Overschreidt de Staatsmagt deze grenzen, dat grijpt zij in de bemoeijing der moralische magt, en oefent gewetensdwang. — *De internis non judicat praetor;* daarom heeft de Staatsmagt niet eens het regt, te gebieden, dat de onderdanen haar gewetenshalve, om Gods wil gehoorzamen zullen; zij dwingt tot uitwendige gehoorzaamheid, en daarmede is haar rijk uit. En nogtans, er is geene vastheid voor den Staat, zonder de goede *gezindheid*, zonder de *inwendige gehoorheid* der onderdanen. Hier behoeft de Staat de hulp der Kerk; die inwendige gehoorzaamheid te bewerken, is haar

opgedragen; doch zij kan er niet genoegzaam in slagen, als hare zelfstandigheid en onafhankelijkheid, ten minste factisch, niet erkend worden; want eene der Staatsmagt ongeschikte Kerk werkt niets meer, niets verder, dan eene Staatsinrigting. Hier blijkt nu, hoe gevaarlijk voor den Staat de poging zijn zou, om de Kerkelijke magt aan de Staatsmagt ondergeschikt te maken; maar tevens, hoe K. en S. bestemd zijn, om harmonisch te werken. Want schoon de Kerk de Staatshulp niet volstrekt behoeft, zoo als drie eeuwen van vervolging bewezen hebben, kan echter de Staat, door het uitbreken der hartstogten,— de misdaden,— te bedwingen, der werking der Kerk op den ganschen mensch van veel nut zijn, en de uiterlijke storing harer heilzame werking afwenden. Van den anderen kant, de Staat behoeft de werking der Kerk, omdat zij alleen het innerlijke, de gezindheid, bestuurt; doch daartoe moet zij, gelijk reeds bemerkt is, zelfstandig, onafhankelijk werken. Waar zij den Staat ondergeschikt is, werkt niet zij, maar de Staat door haar, en is hare werking eene Staatswerking. Daarmede is haar invloed op het inwendige geknakt. De Kerk omvat den ganschen mensch en alle menschen; het is haar bestemming, de rigting der menschheid ten hemel te teelen, te doen wortelen, en tot dat einde al het menschelijke, ook de vereeniging der menschen tot Staten, te heiligen en te zegenen.

God wil, dat de menschen in burgerlijke maatschappijen, —Staten— leven, en dat diezelfde menschen in de Kerkelijke maatschappij vereenigd worden: dus moet er wederkeerige werking tusschen K en S. plaatsgrijpen. Groot is het onderscheid tusschen beide maatschappijen, daar de Staat slechts in betrekking tot het aardsche, en voor den tijd dezes levens, met den mensch te doen heeft, ook tot het bereiken van zijn doeleinde slecht physische middelen bezit, terwijl de Kerk daarentegen den *ganschen* mensch, en wel

in betrekking tot de eeuwigheid, omvat, en slechts eene moralische magt heeft. Doch dit onderscheid stoort, blijkbaar, de harmonie der toestemming en der werking niet: beide maatschappijen zijn van God, beide moeten dus, in hare wederkeerige aanraking, vreedzaam en vriendschappelijk zijn. De gansche betrekking tusschen K. en S. wordt derhalve slechts door het volgende juist uitgedrukt:

Bijderzijdsche onafhankelijkheid en zelfstandigheid:
Wederzijdsche vriendschap.

(*Het vervolg hierna.*)

LETTERLOVER.

Gaarne worden de volgende dichtregelen door ons hier opgenomen; wij verheugen ons over het godsdienstig gevoel, dat er zacht in ademt, en twijfelen niet, of de jeugdige Dichter, zal bij het klimmen der jaren de staag vaster gegrepen lier op steeds hooger toon weten te stemmen. De godsdienstige zanger tracht zich eindeloos te verheffen, wijl zijn Ideäal oneindig is; en hij zwoegt en hijgt, en rust niet, vóór dat hij de *waarheid-zelve eindeloos genieten* mag. Is dat der broze natuur aldus niet geschonken, hij zal in zijne opvaart ten hemel, dat geluk steeds nader streven en in hooger sfeer trachten te smaken, wat de aarde hem niet geven kan. De Godsdienst schraagt hem in zijne stoute vlugt en de heilige Liefde, die de plaats en het voorwerp zoekt harer rust, draagt en voert hem op hare breede vleugelen voort. Wel zucht en lijdt hij intusschen: maar zijn lijden is met zoet genot gepaard, het is de smart der Liefde; wel zweeft hij soms door droeve duisternis: maar meer helder dan ooit straalt hem bij wijlen het licht der Hemelen tegen; wel omsluijert het geheim de waarheid, gelijk de wolken de zon; maar hij weet, dat eens die nevel zal scheuren en hij niet meer zien zal als door een' spiegel of in een raadsel, maar zijn

Ideäal zal *kennen*, *gelijk het is*. Zoo heft de gewijde Dichter, ofschoon nog zuchtend in het oord zijner vreemdelingschap, het Lofgezang van Sion aan, tot dat hij aanschouwe in de Zon der Waarheid, en aan de bronwel der Liefde zich drenke, waar hij bij het geruisch der hemelzangen, dan rusten zal in Hem, dien heel zijne ziel bemint. —

AAN EENEN VADER

BIJ HET NADEREN TOT DE

EERSTE H. COMMUNIE

ZIJNER MOEDERLOOZE DOCHTER.

> Men vlechte, om strijt, nu lovers en laurieren,
> En duurzaem loof, om 't wonderfeest te cieren;
> Men spann' tapijt, schakeere zangk met snaer.
> Bewieroock 't hooge altaer.
>
> VONDEL. Eeuwgetij.

Beur het hoofd, bedroefde Vader!
Dezen dag uit 't lijden op:
Even als bij 't uchtendblozen
't Bloempje den gesloten knop,
Door den nacht ter neêrgebogen,
Weêr omhoog heft, plooit en schikt,
En, met natbedauwde blaadjes,
D'eersten lichtstraal tegenblikt.
'k Weet, dat, sinds een' trouwe Gade
Aan uw' zijde nederzeeg,
't Lagchen vreemd werd aan uw' lippen
En uw' tong voor 't juichen zweeg:
Maar niet *heden* moogt ge treuren,
Neen, o Vader! heden niet:
't Is een feestdag voor uw telgje,
Waar Ge uw' Gade in wederziet.

Zie! de Godsdienst roept haar heden;
Zie! daar knielt ze aan haren voet,
Om voor de eerste maal te smaken
God'lijk vleesch en God'lijk bloed.
Beur het hoofd, bedroefde Vader!
Dezen dag uit 't lijden op,
Even als bij 't nchtendblozen
't Bloempje den gebukten knop.

Kom! naar den tempel heen; hoor! zijn' metalen stem
Roept luide, van rondom, een vrome schaar tot Hem,
Die in deez' wanden, (schoon bedekt voor sterfelijke oogen),
Van 't geestendom omstuwd, ter neêr daalde uit den hoogen,
Waar de oude torenspits, die naar de wolken rijst,
Het Hemelsch Vaderland ons, aardsche pelgrims, wijst.
Kom, Vader! 't hoofd omhoog, den feestdos aangeschoten!
Kom! naar den tempel heen; de deuren zijn ontsloten,
Een zoete bloemengeur, langs wand en wulf verspreid,
Luwt u genezend toe en ademt zaligheid.
Hier zien we reeds de keur van Christ'nen neêrgebogen,
Die naar 't gewijd altaar in vroom verwachten oogen;
Daar dreunt het orgel.... hoor! hoe plegtig en hoe schoon
Weêrgalmt langs 't hoog gewelf zijn feestelijke toon,
Die met het beurtgezang de wolken door gaat dringen:
Kom, smeeken zij «o Geest» Gij, Schepper aller dingen,
«Daal in deez' tempel, als in 't Pinkster-uur weleer,
«O gij, die 't Al hernieuwt, daal op uw kind'ren neêr.
«O licht des Vaders! laat uw' glorie nederstralen,
«En 't zevenvoudig licht in aller harten dalen.»
En middlerwijl de zang, die 't diepst' der zielen roert,
En schier in elken toon een traandrop medevoert,
Omhoog klimt met den geur van wierook en van rozen,
Daar nadert, langs 't altaar, een rei van schuldeloozen,
Met neêrgeslagen blik, gelijk een Englenstoet,
En streeft, met zachten tred, de Godheid te gemoet.

Zij knielen zuchtend neer; het uur van 't zoet verblijen
Genaakt.... en, bij 't geruisch van hemel-melodijen,
Wordt heete traan bij traan van zoet genot geschreid,
Door ouderlijke liefde en kindren teederheid.
't Wordt alles plegtig stil: ook de orgeltoonen zwijgen;
Ik zie een' achtbren grijze op de outertrappen stijgen,
Het is de Priester. Zie! wat ed'le majesteit,
Wat glans van hooger licht zich op 't gelaat verbreidt.
Gelijk een Simeon, als 't eind van zijn verlangen,
Den lang verbeiden God in de armen mogt ontvangen
En uitriep: «Nu, o Heer! laat nu uw' dienaar gaan!»
Zoo schijnt de Priester voor het Feest-altaar te staan;
Gereed, om 't hoog geheim der eeuwen te herhalen.
Het oogenblik is daar.... En Hemellingen dalen
Onzigtbaar om 't altaar, waarop de Godheid woont,
En waar ons Almagt Liefde en Liefde ons Almagt toont.
De Priester neemt den kelk, in 't stervens-uur gegeven.....
Daar houdt hij 't God'lijk Bloed eerbiedig opgeheven,
Terwijl de vrome schaar, van hemelvuur bezield,
Op d'aanblik van haar' God, aanbiddend nederknielt.
En driewerf hoor 'k de stem des grijzen Godgewijden
Hun innig schuldgevoel aan de Almagt Gods belijden;
En driewerf geeft 't gewelf de stem des Priesters weêr,
En driewerf zucht elks ziel: «ik ben 't niet waardig, Heer!»
Genaak nu, maagdenrei! genaakt nu, jongelingen!
Genaakt tot een geluk, dat de Englen niet bezingen;
De God der liefde wacht, om, wat geen serafijn
Ooit smaakte, om u tot spijs, om één met u te zijn.

Keer, keer nu, kindrenrei! gehuwd aan 't eeuwig leven;
De Godheid heeft zich zelve aan u tot spijs gegeven,
Nu ze u aan haren disch, voor 't eerst uws levens riep,
En van uw schuld'loos hart zich eenen tempel schiep.
Zij keeren, met hun' God, in zoet genieten weder,
En zinken aan het hart van hunnen Jesus neder,

En zuchten, nu geslaakt, en tranen, nu geschreid,
Getuigen keer op keer en liefde en dankbaarheid.
Neen! woorden zijn er niet, om 't blij genot te malen,
Als Jesus voor het eerst in onze ziel wil dalen,
Maär 't is of 't licht dan straalt van de ongeschapen zon,
Maar 't is een teug gesmaakt uit 's hemels wellust bron.
't Is de eeuwge levensvrucht, in 't Paradijs hersproten,
't Is de eindelooze vreugd, bij voorsmaak hier genoten,
Een God is onze spijs!.... o zwijg, mijn bevend lied!
'k Aanbid, o God, en ween: meer kan de stervling niet!

Wat treedt ge, o teedre Maagd, den grijzen tempelvader
En 't altaar van uw' God met blozend aanzigt nader? —
Zij stort den reinen dank, die aller hart omsluit,
In naam des kind'renrei, voor Jesus zetel uit;
En zweert Hem eeuwge trouw, die hunner zich erbarmde
En, eenmaal schreijend kind, de kinderen omarmde;
En heel de vrome schaar en 't orgel voert dat woord
Door 't davrend tempelruim tot in de wolken voort;
En, waar de serafs voor Gods zetel glorie zingen,
Daar wordt hun zang herhaald door al de hemellingen:
«Lof, Glorie, dank aan God, die in den hemel troont!
«Lof, Glorie, dank aan God, die met zijn kind'ren woont!»

Juich, o vader! Juich, uw Dora
Werd een Engel, en nog meer.
Zie! daar komt zij, — zie! daar snelt zij
Aan uw' vaderboezem weêr.
Ween nu tranen, niet van smarte,
Maar van 't zaligst heilgenot;
Sluit nu Dora aan uw' boezem,
En met Dora haren God.
Dáär, waar ge eenmaal nederknieldet
Aan de zijde van uw' Bruid,
Huwde aan zich de God van Liefde
De onschuld van uw' teed're spruit.

Ja, Gij zocht haar nog, de brave,
En, gij vondt haar hier niet meer;
Toen — toen sloegt ge 't oog naar boven.
En uw' gade sloeg het neêr.
Toen genoot uw' ziel den voorsmaak
Van het driewerf zalig lot,
Als gij haar eens weêr zult vinden
Met uw' Dora, bij uw' God.
Streef nu Vader! streef nu Dora!
Thans aan d'eigen disch verblijd,
Naar 't verblijf, waar gij te gader
Eeuwig één in Jesus zijt. —

D. P.

Augustus 1843.

GODSDIENST-PLEGTIGHEDEN.

(Vervolg en slot.)

IV.

Het licht, dat de Liturgie, bij hare ontwikkeling, over geloofs- en zedeleer verspreidde, was te helder, om niet aanstonds door de vijanden der Kerk te worden opgemerkt. De overlevering in hare hoogste en krachtigste werking, sprak dáár te luide ten voordeele van het Katholicisme, om hunne bezorgdheid niet gaande te maken. — Stoutmoedig stak nu de ketterij haar hoofd op, om den slag af te wenden, die haar met ondergang bedreigde. Hare wijze van strijdvoeren was echter op alle plaatsen niet dezelfde. Hier waren het positieve middelen, die zij gebruikte; ginds bestond hare verwering in bloote ontkenning; terwijl zij op de eene plaats zich meester maakte van de populaire vormen der Katholieke eerdienst, ten einde den onbedachtzamen te behagen, werden elders diezelfde vormen als gevaarlijk, bijgeloovig en menschelijke vinding, door haar uitgekreten. Het eerste geschiedde vooral in het Oosten, het laatste in het Westen.

In het Oosten stonden de godsdienstige secten niet zelden scherp tegen over elkander. De eene dwaling werd door de andere met hevigheid bestreden: waar de eene secte een vermomd *Pantheïsme* huldigde, werd door eene andere het beginsel zelfs van *Dualisme*

met het Christendom zaam gevoegd. Dan, hoe uiteenloopend en tegenstrijdig ook hare gevoelens waren, altoos nog drong hen behoefte, om te gelooven en Christen te zijn. Van dezen haren toestand vindt men het sprekendst bewijs in hare liturgien zelve, in welke, naast aan de verfoeijelijke godlasteringen, tegen de vleeschwording van het goddelijk Woord, de duidelijkste geloofsbelijdenissen, zoo wegens de wezenlijke tegenwoordigheid in het altaargeheim, de *transsubstantiatie*, als andere punten, staan uitgedrukt. Maar die wanorde zelfs belette niet, dat de liturgische overleveringen in de formulieren en ceremonien bewaard bleven; want over het geheel werden de aloude plegtigheden en gebruiken met naauwgezetheid opgevolgd; zoodat dezelve, ondanks eene bijgeloovige of onheilige vermenging, tot een duurzaam bewijs verstrekken van een primitieven grond van geloof. Van daar dat het Rationalisme in het Oosten slechts gedeeltelijk zich kon ontwikkelen, en dat het de vormen der eerdienst, zoo niet eerbiedigde, stelselmatig althans niet vervolgde.

Eénmaal slechts ondervond de Oostersche Kerk een allerbevigsten aanval van het vernielend Rationalisme. Het was nog in de dagen der eenheid, in de achtste eeuw, toen eene woedende secte opstond, en — onder voorwendsel van den geest te bevrijden van het juk der vormen — de kenteekenen van het geloof en de liefde des Christens verbrijzelde, verscheurde, verbrandde. Maar het bloed der Katholieken stroomde ter verdediging der beeldtenis van Gods Zoon, zoo als het vier eeuwen vroeger voor de zepraal van den waren God over de afgoden gestroomd

had; en dat bloed bezegelde de vereering der beelden en schonk aan de Kerk den vrede weder.

In dit opzigt was de Kerk in het Westen minder gelukkig. Dáár was strijd tegen de Liturgie hardnekkig en langdurig tevens. Reeds in de vierde eeuw begon de aanval, en werd achtervolgens nu het een, dan het ander punt aangerand; en die aanval werd des te heviger, naarmate de Liturgie zich meerder ontwikkelde. Doch het was vooral in de zestiende eeuw, dat de ketterij alle hare strijdkrachten tegen de uitwendige eerdienst te zamen trok. Nu gold het niet meer een afzonderlijk punt, maar het geheele zamenstel der godsdienstplegtigheden. Wierden deze afgeschaft, dan werden de banden zelve der godsdienstige maatschappij in Europa vaneen gescheurd; Rome, het gehate Rome, zou der opperheerschappij noodwendig moeten vaarwel zeggen, en het trotsche *individualisme* trad dan ongehinderd in de plaats der Katholieke eenheid. — De Heer zelf bewaakte zijn erfdeel, zoo als Hij beloofd had, en de poorten der hel vermogten tegen zijne Kerk niet.

Eene andere reden werkte niet weinig mede tot die voortdurende beproeving, aan welke de Kerk was blootgesteld; het karakter namelijk, der Westersche volken. Voor elken opmerkzamen beschouwer is het blijkbaar, dat dit karakter, in het algemeen, eene meer materiele strekking heeft, dan het Oostersche, en eveneens, dat bij de Westerschen eene mindere gevatheid van geest en mindere helling naar het *Mysticisme* wordt aangetroffen. Zijn zij eenmaal aan uiterlijke vormen gewoon, dan hechten zij er sterk aan, zonder daarom altoos de hooge en innerlijke beteeke-

nis juist te vatten; maar omgekeerd ook, worden de driften gaande gemaakt, heeft men hun weten te beduiden, dat die vormen slechts knellende banden zijn, die den zinnelijken mensch vernederen of in de voldoening zijner neigingen hinderlijk zijn, dan worden die banden van de hand gewezen en weggeworpen. Van daar dat de ketterij, indien men eenige bijzondere feiten uitneemt, in het Westen altijd langs den weg der ontkenning en verwoesting, hare schreden zette. Zoo gebeurde het in verschillende tijdvakken, maar vooral in de zestiende eeuw.

Vigilantius, een Galliër, was de eerste, die regtstreeks tegen de godsdienst-plegtigheden zijne stem verhief. De eer, die den martelaren en hunne overblijfselen bewezen werd, werd door hem met den naam van afgoderij bestempeld; de wonderen, die bij hunne graven gebeurden, waren niets dan bedrog of duivelskunsten; hunne voorspraak in te roepen, was nutteloos, omdat God hunne gebeden niet verhoorde. Vasten, nachtwaken, ontsteken van flambouwen en lampen, op den helderen dag, waren nuttelooze, schadelijke of bijgeloovige gebruiken. De ongehuwde staat der geestelijken, de onthouding der maagden, het kloosterleven, de vrijwillige armoede, het zenden van aalmoezen naar Jeruzalem, het zingen van *Alleluia* buiten den Paaschtijd; het een zoo wel als het ander, werd door *Vigilantius* hevig gegispt, en, op den toon des meesters, zonder genade veroordeeld. De *H. Hieronymus* ondernam, dezen nieuwen phariseër te beschamen en stelde zijne vurige en welsprekende sarcasmen, tegen over de lage spotternijen van *Vigilantius;* en, hetgeen opmerking verdient, is, dat de bewijzen, die *Hieronymus*

tegen deszelfs drogreden aanvoert, reeds vooraf tegen latere sectarissen schijnen gemaakt te zijn, zoo als trouwens de dwalingen der laatstgenoemde slechts eene flaauwe copie zijn van de lasteringen van den Gallischen aartsketter.

Na *Vigilantius* genoot de Westersche Kerk eene langdurige rust. Maar toen de barbaarsche volksstammen, die door de Kerk met het Christendom der beschaving waren ingelijfd, zich een weinig gemeenzaam hadden gemaakt met de werken des verstands, toen stonden eerst eenige mannen, later geheele secten op, die kortaf loochenden, wat zij niet begrepen, en geene wezenlijkheid erkenden dan dáár, waar de zintuigen die onmiddellijk konden vatten. De ketterij der *Sacramentarissen* nam in de elfde eeuw een aanvang, met de godlasteringen van den Aartsdiaken *Berengarius*. De tegenstand, die deze monsterachtige leer in de Kerk ontmoette, was zoo krachtig als algemeen; maar het was te voorzien, dat het Rationalisme, nu het eenmaal begonnen was, het verhevenste der Christelijke eerdienst aan te randen, zijne pogingen daarbij niet zou laten berusten. Het geheim der wezenlijke tegenwoordigheid van het goddelijke Woord in de Eucharistie werd van toen af het algemeen punt van aanval; want daar het Rationalisme niets minder beoogde dan geheele verwerping van het bovennatuurlijke, scheiding tusschen God en den mensch, wist het geene zekerder rigting te nemen dan tegen het geheim, in hetwelk de innigste en hoogste vereeniging tusschen God en den mensch voltrokken wordt, en waarop, als tot het middelpunt, alle in- en uiterlijke Godsvereering uitloopt

Berengarius had slechts het teeken gegeven tot den aanval. Nog in dezelfde eeuw en in de volgende werden nieuwe versterkingen aan de dwaling toegevoegd; en moest het Katholicisme den langdurigsten en hevigsten aanval ondergaan, dien het nog immer te verduren had. Alles begon dus na het jaar duizend. *Dit was misschien*, zegt Bossuet, *de tijd dier verschrikkelijke ontketening van Satan, die in het Boek der Openbaring wordt aangekondigd; hetgeen beteekenen kan: uiterste wanorden, duizend jaren, nadat de sterk gewapende, d. i., de overwinnende duivel, door J. C., bij zijne komst in de wereld, gebonden werd* (1).

Omstreeks denzelfden tijd dat het Rationalisme zijne verwoestingen voor goed aanving, had de ketterij der *Manicheën*, uit het Oosten zich een weg gebaand naar het Westen. Onder den valschen naam van *wijsheid* of *wetenschap* (γνῶσις), had deze secte reeds de eerste eeuwen des Christendoms bezoedeld; naar gelang der tijden, had zij zich in den schoot der Kerk zelve weten te verbergen, daar zij aan hare volgelingen toeliet, om met de Katholieken te bidden en zelfs deel te nemen aan derzelver geheimen: zoo dat, toen sommigen hunner tot in Rome waren doorgedrongen, zij ook daar hunne afschuwelijkheden zouden voortgeplant hebben, indien het doordringend oog van eenen *Leo* en eenen *Gelasius* ze niet ontdekt hadde. Deze secte nu, die onder voorgeven van *spiritualisme*, aan al de schandelijkheden des vleesches was overgeleverd, lasterde in het geheim de heiligste oefeningen der uitwendige eerdienst, die zij voor den geestelijken mensch als te zinnelijk en te stoffelijk beschouwde. Men leze,

(1) Hist. des Variations, liv. XI: § 17.

o. a., wat de *H. Augustinus* dienaangaande verhaalt, in zijn boek tegen den Manicheër *Faustus*, die de vereering der heiligen en hunne overblijfsels als afgoderij uitkreet.

De Keizers van het Oosten hadden deze afschuwelijke secte op de strengste wijze vervolgd, maar waren er niet in geslaagd, haar uit te roeijen. In de zevende eeuw vertoonde zij zich op nieuw in Armenië, onder de leiding van zekeren *Paulus*, naar wien de aanhangelingen der secte *Paulicianen* geheeten werden; en hun aantal was destijds zoo talrijk en vermogend, dat zij den oorlog durfden voeren tegen de keizers van Constantinopel. *Petrus* van Sicilie, die door *Basilius*, den Macedonier, naar hen werd afgevaardigd, ter uitwisseling van gevangenen, had de gelegenheid, om ze van nabij te leeren kennen, en schreef een boek over hunne dwalingen. «Hij wijst er die ketters in «aan, zegt Bossuet, met de hun eigene kenmerken, «met hunne twee beginsels, de verachting, die zij voor «het Oud Verbond hadden, *hunne wonderlijke behen-«digheid, om zich te verbergen, als zij wilden*, en andere «kenmerken, die wij gezien hebben. Maar hij teekent «er twee of drie aan, die men niet moet vergeten: «*hunnen bijzonderen afkeer van de afbeeldingen des «Gekruisten*, een natuurlijk gevolg van hunne dwaling, «vermits zij het lijden en den dood van den Zoon Gods «verwierpen; *hunne verachting voor de H. Maagd*, die «zij niet erkenden voor de moeder van Jesus Christus, «*omdat Hij geen menschelijk vleesch had;* en vooral «*hunne verwijdering van de Eucharistie....* Zij zegden «ook, *dat de Katholieken de Heiligen als godheden ver-«eerden, en dat men om die reden aan de leeken het*

«lezen der H. Schrift verbood, uit vreeze, dat zij vele «soortgelijke dwalingen ontdekken mogten.»

In *Bulgarie*, langs waar de secte haren weg naar Europa nam, schoot zij diepe wortelen. Van daar dat hare aannemelingen in het Westen met den naam van *Bulgaren* bestempeld werden. In 1017 werden er onder koning *Robertus* verscheiden te *Orleans* ontdekt, en kort daarna, ook anderen in *Languedoc*, vervolgens in Italie, waar zij zich *Katharen* (van het Grieksche *καθαρος*, *zuiver, rein*) noemden; en eindelijk in het hart van Duitschland. Als een invretende kanker maakte hunne leer snellen voortgang. Hun geloof aan twee beginsels, hun haat tegen al het uiterlijke der eerdienst, en hunne verknochtheid aan al de afschuwelijkheden der Gnosticken, bleven altoos dezelfde, en zij zochten ze naar alle kanten te verspreiden; doch voor het overige hielden zij zich schuil, zoodra er gevaar was; vermengden zich onder de Katholieken; en namen hunne toevlugt tot meineed, om het gevaar der ontdekking des te zekerder te ontwijken. In de twaalfde eeuw waren zij reeds zeer magtig in het zuiden van Frankrijk. In 1160 gingen er zelfs eenigen naar Engeland, waar zij onder den naam van *Poplicanen* of *Publicanen* voorkomen. In Frankrijk stonden zij bekend onder den naam van *Albigensers;* en hun aantal groeide daar zoo sterk aan, de gewelddadigheden, waaraan zij zich schuldig maakten, waren zoo gruwelijk, dat de rust van den Staat zelven bedreigd werd en de Kerk zich genoodzaakt zag, eene gewapende kruistogt tegen hen te laten houden. De Katholieke bevolkingen der middeleeuwen verzetteden zich met kracht tegen de vorderingen dezer sectarissen, en bijna alle groote personaadjen van

Kerk en Staat namen deel aan den vernielingsoorlog, die tegen dezelve gevoerd werd. Het gelukte, om de leer der *Albigenscrs*, ten minste wat hare uiterlijke overheersching betreft, uit te roeijen; maar desniettemin bleef het vuur onder de asch smeulen, om naderhand in de zestiende eeuw op nieuw te ontvlammen.

Een nieuwe tak der secte, minder mystiek, maar daardoor juist meer geëvenredigd aan de Westersche zeden, ontsproot te *Lyon*, op denzelfden tijd dat de eerste hevig bedreigd werd. In 1160 vormde *Petrus Valdo*, een koopman te Lyon, de secte dier oproerige dweepers, bekend onder den naam van: *armen van Lyon*, maar bijzonder nog onder dien van *Waldenzers* (Vaudois), naar den naam van hunnen stichter. Uit den geest dier secte was het gemakkelijk af te leiden, dat zij spoedig gemeene zaak zou maken met die, waarvan Berengarius het orgaan geweest was. De aanvoerder ontdeed zich al ras van de Manicheesche gevoelens, die bij het volk geen ingang vonden, en predikte de hervorming der Kerk als noodzakelijk. Het priesterschap werd geheel ter zijde gesteld; ieder leek is priester; de priester, in staat van doodzonde, *consacreert* niet: derhalve geene zekerheid wegens de Eucharistie; geestelijken kunnen geene aardsche goederen bezitten; kerken, het *H. Chrisma*, de vereering der H. Maagd en der heiligen, de gebeden voor de overledenen moet men verafschuwen; en in alles moet men zich beroepen op de H. Schrift, enz. Met deze en dergelijke leeringen trachtten de Waldenzers, het geheel der uitwendige eerdienst en ten gevolge daarvan de leer zelve der Kerk omver te werpen; en ten einde de min bedachtzamen gemakkelijker om den tuin te leiden, laak-

ten zij de zedeleer der Kerk en wendden eene gestrengheid voor, die bij de ongebondenheden der Albigenzers gunstig moest afsteken.

Maar Frankrijk was niet de eenige schouwplaats van deze geweldige reactie tegen den vorm van het Katholicisme. Op het einde der veertiende eeuw stond *Wiclef* in Engeland op, en herhaalde daar bijna al de lasteringen der Waldenzers. Maar het mysticisme der Gnostieken, dat door deze laatste niet geheel en al verworpen was, werd door Wiclef voor goed op zijde gesteld: de ondervinding had geleerd, dat het voor de Westersche zeden niet geschikt was. In plaats van dit, bouwde hij zijne leer op een stelsel van *fatalisme* (de leer van het noodlot), waarvan de grond lag in den onveranderlijken wil van God, in welken de wil van alle schepselen verslonden werd.

Omtrent denzelfden tijd predikte *Jan Hus* in Duitschland, alwaar hij de voorlooper was van dien uitgebreiden opstand, die voor eeuwen lang geheele natien van de gemeenschap met het middelpunt der eenheid ging afscheuren. Ook deze bouwde zijn stelsel op de buitensporige gevolgtrekkingen, die men uit het leerstuk der vóórbeschikking had afgeleid. Even als de Waldenzers, verlaagde hij den priesterlijken staat beneden dien der leeken; preekte de lezing der H. Schrift ten koste der overlevering; en verzette zich openlijk tegen het opperst gezag in de liturgische zaken, door zijne tegenkanting wegens het gebruik van den kelk bij de communie der leeken.

Eindelijk kwam *Luther*, die niets zegde, wat zijne voorgangers niet reeds gezegd hadden; maar die voorgaf, den mensch te bevrijden èn van de slavernij der

gedachte ten opzigte van het leerend gezag, èn van de slavernij des ligchaams ten opzigte van het gezag in Liturgie. *Calvyn* en *Zwingli* volgden hem, die op hunne beurt vervangen werden door *Socyn*, wiens naturalisme de onmiddellijke gevolgtrekking was van al de leeringen, die sedert zoo vele eeuwen waren voorgegaan. Maar met hem had de verwoesting een einde genomen, er bleef niets meer te vernielen overig.

Vatten wij thans het geheel der leeringen te zamen, die door de gewaande hervormers, vooral sedert de zestiende eeuw, werden voortgebragt. Dit schouwspel, in zijn geheel genomen, is vol van onderrigting. Het leert ons van den eenen kant, welke de oorzaken waren van de snelle verspreiding van het Protestantisme; van den anderen, hoe innerlijk uitwendige eerdienst en geloofs- en zedeleer met elkander verbonden zijn; want vastgesteld, zoo als wij vroeger getoond hebben, dat de uitwendige eerdienst de uitdrukking zijn moet der innerlijke godsvereering, die in geloofs- en zedeleer haren grond heeft, dan kan de geheele of gedeeltelijke afwezigheid der eerste ten bewijze strekken, dat de tweede naar evenredigheid is afgeschaft. — Wij hebben die trapswijze afschaffing reeds aangetoond; zien wij nu, uit welke beginselen zij noodzakelijk moest voortkomen.

Luther had de godsdienst verlaagd tot eene bloote bespiegeling; om geregtvaardigd te worden, behoefde de mensch slechts te denken; — te handelen, was onnoodig: de regtvaardiging werd zonder hem begonnen en geheel voltooid: in dit werk is God alles, de mensch niets. De mensch, integendeel, wiens natuur onherstelbaar bedorven is, kan niets dan zondigen: die

zonden nogtans worden hem niet aangerekend; zij worden *bedekt* door de verdiensten van Christus. Wat er uit zulke beginselen volgen moest, is gemakkelijk op te maken. De hoogste en verhevenste handeling van ziel en ligchaam, de uit- en inwendige godsvereering, wordt niet slechts overbodig; zij wordt loutere zonde, bespotting van de opperste majesteit en hoogste liefde!!

Calvijn, die door zijn wanhopig praedestinatiestelsel, van God, de goedheid en liefde zelve, eenen dwingeland maakte, moest wel, wilde hij consequent blijven, tot datzelfde uiterste geraken. Om welke reden toch, zou de verworpeling eenen God vereeren, die hem onherroepelijk tot een eeuwig ongeluk *bestemde* en hem er heen *dreef?* Of waarom zou de uitverkorene zich liever onderwerpen aan hetgeen zijn' hoogmoed vernedert of zijne zinnelijkheid lastig valt, dan onbezorgd aan zijne lusten bot vieren en zijnen Ik-god vereeren, daar het toch om het even is, of hij deugd beoefent of zonde bedrijft, en de genade voor hem onverliesbaar is?....

Of nu Calvijn en Luther zulk een uiterste inderdaad beoogden; of zij ten minste dit gevolg van hun stelsel berekend hadden, behoeven wij niet te beslissen; zeker is het, dat de geheele vernietiging der Liturgie in hetzelve lag opgesloten. Maar wij willen die beginselen eens ter zijde stellen, te meer, omdat zelfs het Protestantisme onzer dagen over die monsterachtige leer zijner sectenhoofden verlegen schijnt, zal daarom onze bewering minder waar zijn? In geenen deele; ook andere hunner beginselen en kenmerken moesten dezelfde vernietiging ten gevolge

hebben, zoo zij niet regtstreeks er door bedoeld werd.

Op de eerste plaats teekenen wij aan *hunnen haat tegen de overlevering in de formulieren der eerdienst.* Ontegenzeggelijk is het, dat dit kenmerk eigen is aan al de ketters, die wij, van VIGILANTIUS, af tot CALVIJN toe, hebben opgenoemd. De reden laat zich gemakkelijk verklaren. Ieder sectenhoofd, dat eene nieuwe leer wil invoeren, moet onmisbaar stooten op de Liturgie, waar hij *de overlevering* in hare hoogste kracht en innigste werking ontmoet. Wil hij zijn stelsel doorzetten, dan moet hij noodwendig hare stem tot zwijgen brengen en die bladzijden vernietigen, waarop het geloof der verloopene eeuwen zoo duidelijk staat uitgedrukt. Hoe anders zou het Lutheranisme of het Calvinisme onder de menigte zich hebben kunnen vestigen en staande houden? — Men behoefde slechts nieuwe boeken en nieuwe formulieren voor de oude in plaats te stellen, en wat men bedoelde was spoedig bereikt (1). Niets hinderde nu meer de nieuwe leeraars; zij konden nu alles, naar welgevallen, prediken: het geloof der volken had het blijk zijner verjaring verloren en vond zich der plundering prijs gegeven. LUTHER vooral begreep dit zeer goed, toen hij in het eerste tijdvak zijner verandering, waarin hij zich nog verpligt zag, een gedeelte van de uiterlijke vormen der Latijnsche eerdienst te behouden, het volgende reglement voor de *hervormde* Mis voorschreef: «Wij keuren goed en «behouden de *introïtus* der Zondagen en der feestda-

(1) Het invoeren der nieuwe Evangelische gezangen bij de Protestanten hier te lande, is er een nieuw bewijs van

«gen van Jesus Christus, te weten: van Paschen, «Pinkster en Kersmis. Wij zouden gaarne de voor- «keur geven aan de geheele psalmen, uit welke de «*introïtus* getrokken zijn, zoo als eertijds geschiedde; «maar wij willen ons wel schikken naar het tegen- «woordig gebruik. Wij laken zelfs niet diegene, welke «de *introïtus* van de Apostelen, van de Maagd en andere heiligen wenschen te behouden, *wanneer die «drie* introïtus *getrokken zijn uit de psalmen of andere «plaatsen der Schrift.*» De gewijde zangen, die de Kerk zelve als openbare uitdrukking van haar geloof had vervaardigd, wilde Luther niet opnemen; hij gevoelde maar al te zeer de kracht der overlevering, die er in opgesloten lag, en die overlevering was hem een afschuw. Kende hij aan de Kerk het regt toe, om in de heilige vergaderingen hare stem met die der gewijde Schriften te vermengen, dan stelde hij zich bloot, om zijne nieuwe leeringen door millioenen van monden te hooren veroordeelen; — haat derhalve, tegen alles wat, in de Liturgie, niet uitsluitend uit de H. Schrift genomen is.

Wij vinden daarin een ander beginsel door de Hervorming vooruitgezet: *de formulieren van kerkelijken stijl te verwisselen met lezingen uit de H. Schrift.* Zij vond er twee voordeelen in: vooreerst, dat zij de stem der overlevering, waarvoor zij altijd beducht is, deed zwijgen; ten anderen een middel, om ontkennender of bevestigender wijze hare dwalingen te ondersteunen, door stilzwijgend voorbij te gaan de plaatsen, die hare dwaling veroordeelen, of andere, die minder duidelijk zijn, te doen uitkomen, des noods te verminken. Derhalve geene kerkelijke formulieren; *de*

Schrift alléén, maar de Schrift verbrokkeld, uitgekozen, verklaard en voorgesteld door hen, die voordeel vonden bij nieuwigheden. De strik is gevaarlijk voor eenvoudigen; want eerst lang daarna ontwaart men, dat men bedrogen is, en dat het Woord Gods, dat twee snijdend zwaard, diepe wonden geslagen heeft, omdat het door kinderen des verderfs is gehanteerd geworden.

Men geloove echter niet, dat de Hervorming en hare volgelingen zich hierin gelijk bleven. Al spoedig ondervond men, dat de Schriftuur zich niet altoos naar welgevallen laat plooijen; nieuwe formulieren werden dus uitgedacht en vervaardigd, om het gif der dwaling des te zekerder te doen inzwelgen; en zonder het te willen, huldigde de Hervorming een beginsel, dat zij in de Katholieken veroordeeld had Trouwens het is der dwaling eigen met zich zelve in gedurige tegenspraak te zijn. Alle sectenhoofden begonnen met de regten der *oudheid* in te roepen; zij wilden het Christendom ontdoen van alles, wat dwaling en menschelijke hartstogt er valsch en onwaardigs hadden tusschen gemengd; zij wilden niets dan hetgeen *primitief* is, en gaven voor, de Kerk tot hare eerste instelling terug te brengen. Te dien einde werd er verscheurd, afgebroken, vernield: alles viel onder hunne slagen. En wanneer men zich verwachtte, de goddelijke eerdienst in hare eerste zuiverheid hersteld te zullen zien, dan vond eene bedrogen menigte zich overladen met nieuwe formulieren, die van *gisteren* dagteekenden en het bewijs hunner *menschelijke* afkomst met zich voerden.

Het Rationalisme, door de Hervorming in bescher-

ming genomen, of liever, in de Hervorming zelve ontwikkeld, duldde geene leerstellingen, die het bereik der rede te boven gingen. Had men alzoo van de eenheid zich afgescheiden, om minder te gelooven, dan vond men, ook om *die* reden, zich wel genoodzaakt van *in de eerdienst alle ceremonien en formulieren af te schaffen, door welke* GEHEIMEN *werden uitgedrukt.* Al wat dus niet met de trotsche rede strookt, werd met den naam van bijgeloof, afgoderij, enz. bestempeld; wat uiterlijk of stoffelijk is, kan geen drager of middel van bovennatuurlijke genade zijn; derhalve geene Sacramenten meer, slechts bondzegelen, die aanduiden, maar niets te weeg brengen; geene *sacramentalia* meer, geene zegeningen, geene beelden, geene overblijfsels van heiligen, geene processien, geene bedevaarten. Het altaar bestaat niet meer en is vervangen door *eene tafel;* in plaats van *offerande*, zoo als in elke godsdienst, heeft men een *avondmaal;* de kerk is in een *gehoor-* en *eetzaal* herschapen; de godsdienstige bouwkunde, de schilder- en beeldhouwkunst zijn tot werkeloosheid gedoemd, en de poëzij ziet zich gedwongen, hare lofgezangen te weigeren aan eene eerdienst, die door geloof noch liefde bezield is.

Wij zouden ons bestek ver te buiten gaan, indien wij hier al de bijzonderheden dier afbraak en verwoesting wilden schetsen. Welligt komen wij er later op terug, wanneer wij sommige gedeelten der Liturgie afzonderlijk zullen behandelen. Voor het tegenwoordige volsta dit weinige, om eenig denkbeeld te geven van de verschrikkelijke verwoesting, die het Protestantisme heeft aangerigt. Men beschouwe die naaktheid, die afwezigheid van gevoel, die pharizesche

verwaandheid, die der Protestantsche eerdienst eigen is; men vergelijke die met al het leerzame, het opwekkende, het troostende en zalvende, dat de Katholieke Liturgie oplevert, en beslisse dan, welke godsdienst voor den *mensch* de eenig geschikte is. (1)

(1) In n°. 12, derden jaargang, ondernam de *Evang. Kerkbode*, *de verklaring van* Joan. IV: 23, *door den Katholiek* (D. II, bl. 385 volg.) *gegeven, te toetsen.* De schrijver der opstellen over *godsdienstplegtigheden* behoudt zich voor, om bij eene andere gelegenheid die toetsing aan den toets te onderwerpen Voorloopig voegen wij er bij, dat de *Kerkbode* zich in den persoon diens schrijvers vergist.

IETS OVER DE POLEMIEK VAN DEN *KERKBODE* EN VAN DOMINÉ VAN VOLLENHOVEN.

(Vervolg van D. III. bl. 282.)

Hadde de heer *van Vollenhoven* zich kunnen vergenoegen zijn *Specimen* in de groote zaal van Amsterdams Athenaeum, ter verwerving van het predikantenambt, voor te lezen of op de aldaar gebruikelijke wijze te verdedigen (1); niemand onzer zou hem dat genoegen misgund, of op zijne redeneerkunde eenige aanmerking te maken gehad hebben Binnen de muren van zoo een collegie, daar was hij vrij; hij had het voorregt, er den Voorzittersstoel bezet te zien door eenen man, van wiens geest hij doortrokken was; hij vond er in de geleerden, die hem ambtshalve zijne meeningen over de leer van *Cyr.* kwamen afhooren, lieden van dezelfde gezindte; hij sprak er tot een gehoor, uitsluitend zamengesteld *uit huisgenooten des geloofs*, of ten minste uit geallieerden tegen *den gemeenschappelijken vijand.* Daar was alzoo geen zoo hardnekkige tegenstand te vreezen, noch behoefde hij zich zoo ernstig in zijn thema te verdiepen; integendeel, eene minder oppervlakkige behandeling, een naauwkeuriger doorgronden en uitpluizen van de zaak, zou aan die Hooggeleerde Heeren Examinatores wel eens eene pijnlijke verlegenheid hebben kunnen veroorzaken, en den stillen aanschouwer kunnen onthalen op eene vertooning, zoo als wij ergens van het examen

(1) In de vooronderstelling, dat hij, behalve de *Theses*, ook het *Specimen* verdedigd heeft.

eens aspirants tot de Luthersche Evangeliedienst aangeteekend vonden:

> Ueber diese Antwort des Kandidaten Jobses,
> Geschah allgemeines Schütteln des Kopfes!
> Der Inspektor sprach zuerst, hem! hem!
> Drauf die andern *secundum ordinem*.

Maar de heer *v. V.* gevoelde zich bewogen, om zijn *Specimen*, «dat hij anders als handschrift, slechts «aan weinigen ter lezing zou aangeboden hebben, «voor zijne openbare dissertatie te bestemmen en door «den druk in het licht te geven» (1). Hierdoor verplaatste hij zich dus op een ander terrein; hij gaf aan zijne dissertatie eene uitgebreidere zending; zij verscheen voor de oogen van het publiek, dat, door de daadzaak harer verschijning zelve, uitgenoodigd werd, zijne aandacht op haar te vestigen. Van dien oogenblik af aan, moest hij het zich laten welgevallen, of het publiek haar al of niet verdienstelijk zoude vinden, en kon hij, bij de erkende verscheidenheid van der menschen gevoelens, bezwaarlijk op eenen algemeenen bijval rekenen. Ook zij het verre van ons, hem eene zoo dwaze pretentie te willen toeschrijven, welke hij daarenboven in zijne zedige voorrede zelf ver van zich afstoot. Maar er is hier iets, wat wij niet onopgemerkt mogen laten voorbijgaan.

Wie zich openlijk in godsdienstgeschillen mengt, laadt daardoor, ten aanzien van het publiek, eene verpligting op zich: hij is aan hetzelve de waarheid verschuldigd, en, vindt hij het betrekkelijk die waarheid in twee of meer met elkander strijdige gevoelens verdeeld, dan is het hem niet genoeg op meesterachtigen toon te

(1) *Specim. praefat.*

zeggen, wie gelijk of ongelijk heeft; maar hij moet ook gronden, waarmêe hij zijne uitspraak staaft, aangeven en derzelver meerder gewigt boven het gevoelen van anderen mededeelen. Het publiek, waaraan hij nuttig wil zijn (anders moest hij zich er niet mede bemoeijen), heeft er regt op, niet bedrogen te worden; en eenzijdigheid in de voorstelling, is zij in alle andere onderwerpen hatelijk, is in godsdienstzaken, in de hoofdwaarheden des Christendoms, voorzeker onregtvaardig en onbetamelijk, vooral van den kant eens Evangeliedienaars. Toetsen wij de polemiek van den heer *v. V.* aan dezen grondregel.

Gelijk de Christelijke leer, sedert het helder licht, waarmede de gezegende Hervorming het menschdom bestraald heeft, voor vele verstanden in dikke duisternissen is gewikkeld, zoo ook was, hetgeen iedereen er van duidelijk bij *Cyr.* meende te lezen, inzonderheid zijne Avondmaalsleer, sedert dien gelukkigen tijd, aan menige betwijfeling onderhevig. De domme Katholiek hield zich hieromtrent stijf vast aan het goede oude; doch de Calvinist *Aubertin* wist er meer van te zeggen en beweerde, dat de beroemde Bisschop van *Jeruzalem*, met volle overtuiging, niets anders dan het Nachtmaalsbrood gegeten heeft. *Touttée*, zijn landgenoot, trok tegen dezen kampvechter van het Calvinismus te velde en versloeg hem. Meer dan eene eeuw later, toen die nederlaag bijna vergeten was, zie, daar komt de heer *v. V.* zich in het strijdperk werpen, en in een proefstuk, om Predikant te worden, der wereld mededeelen, wat *Cyr.* eigenlijk geleerd heeft. Hij is opgevoed en onderwezen in de school van den befaamden professor *des Amorie van der Hoe-*

ven, vervaardigt zijne proef onder diens oogen, en heeft tot onderwerp de hoofdwaarheden des Christendoms, in 's Bisschops Katechesen uiteengezet.

Wie juicht die onderneming niet toe? Wie verwacht niet, dat een ernstig opvatten van het punt des geschils, een diep indringend onderzoek naar de gronden van het *pro* en het *contra*, en eene fiksch syllogistische polemiek, een nieuw licht over zulk belangrijk onderwerp zal doen opgaan. Wie verlangt niet te zien, of *Touttée*, die zijnen landgenoot zoo jammerlijk gehavend heeft, niet op zijne beurt, door Neêrlands Remonstrantsche school, beschaamd in zijne schulp gedreven wordt, en of de wapenen, waarmede hij *Aubertin* sloeg, hem door de slagen van onzen nieuwen held, niet een voor een ontvallen zullen?

Ach, neen! geliefde lezer! de heer *v. V.* is zoo oorlogszuchtig niet, als men wel zou denken; hij houdt zich tevreden met te zeggen, alsof het nog nooit gezegd ware, wat zijn Fransche voorzaat gezegd heeft en duizend monden na hem herhaald hebben; en wat de bewijzen van den monnik *Touttée* aangaat, hij, studiosus *v. V.*, telt die zóó weinig, dat hij «*het niet «noodig achtte ze te wederleggen*» (1).

Waarom hij dit niet noodig achtte, wordt niet uitgedrukt; maar het publiek denke er geen kwaad van, als hij er zelfs niet van spreekt. Dat hij ze evenwel *daarmede hunne volle kracht gelaten heeft* (gelijk *ik* onnoozele dacht), ontkent hij; *want* (geef acht, beminde lezer) «aantoonende (lees: zich inbeeldende) dat er «bij *Cyr.* een ander denkbeeld omtrent het Avondmaal «ten grondslag lag, dan *Touttée* gemeend heeft, *verviel*

(1) *Ev. Kerkbode*, 2e jaarg., n°. 46.

«*ook van zelf (!) het gansche gebouw*, door dien ge-«leerden monnik opgetrokken» (1). Welke val! laten wij hem eens van nabij beschouwen. *Touttée*, de geleerde monnik, heeft van de leer des Kerkvaders een gebouw opgetrokken; naar de meening der Katholieken, op soliede grondslagen; een gebouw van marmersteen, waartegen reeds menigeen, wien het in den weg stond, het hoofd heeft gestooten. Waartoe is dat noodig? De heer *v. V.* heeft zijn hoofd te lief en kent andere, minder gevaarlijke middelen; b. v.: neem den schijn aan, dat gij dat gebouw niet ziet en zelfs niet weet, dat het er staat, en overleg eens met u-zelven, wat soort in *uwen* smaak zou vallen. *U dunkt, gij meent, het schijnt u toe, het komt u voor* (2), dat het zóó moet wezen en niet anders. Welaan! geef u nu een weinig wind, blaas u wat op, neem een vlugt, zweef luchtigjes over dat papengetimmerte heen en raak het onwillekeurig met de vleugelen van uwen alvermogenden *dunk*. Krak! krak! krak! daar valt (altijd in uwe verbeelding) het geheele gebouw in duigen, en puinen storten over puinen, tot groote vreugde der liefhebbers van puinhoopen van het Katholicisme! — Dat de *Kerkbode* onder dezen de eerste is, om te betuigen, met welk *genoegen* hij het gezien heeft, zal wel niet noodig zijn te vermelden (3).

Bilderdijk zong van zulken *casus*:

> 'k Zoog mooglijk ook voorheen wel van dien wind iets in:
> Ach, hoogmoed is zoo na verwant aan de eigenmin,

(1) *Ev. Kerkbode*, t. a. p.

(2) De lezer weet reeds uit *Cyr. verdonkerd*, dat hierin de kracht van *aantoonen* bij den heer *v. V.* gelegen is. Cf. Spec. Theol. p. 133, 134, 135, 136.

(3) 2e jaarg., no. 48, bl. 196.

En deze ons-allen aangeboren. Dien te ontwassen
Is niet wat elk vermag, en ijdle schijngrimassen
Van valsche nederigheid verraden al te wel
Hetgeen men heelen wil door 't nietig goochelspel.
Ja, zijn wij-allen van die zielenplaag wel zuiver?
Indien men me antwoord vraagt, 'k beken 't oprecht, ik huiver;
En liever zeg ik: Neen! 'k heb ook mijn deel daarvan,
Dan loochnen waar zich 't hart van overtuigen kan.
Helaas, wat zijn wij toch, wij wormen, de aard ontkropen!
Wij kruipen, dit 's ons lot, — maar neen wij willen loopen.
Welnu, wij loopen ook; wat hinkend; maar hoe 't zij,
Dat ook genoegt ons niet: wat 's loopen? vliegen wij!
Maar vliegt men? — Ja, ook dit: bereiken wij geen hemel,
Ten minste maken wij voor de oogen wat gewemel,
Verbijstren dees of geen in 't wappren, die 't aanschouwt,
En 't armgezwaai misschien voor 't echte vliegen houdt.
Zie! onze buurman deed niets anders, en dat zweven
Werd, heel zijn kerspel door, als Arendvlucht verheven.
VERMAKING. Poëzij, bl. 125.

Te vergeefs zoekt gij dan ook in de kolommen van den *Kerkbode*, waarin *Cyr.*, zoo het in den titel heette, zou worden *toegelicht*, eenige wederlegging van de bewijzen, waardoor wij den heer *v. V.* meenden te moeten toonen, dat hij hem *verdonkerd* heeft. Maar is uw geduld groot genoeg, om getuige te wezen van een ijdel schermen in de lucht, averechtsche sprongen en klankelooze redeneringen, beschouw dan met ons het geschrijf van den Predikant en zie hoe een Remonstrantsch leeraar, ten overstaan van een verlicht publiek, de christelijke leer eens Kerkvaders durft behandelen, en in wat soort van polemiek een Hooggeleerde Predikantenbode smaak kan vinden.

Het deert den schrijver weinig in de 22ste *Katech.* van *Cyr.*, uitsluitend aan de Avondmaalsleer toegewijd, en wel bepaaldelijk §§ 1, 2, 3, 5, 6 en 9 zulke sterke plaatsen aan te treffen, dat hij zelf vraagt: «Wat schijnt »er duidelijker gezegd te kunnen worden, om de we-

«zenlijke tegenwoordigheid van *Christus* in het Avond-«maal en de Transsubstantiatie teverzekeren?» Geheel dat krachtig verband moet verlamd en verbroken, geheel die logische en in de stoutste verzekeringen uitgedrukte redenering des Kerkvaders, moet weêrsproken worden, door éêne tweeduidige paragraaf (de 4e), waarin *Cyr.* aanmerkt, dat «de Joden, daar «zij de woorden des Heilands (Jos. VI: 54) niet in «eenen geestelijken zin verstonden, zich ergerden «en heengingen, meenende dat Hij hen uitnoodigde, «om vleesch te eten» (1). Wij mogen nu dezen volzin getoetst hebben aan de eerste regelen eener gezonde uitlegkunde; de heer *v. V.* hebben voor oogen gehouden, dat phrasen, die voor verschillende uitleggingen vatbaar zijn, met andere phrasen, tweeduidige uitdrukkingen, met de éénduidige plaatsen van denzelfden schrijver vergeleken, en met de leer van zijn kerkgenootschap in overeenstemming behooren gelaten te

(1) «Welke §, zonderling genoeg, door *Touttée* wordt overgesla-«gen (*verdonkerd?*),» zegt stoutelijk de heer *v. V.* Zou de Predikant zich ook hier verzien hebben? Of noemt de taalkundige man het toch *overslaan* en *verdonkeren*, ofschoon *Touttée* tegen *Aubertin*, die met die paragraaf reeds gemanoeuvreerd heeft, zich (Diss. III ad fin. 3tii argumenti) aldus uitdrukt: «Ook wij, Katholieken, gelooven niet aan een dusdanig eten van het vleesch van *Christus*, als «zij (de Joden) begrepen. *Christus* heeft zich zóó, *onder het zinne-«beeld van brood*, tegenwoordig gesteld, dat — ofschoon daar zijn «ligchaam is, door deelneming aan hetwelk wij *Christus* in ons «*dragen*, en een en hetzelfde ligchaam met Hem en der goddelijke «natuur deelachtig worden, welke met dat ligchaam, met het onze «vermengd (hypostatice), vereenigd is — evenwel dat eten van vleesch «niet merkbaar is.» En in de noot op de bedoelde 4e §, zegt dezelfde *Touttée*: «*Cyr.* beschuldigt hen (de Joden), dat zij het (gezegde) *niet «geestelijkerwijze* opnamen; dat wil zeggen, dat zij verkeerdelijk op «raauw en gewoon gebruik van vleesch toepasten, wat *Christus* «wel van het ware en wezenlijke, maar onder het zinnebeeld des «Sacraments, bedekte eten van zijn vleesch gezegd heeft.» — Men ziet hieruit, dat men den heer *v. V.* niet onvoorwaardelijk gelooven moet.

worden; wij mogen hem hierop eene zeer natuurlijke, door het geheele verband der rede gevorderde en in den geest der Oudvaders, tijdgenooten van *Cyr.*, gelegen uitlegging van de opgeworpene zinsnede geopperd hebben; de Predikant zal dit alles, misschien als zijner aandacht onwaardig, zonder repliek, voorbijzweven, en de zaak, als ten zijnen voordeele uitgemaakt, voordragen, met het aanhalen van eenen tekst uit *Eusebius Caesar*, ten bewijze, dat het gevoelen, door hem aan *Cyr.* toegeschreven (ja, wèl toegeschreven!), niet zoo vreemd aan de oudheid is. Hoe nu hieruit blijken moet, dat *Cyr.* dat gevoelen heeft aangekleefd, betuigen wij niet te vatten.

Ook wil de Predikant het doen voorkomen, alsof er bij *Paulus*, naar aanleiding van wiens woorden, 1 Cor. XI: 25, enz., *Cyr.* zijne redevoering aanvangt, geen schijn van Transsubstantiatieleer te vinden zij, aangezien «*Christus* (let wel!) ligchamelijk met zijne «jongeren aanliggende, en het brood brekende en «ronddeelende, toch — het zij met eerbied gezegd — «wel niet kon bedoelen, dat dit brood nu zijn lig«chaam werd!»

Wij zijn niet voornemens, ons hier te verdiepen in een oordeelkundig onderzoek naar de gronden, waarop onze Kerk hare overtuiging bouwt, dat de woorden der instelling van het H. Avondmaal, in den *letterlijken* zin *moeten* verstaan worden; men vindt ze in elken Theologant uiteengezet. Maar wij willen den Predikant doen opmerken, dat er bij *Paulus* t. a. p. iets meer te lezen staat dan de woorden der instelling; dat *Cyr.*, alvorens zijn onderrigt te beginnen, ook de redenering, die de Apostel er op laat volgen, aan zijne

hoorderen heeft voorgelezen (καὶ τὰ ἑξῆς); en dat wij aldaar (v. 28) vermaand worden, ons zelve te beproeven, eer wij het Avondmaal nuttigen; «want wie het «onwaardiglijk eet en drinkt, die eet en drinkt zich «het oordeel, niet onderscheidende het ligchaam des «Heeren» (v. 29). Men kan zich dus door de nuttiging des Avondmaals aan eene groote zonde schuldig maken; men zwelgt zich, door een onwaardig gebruik, den eeuwigen dood in de ingewanden; eveneens als die misdadigers, welke veroordeeld werden, om het vonnis des doods, dat over hen gewezen was, in te zwelgen. Maar nu gelieve die Predikant ons te zeggen, welken gezonden zin deze waarschuwing des Apostels heeft, als men in het Avondmaal slechts brood, niet het ligchaam en bloed des Heeren nuttigt? Kan men, tenzij door aanmerkelijke overdaad, zijne verdoemenis eten aan het Nachtmaalsbrood der Protestantsche gemeenten?

Te regt bemerkten wij daarom, dat *Cyr.*, zijn onderrigt over het Avondmaal naar deze plaats des Apostels aanvangende, zijne nog oningewijde hoorderen al dadelijk dit leerstuk op de Katholieke wijze moest doen opvatten. Beweren, gelijk de Predikant doet, dat, «toen nog bijkans niemand aan de Katholieke opvat«ting dacht, en die eerst in 1215, op het 4e Late«raansche Concilie, als *kerkleer* werd vastgesteld,» is een des te grover vergrijp tegen de waarheid, daar wij hem niet alleen in eene reeks teksten van verschillende Kerkvaders, die zelfs, naar het getuigenis van *Melanchton*, ons dogma uitdrukken en met ontelbare kunnen vermeerderd worden, alsmede in de uitspraak van de eerste algemeene Kerkvergadering te *Nicea*,

in 325, het tegendeel getoond hebben; maar hij zelfs erkend heeft, dat wij bij de Vaderen «zoodanige plaat-«sen vonden, waarin de leer der Roomsche Kerk «wordt voorgesteld.»

De Predikant is vooral op zijne plaats, bij het ontcijferen van vergelijkingen; dáár plooit alles zich van lieverlede onder zijne kunstmatige en vindingrijke hand; dáár geeft hij ons zijn *fort*, het meesterstuk zijner polemiek, te bewonderen. Wij willen, tot stichting onzer lezers, onder de vele vergelijkingen, door *Cyr.* gebezigd, een paar staaltjes aanvoeren, ten einde zij de ontleedkunde van den heer *v. V.* kunnen beoordeelen. Beide hebben betrekking tot de Avondmaalsleer, maar de eerste werd door *Cyr.* gebruikt, waar hij een aan het Avondmaal geheel en al vreemd onderwerp behandelde, en *zonder plan*, als *slechts in het voorbijgaan*, van het Eucharistisch-brood sprak (1); terwijl hij daarentegen zich van de tweede bedient, waar hij opzettelijk zijne Avondmaalsleer voordraagt, en eene geheele *Katechese* aan dat onderrigt toewijdt.

Sprekende dan van den gewijden balsem, waarvoor hij zijnen hoorderen eerbied wil inboezemen, *Katech.* XXI, § 3, zegt de Kerkvader (naar de vertaling van den heer *v. V.*): «Gelijk het brood in de Eucharistie, «na de aanroeping van den H. Geest, geen gewoon «brood meer is, maar het ligchaam van Christus, zoo «is ook deze heilige balsem, na de aanroeping, geen «blooto of gewone balsem meer, maar de gift van

(1) De Predikant heeft de aardigheid bij deze woorden aan te merken, dat hij zich den Kerkvader *niet zóó plantoos* heeft voorgesteld!!

«Christus,» enz. Een verstandig mensch nu, deze woorden lezende en derzelver waren zin willende vatten, zal voorcerst en vooral zien op het punt der vergelijking, waarom het den Kerkvader hier te doen is, en zich om de rest weinig bekreunen, omdat hij weet, dat eene vergelijking niet in *alle* deelen behoeft te gelijken, ja, volgens het spreekwoord, gewoonlijk mank gaat: *Omnis similitudo claudicat.* Hij zal dus redeneren als volgt: «*Cyr.* wil, dat men voor den bal«sem, *nadat* de H. Geest er over aangeroepen is, «*grooter* eerbied zal hebben, dan te *voren;* gelijk ook «het Eucharistisch-brood, *na* de aanroeping, met *meer*«*der* eerbied moet bejegend worden; want door die «aanroeping, is zoo wel over den balsem als over de «Eucharistie, eene *heiliging* afgedaald.» Zie daar het eenvoudige punt der vergelijking. *Waarin* nu die heiliging bestaat, *wat* zij uitwerkt, of zij op den balsem *even krachtig* werkt, als op het brood in de Eucharistie, is hier de zaak niet te onderzoeken; ofschoon hij, die het weten wil, het zonder moeite zal kunnen vinden. Want *Cyr.*, gedrongen door de levendigheid van zijn geloof aan ons dogma, laat bij iedere verwante gelegenheid meer doorstralen dan gevorderd wordt, en verzuimt niet aan te teekenen, dat de balsem, *balsem* blijft, maar het Eucharistisch-brood, *het ligchaam van Christus* wordt. Zullen wij daarentegen de uitlegging van den Predikant gelooven, dan moet de vergelijking zóó strak worden opgenomen, dat *Cyr.* niet alleen bedoeld heeft, dat «*èn aan het brood, èn aan den bal*«*sem, na de aanroeping, eene hoogere kracht geworden* «*is,*» maar ook, dat de *substantie* van brood *niet* veranderd is; anders toch zou de Heilige «*hier aan zulk*

«*eene vergelijking niet gedacht hebben!*» Hieruit blijkt, dat de polemiek van den heer *v. V.* hier niet aan die van het gezond verstand kan getoetst worden.

Maar wij moeten ook de tweede vergelijking hooren. In de XXIIe *Katech.*, waarin de Kerkvader het zich tot plan gesteld heeft, zijne leer over het Avondmaal voor te dragen en zich — getuigen zijne herhaalde verzekeringen — op toelegt, om in een zoo gewigtig onderwerp duidelijk te spreken, lezen wij § 2: «Eer«tijds heeft Hij, *(Christus)* te *Cana*, in *Galilea*, water «veranderd in wijn, die aan bloed verwant is; en Hij «zou niet geloofwaardig zijn, als Hij wijn verandert «in bloed?»

Is er wel tijd of moeite noodig, om de bedoeling dezer vergelijking te begrijpen? Springt het een iegelijk, die een gezond verstand heeft, niet in het oog, dat *Cyr.* zeggen wil: «Zoo zeker als het is, dat de «Heer eertijds water in wijn veranderd heeft, zoo zeker «is het ook, dat Hij in het H. Sacrament des Altaars «den wijn in Zijn bloed verandert.» Wij hebben in onzen *Cyrillus verdonkerd*, bl. 44, dit bewijs breedvoeriger uiteengezet en aangedrongen. Intusschen wat beweert de Predikant? Hij, die in de eerstgenoemde vergelijking zóó strak en onverbiddelijk was, dat hij haar in *alle* deelen gelijk wilde en meer liet zeggen dan de auteur beoogd heeft, is nu in ééns zóó elastiek en toegevend geworden, dat hij zelfs het geheele punt der vergelijking laat verloren gaan, en den auteur woorden zonder eenigen zin in den mond legt. «*Opper«vlakkig*, zoo begint zijn Ed., *zou men zeggen, dat «Cyr. hier de Roomsche opvatting toch bedoeld heeft; «maar blijkens den ganschen zamenhang*» is het anders;

NB. van welken *zamenhang* (§§ 1, 2, 3, 5, 6 en 9) de Predikant een weinig vroeger zelf uitgeroepen heeft: «Wat schijnt er duidelijker gezegd te kunnen worden, «om de wezenlijke tegenwoordigheid van *Christus* in «het Avondmaal en de Transsubstantiatie te verzekeren?» in welken *zamenhang* ik onmiddellijk vooraf lees: «Daar «Hij *(Christus)* van het brood gezegd heeft: dit is mijn «ligchaam, wie zal nog durven twijfelen? En daar Hij «het verzekerd en gezegd heeft: dit is mijn bloed, «wie twijfelt ooit, zeggende, dat het zijn bloed niet «is?» En onmiddellijk daarna: «Laten wij het daarom «met eene volslagene zekerheid als (1) het ligchaam «en bloed van Christus nemen. Want onder het zinne- «beeld van brood wordt u het ligchaam gegeven, en «onder het zinnebeeld van wijn wordt u het bloed «gegeven, opdat gij, het ligchaam en bloed van Christus «genomen hebbende, mede-ligchaam en mede-bloed «van Hem wordet. Want zóó worden wij Christus-

(1) Dit woordeken *als*, wordt door den Predikant *curcyf* geschreven. Wij gisten reeds, «dat de man er iets meê zou willen zeggen en den schijn geven, dat *Cyr.* geene *identiteit* met het ligchaam en bloed van Christus, maar iets naar hetzelve *gelijkends* bedoelt. Wij verwezen hem daarom naar § 9, alwaar de Kerkvader hetzelfde woordje gebruikt in deze phrase: «*dat brood nemende* ALS *een geestelijk*.» Hiermede wilden *wij* ook iets zeggen, te weten: indien het bewuste woord niets meer mag te kennen geven dan iets *gelijkends*, zou daaruit volgen, dat het Avondmaal nog iets minder is dan een geestelijk voedsel. Maar wat is het dan? — De Predikant intussehen houdt zich, als of hij dien wenk niet begrepen heeft, en zegt heel statig: «wij drukken op dit *als;* want wierd bij *Cyr.* de Roomsche «leer gevonden, dan had hij zonder twijfel dit woord hier moeten «weglaten.» Men ziet, dat de Predikant een onverzoenlijke *λογομάχος* is; maar indien *Cyr.* dat woord *zonder twijfel had moeten weglaten*, wat had hij dan in deszelfs plaats moeten stellen, om eenen gezonden zin te behouden? En als wij zeggen: laten wij onzen Bijbel met eene volslagene zekerheid als het geschreven woord Gods nemen; zeggen wij dan: dat de Bijbel *niet* het woord Gods, maar slechts iets naar hetzelve *gelijkends* is?

«dragers, daar zijn ligchaam en bloed door onze lede-«maten verspreid wordt.»

Nu, *blijkens* dezen *ganschen zamenhang kan Cyr.* (volgens den heer *v. V.*) *slechts willen te kennen geven, dat, even zoo zeker als het water, op Christus woord, te Kana in wijn werd veranderd, ook op zijn woord, het brood en de wijn* (schrik niet, waarde Lezer!) EEN WAAR ZIELENVOEDSEL *zouden worden!!*

Ziedaar de onvergelijkelijke kunde des heeren *v. V.* in het interpreteren des Kerkvaders! Boven zou *Cyr.* aan de vergelijking *niet gedacht* hebben, *ten zij* men die in *alle* deelen late gelijken; hier laat de Predikant hem er eene verzwelgen, die in *geenen* deele gelijkt! En dat wordt met *groot genoegen* gelezen en geroemd door den *Evangelischen* Predikantenbode!

«Gewigt en gewigt is eene afgrijselijkheid voor den «Heer; eene valsche weegschaal is niet goed» *Boek der Spreuk.* XX. 23. Daarom «Gij zult in uwen zak «geene verschillende gewigten hebben, een grooter «en een kleiner; noch in uw huis zal eene grootere «en kleinere maat wezen. Gij zult een regtvaardig «en waarachtig gewigt hebben, en uw mud zal gelijk «en waarachtig wezen..... Want de Heer ver-«foeit dengene, die zulke dingen doet, en Hij heeft «eenen afkeer van alle onregtvaardigheid.» *Deuter.* XXV: 13. en volg.

Maar, vraagt de Predikant, waarom blijft *Cyr.* dan nog altijd spreken van *brood?* Wel, Mijnheer, laat ik u op mijne beurt ook eene vraag doen: indien *Cyr.* slechts *brood* bedoeld heeft, waarom blijft hij dan nog altijd spreken van *het ligchaam en bloed van Christus?* Waarom bezweert hij ons door de plegtigste verzekeringen en zijn

beroep op een wonder, er *niet aan te twijfelen*, of het is *het ligchaam en bloed van Christus?* Waarom gebiedt hij ons het getuigenis onzer zinnen, voor welke *brood* en *wijn* aanwezig schijnen, *te verzaken en zonder eenigen twijfel zeker te zijn*, dat wij met het *ligchaam en bloed van Christus* begiftigd worden? Waarom zegt hij ons, dat wij van *hetzelfde ligchaam en bloed van Christus* worden, dat wij *Christus zelven* in ons binnenste *dragen*, dat zijn *ligchaam en bloed*, strijdig met den gang van andere spijzen, *door onze ledematen* verspreid wordt, en *niet in den buik gaat noch door den natuurlijken uitgang wordt uitgeworpen?* (1) Zie, Mijnheer, gij verwijt ons, of ten minste den onzen, dat wij «*de leer van Cyr., slechts aan* ENKELE UITDRUKKINGEN «*ons houdende, ten voordeele der Roomsche denkwijze,* «*scheef en eenzijdig hebben voorgesteld;*» maar bemerkt gij niet, dat gij hier wederom met verschillende gewigten weegt, en dat de uitdrukkingen, waaraan de Katholieken zich houden, VELE zijn, terwijl *gij* veroordeeld zijt al de geurige sappen uwer kernvolle polemiek te zuigen uit het ENKELE WOORDEKEN *brood?* Wilt gij overigens weten, waarom de Kerkvader nog altijd van *(Eucharistisch; hemelsch) brood* spreekt; 't is, omdat het *brood* was vóór de afgedaalde heiliging, en na dezelve al de uitwendige teekenen van *brood* behouden heeft. Op dezelfde wijze zult gij nog ten huidigen dage elken Ultramontaan, wiens onwrikbaar geloof aan Transsubstantiatie bij u geene verdenking kan lijden, over de Eucharistie hooren spreken,

(1) «*Natuurlijk*, roept hier de Predikant uit, want het is geen *gewoon* brood meer.» Maar is het dan misschien ook volgens u van *substantie* veranderd? Zoo niet, hoe noemt gij het dan *natuurlijk*, dat het *niet door den natuurlijken uitgang* verdreven wordt?

en gij hebt slechts hunne Katechisatie of Predikatie over dit onderwerp bij te wonen, om u dadelijk te kunnen overtuigen, dat de benaming: *brood der Engelen, hemelsch manna* en dergelijke in onze Kerk eene zeer gewone en bijna alledaagsche uitdrukking is. Dat bezoek zou u dan tevens kunnen leeren, dat wij het *beeld* geenszins verwarren met hetgeen er door *verbeeld* wordt; maar *het ligchaam en bloed van Christus* weten te nuttigen *onder de gedaante* van *brood*.

(Het vervolg hierna.)

LAGER ONDERWIJS.

SCHETS VAN DE GESCHIEDENIS

DER

STAATS-VERORDENINGEN OP HET LAGER ONDERWIJS,

HIER TE LANDE,

SEDERT DE INVOERING DER HERVORMING.

(Vervolg.)

Sedert de invoering der WETTEN van 15 Junij en 22 Augustus 1801, was, reeds vóór het uiteinde deszelfden jaars, het geheele LAGER SCHOOLWEZEN en ook het ONDERWIJS, tegen regt en billijkheid, in alle opzigten, ten behoeve der Protestanten geregeld en ingerigt, en waren beiden den Katholieken, uit alle oogpunten, hoogst nadeelig, ja, zelfs vijandig.

Wij bewezen, dat, reeds langen tijd vóór de WETTEN en vóór de STAATSREGELING des jaars 1801, alle pogingen daarhenen strekkende waren geweest; toonen wij nu ontegensprekelijk aan, dat sedert de invoering dier Wetten, bijzonderlijk dier STAATSREGELING, de toestand van het LAGER ONDERWIJS, zoodanig, als wij zeiden, daadwerkelijk was en dusdanig werd bevestigd.

In ons voorlaatst Artikel deelden wij de Lijst der aangestelde *Schoolopzieners* mede; wij gaven hunne godsdienstige gezindheid aan; en daaruit bleek, dat de *groote meerderheid* hunner uit *Protestantsche Leeraars* bestond, waarbij nog vele *Protestantsche Leeken* gevoegd

waren; en aan een niets beduidend getal *Katholieken* mogt de eer wedervaren, van zich in hunne rangen opgenomen te zien. Deze zelfde bemerking geldt de *plaatselijke School-commissien.* Dus het Schoolwezen was in bijna geheel Protestantsche handen overgeleverd. Ligt laat het zich nu bevroeden, dat na de hevige Reactie, welke wij in ons vorig Artikel beschreven, *geene* veranderingen in dit opzigt plaats hadden; deze authoriteiten bleven bestaan.

Wat de *Onderwijzers* betreft; wat moest men van dusdanige *Schoolopzieners* en *Commissien* verwachten? Dat de Onderwijzers Protestanten waren. Bovendien, uit welke *kassen* werden zij grootendeels bezoldigd? En zocht men niet het spreekwoord in vollen mate toe te passen: *wie betaalt, heeft regt van spreken* (1)? Oh! ja.

Wel is waar, in een onzer Artikelen (2) vermeldden wij eene Publicatie van den 21 Mei 1799, waarbij verklaard werd, dat de *Schoolmeesters* niet uit *'s Lands kas* moesten bezoldigd worden; alleen uit *Schoolgelden* en *Gemeente-kassen*, of voorloopig uit zoodanige fondsen, waaruit zij vroeger hun traetement genoten hadden; wij gaven nog andere en wel onderscheidene Wetsbepalingen aan, waarbij was vastgesteld, dat uit al de *vroeger bestaande fondsen* een schoolfonds, ter tegemoetkoming van behoeftige Gemeenten, zoude worden daargesteld (3); en hiermede in verband was, in de Wet des jaars 1801 (Art. 2), de verpligting

(1) Wij willen hier bemerken, dat de Katholieken, door de betaling van *schoolgelden*, èn plaatselijke, èn algemeene belastingen, dit spreekwoord voor zeer onjuist toegepast konden en moesten beschouwen.

(2) Zie *Katholiek*, D. 3, bl. 146.

(3) Ibid.

voor het *Uitvoerend Bewind* ingelascht, van *zoo veel des noods* in de toelage der Onderwijzers te voorzien (1); (moetende dit bedrag van toelagen uit het op te rigten *Schoolfonds* gevonden worden). Niettegenstaande dien geest der Wetgeving, regende het, in den loop des jaars 1801, aanvragen van Schoolmeesters, om uit 's Lands kas bezoldigd te worden, of toelage te ontvangen. Vele werden ingewilligd en toegestaan (2). En hierdoor werden die Schoolmeesters afhankelijk van het Bestuur.

In het Stuk 6 der *Bijdragen*, welke het N°. opvolgde, waarin al de *alteratien* der Wet van den 15 Junij 1801, al de Protestantsche *Schoolopzieners* benoemingen waren medegedeeld, en waarin *voor het eerst* de opengekomen Schoolmeesters-plaatsen vermeld werden, wordt hun salaris, behalve uit *Stads-* en *Gemeentekassen* en *Schoolgelden*, uit *landerijen* en *geestelijke goederen*, ook tevens uit *tractementen uit 's Lands kas* als VAST opgegeven. Van al het *provisionele*, in de Wetten vermeld, is geene melding meer. Op de meeste dier plaatsen wordt hun bovendien vrije woning toegekend en werden de Gemeente-Besturen gedrongen

(1) Zie *Katholiek*, bl. 153.

(2) Zie Besluiten van de Eerste Kamer, 1, 2, 2, 2, 2, 5, 9, 10, 10, 24, 29, 30 Junij 1801; D. 35, St. 1, bl. 4, 34, 36, 62, 63, 177, 215, 294, 295; St. 2, bl. 798, 977, 991. — 2, 2, 6, 6, 6, 21, 23, 29, 31 Julij 1801; D. 36, St. 1, bl. 79, 83, 171, Bijl. 41, 43; St. 2, bl. 747, 947; D. 37, St 1, bl. 42, 103. — 3, 4, 5, 10, 10, 13, 17, 18, 20, 20, 21, 21, 21, 25, 31 Augustus; D. 37, St. 1, bl. 276, 329, 469, 491; St. 2, bl. 723, 789, 829, 851, 871, 898, 900, 905, 969, 1111. — Tweede Kamer, 8, 11, 11, 14, 22, 25, 26, 28, 28, 29 Augustus; Besluiten; D. 37, bl. 269, 294, 296, 367, 505, 529, 548, 589, 599, 625. — 1, 3, 10 September bij de Eerste Kamer. Zie Besluiten enz. D. 38, St. 1, bl. 23, 139, 363. — 2, 2, 2, 3, 5, 8, 11, 15 September bij de Tweede Kamer. Zie Besluiten enz. D. 38, bl. 4, 26, 28, 45, 112, 130, 219, 280.

daarin te voorzien (1). Van daar groote afhankelijkheid der Onderwijzers van Protestantsche Gemeente-Besturen, van Protestantsche Administratien en van het Protestantsch 's Lands Bestuur.

Men durfde dan ook toen reeds, in het zoo even aangegeven N°. der *Bijdragen*, van de vereeniging van het *Schoolonderwijs* met de *kerkelijke diensten* weder te gewagen; zoo als te *Zeddam*, *Leydschendam*, *Baardwijk*, *Welsrijp*, *Peperga* en *Kortezwaag*; terwijl *deze* vereeniging, als ook de geaffecteerde opgave, dat de Onderwijzer uit de *kerke-kas* en uit *geestelijke goederen*, onder Protestantsch beheer verblijvende, zoude worden bezoldigd, de Katholieke mededinging daadwerkelijk uitsloot. Dus, het *onderwijs* was in handen der Protestanten.

Wat nu de strekking van het *Onderwijs* zelf aangaat, wij zullen dezelve uit de *Bijdragen* leeren kennen. Deze allen, tot het laatste Numero des jaars 1801 toe (2), ademden steeds den echt Protestantschen geest. Wij gaven den inhoud der vroegere Nummers reeds aan, en bepalen ons tot het laatste. Het den Katholieken zoo vijandig *Schoolboek der Geschiedenissen van ons Vaderland*, door H. WESTER, — *Schoolopziener* in het Departement van de *Eems*, — opgesteld, was dat jaar (1801) door de *Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen* uitgegeven, en bl. 12, 18, 19, zeggen de

(1) Zie Notulen van 't Staatsbewind, December 1801, bl 115.

(2) Zie *Bijdragen* enz., D. 1, St. 6. Dit *Stuk* werd den 23 Januarij 1802 in de *Bataafsche Courant* n°. 10 aangekondigd, doch was reeds den 31 December 1801 door den Raad van Binnenlandsche Zaken aan het *Staatsbewind* aangeboden, met mededeeling, dat de *Bijdragen* maandelijks zullen worden uitgegeven en aan het *Staatsbewind* door hem (Raad) zullen worden toegezonden. Zie Notulen van 't Staatsbewind, Januarij 1802, bl. 89.

Bijdragen, dat men *om deszelfs bijzondere verdiensten, zich haast, hetzelve aan het Publiek ter kennisse te brengen.* Hierdoor bleef men bij voortduring de hatelijkste leerboeken aanprijzen en aanbevelen. Dus de Schoolboeken in echt Protestantschen geest. Deze geest straalde overal door. Bl. 39 wordt de anderzins niet onbelangrijke Redevoering, door C. Rogge, *over den invloed van een wel ingerigt Schoolonderwijs voor het verstand en het hart der jeugd,* bij een openbaar onderzoek der kinderen op de *Departements-school* te Leyden, den 4 Mei 1801 gehouden, opgenomen. In deze Redevoering, — met *Voorzang* van Ps. XXV, v. 2, 3, 4 en *Nazang* van Ps. LXVIII, v. 10 —, wordt (bl. 46) gesproken van *huichelaars, dweepers en onderdrukkers, die, daar hun troon alleen op domheid en bijgeloof gevestigd is, het licht haten en wel geheel wilden vernietigen;* en daar men maar al te zeer weet, dat de gewone Protestantsche laster de Katholieken daarmede bedoelt, — omdat deze het Protestantsche Onderwijs voor hunne kinderen *ondoelmatig* oordeelen, ja *schadelijk* achten, omdat, in hunne oogen, willende de woorden van Rogge zelven bezigen, het *verkeerd onderwijs hunne geheele ziel een averechtsche plooi indrukt, die in hun volgend leven nooit,* — ten minste moeijelijk, — *geheel hersteld kan worden* (1), — bespeurt men de

(1) Deze C. Rogge, — (zie *Katholiek*, D. 2, bl. 108, en D. 3, bl. 41) — laat zich, bl. 51, even als zoo vele andere schrijvers, reeds door ons aangegeven, hevig tegen het *Schoolonderwijs* enz. der *vroeger heerschende Kerk* uit, en hij voltooit, bl. 52, zijne afschildering door deze bemerkingen: «Verbeeldt u,» zegt hij, «zoo-«danig eene School, zulk een onderwijs, dat zeker niet geheel tot «de denkbeeldige wereld behoort, en welke mannen en vrouwen «moeten groeijen van de kinderen, die daar uit voordkomen? O! «Hoe ongaarne vertoonen wij weder voor uw oog die echte toon-«beelden van verwrongen menschheid, waarin het beeld des Schep-

hatelijke stemming der hoofden van het *Openbaar* Onderwijs, ten aanzien der Katholieken. Verders werden loftuitingen zonder paal en perk aan de Protestantsche, soms anti-christelijke, *Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen* toegezwaaid; de Redevoeringen bij haar gehouden, werden overgenomen; de *Schoolmeesters-gezelschappen* aangeprezen; zij, die strekken moesten, om den Protestantschen geest te verzekeren, en de weinige Katholieke Onderwijzers, door menschenvrees of door aan hunne godsdienst hatelijke voorlezingen of verhandelingen, te ontzenuwen of te doen afvallen

Zoo doende, was van lieverlede de oude staat van zaken, het geheele Protestantsche stelsel, stoutmoedig weder ingevoerd, bekrachtigd en gewettigd (1).

«pers zoo jammerlijk verduisterd is. Hier ziet gij in den slaafschen, «kruipenden geest, de gevolgen eener beulentucht, die het eerste «kiempje van zelfsverheffing versmoorde; daar vindt gij de eerste «bron van bedrog, loosheid en eerlooze onopregtheid in de vroegere «onderdrukking van een vindingrijken, werksamen geest, van de «edelste standvastigheid van ziel; hier ziet gij de deerniswaardigste «armoede, het gevolg van traagheid en luiheid, die op de school «werd gekweekt; daar betreurt gij het diepst zedenverval, de vrucht «eener hebbelijke wanorde. Waar gij uwe oogen wendt, gij vindt «verwaarlozende echtgenoten, kinderen bedervende ouders, niets-«waardige leden der zamenleving, lasten der maatschappij, die alleen «door goedhartigheid en weldadigheid voor een zeker bederf bewaard «worden, en alleen geschapen schijnen om de vrucht des nijverens «te verslinden. Daar hunne onzedelijkheid bij ieder afkeer wekt, «en zij zelfs tot de geringste diensten der maatschappij ongeschikt «schijnen, is het de dood alleen, die het einde hunner ellende kan «vervroegen.»

Ook Mr. J. de Kruijff, in zijne *Voorlezing* bij 't Leydsche Departement, kenschetst het met deze weinige woorden: «*het diep «bedorven schoolwezen*» (ibid. bl. 65).

(1) Zie *Bijdragen* enz. St. 6, bl. 97—115. Zie Notulen van 't Staatsbewind, October 1801, bl. 38, 39; December, bl. 162. Men moet niet uit het oog verliezen dat het Protestantisme van 1801 niet meer de *ware gereformeerde religie* der 17e eeuw was; het was nu met *rationalisme* doortrokken en huldigde veelzins de beginselen van *Jean Jacques Rousseau*. Als hoofdtrek behield het echter haat tegen de Katholieke Kerk.

En dit, dit geschiedde *met voorkennis en medeweten* van den *Agent van Nationale Opvoeding* VAN DER PALM. Dit getuigde onophoudelijk DU MORTIER; deze geeft in alle zijne *Advertentien*, in de *Bataafsche Courant* geplaatst, ook in een afzonderlijk BERICHT, van 30 December 1801, openlijk te kennen, dat de *Bijdragen met voorkennis en medeweten des Agents* worden uitgegeven; terwijl bij Art. 28 der INSTRUCTIE *voor de Schoolopzieners* en Art. 11 der ALGEMEENE VERORDENINGEN *omtrent het afnemen der Examens*, de *Bijdragen* als een officieel tijdschrift aangegeven worden; de AGENT zelf deed, bij BESLUIT of *Aanschrijving* van 16 October 1801, dezelve nog weder als een bijzonder geschikt werk voor de School-Onderwijzers voorkomen; en hij verklaarde, dat de SCHOOLBERICHTEN door het *Agentschap* geplaatst zouden worden (1).

Deze *Agent* verdeelde, van eene andere zijde, ingevolge de Besluiten van 22 Augustus en 22 September, de *Departementen* in de vroeger vermelde SCHOOL-DISTRICTEN, onder leiding *zijner Protestantsche School-opzieners*, en bakende de uitgestrektheid hunner taak af (2). Overigens beijverde men zich meest overal *School-commissien* daar te stellen, waarbij, zoo als wij reeds bemerkten, de Katholieken of niet of luttel werden vertegenwoordigd. En zie daar de *Protestantsche School*-HIERARCHIE ook in vollen gang (3).

(1) Zie ibid. bl. 2 en BERIGT *van de Uitgevers der Bijdragen* enz. Leyden, 30 Dec. 1801.

(2) Zie Bijdragen enz. St. 6, bl. 3—10.

(3) Men bekreunde zich aan de Katholieken niet meer. Bij voorb. bij een Publiek Examen in eene *Gemeente-School*, zoo als te *Spaarndam*, bevonden zich deputatien van Gereformeerden Kerkenraad en Kerkmeesters, van *'t Nut van 't Algemeen* enz. enz.; van de Katholieke geestelijkheid geene melding. Maar wat! konde die bij

Wanneer wij dit alles nagaan, en daarbij voegen al datgene, wat wij betrekkelijk het ONDERWIJS, in onze vorige Artikelen, vermeldden, en waaraan niet de minste verzachting werd toegebragt, zal het genoegzaam bewezen zijn, dat tot het uiteinde des jaars 1801 de rigting, aan het SCHOOLWEZEN en ONDERWIJS gegeven, geheel Protestantsch, tevens geheel onregtvaardig ingerigt, den Katholieken hoogst nadeelig, ja, vijandig was.

Volgen wij nu den verderen gang van dien Protestantschen geest; namelijk, in den jare 1802.

De AGENT VAN DER PALM was RAAD bij Binnenlandsche Zaken benoemd, krachtens BESLUIT van 't *Staatsbewind*, van den 3 December 1801, met eene jaarwedde van *f* 5000. Hij legde den 8 December, ten 12 ure, in deze zijne kwaliteit den eed af, terwijl hij als *Agent van Nationale Opvoeding* en *Nationale Oeconomie* werd ontslagen en tevens gelast, om het Archief dier Agentschappen aan den Raad van Binnenlandschen Zaken te *extradeeren* (1). Dienzelfden dag werd hij President van den Raad van Binnenlandsche Zaken benoemd en den 10ⁿ als dusdanig erkend (2).

Deze hooge betrekking veranderde zijne gezinningen en plannen niet.

Immers, gedurende het jaar 1802 deed geene de minste gunstige verandering zich ontwaren; de hierboven ontwikkelde staat van zaken werd zoo langer zoo meer bevestigd.

de onwelvoegelijke Redevoeringen van *J. Teissèdre l'Ange* en anderen tegenwoordig zijn? (Zie *Bijdragen* enz. St. 6, bl. 111—125.)

(1) Zie Notulen van 't *Staatsbewind*, December bl. 72, 108, 125. Bijl. bl. 21. Hij werd ook van het geneeskundig beheer ontslagen. Zie Notulen, Januarij 1802, bl. 31.

(2) Zie Notulen, December 1801, bl. 137.

De twaalf Nummers der *Bijdragen* over het jaar 1802 droegen weder al de kenmerken van partijdigheid en gewetensdwang. Protestantsche Bijbelgeschiedenissen werden geroemd en aangeraden; zelfs *Gumal en Lina* over de *waarheden der godsdienst*, in den Protestantschen zin voorgedragen en uit te leggen. Ook Geschiedenissen des Bijbels met de *Protestantsche* TEKST; eene REDEVOERING in de Departementschool te Leyden door ROGGE over Jesus leer gehouden; werkjes over de Christelijke Godsdienst en Geschiedenis der Godsdienst, in den zin der *Hervorming;* godsdienstige Handboekjes van dien aard werden alomme voor het schoolgebruik geprezen (1); en wanneer men zich soms gedwongen zag te erkennen, dat «zekerlijk sommige «ouders hier en daar wel iets aantreffen, dat van de «bij hen aangenomen voordragt eenigzins verschilt,» dan antwoordt men eenvoudig weg: «daar men van «den eenen kant zoo iets in een werk over de waar«heden van *Jesus Godsdienst*, door wien ook geschre«ven, ALTIJD VERWACHTEN MOET,» — bij de Protestanten? Ja. Bij de Katholieken? Neen. — «Zoo kan men «van den anderen kant, zulk eene plaats ligtelijk of «ongemerkt laten voorbijgaan, of wel geheel over«slaan» (2); als of men van den ingekankerden haat der Protestantsche Onderwijzers zulke inschikkelijkheid verwachten konde, die zelfs zoo dikwijlen er op uit zijn, om bij den eenvoudigsten en niets aanduidenden tekst hatelijke bemerkingen te voegen (3). Ja, met

(1) Zie *Bijdragen* enz. D. 2, St. 1, bl. 17, 42; St. 3, bl. 19; St. 5, bl. 26, 27; St. 7, bl. 9; St. 11, bl. 3; St. 12, bl. 3 enz.

(2) Zie *Bijdragen* enz. D. 2, St. 1, bl. 18.

(3) Zoo als onlangs over de *Reliquiën* te 's Gravenhage, over andere punten te Scheveningen, enz., enz.

zulke woorden kan men het gebruik van CURAS en SCHRÖCK op de OPENBARE *Scholen* gerustelijk vrijpleiten (1).

Maar men ging verder, men durfde zelfs een geheel Artikel aan de lezing des Bijbels op de OPENBARE Scholen toewijden. Men ging van het beginsel uit, dat de BIJBEL MOEST gelezen worden; en niet blootelijk *gelezen;* maer *uitgelegd;* ofschoon het heette alleen die gedeelten, welke kinderen passen. De onderwijzers moesten dan ook ernstige studien deswege doen, en overwegingen daarstellen; den kinderen moesten door verhalen en vragen de *Bijbelsche waarheden* ingeprent worden (2). Ja, men verlangde «voor verder gevor«derde kinderen eene VOLLEDIGE *geschiedenis* der *Open«baring,* waarin de trapswijze ontwikkeling der waar«heden van den Godsdienst, van de vroegste tijden af «tot na de Apostelen, hun verklaard worde» (3); van daar de *Schriftuurlijke Schoolboeken* met *Bijbelplaatsen* — hervormde tekst, — *benevens eenige verzen uit de* — hervormde — *Psalmberijming* (4); *inleiding tot de boeken des Ouden Testaments* (5) enz. enz.

In de *Provisionele Lijst der Boeken, welke op de Scholen en door de Onderwijzers gebruikt* KUNNEN *worden,* op het uiteinde des jaars 1802 opgemaakt en in de *Bijdragen* geplaatst, vindt men dan ook eene reeks van werkjes, die voor de Katholieken hoogst aanstootelijk zijn (6). Hoe beleedigend het voor de Katholieken ware, dusdanige *Lijsten* te zien opgeven, moesten zij

(1) Zie Bijdragen, D. 2, St. 9, bl. 3.
(2) Zie ibid. St. 6, bl. 38; St. 7, bl. 6, 7.
(3) Zie ibid. St. 7, bl. 8.
(4) Zie ibid. St. 8, bl. 6 enz.
(5) Zie ibid. St. 10, bl. 12.
(6) Zie ibid St. 12, bl. 39.

evenwel aan al deze geschriften, voor de OPENBARE *Scholen* bestemd, *van wegen het Bestuur* het zegel zien hechten. Het STAATSBEWIND, aan welk al die stukjes, blijkens de NOTULEN, door den Raad van Binnenlandsche Zaken geregeld en *vóór de publieke uitgave*, toegezonden werden, liet zich dit alles welgevallen. Maar wat konde men van hetzelve anders verwachten? En VAN DER PALM, die dezelve aan 't *Staatsbewind* toezond, verlangde niets beters.

Niet minder gevoelig waren de aankondigingen in de SCHOOLBERIGTEN der *Bijdragen*, dat de *Schoolmeester* ook VOORZANGER en KOSTER diende te zijn; men leest in de BIJDRAGEN, dat te *Aartswoud, Ooster-end op Texel, Nunspeet, Zijderveld, Hardinxveld, Oude Pekel-A, Oude Schild op Texel, Berkhout, Tsummarum, Wehe, Linschoten, Moordrecht, Midwoud, Sapmeer, Spanbroek, Stroe, Schaard, Bergen, Eck en Wiel, Scheveningen, Kerkwijk* deze vereeniging gevorderd wordt (1). Zie hier een staaltje van deze aankondigingen, namelijk van *Moordrecht*, onder het schooldistrict van D°. W. GOEDE, den vriend van VAN DER PALM: «Het jaarlijksche Trac-«tement als Schoolmeester, Koster, Voorzanger, Dood-«graver en Klokkeluider is, benevens vrije wooning en «andere emolumenten, ruim *f* 200 en het schoolgeld «voor ieder der leerlingen, bedragende 50 a 60, 2 «stuivers per week en voor de rekenaars 5 stuivers, «enz.» (2). Te *Schaard* en andere plaatsen werd zelfs

(1) Bijdragen, D. 2, St. 4, bl. 65; St. 2, bl. 51, 55; St. 3, bl. 48; St. 4, bl. 59; St. 5, bl. 55; St. 6, bl. 50, 51, 52; St. 7, bl. 35, 37, 40, 41; St. 8, bl. 45; St. 10, bl. 43, 46, 47, 49; St. 11, bl. 37, 41; St. 12, bl. 25, 27, 29.

(2) Bijdragen, D. 2, St. 7, bl. 41.

het woord *Koster* voor het woord *Schoolmeester* geplaatst (1).

Zoo verregaande was de stoutmoedigheid, waarmede men de Katholieken durfde te behandelen. Men aarzelde zelfs niet aan 't *Staatsbewind* de aanstelling van een GEREFORMEERD *Onderwijzer* uitdrukkelijk af te vragen, zoo als te *Waalwijk;* en hieraan werd beantwoord (2).

Wat meer is, de Protestantsche Schoolmeesters, vroeger afgezet, werden weder aangesteld, niettegenstaande er nog andere in functie waren, b. v. te *Hilvarenbeek, Aarlerixtel, Helpen, Beers, Lommel*, enz. (3).

De *Examens* der INRIGTINGEN *voor Schoolmeesters* duiden ook de door ons zoo ontegensprekelijk afgeschilderde plannen en handelwijzen aan. Men leze de VERSLAGEN over het *Schoolmeestersgesticht* te *Amsterdam* (4); de *Kweekschool* te *Haarlem* (5) enz., om zich nog meer en meer te overtuigen; ook de menigvuldige *examens*, waarvan in de *Bijdragen*, tot vervelings toe, melding wordt gemaakt, waarbij gewoonlijk *Predikanten aan- en toespraken* hielden en het geheel eene Protestantsche kleur vertoonde.

Wij bemerken ook, bij het doorbladeren met geduld der 12 Nummers der *Bijdragen* over het jaar 1802, allerduidelijkst, dat menig vroeger aangestelde onderwijzer, voor zijne betrekking genoodzaakt werd te bedanken; dat eenigen een examen aflegden, en

(1) Ibid. St. 11, bl. 37.

(2) Zie Notulen, 21 September 1802, bl. 182.

(3) Zie Notulen van 't Staatsbewind, 28 Januarij, bl. 316; 11 Februarij, bl. 231; 1, 25, 29 Maart, bl. 4, 354, 399; 1, 2 April, bl. 14, 31; 10, 31 Mei, bl. 108, 332, enz. enz.

(4) 21 Dec. 1801. Zie Bijdragen, D. 2, St. 7, bl. 55.

(5) Zie Bijdragen, D. 2, St. 2, bl. 59.

alsdan geplaatst bleven; velen aangesteld werden; en de meesten hunner eerst na hunne benoeming het examen ondergingen; terwijl er in zeer weinige gevallen een *vergelijkend examen* gehouden werd. Bij welke instandhoudingen en benoemingen de Protestanten bijna alleen in aanmerking kwamen; dit bewijst het uitsluitend *legio* van Protestantsche Onderwijzers, wier namen in de *Lijst* van inteekening op de *Bijdragen* voorkomen (1).

De *bezoldiging* onderging in het jaar 1802 geene vermindering. Integendeel, den 4 Februarij vond het *Staatsbewind* goed, het volgende Besluit te nemen:

«In aanmerking genomen zijnde, dat, bij het 14e «Artikel der Staatsregeling uitdrukkelijk wordt be«paald, dat, niet alleen de Hoogleeraren en Leeraren, «maar ook de *kerkelijke Bedienden* der voormaals be«voorregte kerk, hunne Tractementen blijven genieten, «tot dat het bepaalde bij het voorafgaande 12e Ar«tikel in werking zoude zijn gebragt.

«Is besloten, alle ontvangers van Nationale, Ge«westelijke of andere Comptoiren, waaruit Tractemen«ten aan *Schoolmeesters*, kosters en voorzangers wor«den betaald, bij dezen te gelasten, om, met voorsz. «betalingen te blijven voordgaan, tot tijd en wijle, «daaromtrent nader zal zijn gedisponeerd (2).»

Bij de lezing van dit Besluit zal het niemand ontglippen, dat de *Schoolmeesters* op nieuw onder de *kerkelijke bedienden* der voormaals bevoorregte kerk gerekend worden; en een ieder zal al de gevolgen dier verklaring inzien en gevoelen.

(1) Zie ibid. D. 2, St. 12.
(2) Notulen enz., Februarij, bl. 43.

De *Raad* van *Binnenlandsche* Zaken vaardigde den 5 Februarij insgelijks denzelfden last uit (1). Welk Bevel ook in de *Bataafsche Courant* van den 11 Februarij geplaatst werd (2).

Inmiddels vinden wij in den

STAAT *der kosten voor de Objecten van* Nationale Opvoeding, *alsmede van het Bureau van den Raad van Binnenlandsche Zaken* (3).

N°. 1.	«Voor het *Nationaal Schoolbestuur.*	
	«Tractement voor 24 Departementale *Schoolopzieners*, à *f* 600 . . .	*f* 14400,»
	«Kosten voor de jaarlijksche Vergadering van *Gedeputeerden* uit dezelve .	1000,»
	«Briefporten en andere noodzakelijke onkosten door dezelve te maken .	900,»
		f 16300,»
N°. 4.	«Voor aanmoediging van het *Openbaar Onderwijs*, vorming voor *Schoolleeraren* en remuneratie van personen, welke, ondergeschikt aan den Raad van Binnenlandsche Zaken, werkzaam zijn aan de verbetering van het School-	

(1) Zie Bijdragen, D. 2, St. 2, bl. 3.
(2) Zie Bat. Cour. n°. 18.
(3) Notulen, 26 Februarij, bl. 431.

	Transport . . .		*f* 16300,»
	«wezen (en Geneeskun-		
	«dig Bestuur;» te zamen		
	«voor deze twee punten		
	«*f* 20000;» dus voor de		
	½ minstens)		*f* 10000,»
N°. 5.	«Voor het Instituut tot On-		
	«derwijs voor Doven en		
	«Stommen te Groningen .	*f* 5000,»	
	«Subsidie aan den Directeur		
	«D°. H. D. GUYOT . . -	600,»	
	«Huishuur voor denzelven -	200,»	
			f **5800**,»
N°. 6.	«Voor het in werking bren-		
	«gen van het 45e Artikel		
	«der Acte van *Staatsrege-*		
	«*ling*, voor zoo veel de		
	«Opvoeding, kunsten en		
	«wetenschappen aangaat		
	«*f* 40000,»; dus ten		
	minste de ½		*f* 20000,»
N°. 9.	«*Tractementen* der Leden		
	«van den Raad van		
	«Binnenlandsche Zaken		
	«*f* 15000,».» VAN DER		
	PALM had voor zich . .	*f* 5000,»	
	«Dito van deszelfs Secretaris		
	«en verdere Geëmploi-		
	«jeerden, mitsgaders		
	«Vuur, Licht, Adverten-		
	«tie-gelden en andere		
	«kleine onkosten *f* 22000»		

Transport . . .	*f* 52100,»
nemen wij hiervan slechts	
1/6, dus circa	*f* 3600,»
	f 3600,»
Alzoo ten allerminste . .	*f* 60700,»
Voeg hierbij 1°. de *Subsidien* aan de	
Universiteit te Leiden	*f* 50000,»
Academie te Franeker	- 24287,»
Academie te Utrecht	- 2836,»
Academie te Groningen	- 37518,»
Nogmaals . .	*f* 114641,»
2°. De *Subsidien* aan de *kerkelijke Comptoiren*, om de Leeraren, Schoolmeesters enz. te betalen	
Holland	*f* 55000,»
Zeeland	- 26000,»
Vriesland	- 80000,»
Utrecht	- 62500,»
Gelderland	- 60936,»
Groningen	- 7628,»
Overijssel	- 37581,»
Bat.-Braband	- 95493,»
Drenthe	- 7776,»
(1)	*f* 432914,»

(*) Zie Notulen, Februarij, bl. 433—435. — Ook weder: «De «dommagementen aan Bailluwen, wegens het gemis der bevorens «genotene Recognitie-gelden van Roomsch-Catholyke kerken in Hol«land *f* 17651.00.» Het is niet onaardig nategaan, waar de *f* 60700; de *f* 114641; de *f* 432914.» met de overige ruim 74 millioenen van het Budget jaarlijks bleven..... Is het dan nog te bewonderen, dat de Protestanten *zoo gegoed* heeten. Evenwel deed men den 14 Maart 1802 eene *algemeene* collecte voor de *armenscholen* te Amsterdam. Zie Bat. Courant, n°. 32.

3°. De *inkomsten* der geestelijke goederen zelven, waaruit vele *Schoolmeesters* onderhouden of bezoldigd werden.

Ter voltooijing van het, door ons gegeven en den Katholieken zoo hatelijk, tafereel, onderzoeken wij eenige andere Staatsstukken en Verordeningen, betrekkelijk het *Onderwijs*, in het jaar **1802** uitgekomen; waaruit wij weder duidelijk de plannen en bedoelingen der *mannen van het Schoolwezen* zullen leeren kennen.

Het belangrijkste Stuk is een VERSLAG *van den Staat van het Openbaar Lager School-Onderwijs, binnen ons Vaderland.*

Dit VERSLAG werd door J. H. VAN DER PALM geconcipieerd, den 17 Maart door den Raad van Binnenlandsche Zaken goedgekeurd en dien dag aan het *Staatsbewind* toegezonden (1).

Men verzekerde bij den aanhef, dat dit *Verslag* de vrucht was van den, ofschoon nog kortstondigen, arbeid der Departementale *Schoolbesturen* en der *Schoolonderwijzers*, die daartoe op onderscheidene plaatsen bijeengeroepen waren geweest. Het strekte vooral, om te doen onderzoeken, hoedanig de Wet van 15 Junij *zoude moeten gewijzigd worden, overeenkomstig de heerschende orde van zaken*, door de nieuwe STAATSREGELING daargesteld; waarbij eenige veranderingen in de territoriale verdeeling had plaats gehad; het *Schoolfonds* vervallen was; de Departementale en Gemeente-Besturen meerder invloed zouden hebben erlangd, en

(2) Zie Bijdragen, D. 2, St. 4, bl. 3 en volgende.

het *Algemeen Bewind* dus dezelfde *geconcentreerde werkingskracht* niet zoude behouden hebben.

Hiertoe werden de drie volgende hoofdstellingen behandeld, — doch alleen ten opzigte der *Land-Scholen;* want de *Stads-Scholen* kende men nog niet, en deze vereischten de onmiddelijke zorg der Hooge Overigheid zoo dringend niet; —

1°. dat het Openbaar *Lager Schoolwezen* eene verbetering en hervorming dringend behoefde;
2°. dat hetzelve voor verbetering vatbaar was;
3°. dat deze verbetering alleen door eene verstandige, maar nadrukkelijke medewerking van het Gouvernement, konde bereikt worden.

Ter afschildering van den aard en den trap des bederfs in het *Schoolwezen*, schetste men, — even als reeds vroeger —, het ongunstig personeel der Onderwijzers, hunne verkeerde opleiding, hunne vroegere betrekkingen, hunne geringe belooning, hunne slaafsche afhankelijkheid; de bekrompene vooroordeelen der ouders; het verwaarlozen van het onderwijs door de vroegere Lands-Regering. Men vulde deze schets aan met een tafereel der onbekendheid dier onderwijzers met de verbeterde leermethode en met alle denkbeeld van een doelmatig onderwijs.

Hunne werktuigelijke en slaafsche manier van onderwijs te geven, gedurende slechts eenige wintermaanden, in kleine hokjes, zonder vuur, en nog wel door eenigen boerenknaap, tegen eene luttele tegemoetkoming, had algemeene klagten doen aanheffen. Dweepziekte en onkunde hadden dit vooral in *Bataafsch-Braband* en in die landstreek, welke *Maas en Waal*

genoemd wordt, doen ontstaan (1). Ook domme godsdienstijver der Gemeente-Besturen had dezen staat van zaken veroorzaakt. — Sedert den jare 1795 had men immers *Bijscholen* opgerigt, *waar de kinderen voor domheid en partijzucht werden opgekweekt* en de BRAVE *Openbare Onderwijzer* zich van zijn WETTIG *bestaan zag beroofd;* en dit, omdat die *Dorpsbesturen, zonder hooger toezigt, in handen van menschen waren gekomen, die nimmer geleerd hebbende, wat beleid, wat rechten van den Burgerstaat zyn, zich al wat hun goeddunkt meenden te kunnen veroorloven* (2).

(1) Aldaar was de groote meerderheid der ingezetenen *Katholiek;* deze moesten gebrandmerkt worden. Men zie intusschen *Katholiek*, D. 3, bl. 313; daar zegde VAN DER PALM, dat *in alle* gedeelten van Nederland *de school* een STAL *van Augias* was; deze uitzondering maakten trouwens noch J. H. KROM, (zie ibid. D. 2, bl. 318 en volg.;) noch C. VAN DER PALM, noch D. C. VAN DER VOORT, noch G. J. NAHUIS en andere Schrijvers van het jaar 1780; (zie ibid. bl. 321 en *Verhand. van 't Zeeuwsch Genoootschap*, D. 8.) noch later J. F. R. VAN HOOFF, noch VAN DER PALM zelf (zie *Katholiek*, D. 2, bl. 409 en D. 3, bl. 51); noch de *Bijdragen* (ibid. bl. 128); noch C. ROGGE, noch Mr. J. DE KRUIFF (zie hiervoren bl. 122). Ter volmaking van het tafereel des onderwijs, onder het beheer der *vroeger heerschende kerk*, — en waaraan de Katholieken gedwongen werden zich te onderwerpen, zonder voor hunne eigene kinderen iets beters te mogen daarstellen, — hooren wij ook de getuigenis der *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen;* welke getuigenis dan toch wel niet *partijdig* zal beschouwd worden: «Jammerlijk, «(en wie, die zich dien tijd herinneren kan, of hier van door ge«schiedverhalen is onderrigt geworden, zal dit niet toestemmen?) «jammerlijk was het met den staat van het lagere Schoolwezen in «ons Vaderland gesteld, toen J. NIEUWENHUYSEN het ontwerp tot de «oprigting der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* schiep. Het «is zoo: èr bestonden hièr en daar in groote steden, en misschien «ook in kleine, of ten platten lande, eenige achtingswaardige man«nen, die, bij een verlicht hoofd een edel hart parende, met de «gebrekkige hulpmiddelen van dien tijd, wonderen verrigteden; «doch, *over het geheel*, was de stand van Onderwijzers een voor«werp van bespotting, waartoe, helaas! al te veel stofs door de «onkunde en verwaandheid van een aantal van dezelven geleverd «werd;» enz. enz. (Zie Gedenkschriften der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, bl. 88 en volg.)

(2) Wat zouden wij niet kunnen aanvoeren, om deze gezegden van

Dit was het tafereel door den verlijnden VAN DER PALM opgehangen. Waarheid en onwaarheid, partijdigheid en hatelijke laster, — omdat hij den Katholieken zoo stoutmoedig voorstanders van domheid verklaart, daar zij de oogen verblindende verlichting, de antichristelijke verligting en het geweten dwingend onderwijs van het Protestantendom voor hunne kinderen niet willen —, ontmoetten en omhelsden elkander.

Overigens ten betooge, dat het *Schoolwezen* voor *verbetering* vatbaar was, gaf hij aan, dat de Schoolopzieners meer geschikte onderwijzers hadden aangetroffen, dan zij verwacht hadden, dat reeds een twintigtal personen een gestreng en voldoend examen hadden afgelegd, en dat een paar van dezen, binnen weinige jaren, eene gansche landstreek van kundige meesters en bloeijende scholen kunnen voorzien. De *Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen*, welke hij statig bewierookte, had dit getoond en zij was daar, om, mits door het Gouvernement ondersteund, de rijkste verwachtingen te vervullen. De bezoldiging der onderwijzers was reeds hier en daar verhoogd; en nu zijn er bekwame onderwijzers te vinden. Bronnen zijn er genoeg aanwezig, om hen te ondersteunen; in armelijke streken is eene kleine BIJSLAG

VAN DER PALM te logenstraffen, en welke verschrikkelijke schetsen zouden wij niet kunnen daarstellen, om ontegensprekelijk aan te toonen, dat juist op het beheer der *vroeger heerschende kerk* al deze gezegden van ware toepassing zijn; ja, zelfs zoodanig, dat wij *op het oogenblik* daarvan terugdeinzen; overigens, ons eerste en ons voorgaand Artikel; de *Geschiedkundige blik op den toestand der Katholieke Godsdienst in Nederland, sedert de Hervorming*, in den *Katholiek*, D. 1, bl. 329 en volg.; 412 en volg.; D. 2, bl. 172 en volg. *geworpen*; ook *eene* medegedeelde *zieken-bediening*, ald. D. 3, bl. 423, en andere geplaatste stukken, zijn *voor heden* voldoende bewijzen van deze onze verklaring.

voldoende. Waar de Gemeente-Besturen willen, rijzen de Scholen te voorschijn; in de Schoolbehoeften wordt voorzien en des Onderwijzers inkomen wordt verhoogd. Maar in de Gemeente-Besturen ten Platten Lande moest *Hervorming* (1) worden ingevoerd.

Overigens, bij vele onderwijzers had men bereidwilligheid tot medewerking bespeurd. Zij hadden zelfs gretig de vermaningen aangenomen.

Dit een en ander, en vooral de hoop, dat *eenmaal* WETTEN *op het Onderwijs zouden gemaakt* worden; de opwekking en ijver der Schoolopzieners deed hem uitroepen, dat *de verbetering zich in het verschiet vertoonde.*

Bovendien was de verbeterde leermethode zoo natuurlijk-gemakkelijk voor allen, die zich slechts met eenigen ijver op dezelve toeleggen, dat zij konde gevolgd worden; de ondervinding had dit reeds aangetoond en de Wet was daar, om haar te handhaven; konde zij niet overal de gewenschte vruchten voortbrengen, zij zoude toch de allergrofste gebreken voorkomen. Aan den tijd moest men iets overlaten; en veel van de VOORTGAANDE uitwerking der Maatregelen van een *verlicht* Gouvernement verwachten.

De derde hoofdstelling, dat alleen door eene verstandige, doch nadrukkelijke medewerking van de zijde des Gouvernements, de BEDOELDE verbetering konde bereikt worden, moest bewezen worden uit hetgeen de PUBLICATIE van 15 Junij 1801 reeds uitgewerkt had, en nog zoude bewerkstelligd hebben, zoo èr

(1) Wat? *Hervorming* of DE *Hervorming?* — Beide; vooral de laatste, zoo als wij zagen, werd krachtig ingevoerd.

geene Staatsveranderingen hadden plaats gehad. Maar er moest *eenparigheid* en *gelijkvormigheid* van BESTELLINGEN in het ONDERWIJS en in de INRIGTING DER SCHOLEN, over de geheele uitgestrektheid der Republiek, bestaan; omdat als dan *allen* aan dezelfde WET MOETEN en *zullen gehoorzamen*. Het TOEZIGT behoorde insgelijks hetzelfde te zijn. Het OPPERBEHEER moest geconcentreerd wezen in handen van het *Hoogst Bestuur* des Lands; niet in de magt van Gemeente-Besturen, Kerkelijke Collegien of zelfs Departementale Besturen; omdat de *eenheid zoude ontbreken*. Aan deze Besturen mag wel de *uitvoering* der ALGEMEENE WETTEN, maar geenszins *het al of niet* nakomen, naar keus, opgedragen worden. Dit *Hoogst Bestuur* moest voorzigtig te werk gaan; niet *met geweld*, om geene luide kreet van ontevredenheid te doen opgaan; en *dewijl het Schoolwezen, bij de heerschende Politieke en Kerkelijke Partijschap*, WAARMEDE HETZELVE VEELAL GEREKEND WORDT IN VERBAND TE STAAN, *uit zeer verschillende oogpunten beschouwd wordt;* maar het moest de onderwijzers VERPLIGTEN EN DEKKEN TEGEN DE KWAADWILLIGHEID. Vertooning van gezag is daartoe voldoend; deze is allernoodzakelijkst voor de ondersteuning der IJveraars en der Maatschappijen.

De schoolgebouwen behoorden verbeterd te worden en de schoolonderwijzers behoorlijk en eenpariglijk bezoldigd; terwijl het Hoogst Bestuur waken moest, dat alle Departementen uit hunne huishoudelijke behoeften iets daartoe afzonderen.

Men was intusschen reeds op den goeden weg; TERUGGAAN mogt men niet; door eene *verandering in maatregelen;* door *dweepzucht en onverstand in de hand*

te werken (1). Keizer Joseph had wijsgeerig het voorbeeld aan alle *verlichte Regenten* en *Besturen* gegeven (2). Duitschland volgde hem na en Frankrijk was ook werkzaam.

De onkunde der arbeidende klasse, hare gebreken en hare onzedelijkheid, de vooroordeelen en stijfhoofdigheid van eenige Gemeente-Besturen, die schreeuwende onregtvaardigheden sedert de Omwenteling gepleegd hebben, billijkten, volgens van der Palm, al deze maatregelen.

Binnen korte dagen dan ook zoude de Raad van Binnenlandsche Zaken eenige veranderingen in de Publicatien van 15 Junij en 22 Augustus voorstellen, in verband met het hiervoren aangemerkte; en zulks uit hoofde der tegenwoordige orden van zaken (3).

In dit officiele Stuk ziet men de *reactie-geest* tegen de Gemeente-Besturen gepredikt, het Monopolie bewierookt, het geweld aangewakkerd en vooral de Katholieken belasterd, beschimpt en hunne onderdrukking zoo langer zoo meer afgeperst.

Het *Staatsbewind*, van zijne zijde, na dat het Ver-

(1) Uit deze bewoordingen blijkt het, dat *toen reeds* klagten over het daargestelde *Schoolwezen* en *Onderwijs* waren gerezen; maar dat men *ook toen* voornam, dezelve te onderdrukken en te smooren; en men spaarde geene *magtspreuken*.

(2) Vroeger had dezelfde van der Palm deze maatregelen als *ongeoorloofd* gelaakt. (Zie *Katholiek*, D. 3, bl. 49.) Thans, nu het *Monopolie* was daargesteld; nu het geheele *Schoolwezen* en *Onderwijs* in handen der Protestanten was geleverd; en men de Katholieken onder de knie had; nu, nu, was Joseph de II een *Wijsgeer*, een *Voorbeeld*.

(3) Men zie dit Verslag, *Bijdragen*, D. 2, St. 4, bl. 5—30. — Zonderbaar trof ons eene aankondiging, op den omslag van *dit* Stuk der Bijdragen voorkomende, namelijk die van een *Bureau van Onderwijs*; waar men niet alleen *Gouverneurs, Gouvernantes, koopers* en *verkoopers* van *Instituten*; maar ook Onderwijzers bezorgde.

SLAG aan hetzelve was aangeboden, besloot, den 23 Maart, dit Stuk te stellen in handen der Commissie van Binnenlandsche Zaken (1); en den 2 April, de VOORDRAGT der beloofde *Veranderingen* af te wachten (2). Eerst den 3 Junij, daags na den dankdag over den gesloten vrede met Engeland, — waagde men, een beknopt overzigt van dit *Verslag* in de *Bataafsche Courant* te plaatsen; in welk overzigt de hatelijkste gedeelten voor de Katholieken werden overgenomen (3). De tijd der REACTIE was daar.

Vóór dat evenwel de aangekondigde *Veranderingen* werden voorgesteld, zag men, den 8 Julij, eene INSTRUCTIE *voor den Raad van Binnenlandsche Zaken* zelven gearresteerd (4). Deze Raad, uit 5 Leden zamengesteld, moest, onder andere verrigtingen, *dienen van bericht, consideratien en advies omtrent alle zaken, rakende de Opvoeding* (Art. 5); maar *met onpartijdigheid, naauwkeurigheid en ijver* (Art. 6). Deze zoude *voordragen alles wat strekken kan tot bevordering en verbetering van het* OPENBAAR ONDERWIJS; zoude het toezigt over het ingevoerde of nog op te dragen uitoefenen (Art. 6 en 19); trachten het lot der Schoolonderwijzers, *door aanbeveling aan de Departementale Besturen*, te verbeteren (Art. 21); en *Ontwerpen*, om kundige Onderwijzers der jeugd te vormen, voorleggen (Art. 22).

De Heeren Mr. J DE KRUIFF, J. F. LEEMAN en J.

(1) Zie Notulen enz., 1802, Maart, bl. 322.

(2) Zie ibid. April, bl. 33.

(3) Zie Bat. Cour. n°. 67. *Ook* Verzameling van Publ., 11 Mei 1802, D. 16, n°. 309. Het *Vredes-tractaat* van *Amiens* was den 27 Maart 1802 gesloten. Zie Verz. van Publ., D. 17, n°. 320, Publicatie van 25 Junij 1802.

(4) Zie Notul. 1802, Julij, bl. 118 en volg.

H. VAN DER PALM, — die den 3 December 1801 reeds benoemd en in functie getreden waren, — moesten op deze INSTRUCTIE den EED AFLEGGEN. Den 13 Julij 1802 herhaalden de eerste en de laatste, en den 16n *J. F Leeman,* op deze INSTRUCTIE, hunne reeds vroeger afgelegde VERKLARING en EED (1).

Ofschoon nu de geheele *Raad* van Binnenlandsche Zaken met het *Schoolwezen* en het *Onderwijs* belast scheen, was evenwel de heer VAN DER PALM de man, aan wien meerendeels de zaak van het *Onderwijs* was overgelaten. Behalve dat het boven aangehaalde VERSLAG, zoo als wij bemerkten, door hem is opgesteld, werd hij ook *gecommitteerd*, om, den 15 Julij 1802 en 6 volgende dagen, de *jaarlijksche Vergadering van Afgevaardigden* uit de Departementale Schoolbesturen, ingevolge Art. 16 der PUBLICATIE van 15 Junij 1801, voor te zitten (2). In deze *Vergadering* werden de plannen van ALTERATIEN *der Wetten* van 15 Junij en 22 Augustus 1801 medegedeeld, verhandeld en met onderling overleg geregeld.

Deze ALTERATIEN zullen wij dan ook spoedig zien voordragen, ten einde den stempel op HET WERK van VAN DER PALM *c. s.* te zien leggen; vooral, om de overwinning, of liever de overweldiging, der *vroeger* en *weder bevoorregte kerk* te verzekeren en het juk, den Katholieken opgelegd, te versterken; ja, als het ware, te verijzeren.

(1) Zie Notulen 1802, Julij, bl. 185 en 218. — Deze Raad werd den 23 Julij gelast, eene VOORDRAGT te doen, tot het spoedig en geregeld in werking brengen van Art. 12 der STAATSREGELING, betrekkelijk de wijze, waarop de Dienaren en Eigendommen van ieder Kerkgenootschap in het toekomende, ZOUDEN (!!!) onderhouden worden. (Zie Not. ibid. bl. 284.)

(2) Zie Bijdragen, D. 2, St. 7, bl. 34.

Dit Artikel zullen wij besluiten met de mededeeling, dat de Schoolopziener Mr. J. DE KRUIJFF, den 8 December 1801, Lid van den Raad van Binnenlandsche Zaken benoemd zijnde, den 23 Maart 1802, bij BESLUIT van het *Staatsbewind*, in zijne betrekking van *Schoolopziener* werd vervangen door J. VAN GEUNS, Predikant te Leyden (1); dat, de Predikant *H. H. Donker Curtius* den 13 Julij 1802 zijn ontslag als Schoolopziener gevraagd hebbende, zijn District den Predikant *A. Simons* werd toegevoegd (2); terwijl omtrent het District van D°. *A. van Krimpen*, in de maand April 1802 overleden (3), in de Notulen niets te vinden is; de Schoolopziener H. WESTER bedankte voor zijne School (4); terwijl de Schoolopziener B. SPOELSTRA de zijne bleef aanhouden (5). Vreemder klonk, dat het *Staatsbewind*, op voordragt van den *Raad van Binnenlandsche Zaken*, bij BESLUIT van 3 Mei 1802, gelaste, dat de *Collecteurs* of *Gaarders der Gemeene-Middelen*, die tevens *Schoolmeesters* waren, deze beide posten gecombineerd zouden blijven waarnemen (6). Maar hieruit blijkt steeds het plan van *tijdelijke voorziening* tot na de invoering der ALTERATIEN; en bovenal het vastgestelde beginsel: HET PROTESTANTENDOM, en *niets dan het* PROTESTANTENDOM.

(Het vervolg hierna.)

(1) Zie Not. van 't Staatsbew., Maart, bl. 321, en Bijdragen, D. 2, St. 12, bl. VI.
(2) Zie Notulen, Julij, bl. 173.
(3) Zie Bijdragen, D. 2, St. 4, bl. 61.
(4) Zie Bijdragen, D. 2, St. 6, bl. 50.
(5) Zie Bijdragen, D. 2, St. 7, bl. 44.
(6) Zie Bijdragen, D. 3, St. 5, bl. 3.

VERSCHEIDENHEDEN.

WAT ER VAN KOMT, WANNEER DE KERK TOT DIENSTMAAGD VAN DEN STAAT VERLAAGD WORDT.

Felix quem faciunt aliena pericula cautum.

Waar de Staat zijne almagt over de Kerk heeft uitgestrekt, daar is de Kerk niets anders dan eene Staatsdienares in het nu ontheiligde kleed der godsdienst; daar zijn hare dienaars niets anders dan staatsbeambten, belast om, voor zoo ver er nog geloof onder het volk bestaat, door middel der overblijfselen van dat geloof het volk aan de Staatsmagt onderworpen te maken, en de verst van de godsdienst verwijderde belangen te bevorderen; daar moeten Bisschoppen het werk van leeken verrigten, terwijl leeken, zelfs buitenkerkelijke personen, het dienstwerk van den Bisschop waarnemen; daar moet de opleiding tot den geestelijken stand van den Staat uitgaan en door den Staat bestuurd worden; daar mag de Bisschop geene woorden tot zijne kudde spreken, dan die het Staatsministerie hem ingeeft, of althans goedkeurt; daar is het geloof, de openbare godsdienstoefening, ja het gebed der geloovigen aan soms anders geloovende, ongeloovige, goddelooze ministers onderworpen; daar is geen Kerk meer.

Zegt men, dat wij een onding teekenen, 't geen in Europa niet bestaat; wij geven toe dat het een onding is, maar wij voegen er bij dat sommige Staten van Europa, zoo God het niet verhoede, dat onding zullen verwezenlijken. Hoe ver men er reeds mede opweg is, mag uit het volgende blijken.

«Gisteren heeft de *landwirthschaftliche Kreisstelle* (Commissie van landbouw) van den Boven-Rijn, in de zaal van het vendu-huis alhier, onder eene talrijke deelneming zoo van medeleden als van het publiek, de prijsuitdeeling voor

landbouw-verdiensten verrigt. Het feest werd geopend met eene korte toespraak door den landsheerlijken Commissaris, den heer Regeringsraad Graaf *von Kageneck*. Hem volgde, met een vriendelijken groet aan de vergadering, het hoofd van de Directie der *landwirthschaftliche Kreisstelle van den Boven-Rijn*, de heer Domprebendaris Dr. *Muller*, en gaf een berigt van de werkzaamheden, gedurende het jaar 1842, in alle takken des landbouws, en een overzigt van de opbrengsten der proef-akkers en boomgaarden der Vereeniging, met bijvoeging van het verblijdend berigt, dat het getal der medeleden weer aanzienlijk was toegenomen. Daarop begon de verdeeling der prijzen, bestaande in 600 flor., 10 gouden dukaten, en zilveren medailles. De prijsbehalers ontvingen hunne prijzen uit handen van het *hooggeëerde medelid der Directie*, onzen Hoogwaardigen Heer *Aartsbisschop* Dr. *von Vicari*. Deze verdeelde de prijzen op de volgende wijze: voor den schoonsten stier 30 tot 40 fl.; voor de schoonste dragende of versch-kalfde koe insgelijks 30 tot 40 fl.; de *zoggen* vertrokken onbegiftigd en *werden slechts geprezen van den Aartsbisschop.*» Aldus de *Freiburger Zeitung* van den 15n October 1842. (1) — In hetzelfde blad van den 14 November 1842 las men het volgende berigt.

«De plegtige opening van het theologisch conviet had «dezen morgen ten 10 uren in de voormalige Seminari«ums-Kerk plaats. Er werd godsdienst-oefening gehouden; «in het koor der Kerk nam de Regerings-Director met de «Domheeren en de theologische Professoren plaats. Bij het «einde van den kerkelijken act begeeft zich de Regerings«Director met de om hem verzamelde theologanten, doc«toren en domheeren uit het koor der Kerk naar de groote «gehoorzaal van het conviet. Daar gekomen houdt de Re«gerings-Director *von Rek* eene even overtuigende als in«drukwekkende rede, waarin hij de zegen eener zoodanige «inrigting toont, in welke de kweekeling, die zich aan het

(1) Men versta Freiburg in het Groothertogdom Baden.

«beroep van zielzorger wijdt, vrij van drukkende zorgen «voor zijn onderhoud, vrij van storenden, aan de studiën «onttrekkenden invloed van buiten, en zonder knellenden «dwang, in zijne wetenschappelijke vorming aan de hand «van liefdevolle, ervarene Leeraren den weg zijns beroeps «met vasten tred bewandelen en die schatten des geestes «en des gemoeds zamelen kan, door welke hij eens in trouw «aan zijne beroepspligten, als herder der Kerk *(der Katho-«lieke namelijk)* het heil van velen behoort te bewerken en «te verzekeren.»

Als wij die twee berigten van hetzelfde blad vergelijken, wat leeren wij daaruit? Wanneer het te doen is om zoggen, koeijen en stieren, dan vinden wij den Domheer Dr. *Mulder* en zijnen Aartsbisschop, in 't midden van dat fraaije gezelschap, een hoofdrol toegedeeld; maar is het te doen om de opleiding tot den geestelijken stand, om de opening eener kweekschool voor Priesters, dan is er van den Aartsbisschop geen sprake. In dezes plaats zien wij, in het koor der Kerk, als hoofdfiguur, den Regerings-Director *von Rek*, een Protestant. Hem omgeven dan ook, zoo als het bij Katholieke Aartsbisschoppen gebruikelijk is, de kapittel-heeren en de Professoren der Theologie. Na het einde der H. Mis, gaat de Protestantsche Regerings-Director, door 's Aartsbisschops Domheeren en de Professoren der theologische faculteit, als door zoo vele Leviten en Akolythen omgeven, naar de groote gehoorzaal des Katholieken convicts. Daar houdt de Protestant eene rede tot Katholieke Theologanten, maant hen aan, wekt hen op tot wetenschappelijk en geestelijk leven, prikkelt hen tot het streven om geschikte herders in de Katholieke Kerk te worden! Zoo zijn dan de rollen veranderd en wij zien *de verkeerde wereld:* de Domheer en de Aartsbisschop spreken over varkens, koeijen en stieren tot de boeren, de Protestantsche Regeringsman over theologie en geestelijk leven tot Katholieke theologanten; de Aartsbisschop deelt prijzen uit voor stieren en koeijen, lofspraken voor

zwijnen, de Protestant, de staatsbeambte opent met godsdienstige plegtigheid de kweekschool voor Katholieke Priesters! — Zoo gaat het, wanneer de Staat te zeggen heeft over de Kerk. Gelukkig hij, die uit anderer schade voorzigtig wordt! Eenmaal had ook in ons toenmalig rijk de Regering zich de opvoeding der geestelijken toegeëigend; toen schreef zij den kweekelingen des heiligdoms ook voor de landhuishoudkunde te beoefenen; had zij toen welligt ook het inzigt, om de Katholieke Priesters tot lofredenaars van zoggen te vormen? Dat zullen we niet zeggen; maar dit is zeker: wil men tooneelen als dat van Freiburg vermijden, men houde zich aan het regt door de grondwet gewaarborgd, men late den Staat geen meester spelen over de Kerk, men zij vooral bedacht om de Seminariën tegen allen gevaarlijken invloed te beveiligen. Men ziet wat in Baden gebeurt; en Baden is voor twee derde gedeelten Katholiek!

CURIOSUM.

INKOMSTEN *en* LASTEN *van de Thesaurie ordinaris der stad Amsterdam, volgens de Staat-Balancen, of wel het boek, genaamd* de vijf colommen, *van den jare* 1774 *tot* 1793 *ingesloten.*

Jaaren.	Uitgaaf.				Ontvangst.				Meer ontvangen als uitgegeeven.				Meer uitgegeeven als ontvangen.			
1774	ƒ 1425444	19	8½		ƒ 1304872	12	12½		. . . .				120269	6	12	
1775	1466654	15	4		1233258	3	9		. . . .				233393	11	11	
1776	1389787	5	15		1274128	6	14		. . . .				115658	19	1	
1777	1442046	18	10		1377232	8	7		. . . .				34814	10	3	
1778	1494504	3	12		1387253	4	1		. . . .				107247	19	11	
1779	1778364	19	11		1387063	»	1		. . . .				391301	19	10	
1780	1765665	3	14		1466197	3	8		. . . .				299468	»	6	
1781	1622844	1	2		1510344	18	5		. . . .				112499	2	13	
1782	1676643	17	»		1334700	18	10		. . . .				341942	18	6	
1783	1745489	2	»		1592977	12	3		. . . .				123111	9	13	
1784	1734089	6	12		1521010	16	7		. . . .				260078	10	5	
1785	1751787	7	2½		1765730	18	10		ƒ 13943	11	7½		. . . .			
1786	1829131	3	11		1381501	3	2		. . . .				447630	»	9	
1787	1765373	6	15		1305113	6	11		. . . .				460260	»	4	
1788	1821778	4	14		1348917	19	3		. . . .				472860	5	11	
1789	1805471	12	10		1590581	8	11½		. . . .				214890	3	14½	
1790	1771303	1	2		1783994	17	15		12691	16	13		. . . .			
1791	1830739	2	6½		1675148	4	15		. . . .				155591	.	7½	
1792	1846443	4	4		1663466	5	12		. . . .				182976	18	5	
1793	1776158	11	7		1526523	13	15		. . . .				249634	17	8	
	ƒ 33729411	7	13½		ƒ 29432417	»	12		In de 20 jaren				ƒ 4323629	15	6	
													26635	8	4½	
													ƒ 4296994	7	1½	

BETAALDE SUBSIDIEN *aan de Kerken en Godshuizen der stad, gedurende twintig jaren, van anno* 1774 *tot* 1793 *ingesloten.*

	Van 1774 tot 1777.	Van 1778 tot 1781.	Van 1782 tot 1785.	Van 1786 tot 1789.	Van 1790 tot 1793.	20 jaren te zamen.
Eilands kerk	*f* 12175 » »	*f* 7300 » »	*f* 12000 » »	*f* 6000 » »	*f* 9500 » »	*f* 46975 » »
Oude kerk	50000 » »	36000 » »	49500 » »	21000 » »	32500 » »	189000 » »
Amstel kerk	13200 » »	9700 » »	10700 » »	11400 » »	17000 » »	62000 » »
Oudezijds kapel	6000 » »	» » »	8000 » »	12000 » »	8000 » »	34000 » »
Nieuwe en Engelsche kerken	54000 » »	52000 » »	46500 » »	50000 » »	49000 » »	251500 » »
Oude Waale kerk	11483 16 »	6534 » »	7194 9 »	7860 14 »	10312 14 »	43385 13 »
Nieuwe Waale kerk	5200 » »	5500 » »	7500 » »	7000 » »	11500 » »	36700 » »
Zuider kerk	14000 » »	16000 » »	11000 » »	5500 » »	13000 » »	59500 » »
Nieuwezijds kapel	55000 » »	40000 » »	7000 » »	17000 » »	20500 » »	139500 » »
Noorder kerk	15500 » »	12400 » »	14400 » »	10000 » »	10500 » »	62800 » »
St. Joris Hoff	18500 » »	13000 » »	11500 » »	11500 » »	15500 » »	70000 » »
Tugthuis	27750 » »	28000 » »	70000 » »	84000 » »	68000 » »	277750 » »
Gasthuis	125690 » »	69030 » »	115230 » »	214260 » »	148105 6 12	672315 6 12
Oudezijds huiszitten-huis	165000 » »	88000 » »	94000 » »	148000 » »	104100 » »	599100 » »
Nieuwezijds huiszitten-huis	137000 » »	151000 » »	199000 » »	279152 » »	322000 » »	1088152 » »
Ooster kerk	5000 » »	4000 » »	7000 » »	2000 » »	7500 » »	25500 » »
Aalmoezeniers-huis	15000 » »	81000 » »	169000 » »	371000 » »	547245 » »	1183245 » »
Burger wees-huis	» » »	24000 » »	24000 » »	25500 » »	36000 » »	109500 » »
Oude mannen-huis	» » »	8000 » »	89000 » »	55780 » »	52000 » »	204780 » »
vier jaren	*f* 730498 16 »	*f* 651464 » »	*f* 952524 9 »	*f* 1338952 14 »	*f* 1482268 » 12	*f* 5155702 19 12
is ieder jaar	182624 14 »	162866 » »	238131 2 4	334738 3 4	379565 » 15	

OPGAVE *van Subsidien noodig aan de onderstaande Kerken en Gestichten, ter betaling van hunne achterstallige schulden voor of in anno* 1793 *en* 1794.

	Anno 1793.	Anno 1794.
Oude kerk	f 8500 » »	f 5000 » »
Nieuwe en Eng. kerken	8000 » »	9000 » »
Zuider kerk.....	» » »	3000 » »
Ooster kerk	» » »	3800 » »
Eilands kerk	» » »	1800 » »
Amstel kerk.....	» » »	2800 » »
Wale kerk en St. JorisHof	» » »	7500 » »
Nieuwe Wale kerk.....	» » »	5800 » »
Wester kerk	» » »	» » »
Noorder kerk.....	» » »	» » »
Oudezijds kapel	» » »	» » »
Gasthuiskerk en binnen- en buiten-gasthuis en krankzinnigen-huis...	59000 » »	111700 » »
Spin- en werkhuis	11000 » »	61000 » »
Huiszitten aalmoezeniers huis, oude zijde.....	» » »	5000 » »
Dito, nieuwe zijde.....	3700 » »	8000 » »
Burger weeshuis.....	15000 » »	12500 » »
Aalmoezeniers weeshuis	145300 » »	131000 » »
Oude mannen- en vrouwen-gasthuis.....	19000 » »	8000 » »
Leprosen huis.....	» » »	» » »
Stads zijde-windhuis....	» » »	» » »
Zijde halle.....	» » »	» » »
	f 269500 » »	f 455300 » »
		» 269500 » »
Dus in anno 1793 en 1794 te zamen.....		f 724800 » »

BOEK-AANKONDIGING.

HET JONGSTE GESCHRIFT VAN DEN AARTSBISSCHOP VAN KEULEN.

VREDE TUSSCHEN KERK EN STAAT.

(Vervolg.)

VI. *Van de regten des Staats of der Regenten in betrekking tot de Kerk en van de regtmatige oefeningswijze dier regten.*

Die regten te zamen genomen worden genoemd *jus circa sacra*: waarmede, en te regt, alle *jus* IN *sacra* uitgesloten wordt. Het *jus circa sacra* splitst zich in *jus cavendi* (regt van toezigt) en *jus (obligatio) tuitionis* (beschermregt).

Het *jus cavendi* bestaat slechts bij van elkander onafhankelijke, elkander *nevengeschikte* maatschappijen, en is het regt, dat eene maatschappij heeft, om de beschadigingen, die haar van de zijde eener andere maatschappij dreigen mogten, van zich af te weren. — In betrekking tot *ondergeschikte* maatschappijen, heeft de Staat geen eigenlijk *jus cavendi;* daar heeft hij andere middelen, meer magt. Wanneer dus de Staat tegenover eene maatschappij op het *jus cavendi* aanspraakt maakt, dan erkent hij daardoor de onafhankelijkheid der maatschappij, haar niet *onder-*, maar *nevengeschikt-* zijn. — Het *jus cavendi* vooronderstelt de mogelijkheid van beschadiging. Tegenover eene maatschappij, die den Staat niet beschadigen kan, hetzij wegens haren aard, hetzij wegens haren toestand, of die tot de onmogelijkheid van te beschadigen gebragt is, kan geen *jus cavendi* plaats hebben. De poging eener onafhankelijke maatschappij, om eene andere, haar *nevengeschikte* maatschappij tot de onmogelijkheid te brengen van haar te beschadigen, is poging, om het *jus cavendi* noodeloos te maken, die tweede maatschappij van hare onafhankelijkheid te berooven, en haar in eene *ondergeschikte* maatschappij te veranderen.

Het kan gebeuren, dat van twee onafhankelijke maatschappijen, de eene de andere, in het algemeen gesproken, wel kan beschadigen; maar dat zij dit toch in

zekere bepaalde gevallen niet kan; ten aanzien dier gevallen bestaat dan geen *jus cavendi*. Zoo iets heeft plaats met de leer, de eerdienst, de godsdienstige gebruiken, Kerkelijke wetten der Katholieke Kerk.

De Staat, als onafhankelijke maatschappij, heeft ten aanzien der Kerk, in 't algemeen gesproken, juist omdat de Kerk den Staat *neven-* en niet *onder*geschikt is, het *jus cavendi* (toezigtsregt). Maar hoe moet het worden geoefend, om de *wezenlijk* bestaande betrekking tusschen K. en S. — *Beiderzijdsche onafhankelijkheid; wederzijdsche vriendschap* — in stand te houden?

Men moet het erkennen, het *jus cavendi* heeft geene zeer vriendschappelijke kleur; daarom moet het tusschen maatschappijen, die inderdaad onderling bevriend zijn en elkanders welzijn verlangen, naauwelijks merkbaar wezen. Zoo past het tusschen K. en S. — Erg voorzeker wordt de *wezenlijk* bestaande betrekking geschonden, wanneer de Staat iedere daad der Kerkelijke, der Bisschoppelijke magt met mistrouwen bewaken en controlleren wil. Dan verraadt de Staatsmagt een streven, om de Kerk te verplaatsen in de onmogelijkheid van den Staat te beschadigen, een streven alzoo, om de Kerk aan zich *ondergeschikt* te maken.

Straks over het *placet*.

Letten wij nu op het *jus tuitionis*. Het *jus tuitionis*, eigenlijk *obligatio tuitionis*, is de *verpligting des Staats, of der Staatsregenten, als zoodanige, om de Kerk te beschermen*. — Deze pligt rust 1° op den algemeenen pligt der Staatsmagt, om ieders regt te beschermen; 2° op de nuttigheid, de onontbeerlijkheid der Kerk voor den Staat; op de natuurlijke verhouding tusschen K. en S, die uit haren aard een onderling verbond tegen den gemeenschappelijken vijand insluit. Hieruit blijkt nu ook tot welke bescherming de Staat gehouden is.

De Kerk heeft tegenover den Staat dezelfde regten, die de Staat tegenover de Kerk heeft. Zij heeft het *jus cavendi*. Wijl de Kerkelijke magt door menschen geoefend wordt, ontkennen wij niet, dat, van de Kerk uit, den Staat schade

berokkend kan worden; men zal dan ook wel niet willen ontkennen, dat de Staat, met zijne physieke magt, de Kerk beschadigen kan; en bij vergelijking van den aard, de bestemming en de middelen der twee maatschappijen, zal men ook tamelijk goed inzien, wie van beide het meest te vreezen heeft.

Op de Kerk rust jegens den Staat ook de *obligatio tuitionis*, en deze is nog onlangs door het opperhoofd der Katholieke Kerk schitterend geoefend in de zaak van *de Lamennais*.

VII. *Over het* PLACET.

Een der middelen, waardoor men het *jus circa sacra* wil oefenen, is het *placet*. Het moge in *positiven* vorm — als goedkeuring — of in *negativen* vorm — als *veto* voorkomen, dit maakt geen wezenlijk onderscheid.

Het *placet*, in uitgebreide oefening, ontneemt den Bisschoppen het bestuur der Kerk. En nogtans zijn zij het, *die de H. Geest gesteld heeft, om de Kerk Gods te besturen* (Hand. XX: 28).

Inderdaad, als ieder handeling der Bisschoppelijke magt, zij moge theologie, het seminarie met zijn gansche toebehooren, de aanstelling en afzetting der geestelijken, de verbinding met Rome, het bestuur der Kerkelijke goederen, betreffen, — in een woord, als iedere daad der Bisschoppelijke wetgevende, regterlijke en uitvoerende magt, of ook de bediening der H. Sacramenten, aan de goedkeuring der wereldlijke magt onderworpen gedacht wordt, wie zal dan de Kerk besturen? (1) Wie bestuurt, die voorslaat of die goedkeurt?

Indien dat regt ware, zoo moest dat regt in het wezen van den Staat gegrond zijn, en alzoo aan alle Staten toekomen; dan bezat het *Nero*, de heiden, *Constantius*, de Ariaan; dan bezit het de keizer van China; dan waren de Apostelen aan dat regt onderworpen; dan moeten nog de Missionarissen in China het eerbiedigen; want nie-

(1) En als maar in sommige van die zaken de Kerkelijke overheid de goedkeuring van het Gouvernement vragen moet, wie bestuurt dan, in die opzigten, de Kerk? *R. v. d. Kath.*

mand staat het vrij, eens anders regt te krenken. Maar hoe toch moest dan de Christelijke Kerk ontstaan en uitgebreid zijn? Hoe moet dan nog het Christendom onder de Heidenen zich uitbreiden? God wil de uitbreiding des Christendoms, en Hij zou den Staten regten gegeven hebben, zonder welker schending die uitbreiding onmogelijk is! Ook houdt de Kerk dan op Kerk te zijn; zij wordt eene dienstmaagd van den Staat, eene politie-inrigting, een wereldlijk collegie.

Welke beteekenis kan het *Placet* hebben?

a) Beteekent het, dat de daden der Kerkelijke magt, waaraan het *placet* ontbreekt, *ongeldig* zijn? dan grijpt de wereldlijke magt blijkbaar in het Kerkelijk gebied, en is de Kerkelijke magt volkomen aan den Staatsmagt ondergeschikt.

b) Beteekent het, dat genoemde daden, zonder *placet*, *ongeoorloofde* handelingen zijn? dan volgt hetzelve als onder *a*.

c) Beteekent het, dat de Staat zich vooruit wil vergewissen, dat de voorgenomen oefening der Kerkelijke magt niets schadelijks voor den Staat inhoudt, en wil dan de Staat *iedere* oefening der Kerkelijke magt aan zulk *placet* onderwerpen, waar blijft dan de *wederzijdsche vriendschap?* Is daar geen streven, om de Kerk te verplaatsen in de onmogelijkheid van den Staat te schaden? (Zie boven over het *jus cavendi*).

d) Eindelijk, beteekent het den wil van den Staat, om slechts in zoodanige gevallen de Kerk te beschermen, wanneer het onderwerpen geldt, waarvoor het *placet* gevraagd is, dan wordt, het is waar, de zelfstandigheid der Kerk niet gekrenkt, maar die handelwijze van den Staat zal bezwaarlijk met de *obligatio tuitionis* overeen te brengen zijn.

Nog eene vraag.

Ook de Kerk heeft, tegenover den Staat, het *jus cavendi* en de *obligatio tuitionis*; wat zou men zeggen, als zij van hare zijde een *placet* voor de handelingen der Staatsmagt wilde invoeren? (*Vervolg hierna.*)

De Dorpeling, een Leesboek, ter bevordering van nuttige kennis en goede zeden. Door G. Schrau-

WEN, *Schoolonderwijzer te Gilze. Tweede druk.* Te Tilburg, bij de Wed. *van Gemert.* 1843.

Met genoegen kondigen wij den tweeden druk van bovengemeld schoolwerkje aan; te regt is het genoemd: *een Leesboek, ter bevordering van nuttige kennis en goede zeden.* Wij oordeelen, dat het gebruik van dit werkje, op de scholen ten platten lande, de meeste aanprijzing verdient. Het is blijkbaar voor gemengde, hetzij openbare, hetzij bijzondere, scholen ingerigt, en zondigt tegen geene voorwaarde, welke ten dezen aanzien van een schoolboek kan geëischt worden; niettemin kan *iedere* school, ook waar uitsluitend Katholieke kinderen onderwezen worden, het boekje met nut gebruiken.

Eenige geringe gebreken, zoo als bl. 22: «eene verkeerde opvoeding *genieten;*» bl. 25: «Weet gij dan niet, dat godsvrucht en deugd onzen voornaamsten tooi zijn?» bl. 59: «Op zekeren avond iets... te verrigten *hebbende, raakte* een hoop vuil linnen.... in vlam;» deze en nog weinig andere gebreken van gering aanbelang, zullen bij een volgenden druk ligt te verbeteren vallen. — Dat het boek met verschillende karakters gedrukt is, kan ook eene rede ter aanprijzing zijn.

SILVA, *of het vermogen der deugd, door den schrijver van* LORENZO. *Een tafereel uit de tijden van* MARIA STUART. *(Naar het Fransch). Te Tilburg, bij* A. van der Voort en Zonen. 1842.

Gaarne willen wij bekennen, dat toen wij dit werkje, ons ter aankondiging gezonden, ter examinatie in handen namen, wij het niet hebben nedergelegd, alvorens het geheel te hebben uitgelezen. De schrijver is aan zijn onderwerp volmaakt getrouw gebleven, en heeft het vermogen der deugd, zelfs door het wegslepende van zijn verhaal, op het voldingendst aangetoond. Immers onder zachte en onschuldige gewaarwordingen, heeft dit tafereel al het aantrekkelijke van eene roman, waarin de hevigste hartstogten worden op het spel gebragt. In den jeugdigen Silva is, om zoo te spreken, de deugd persoonlijk voorgesteld. Wij vinden haar in dien beminnelijken jongeling, lieftallig en

zacht als zij is, en ontdaan van die gestrengheid en stroefheid, waarmede men haar al te vaak en ten onregte afschildert. Wij kunnen dit werkje dan niet genoeg, vooral jonge lieden, ter lezing aanbevelen.

Hoezeer wij wel eenige kleine aanmerkingen op het tafereel zelve, als op de inkleeding en sommige min duidelijke en onwaarschijnlijke plaatsen, konden maken, willen wij ons alleen met de vertaling bezig houden. — Deze, hoezeer over het algemeen vrij goed, schijnt toch met eenige overhaasting bewerkt te zijn, zoo dat het den lezer te vaak herinnerd wordt, dat het werkje uit het Fransch is overgenomen. Ook wordt dit werkje nog, behalve de opgegevene, door menige drukfout ontsierd. — Wij willen ter loops eenige plaatsen aanstippen. Zoo is het, b. v., geen Hollandsch, wat op bl. 11 staat. (Henry en Rosline) *voedden hunne kinderen op in dit eenzaam oord, hetwelk zij, hun verwijderd van eene bedorvene wereld, voor welke zijn (zij) hun eenen afkeer hadden ingeboezemd, dierbaar hadden weten te maken;* en iets lager: *eene wijze onverzettelijkheid*, voor: *vastheid van karakter.* — Op bl. 39 staat: *Den volgenden dag was het feest bekoorlijk*, voor: *was het een bekoorlijk feest;* op bl. 44: *hem* WEDER *als Catholijk* WEDER *vinden;* op bl. 93: *Hij zond haar eenige bankbilletten* NAAR *Bristol*; voor: *te Bristol.* Ook is op bl. 143 de uitdrukking: *naauwkeurige bijzonderheid*, niet te billijken. Op bl. 148 wordt *Emilius* met *Edmund* verwisseld, waardoor de zin geheel zonder beteekenis zoude zijn. Er staat: *Reeds verscheidene malen had* SILVA *aan* EDMUND *geschreven*, lees: *aan* EMILIUS.

Dit weinige zij genoeg, om te doen zien, dat wij het met oplettendheid hebben nagegaan. Verder uiten wij den wensch, dat het goede debiet den uitgever in de gelegenheid mag stellen, dit werkje later, gezuiverd van de kleine fouten, die er zich in bevinden, in een meer smaakvol kleedje te steken, opdat het ook in die kringen mag gelezen worden, waarvoor het meer bepaald schijnt geschreven, en die het welligt nu, om het eenvoudig uiterlijke, ter zijde zullen leggen.

LETTERLOVER.

GRAAF RANOLF VAN CHESTERS WONDERLIJKE BEHOUDENIS,

DOOR DEN MEISTREEL AAN ZIJNE BRUID VERHAALD.

Orate pro invicem ut salvemini multum enim valet deprecatio justi assidua.
Jac. V: 16.

Mijn liefste, wie wanhopend kwijn,
Bij de eischen van d' Alzienden —
Niet onzer is die wreede pijn,
Zoolang wij hopen waard te zijn
De voorspraak van Gods Vrienden:
Die voorspraak wordt van God aanvaard
Als kinderbeê van wie op aard
Getrouw den Vader dienden.

Hoe dikwijls werd, in 's levens nacht,
De weedom, die ons griefde,
Naar Jezus' Moeder heengebracht,
Of naar Sint Jozef, in de klacht,
Die 't hemelwolkjen kliefde!
En 't «Bidt voor ons!» bracht vruchten meê:
Zij baden God — en zulk een beê
Aanvaardt de Heer in liefde.

Och, nimmer ons bedrukt getoond,
Wie, om ons heen, verflaauwen.
Werd Graaf Ranolfus' deugd beloond,
Werd zijn geloof tot heil gekroond —
't Was om zijn vast vertrouwen
Dat God der braven bede aanvaardt
En hij, der braven voorspraak waard
Op hunne hulp mocht bouwen.

De stormen joegen over 't ruim
Der onafzienbre wateren;
Zij tooiden, in hun dartle luim,
Der golven zwart met stuivend schuim,
En deden 't onweêr klateren.

En 't scheepsvolk, aan Ranolfus' boord,
Een droeve dood voor oogen,
Streeft angstig, op zijn toespraak, voort,
Die hen tot werk en redding spoort,
Zoolang zij 't nog vermogen.

De mast slaat neêr; een wijde spleet
Is in de kiel gestooten;
De nacht verijdelt sein en kreet,
En komt, in 't vale weduwkleed,
Hun schrik en ramp vergrooten.

«Hoe lang is reeds de middag heen?»
Doet zich Ranolfus hooren;
— Tien uren, Heer! zijn, loom van schreên,
Sints elke hoop voor ons verdween,
Bij nutloos werk verloren!

Nu bidt hij 't volk hun laatste kracht
Door vromen moed te rekken,
En geeft hun last tot middernacht,
Zoo men er 't lijf heeft afgebracht,
Hem uit den slaap te wekken.

Maar vreeslijk klom de nood van 't volk,
Bij telkens feller flagen —
Nú zinkend in de waterkolk,
Dán schietend langs de donderwolk,
Op lucht en damp gedragen.

Bij slag op slag, en schicht op schicht,
De wrakke kog omflonkerend,
Wordt nog de zware dienst verricht,
Tot dat én pomp én handbijl zwicht,
Gelijk de vuist, aan 't roer ontwricht,
En 't uitzigt, steeds verdonkerend.

Daar treedt, zich bergend voor een golf,
Die, langs den boeg gerezen,
De gantsche voorplecht overdolf,
De scheepsvoogd nader op Ranolf,
En roept, met doodsbleek wezen:

't Is uit, Heer Graaf! wij wijken 't lot,
Tot middernacht bestreden:
Beveel voor 't laatst uw ziel aan God.....
De dood drijft met ons werk den spot,
En vaart ons door de leden.

«Bij 't heilig hart der Moedermaagd!
Onze uur is niet gekomen.....
Mij-zelf, mij zij uw lot gewaagd;
Licht, dat een laatste poging slaagt
Ter temming dezer stroomen!»

Een dof gesmoorde donderslag
Verzelt het bliksemschittren,
Waarin, met zachten weemoedslach,
De vrome Graaf ten hemel zag,
Bij 't schijnbaar lotsverbittren.

En naauwlijks houdt hij 't roer omklemd,
Of die zijn woord mistrouwden
Zien 't woest en duister zwerk getemd,
't Orcest in band, den vloed gestremd.....
God lof! zij zijn behouden.

God lof! wij leven! 's Graven magt
Ging de onze ver te boven —
Doch waarom, Graaf! tot middernacht
Met aller lijfsbehoud gewacht?
Waartoe dit uur verschoven?

Toen sprak Ranolfus, met een stem,
Die beefde van 't ontroeren,
«Te middernacht hoopte ik op hem,
Die d' armen krachten leent en klem,
Om storm en zee te snoeren:

Te middernacht — wijl jong en oud
In 't choor der kloosterkerken,
Die door mijn vaadren zijn gebouwd,
Alsdan met God zich onderhoudt,
En 'k op die voorspraak heb vertrouwd
Om mij, dit uur, te sterken:

Der braven voorspraak wordt verhoord:
Zij is een veelvermogend woord,
Eene nooit gesloten Hemelpoort,
En 't vruchtbaar loon der Werken.»

A. Th.

Den 2^den^ *van Hooimaand*,
1843.

September 1843.

ONDERZOEK

of de ongehuwde staat (het celibaat) *der Katholieke geestelijken strijdig is met Gods* geschreven *woord, en of de Katholieken, die dit ontkennen, ten minste op dat punt de H. Schrift* verdraaijen en verdonkeren, *iets waarvan zij beschuldigd worden door de redactie van den* Evangelischen Kerkbode.

In nommer XXXII (tweede jaargang) van zijn weekblad, wil de *Evangelische Kerkbode* zijnen lezers wijs maken, dat de ongehuwde staat der Katholieke geestelijken strijdig is met de H. Schriftuur, die zegt, dat de geestelijke (een opziener of leeraar der gemeente, een bisschop (1)) *éénér vrouwe man moet zijn, die zijn eigen huis en eigen kinderen wel wete te regeren.* Tim. III: 2—4. Nu weet men, dat de Katholieken de aangehaalde Schriftuurplaatsen zóó uitleggen, dat zij daarin volstrekt geene, noch regtstreeksche, noch zijdelingsche, veroordeeling zien van den ongehuwden staat hunner geestelijken. Maar ook, zegt de *Kerkbode*, de Schriftuur wordt hier door de Roomschen *verdraaid en verdonkerd.* (2) Gods woord verdraaijen en verdonkeren is zeker geene kleinigheid, en het is der moeite wel waard, dat wij beproeven, ons te zuiveren van de smet, die ons wordt aangewreven. Ter zake dan.

(1) Zoo verklaart de *Evang. Kerkbode* het Grieksche *episkopos.*
(2) Zie *Kerkbode*, 2e jaarg. no. 32. bl. 126.

Om met grond te kunnen beweren, dat het *celibaat* of de ongehuwde staat der Katholieke geestelijken, (1) strijdig is met de leer van Paulus, die zegt, dat de geestelijke *moet zijn eener vrouwe man*, zou men moeten bewijzen, dat die Apostel gewild heeft, *of* wel dat de aan te stellen persoon gehuwd was, *of* ten minste, dat men *bij voorkeur* gehuwde personen zou kiezen tot bedienaars van het Evangelie.

De *Kerkbode* moet dus krachtens zijne beschuldiging, dat wij de woorden van Paulus *verdraaijen en verdonkeren*, noodzakelijk eene der twee hierboven opgegeven verklaringen van den Apostel aannemen; hij moet zeggen: *Paulus wil volstrekt, dat de geestelijke gehuwd zij;* of wel: *Paulus wil dit bij voorkeur.* Elk andere zin, dien de *Kerkbode* aan het «*eener vrouwe man moeten zijn*» wilde geven, zou zijne redenering belagchelijk maken voor elkeen, die nog een greintje Logica bezit. (2) Want indien de *Kerkbode* wilde beweren, dat de zin van Paulus woorden: de geestelijke *moet zijn eener vrouwe man*, deze was: niemand worde tot den geestelijken stand toegelaten, die gelijktijdig meer dan eene vrouw gehad hebbe; indien zeggen wij, de *Kerkbode* deze verklaring wilde geven aan de woorden van Paulus, dan verviel zijne redenering geheel en al. Want, verondersteld dat die verklaring wezenlijk terug gaf, wat de Apostel met zijn zeggen gemeend

(1) Niemand wordt tot den geestelijken en dus tot den ongehuwden staat gedwongen; en het staat aan iedereen volkomen vrij, dien staat niet aan te gaan.

(2) Men herinnere zich de redenering van den *Kerkbode* (*Evang. Kerkbode*, 2e jaarg. no. 32. bl. 126): Paulus zegt: de geestelijke *moet zijn eener vrouwe man;* bij gevolg is de ongehuwde staat der Katholieke geestelijken strijdig met de leer des Apostels, *en verdraaijen en verdonkeren zij* de woorden van Paulus.

heeft, dan zou men daarmit toch niet, zonder het gezond verstand geweld aan te doen, deze gevolgtrekking kunnen maken: dus is de ongehuwde staat der Katholieke geestelijken *strijdig* met de leer des Apostels, en *verdraaijen en verdonkeren* de Roomschen op die plaats de woorden van Paulus. Niet minder zou de *Evangelische Kerkbode* zich ten toon stellen, wilde hij met Luther zeggen, dat de zin des Apostels is: de aan te stellen persoon mag geen hoereerder of overspeler zijn; of indien hij met sommigen staande hield, dat meer genoemde woorden van Paulus beteekenen: niemand worde tot den geestelijken staat toegelaten, die zonder reden zich scheidt van zijne vrouw, en met eene andere in den echt treedt. Want ook volgens deze verklaringen zou men met geene gezonde Logica kunnen besluiten, dat de ongehuwde staat der Katholieke geestelijken *strijdig* is met de leer des Apostels.

Daar nu, als men de Katholieke verklaring der woorden van Paulus verwerpt, al de andere bestaande en zelfs, dunkt mij, mogelijke verklaringen van die plaats van den Apostel neerkomen op eene der vijf bovengenoemde, en daar de drie laatste door den *Kerkbode*, krachtens zijne beschuldiging, niet *kunnen* gebezigd worden, zoo is hij verpligt, om eene der twee eerste te kiezen. Hij moet dus zeggen: *volgens 1 Tim. III: 2—4 wil Paulus volstrekt, dat de geestelijke gehuwd zij;* of wel: *Paulus wil dit bij voorkeur.*

Maar nu beweren wij, dat geene dezer beide verklaringen de proef eener gezonde uitlegkunde kan doorstaan, en kunnen wij dit bewijzen, dan vervalt ook de grond, waarop de *Kerkbode* zijne beschuldiging

van Schriftuur-verdraaijing met eenigen schijn van regt kon vestigen, en is hij als eerlijk man verpligt die te herroepen.

Wij gaan dan over tot de behandeling der meergenoemde bijbel-plaats. Maar vooraf eene bemerking: wij zouden namelijk gewenscht hebben, mijne Heeren van den *Kerkbode*, dat gij in het aanhalen der woorden van Paulus minder karig geweest waart, en niet bloot het begin van vers 2 (uit welk vers gij uw bewijs tegen ons ontleent), maar ten minste dat geheele vers, en ook nog het vers, dat onmiddellijk voorafgaat, uwen lezers haddet voorgehouden.

Na het aangemerkte zult gij er wel genoegen in nemen, mijne Heeren, dat wij de bewuste plaats van Paulus nu zoo volledig opgeven, als wij meenen, dat dienstig is voor ons tegenwoordig geschilpunt. Zie hier dan die plaats in haar geheel volgens de vertaling van *van der Palm*:

℣ 1. «Het is een waarachtig gezegde: zoo iemand staat «naar een opzieners-ambt, die begeert iets voor«treffelijks.

℣ 2. «Een opziener behoort derhalve onberispelijk te «zijn, één vrouwe man, matig, zedig, beta«melijk, herbergzaam, bekwaam om te onder«wijzen.

℣ 3. «Geen wijndrinker, geen krakeeler, geen schra«per; maar bescheiden, vreedzaam, ongeld«zuchtig.

℣ 4. «Die zijn eigen huis wel bestuurt, zijne kinderen «in ondergeschiktheid houdende, met alle deftig«heid.» (1)

(1) Vulgata: 1 Fidelis sermo: si quis episcopatum desiderat, bonum

Nu lette men vooreerst wel op het woordje *derhalve* (in den Griekschen tekst ὃν), waardoor hier het *logisch* verband wordt uitgedrukt tusschen het eerste vers en de volgende. Het opzienerschap, zegt de Apostel, is iets voortreffelijks, eene hooge, eene verhevene bediening; *derhalve* (ὃν), dat wil zeggen, *omdat* het opzienerschap eene zoo hooge, zoo verhevene waardigheid is, *daarom* moet hij, die daartoe wordt aangesteld, *onberispelijk zijn, eener vrouwe man, matig, zedig*, en zoo voort.

Dat dit hier waarlijk het logisch verband der woorden van Paulus is, zult gij niet ontkennen, mijne Heeren, en gij moet derhalve ook aannemen, dat de Apostel, onder andere deugden en schoone hoedanigheden, die hij in eenen kerkopziener vordert, als betamende aan deszelfs verhevene waardigheid, ook het leven in den huwelijken staat heeft willen stellen, of ten minste heeft willen verklaren, dat de gehuwde staat voor den geestelijke gepaster is dan de ongehuwde. Maar dit te beweren, mijne Heeren, laat eene gezonde uitlegkunde niet toe, als men bedenkt:

1°. Dat er volgens de leer van Paulus (1 Cor. VII) voor de *niet* geestelijken of leeken geene *verpligting* bestaat, om in den huwelijken staat te treden; waaruit wij met goed regt afleiden, dat die Apostel den kerkopzieneren of geestelijken even min de verpligting daartoe zal hebben willen opleggen. Ook kan Paulus niet gedacht hebben, dat de gehuwde staat voor den

opus desiderat. 2. Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, doctorem. 3. Non vinolentum, non percussorem, sed modestum, non litigiosum, non cupidum, sed 4. Suae domui bene praepositum, filios habentem subditos cum omni castitate.

geestelijke *gepaster* was dan de ongehuwde. Of is eene vrouw te huwen en met haar te leven, en kinderen groot te brengen, iets van dien aard, dat de Apostel dit zou gewild of ten minste gewenscht hebben van den aan te stellen geestelijke, let wel op, *ter oorzake* (ὧν) van de hooge en verhevene waardigheid, welke hij door God geroepen is, te bekleeden? (1)

2°. Neen, mijne Heeren, het is er zoo verre af, dat de H. Paulus zou hebben kunnen willen, of ten minste wenschen, dat de geestelijke, *ter oorzake* (ὧν) van zijne verhevene bediening, een man met vrouw en kinderen was, dat die Apostel, zal hij zich zelven niet tegen spreken, integendeel, en juist *ter oorzake* van die verhevene bediening, juist *daarom* den *ongehuwden* staat voor den geestelijke of volstrekt, of ten minste bij voorkeur moet gewild hebben. Inderdaad, leert Paulus den Korinthers niet, dat de huwelijksstaat noodzakelijk met zich mede brengt eene menigte van aardsche zorgen, en allerlei beslommeringen en bekommeringen, waardoor de gehuwden, als ware het, verdeeld worden tusschen God en de wereld? (2) En zou nu diezelfde Paulus, uit wien Gods H. Geest sprak zoowel tot de Korinthers als tot Timotheus, zou nu diezelfde leeraar, in de tastbaarste tegenspraak met zich zelven, den huwelijken staat met zijnen nasleep van aardsche zorgen gewild of althans gewenscht hebben voor den geestelijke, alzoo voor den man bij uitnemendheid belast met de zaak van God, en het heil

(1) Hebr. cap. V: 4. Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur a Deo tamquam Aaron.

(2) I ad Cor. cap. VII: 32. Qui sine uxore est, sollicitus est quae Domini sunt, quomodo placeat Deo; qui autem cum uxore est sollicitus est, quae sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est.

van duizende zielen, voor wier eeuwige belangen te werken hem de zorgvolle verpligting is opgelegd? Wat zegt gij, mijne Heeren! Maar let, mag ik u bidden, let ook nog eens op het volgende:

5°. Niet langen tijd vóór dat Paulus de woorden schreef, waarvan, volgens uwe beschuldiging, de Katholieken, om hun celibaat vrij te waren, den zin *verdonkeren en verdraaijen*, raadde hij den ongehuwden (τοῖσ ἀγάμοις) in de gemeente van Korinthe aan, dat zij in den ongehuwden staat zouden voortleven, gelijk hij deed: (1) Maar heeft nu diezelfde Apostel, korten tijd daarna, aan Timotheus schrijvende, volgens uwe verklaring van zijne woorden, volstrekt of ten minste bij voorkeur gewild, dat de mannen, die men tot kerkopzieners zou aanstellen, in den huwelijken staat, en *niet* gelijk hij, dat is *ongehuwd*, leefden, dan heeft Paulus zich zelven tegengesproken. Ei, mijne Heeren, wat dunkt u? Zou waarlijk die Apostel den huwelijken staat te aanvaarden aan de leeken hebben afgeraden, en dien zorgelijken en kommerlijken stand gewild of gewenscht hebben voor hen, die hij met nadruk noemt de dienaars van Christus, de verkondigers van zijne leer, de uitdeelers van zijne genade in de heilige Sacramenten? (2)

Maar in vollen ernst, Mijne Heeren, komt het u niet onbegrijpelijk voor, dat Paulus, die van zich kon zeggen: *broeders, weest mijne navolgers*, (3) dat die

(1) Dico autem non nuptis (τοῖς ἀγάμοις)..... bonum est illis si sic permaneant, sicut et ego. 1 Cor. cap. VIII: 8.

(2) Sic nos existimet homo ut ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei. 1 Cor. cap. IV: 1. Dedit (Christus) nobis ministerium reconciliationis..... pro Christo legatione fungimur. 2 Cor. cap. V: 18—20.

(3) Imitatores mei estote, fratres. Phil. III: 17.

Apostel, die, volgens ulieden, gewild of althans gewenscht heeft, dat de geestelijke herders der gemeente in den huwelijken staat leefden, daarin met zijn eigen voorbeeld niet zou zijn voorgegaan? Want, gij weet het, Paulus is nooit gehuwd geweest.

5°. Nog eene gewigtige bemerking: Hebt gij er wel aan gedacht, mijne Heeren, dat gij, door Paulus volstrekt of ten minste bij voorkeur te laten willen, dat de geestelijke verzorgers der gemeente in den huwelijken staat zouden leven, dien grooten Apostel, dat uitverkoren werktuig van Jesus Christus, in tegenspraak brengt met zijnen goddelijken Leermeester? Niet waar, Jesus Christus had duidelijk te kennen gegeven, dat de onthouding van het huwelijk dienstig was, om de belangen van het Godsrijk te beter te kunnen bevorderen, (1) en nu zou Paulus, volgens u, gewild hebben, dat zij, die ambtshalve die belangen moesten behartigen, in den huwelijken staat leefden! Hoe gaat dit aan?

En hiermede geloof ik, mijne Heeren, genoegzaam aangetoond te hebben, dat eene verklaring der woorden van Paulus, volgens welke die Apostel zou gewild of ten minste verlangd hebben, dat de geestelijken in den huwelijken staat leefden, den toets eener gezonde uitlegkunde niet kan doorstaan, en ten eenen male strijdig is, zoowel met het verband der tekstwoorden, als met de leer des Apostels, zoo als wij die uit andere plaatsen van zijne brieven kennen. Ik zou dus eenig regt hebben, mijne Heeren, om de harde beschuldiging, die uwe beleefdheid ons heeft aangewreven, thans aan

(1) Math. XIX: 12.

ulieden te doen, en uwe verklaring der bewuste woorden van Paulus *eene verdonkering en verdraaijing* der Schrift te noemen. Maar liever wil ik u voorhouden, welken zin de Katholieken geven aan de meergenoemde plaats van Paulus, of gij hunne uitlegging welligt nu aannemelijker vindt, nu ulieden het valsche van uwe verklaring genoegzaam is aangetoond.

Gij weet, mijne Heeren, dat toen Paulus en zijne medehelpers in het apostel-ambt, het Romeinsche rijk doorreisden, om overal het Evangelie te verkondigen, en christelijke gemeenten te stichten, het getal dergenen, die ongehuwd leefden, en toch mannen waren, die men tot herders der nieuwe gemeenten gerust kon aanstellen, gering heeft moeten wezen. Het leven in den maagdelijken staat kende de heidensche wereld niet; aan zeer jeugdige personen kon men den zwaren last der Evangelische bediening niet opleggen, en aan hoereerders mogt men dit niet doen. Hoe gaarne dus ook de Apostelen alleen ongehuwden tot herders der Kerk hadden willen aanstellen, zoo lieten toch de omstandigheden niet toe, ten dezen overal naar hunnen wensch te handelen. Nogtans moesten de nieuwe gemeenten, welke dag aan dag gevormd werden, van bisschoppen en priesters voorzien worden, wilde men de vrucht der prediking niet spoedig zien verloren gaan. De Apostelen waren dus wel genoodzaakt, om tot bedienaars der Kerk uit diegenen, die zij tot het Christendom bekeerden, bij gemis van ongehuwden, gehuwde personen te kiezen, die overigens de vereischte hoedanigheden bezaten. Maar nu willen de Apostelen toch, en met name Paulus, dat een gehuwd persoon, die tot opziener der Kerk verkozen worde, slechts *eenmaal*

een huwelijk hebbe aangegaan. (1) En ziedaar, mijne Heeren, wat de Apostel eigenlijk zeggen wil, wanneer hij verlangt, dat een opziener der Kerk zij *eener vrouwe man;* en voor deze Katholieke verklaring der woorden van Paulus, kunnen wij, onder anderen, de volgende gronden opgeven. Wij merken namelijk aan:

1°. Dat de geheele christelijke oudheid die woorden niet anders verstaan heeft, gelijk blijkt:

a. Uit de aloude kerktucht, van geen personen tot Bisschop, Priester of Diaken aan te stellen, die meer dan ééns een huwelijk hadden aangegaan; en deze tuchtregel grondde men op de woorden des Apostels: *eener vrouwe man.*

b. Uit de verklaring, welke de kerkvaders en andere christelijke schrijvers der eerste eeuwen geven van die plaats uit den brief aan Timotheus, welke verklaring de onze is. (2) Bingham, een Protestantsch schrijver, wil, (3) dat de H. Joannes Chrysostomus en Theodoretus, in hunne uitlegging der woorden van Paulus: *eener vrouwe man*, niet instemmen met de overige kerkvaders en kerkelijke schrijvers. Maar dit zelfs toegegeven, zou toch dat gedeelte van ons bewijs, dat wij voor de Katholieke uitlegging der woorden van Paulus trekken uit de verklaring, die in de christelijke

(1) De redenen voor deze bepaling op te geven, is niet noodig voor het tegenwoordig geschilpunt.

(2) Wordt het noodig geoordeeld, dan zullen wij, wat hier onder *a* en *b* gezegd is, opzettelijk bewijzen, en tevens antwoorden op de tegenwerpingen, die men hier nog zoude meenen te kunnen maken. Men mag intusschen nazien Bellarminus, de controversiis et de clericis. Lib. 1. cap. 23. de Bigamia. Thomassini, Vetus et nova Ecclesiae disciplina. Tom. II. Part. II. Lib. I. Cap. 78. Storia polemica del celibato sacro dell' abate Francesantonio Zaccaria. Lib. 7. C. 2.

(3) Bingham, Origines sive antiquitates Ecclesiasticae. L. IV. C. 5.

ondheid *algemeen* aan die woorden gegeven werd, daarom zijne kracht niet verliezen.

Intusschen verschilt de H. Chrysostomus op de door Bingham aangevoerde plaats (Hom. X in Ep. I ad Tim. Cap. IV) maar in zoo verre van de overige kerkvaders en christelijke schrijvers, dat hij door het «*eener vrouwe man zijn*» verstaat, dat Paulus van den geestelijken stand wilde geweerd hebben niet *alleen* hen, die meer dan ééns een huwelijk hadden aangegaan, maar *ook* nog dezulken, die ooit met twee vrouwen te gelijk in den echt waren verbonden geweest. En *alleen* van dezulken, die meer dan eens een huwelijk hadden aangegaan, verklaart diezelfde heilige Vader het «*eener vrouwe man zijn*» in zijne tweede homilie op den brief aan Titus, alwaar hij die woorden uitleggende, zoo schrijft: «Paulus sluit hier den mond aan die ketters, die het «huwelijk lasteren, als ware het iets kwaads in zich, «terwijl hij aantoont, dat de zaak niet alleen onschuldig «is, maar zelfs zoo achtbaar, dat men, ofschoon ge«huwd zijnde, toch zelfs den heiligen zetel kan be«klimmen; te gelijker tijd toch misprijst hij de wulp«schen, en laat niet toe, dat iemand, die een tweede «huwelijk heeft aangegaan, dat gezag in handen neme..... «Want gij weet allen zeer goed, dat, ofschoon het door «de wetten niet belet wordt, een tweede huwelijk aan «te gaan, dit te doen desniettegenstaande zeer wordt «gelaakt. De Apostel nu wil, dat de onderhoorigen op «hunne geestelijke overheid volstrekt geen vat zullen «hebben. Daarom zegt hij: *indien iemand onbesproken «is;* dat is, indien hij een vlekkeloos leven geleid heeft, «indien niemand in zijn doen en laten iets heeft te «gispen.»

Chrysostomus is alzoo de onze. Wat nu Theodoretus betreft, die is inderdaad de eenige, die afwijkt van den zin, die al de overige kerkvaders en kerkelijke schrijvers eenparig geven aan de woorden van den Apostel. Maar wat zegt dit?

2°. Eene tweede reden, die pleit voor den zin, dien de Katholieken ten allen tijde aan de woorden van den Apostel gegeven hebben, is de volgende. Paulus spreekt in dienzelfden brief over die weduwen, die tot eenige kerkelijke dienstverrigting werden aangenomen, en wil, dat zoo eene weduwe slechts *vrouw van éénen man geweest zij.* (1) Dat nu dit «VROUW *van éénen man*» niet kan beteekenen, eene vrouw die niet te gelijk met *twee* mannen is gehuwd geweest, dit zal wel niemand ontkennen En dan ook, hadde Paulus dat willen zeggen, zoude hij zich dan zoo hebben uitgedrukt, gelijk hij dit hier gedaan heeft? Het mangelde hem toch niet aan woorden, om aan Timotheus in deze verordening omtrent de weduwen duidelijk te zeggen, wat hij wilde. «*Vrouw van éénen man*» beteekent alzoo niets anders dan eene vrouw, die slechts eenmaal is gehuwd geweest. Maar is dit zoo, dan kan ook het «*ééner vrouwe man*» niets anders beduiden dan een man, die slechts eenmaal een huwelijk heeft aangegaan. De zegswijzen: «*vrouw van eenen man*» en «*eener vrouwe man*,» zijn volmaakt dezelfde; zij raken dezelfde stoffe, komen voor in eenen en denzelfden brief, en moeten bijgevolg op dezelfde wijze verstaan worden, dewijl de *context* niets heeft, dat dit verbiedt; immers eene gezonde uitleg-

(1) γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή. 1 Tim. V: 9. Vulg. *quae fuerit unius viri uxor.*

kunde sluit alle willekeurige woord-verklaring buiten. (1)

3°. De Katholieke opvatting der woorden van Paulus is, men moet het bekennen: α. de natuurlijkste, terwijl al de overige de eene meer, de andere minder, gewrongen zijn. β. Die opvatting vindt ook eenen grond in de omstandigheden, waarin de Apostelen verkeerden bij het vestigen van nieuwe christelijke gemeenten. (Men denke aan hetgeen wij gezegd hebben bij de opgave der Katholieke uitlegging van Paulus.) γ. Eindelijk, die opvatting is niet, gelijk de overige, strijdig met de leer en het leven van den Apostel, noch met den geest van het Evangelie, maar integendeel geheel en al daarmede overeenkomstig

Onze taak is nog niet afgewerkt. De *Kerkbode* namelijk werpt tegen den ongehuwden staat der Katholieke geestelijken nog eene andere plaats op. (2) In den eersten brief van Paulus aan de Korinthers, hoofdstuk IX: 5, staat aangeteekend, zegt hij, *aangaande den Apostel Petrus, dat hij eene vrouw met zich voerde, en van Paulus, dat hij meende, daar ook regt toe te hebben.*

Beschouwen wij de woorden van den Apostel in hun verband met hetgeen voorafgaat en volgt.

De Apostel dan had op het laatst van het vorige hoofdstuk *(het achtste)* van zijnen brief de Korinthers geleerd, dat men soms, om den zwakken geen aan-

(1) Wij begrijpen niet, hoe VAN DER PALM op het *eenes mannes vrouw* heeft kunnen aanteekenen: «Het schijnt (*het schijnt!*) dat dit bepaaldelijk aldus moet opgevat worden: *die nooit van eenen man verstooten is geweest, en staande deszelfs leven eenen anderen gehuwd heeft.*» Ongelukkig dat v. D. P. niet *eene* reden opgeeft, *waarom* het dan toch eigenlijk zoo *schijnt*.

(2) Zie *Kerkbode*, 2ⁿ jaarg., n°. 32, bl. 126.

stoot te geven, moest achterlaten, iets te doen, waartoe men anders toch vrijheid en regt had (zie hoofdst. VIII: 7—13); en nu gaat hij in hoofdst. IX voort, met die zedeles door zijn eigen voorbeeld te bekrachtigen. Hij zal zijner gemeente van Korinthe doen opmerken, hoe hij, wat hij haar zoo even leerde, ook zelf beoefent. Zoo had hij, als hun Apostel (v. 2), het volste regt, om ten koste der gemeente te leven (v. 4, 7—11) en, gelijk de andere Apostelen en de bloedverwanten des Heeren en Cephas, eene of andere christen-vrouw in zijn gevolg te hebben (v. 5). En toch maakte ik, zegt hij vervolgens, van dat regt geen gebruik, ten einde niet den minsten hinderpaal te stellen aan de voortplanting van het Evangelie (v. 12 en 15).

Ziedaar, mijne Heeren, de plaats van Paulus, die volgens uwe meening het celibaat der Katholieke geestelijkheid zou veroordeelen, in haar verband voorgedragen. Om nu iets te kunnen zeggen, zijt gij wel verpligt, zoo te redeneren: Naardien de Apostelen hunne vrouwen met zich omvoerden, en met dezelve leefden, niet als met hunne zusters, maar als met hunne huisvrouwen, iets waartoe Paulus ook regt meent te hebben, zoo is de ongehuwde staat der Katholieke geestelijken *anti-schriftuurlijk;* of, hoe wilt gij het hebben?

Maar, mijne Heeren! zelfs toegegeven voor een oogenblik, dat Paulus hier spreekt van vrouwen, met welke de Apostelen, als met hunne huisvrouwen, leefden, dan nog zou daaruit niet noodzakelijk volgen, dat de ongehuwde staat der Katholieke geestelijken tegen den Bijbel is. Denkt er slechts met ernst over na!

Intusschen, mijne Heeren! zullen wij u zeggen, dat Paulus van geene *huisvrouwen* spreekt, en dat

zijn περιάγειν ἀδελφὴν γυναῖκα (Vulg. *circumducere mulierem sororem*) geenszins te kennen geeft, dat de Apostelen gehuwde Evangelisten waren, die met hunne huisvrouwen in den echt leefden. Beteekent dan γυνὴ niet *huisvrouw*, zult gij vragen. Ja wel, mijne Heeren! maar dat woord wordt *ook* nog gebezigd, om eene vrouw in het algemeen aan te duiden. Reeds Tertullianus maakte deze bemerking: *nec enim*, zegt hij, *si penes Graecos communi vocabulo censentur mulieres et uxores, pro consuetudinis facilitate (ceterum est proprium vocabulum uxorum), ideo Paulum sic interpretabimur, quasi demonstret uxores Apostolos habuisse* (1). Bevestigd wordt deze taalkundige aanmerking van Tertullianus, zoo wel door het spraakgebruik van het Nieuwe Testament, als van dat der Grieksche klassiken (2). Gij moet ons alzoo toegeven, dat het *woord* γυνὴ dubbelzinnig is, en kunt bijgevolg daaruit geen bewijs ontleenen voor den zin, dien gij geeft aan de woorden des Apostels. Maar nu beweren wij, dat het Grieksche γυνὴ, op deze plaats van Paulus, de beteekenis van *huisvrouw* niet heeft. Op welken grond wij dit staande houden, zullen wij u aantoonen, na vooraf verklaard te hebben, van welke soort van vrouwen wij houden, dat de Apostel hier spreekt; wij meenen namelijk, dat Paulus hier bedoelt zoodanige godvruchtige *matronen*, die, gelijk men het in den gemeenzamen stijl zou zeggen, de Apostelen *oppasten*, hen bedienden en op hare kosten of geheel of ten deele van het noodige voorzagen; hoedanige vrouwen, volgens het verhaal der Evangelisten, ook den Zalig-

(1) Lib. de Monog. cap. 8.
(2) Men zie Schleusner's lexicon, op het woord γυνὴ.

maker op zijne reizen volgden (1). Zulke vrouwen waren het, welke de Apostelen met zich voerden, en daartoe had Paulus ook het regt; maar onder de Korinthers wilde hij daarvan geen gebruik maken, om geene de minste hindernis te stellen aan den voortgang van het Evangelie. Door eigen handenarbeid had hij zich van het noodige voorzien (2), en niet verkozen, te leven noch op kosten van de geheele gemeente, noch op die van eenige bijzondere personen van dezelve. Nu zult gij begrepen hebben, mijne Heeren! van welke vrouwen wij meenen, dat Paulus hier spreekt.

Maar thans iets over de redenen, waarom wij willen dat γυνή (1 Cor. IX: 5) niet beteekent eene *huisvrouw*.

1e reden. Omdat de *context* verbiedt, op die plaats aan eene huisvrouw te denken, dewijl daar volstrekt niet gesproken wordt over het al of niet leven in den huwelijken staat, maar over iets anders. En inderdaad, wat wil Paulus daar ter plaatse den Korinthers te kennen geven? Wat anders dan dit, dat hij, ofschoon regt hebbende, om op kosten van anderen te leven, nogtans van dat regt geen gebruik heeft willen maken. Dit *thema* nu, dat hij namelijk regt had, om

(1) Et factum est deinceps, et ipse iter faciebat per civitates et castella, praedicans et evangelizans regnum Dei: et duodecim cum illo. Et mulieres aliquae..... Maria, quae vocatur Magdalene....., et Joanna uxor Chusae procuratoris Herodis, et Susanna, et aliae multae, quae ministrabant ei de facultatibus suis (αἵτινες διηκόνουν αὐτῷ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς).» Luc. VIII: v. 1—3. — Erant autem et mulieres.... et cum esset in Galilaeâ, sequebantur eum et ministrabant ei (διηκόνουν αὐτῷ). Marc. cap. XV. v. 40, 41.

(2) «Vos scitis a prima die, quâ ingressus sum in Asiam (*klein-Azië*), qualiter vobiscum per omne tempus fuerim..... ipsi scitis, quoniam ad ea, quae mihi opus erant, et his qui mecum sunt ministraverunt manus istae.» Act. XX. v. 18 et 34. Zie ook 1 Thess. II. 9. — 2 Thess. III. 8.

op kosten, hetzij der geheele gemeente, hetzij van eenige bijzondere personen, te leven, dit *thema* stelt hij op in vers 4 en 5 — hebben wij geen regt om te eten en te drinken, om eene Christin in ons gevolg te hebben — en den zin van zijne woorden zelf uitleggende, voegt hij er terstond achter (vers 6): of *hebben alleen Barnabas en ik geen regt, om* NIET TE ARBEIDEN, dat is, op kosten van anderen te leven, ons onthoudende van door handen-arbeid voor onze noodruft te zorgen? Nu vragen wij, kan er hier wel sprake zijn van het al of niet leven in den huwelijken staat? Wie zeggen zou, Paulus spreekt hier inderdaad over het regt, om met eene huisvrouw te leven, die maakt de redenering van den Apostel belagchelijk. Men beproeve: hebben wij geen regt, om te eten en te drinken? Hebben wij geen regt, om met eene huisvrouw te leven? Of hebben alleen Barnabas en ik geen regt, om niet te arbeiden? Deze laatste uitroep, men voelt het, moet den éénen zin uitdrukken, die ligt in de *twee* voorafgaande vragen. Maar welke *eenheid* is er tusschen het regt, om te leven op kosten van anderen, en het regt, om niet als celibatair te leven? Ziet men nu, dat het rondvoeren van eene Christin daar ter plaatse noodzakelijk iets beteekenen moet, dat past op de vraag: Of hebben alleen Barnabas en ik geen regt, om niet arbeiden?

2de reden. Indien γυνή hier eene *huisvrouw* beteekende, dan zou uit het zeggen van Paulus volgen, dat *al* de Apostelen in den huwelijken stand leefden, en hunne Evangelische reizen aflegden, vergezeld van hunne echtgenooten. Maar dit, mijne Heeren, is strijdig met het getuigenis der Oudheid. Tertullianus, bijna

een tijdgenoot der Apostolische Vaders, weet niets van gehuwde Apostelen. (1) En de H. Hieronymus aarzelt niet tegen Joviniaan, den aanvaller van het celibaat te beweren, dat, Petrus uitgenomen, geen der overige Apostelen ooit een huwelijk heeft aangegaan. (2) Vermits alzoo *al* de Apostelen niet in den huwelijken staat geleefd hebben, zoo kan het zeggen van Paulus: *hebben wij geen regt, om eene Christin met ons om te voeren,* GELIJK DE ANDERE APOSTELEN DOEN, EN DE BROEDERS DES HEEREN EN CEPHAS, niet verstaan worden van echtgenooten der Apostelen.

5de reden. Dunkt het u niet, mijne Heeren, dat, hadde Paulus van het huisselijke leven der Apostelen willen spreken, die Apostel zich anders zou hebben uitgedrukt, en in plaats van *περιάγειν ἀδελφὴν γυναῖκα (circumducere mulierem sororem)* wel eene andere spreekwijze zou gebezigd hebben?

Wij besluiten: *γυνή* heeft 1 Kor. IX: 5. niet de beteekenis van *echtgenoot*; bijgevolg vervalt het bewijs, dat gij uit die plaats trekken wilt tegen den ongehuwden staat der Katholieke geestelijken.

Maar vergunt mij, mijne Heeren, hier nog eene bemerking bij te voegen. Zij is deze, al gaven wij toe,

(1) «Petrum solum invenio maritum per socrum: monogamum praesumo per Ecclesiam, quae super illum aedificata, omnem gradum ordinis sui de monogamis erat collatura. Caeteros autem quum maritos non invenio, aut spadones intelligam necesse est, aut continentes.

(2) Quoniam excepto Apostolo Petro non sit manifeste relatum de aliis Apostolis quod uxores habuerint: et quum de uno scriptum sit ac de caeteris tacitum, intelligere debemus, sine uxoribus eos fuisse, de quibus nihil tale Scriptura significat. Lib. 1. contra jovinian.

NB. De brief, onder den titel van Ignatius ad Philadelphienses, waarin gezegd wordt, dat alle Apostelen gehuwd waren, is een onechte brief.

dat γυνή hier voor *huisvrouw* gebezigd wordt, dan zoudt gij toch, om uit die plaats van Paulus iets tegen ons celibaat te kunnen besluiten, nog moeten bewijzen, dat de Apostelen met hunne echtgenooten, inderdaad als met hunne huisvrouwen, en niet als met hunne zusters, geleefd hebben. Maar dit kunt gij niet. Zelfs Clemens Alexandrinus, de eenigste oude Schrijver, die hield, dat al de Apostelen waren gehuwd geweest, zoude u hier tegenspreken (1). —

En hiermede verzoeken wij u, mijne Heeren, of onze redeneringen te wederleggen, of uwe beschuldiging, *dat de Katholieken de Schriftuur verdraaijen en verdonkeren*, in te trekken.

(1) Apostoli, zegt hij, ut erat consentaneum ministerio, quod divelli non poterat, praedicationi scilicet adtendentes, *non ut uxores*, sed ut sorores circumducebant mulieres, quae domos, custodiebant: per quas etiam gynecaeum absque ulla reprehensione, malâve suspicione ingredi posset doctrina Domini. Lib. III. Strom. — Volgens de kerktucht moesten ook die eens gehuwde personen, die in den geestelijken stand werden opgenomen, met hunne vrouwen leven als met hunne zusters. Men zie: Epiphanius, Haeres. 59, en Hieronymus, Epist ad Pammach., aangehaald door Zaccaria, in zijne *Storia polemica del celibato sacro*, libro 1. cap. V.

HET WOORD VAN DEN EVANGELISCHEN KERKBODE

«VAN EN OVER DEN KATHOLIEK.»

At this, deep sidrophel look'd wise
And staring round with owl-like eyes,
He put his face into a posture
Of sapience, and began to bluster.
Hudibras, Canto 3.

De *Kerkbode* had in zijn n°. 9, 3e jaargang, een artikel over de pauselijke onfeilbaarheid geleverd, ter beantwoording van de vraag: «Waarom gelooven vele «Roomschen hunne Pausen niet, als deze verklaren, «dat zij feilbare menschen zijn?»

In de daaropvolgende maand April sprak de Katholiek *over* den *Bode*, en nam uit gemeld artikel de gelegenheid te baat, om ook *iets van* hem te doen kennen. — Dat deed de *Bode* zeer en

Ambo le labbra per furore si morse.

Nadat er vier maanden verloopen zijn, is hij nog den slag niet vergeten, die hem trof; in zijne Nos. van 25 Augustus en 1 September, doet hij een uitval op den *Katholiek*, en..... werpt hem een quasie antwoord voor. Er is niets in zijn geschrijf, dat op zich zelf den *Katholiek* kon bewegen, om er een woord op te zeggen; slechts de gedachte, dat het voor het Publiek wetenswaardig is, *hoe* de *Bode* antwoordt, haalde hem over, om bij zijn woord «*van* «en *over* den *Katholiek*» eenige oogenblik te vertoeven.

De *Bode* begint met te zeggen, dat hij in zijn n°. 9 van dezen jaarg. in *substantie* had gezegd, dat de onfeilbaarheid van den Paus geen geloofspunt is,

en als bewijzen daarvoor aangevoerd: 1°. «de getui-«genis van vier Pausen zelve; 2°. de Jesuiten-orde, «die door eenige Pausen goedgekeurd, door andere «veroordeeld, door den eenen Paus, als schadelijk, «opgeheven, en door eenen anderen, als nuttig, weder «hersteld is; 3°. dat vele goede Roomsch-Katholieken «aan die onfeilbaarheid niet gelooven.» — En «dit, «zegt de *Bode*, kon *de Katholiek* niet tegenspreken.» Daarop zeggen wij:

1°. Wat de *Bode* in zijn artikel in *substantie* gezegd had, was wartaal, zoo als wij hem in April onder het oog bragten; wartaal, welke uit strafbare onwetendheid van de Katholieke leer voortvloeide; wartaal, tot welker goedmaking hij, na vier maanden studie, geen woord zeggen kon.

2°. Maar wat zijn *doel* was, dat is iets anders. Was het te toonen: dat de pauselijke onfeilbaarheid in de Katholieke Kerk geen geloofspunt is, zoo als hij thans zegt? Geen woord daarvan in zijn geheel artikel. Maar dat hij het *doel* had, een goed gedeelte der Katholieke priesterschap met de laagste, de vuilaardigste bedoelingen te schandvlekken, dat is zeker, dat werd door het slot van zijn artikel openbaar.

3°. Dat de *Bode* 1°. de getuigenis van vier Pausen zelve enz., als bewijzen tegen de pauselijke onfeilbaarheid aanvoerde, sprak *de Katholiek* niet tegen. Waarom zou hij dit tegengesproken hebben? De eer van zotternijen te vertellen, welke een kind wel beter weet, moet de *Bode* niet misgund worden. Maar *wat* hij gezegd had, daar sprak *de Katholiek* over, toonde er de waarde van en deed zien, hoe de *Bode*, die tegen de pauselijke onfeilbaarheid opkwam, niet eens

het standpunt kende, op hetwelk hij zich te plaatsen had, om dat gevoelen met eenigen grond te bestrijden; en daar antwoordt nu de *Bode* niets op, *dat* kon hij niet tegenspreken.

Daarop gingen wij over tot de voorstelling van het geloof der Katholieken, nopens de pauselijke onfeilbaarheid, naar den *Kerkbode*, en toonden: 1°. dat hij de Katholieken zoo dom had voorgesteld, alsof zij den Paus voor onfeilbaar hielden, omdat zij hem op zijn woord gelooven, als hij van zich als onfeilbaar Stedehouder van Christus spreekt; 2°. dat volgens den *Bode*, de Pausen, die zich-zelven onfeilbaarheid toeschrijven, zich, en gevolgelijk de verdedigers der pauselijke onfeilbaarheid hen, voor Goden op aarde, voor andere wezens dan menschen houden.

Ook hier bragten wij zijne lasterzucht, onkunde en elk gezond verstand beschamende onwetendheid aan het licht; en de *Bode?*..... Hij geeft voor, dat wij zijne bewering niet naauwkeurig hebben opgegeven en zijn eenig antwoord is: «Wij zeggen daar «wederom niets op.»

Maar, *Bode!* wij haalden *uwe woorden* aan, wij deden niet als gij, die het *onze* met de *uwe* wedergeeft en er het woordje *alleen* tusschen voegt. Waarom antwoordt gij dan niets? Was onze daarstelling van uwe bewering onjuist? Toon het dan. Was zij juist? Waarom antwoordt gij dan wederom niets? Maar hier nijpt het u. Wij hebben het Publiek over uwe onwetendheid, lasterzucht en verdraaijingen ingelicht; wij hebben getoond, hoe voor u, over de pauselijke onfeilbaarheid schrijvende, geen middel ongeoorloofd was, dat in uw oog dienen kon, tot de

bereiking van het voorgestelde doel en.... gij waart geslagen, gij vondt geen ander middel tot redding, dan door op den 25 Augustus niet meer als het uwe te erkennen, wat in uw n°. van 3 Maart voor ieder te lezen staat en dat wij hier in zijn geheel afschrijven, opdat het Publiek oordeele.

«Er zijn ook in ons Vaderland vele Roomsch-«Katholieken, welke zulke Pausen, die van zich als «onfeilbare Stedehouders van Christus spreken, op hun «woord gelooven» (verder wordt in het geheele artikel geen gewag gemaakt van andere gronden, op welke die Roomsch-Katholieken aan de onfeilbaarheid van den Paus gelooven), «en onvolkomene en zondige «menschen, gelijk zij allen erkennen, dat de Pausen «op zich zelve zijn, als door een wonder Gods voor «volkomene en heilige waarheid-predikers houden. «Maar waarom gelooven zij de zoodanigen liever, dan «andere Pausen,..... die uitdrukkelijk verklaren, dat «zij onvolkomene, zondige en *feilbare* menschen zijn? «Men meene niet, dat het aan zulke Pausen ontbreekt; «wij willen er een viertal van bijbrengen, enz.» (De *Bode* haalt derhalve, in tegenstelling van andere Pausen, er vier aan, die niet aan de pauselijke onfeilbaarheid zouden geloofd hebben; en wat zegt hij nu van deze? van Johannes XXII) «maar dat een Paus «een *onfeilbaar God* (hij heeft zelf die woorden onder-«schrapt) op aarde zijn zoude, vermoedde hij evenwel «niet;» (en van Gregorius XI zegt hij): «Maar de moed, «om zich voor een ander wezen dan een mensch te «houden en zich *onfeilbaarheid* toe te schrijven, had «hij toch niet.»

Wat vermoedden dan, waartoe hadden de andere

Pausen den moed? Het Publiek geve het antwoord, en zegge dan, of wij de bewering van den *Bode* onnaauwkeurig hebben voorgesteld.

Thans zijn wij gekomen tot datgene, om hetwelk de *Bode verpligt* was, *op zijne beurt ook iets van en over den Katholiek te zeggen, dat in één opzigt voor sommige zijner lezers van veel belang is*, dat hij *maar van den Katholiek wilde*, tot welks *ontlokking hij een scherper woordje heeft gebruikt (daar hij geen spijt van heeft)*, en om hetwelk *alleen, hij zijn artikel van 3 Maart schreef.*

Vóór dat wij tot de zaak komen, diene tot inlichting voor onze lezers, het volgende:

De *Bode*, zoo als wij reeds aanmerkten, kende het standpunt niet, op hetwelk hij zich te stellen had, om met goed gevolg dit gevoelen der pauselijke onfeilbaarheid te bestrijden. Hij haalde woorden en zaken van Pausen aan, uit welke de feilbaarheid moest blijken; maar iedere Katholiek, die dat gevoelen verdedigt, geeft volgaarne toe, dat in de door den *Bode* gemelde (persoonlijke) zaken, de Paus feilbaar is. En om dat nog duidelijker te maken, gaven wij eene beknopte voorstelling van de wijze, op welke de pauselijke onfeilbaarheid door hare verdedigers begrepen wordt, en daaruit bleek: 1°. op welke gronden en van welk standpunt alleen dat gevoelen kan bestreden worden, en 2°. het niets afdoende, het domme van de bewijzen, door den *Bode* daartegen aangevoerd. «Zij (de verdedigers van het gevoelen, dat den Paus «onfeilbaarheid moet worden toegekend) beweren, «zeiden wij, dat de Paus slechts in één geval onfeil«baar is, namelijk, wanneer hij als Leeraar der alge-

«meene *Kerk* uitspraak doet in zaken, die het geloof «betreffen;.... dus, zeggen zij, geene persoonlijke «zaken, geene voorschriften, geene antwoorden, enz., «komen te pas, als er over pauselijke onfeilbaarheid «gesproken wordt.»

Dit nu is voor den *Bode* het belangrijke, dat hij zoo vurig van ons verlangde, en onmiddellijk leidt hij uit onze woorden het volgende af:

«Niemand houdt den Paus voor onfeilbaar, bij voor- «beeld, in persoonlijke zaken. Wanneer hij dus iemand «als ketter verdoemt, kan de veroordeelde zeer wel «onschuldig geweest zijn aan het hem ten laste ge- «legde wangevoelen; men kan hem en zijne leer ver- «keerd verstaan hebben, en hij, wien de Paus leerde «vloeken (hoe kiesch!), bij God aangenomen zijn; «wanneer hij iemand voor zalig of heilig verklaart, «kan de gecanoniseerde nog wel zeer onheilig zijn, «en buiten de gemeenschap met Christus verkeeren; «als hij u overblijfselen van het kruishout van Christus, «van beenderen van martelaren zendt, kunnen die «reliquiën nog wel splinters van geheel iets anders «zijn; en gelooft gij, dat hij zich ook in al het ove- «rige, zelfs in de leer, bedriegen kan, zoo blijft gij «niettemin — hoort gij het wel! — *goed* Katholiek.»

Wij moeten hier, in de eerste plaats, de behendigheid (!?) van den *Bode* doen opmerken, om het eigenlijke geschilpunt uit het oog te doen verliezen, met over iets anders te spreken. — Hij schrijft een artikel tegen de pauselijke onfeilbaarheid, en in dat geschrijf legt hij zijne alles overtreffende onwetendheid aan den dag; daarop volgt eene teregtwijzing van den *Katholiek*, en — wat moest men nu van den *Bode* ver-

wachten? dat hij, òf die teregtwijzing wederleggen, òf zijne onwetendheid bekennen zou. Maar het eerste kan hij niet, en het tweede zou er al te sober uitzien. Wat dan? Hij geeft eene wending aan de zaak, met stilzwijgen gaat hij het geschilpunt, de hem aangetijgde onwetendheid, voorbij, en in plaats van ridderlijk en met open vizier op zijne tegenpartij af te gaan, valt hij zijdelings aan, leidt het Publiek af, en tracht daardoor het gebrek aan redenen en de schande van ook hier wederom niets te antwoorden, te verbergen. Is dat niet behendig? —

Nu tot de zaak. Wij maken de volgende aanmerkingen:

1°. De *Bode* geeft onze bovengemelde voorstelling uit voor eene *belijdenis* van den *Katholiek*, terwijl de *Katholiek* niets anders dan de wijze mededeelde, op welke de pauselijke onfeilbaarheid door *hare verdedigers* begrepen wordt, en er geen woord van zeide, of hij zelf van dat gevoelen is. — Dat is goede trouw.

2°. Wij zijn er over verwonderd, dat de *Kerkbode* zoo veel belang stelt in eene gewaande belijdenis van den *Katholiek*, betrekkelijk een punt, hetwelk iedere Katholieke knaap van veertien of vijftien jaren, zoo hij er iets van weet (wij zeggen dit voorwaardelijk, omdat het, geen geloofspunt zijnde, voor zoo verre wij weten, in geen onderrigt voor de jeugd besproken wordt), zoo goed als de *Katholiek* weet. Wij zijn er over verwonderd, dat de *Bode*, die, onder anderen, ook het orgaan van Professoren in de Godgeleerdheid aan onze Universiteiten is, op wie ambtswege de pligt rust, met de Katholieke leer en gebruiken bekend te zijn, om ze onpartijdig aan hunne hoorders voor te

stellen, dat niet weet. — En moeten wij er ook nu nog over verwonderd zijn, dat hij, in zijne onwetendheid, optrad, om over de pauselijke onfeilbaarheid te spreken?

3°. Het belangrijke voor den *Bode* ligt eigenlijk niet in *onze* woorden of gewaande belijdenis, maar in *zijne* gevolgtrekking. Wij willen hier eenige oogenblikken bij vertoeven, want wij hebben een meesterstuk, zonder wederga in de polemiek, èn van wederleggen èn van redeneerkunst, voor ons.

De *Bode* scheen zelf te begrijpen, dat het er wat kinderachtig uitziet, om datgene voor eene belangrijke belijdenis van den *Katholiek* te doen doorgaan, wat ieder, die slechts een weinigje meer kennis dan hij bezit, weet. Wat doet hij nu? Hij onderschuift aan onze woorden eene beteekenis, die ze in den zamenhang, waarin zij voorkomen, niet hebben en niet hebben kunnen; op die ondergeschoven beteekenis redeneert hij voort, trekt er gevolgen uit en roept eindelijk, opgetogen van vreugde over *zijne* gevolgtrekking, uit: «Ziet, dat wilden wij maar, dat gij «weten zoudt. Daarom hebben wij alleen het artikel «in ons n°. 9 geschreven, enz.»

Het spijt ons, dat wij die vreugde van den *Bode* wat voorbarig moeten noemen, en dezelve komen storen. Want wij hebben hem hier nu niet slechts onwetendheid, maar ook domheid, kortheid van begrip, te verwijten.

De gansche zaak lost zich hierin op, dat de *Bode* onze woorden: «Dus, geene persoonlijke zaken, enz.» verstaat als door ons gezegd, niet van zaken, welke handelingen van den Paus, als individu, zijn (subjectief), maar van zaken, als daar zijn: leer, handelin-

gen, enz., over welke hij uitspraak doet, en personen tegenover den Paus aangaan (objectief).

Hierin nu hebben wij:

1°. Een doorslaand bewijs van de onwetendheid des *Bodes;* het geldt eene Katholieke spreekwijze, in de zaak der pauselijke onfeilbaarheid, en hij kent die niet eens. Hij, die slechts een paar van onze schrijvers over dat punt gelezen heeft, weet, als hij verstaat wat hij leest, dat de uitdrukking: «persoonlijke zaken,» in tegenstelling van «algemeen Leeraar» gebruikt, niet gebezigd wordt van personen, over wier leer of handelingen de Paus uitspraak doet, maar van den Paus zelven. Wij nu haalden ten overvloede nog eenen schrijver aan, wiens woorden wij slechts vertaalden.

2°. Een staaltje van de domheid van den *Bode.* — Is de zin, welke hij aan onze woorden geeft t. a. p. mogelijk? Wij deden dezelve, met opzet, aan eenige vrienden lezen, om te ervaren, wat wij, volgens hen, hadden willen zeggen. Niet één vond er datgene in, wat er de *Bode* in vond. Hij alleen zag verkeerd. En inderdaad, is het mogelijk, dat iemand ter wereld zoo kort van begrip is, als hier de *Bode!* Wij spreken van den Paus, en onderscheiden in hem eene dubbele hoedanigheid, die van «algemeen Leeraar,» en onmiddellijk stellen wij daar tegen over zijne persoonlijke zaken (1); wij stapelen eene menigte van dergelijke persoonlijke zaken op een, zonder een woord te reppen van leer of handelingen, welke personen, tegen over den Paus, aangaan; wij voegen er bij,

(1) Hetzelfde onderscheid maken wij in een koning, ambtenaar, enz. Zoo herstelde Hendrik IV, *als koning*, de Jesuiten; als teedere huisvader vond hem een gezant, toen hij, met zijnen zoon op den rug, in eene zaal, op handen en voeten, paardje speelde.

dat men dat onderscheid wel op het oog moet houden; wij noemen tien Pausen op, wier persoonlijke zaken men, zoo als ook de *Bode* deed, als bewijzen tegen de pauselijke onfeilbaarheid plagt aan te voeren; wij schrijven zelfs deze woorden: «Op grond van dit on-«derscheid, zegt Cappellari elders: «Een Paus kan ««op zich zelven ketter worden,»» en toch begrijpt het de *Bode* niet.

Dat is wel ongelukkig! Hadde hij het toch begrepen! Dan had hij niet zoo erbarmelijk èn zijne onwetendheid èn zijne domheid ten toon gesteld!

Wij zijn intusschen zoo ver gevorderd, dat wij nu, in weinige woorden, de redenering van den *Bode* kunnen zamen vatten, en het bewonderenswaardige van zijne Logica gevoelen.

Zijne redenering komt hierop neder:

De *Katholiek* erkent, dat de Paus in persoonlijke zaken (namelijk [volgens den *Katholiek*] in die handelingen, welke hij niet als Leeraar der algemeene Kerk verrigt) niet onfeilbaar is.

Maar naar den *Bode*, is het verdoemen van iemand als ketter, het heilig verklaren, enz., een uitspraak van den Paus over persoonlijke zaken (objectief).

Dus kan men iemand, door den Paus als ketter gedoemd, enz., voor geen ketter, enz., houden, en goed Katholiek zijn.

Ziet, dat is eene redenering, de geleerde schrijvers van den Amsterdamschen *Kerkbode* overwaardig! Wij willen er nu niets van zeggen, hoe hij ook daar wederom zijne weinige kennis van de Katholieke leer verraadt, waar hij en ketterij en heilig-verklaring en echtheid van overblijfselen der heiligen, op eene en

dezelfde lijn, als voorwerpen van eene beslissing, die het geloof betreft, plaatst; zulke grofheden moet men stilzwijgend weten te verduwen, als men met de eigenaardige redeneerkunst van den *Bode* bekend is. Maar wij mogen hier niet van afgaan, zonder vooraf Neêrland's jeugd gelukkig genoemd en er haar geluk mede gewenscht te hebben, dat wij mannen onder ons hebben, van wie zij leeren kan, hoe eene sluitrede van vier, vijf, zes en meer termen, eene krachtige en bewonderenswaardige conclusie geeft; en hoe men daarmede onverbeterlijk kan wederleggen en voortpraten, al is men volkomen geslagen.

Nog hooger wordt die voortreffelijke kunst opgevoerd. Hier leert men zaken van elkander scheiden, welke niet afgescheiden mogen worden, en omgekeerd. Zoo zegt men, bij voorbeeld, dat Adriaan VI schreef: «Joannes XXII heeft openlijk *geleeraard, verklaard* en «*bevolen*, dat door allen zoude gehouden worden, «dat enz.» als Adriaan schreef: «Men verhaalt (Fe«runt), dat door allen enz.,» dat zeker verbazend veel verschilt, (vooral merke men hier op, dat Adriaan schreef in een tijd, waarin men immers zoo ligtgeloovig, aan allerlei vertelseltjes gretig het oor leende), van het door den *Bode* opgegevene; Zoo kan men zeggen, dat *Adriaan VI* gezegd heeft, wat hij niet als Adriaan VI maar als doctor Adriaan te Leuven schreef. — Dat zijn *les secrets de l'art*, en wij kunnen hier slechts den *Bode* bewonderen.

Er zijn nog meer belangrijke zaken.

De *Bode* had in zijn artikel gezegd, dat veertien Pausen de Jesuiten orde hadden veroordeeld. Hetzelfde had hij reeds vroeger verteld, en een Katho-

liek dagblad bragt hem zijne misvatting onder het oog. Maar dat hielp niet; den 3den Maart sprak de *Bode* wederom van veertien Pausen, die de Jesuitenorde hadden veroordeeld. — Wij bragten derhalve zijne kritiek aan het licht en toonden, dat het hoofdbeginsel er van, het bekende: «het doel heiligt de middelen,» was, en daarop alléén drukten wij. Wat antwoordt nu de *Bode?* — Wederom niets tot regtvaardiging van zijne kritiek. Wederom neemt hij zijne toevlugt tot eene wending van de zaak, hij spreekt over iets anders. «De Katholiek, zegt hij, ontkent, «dat er veertien Pausen geweest zijn, die de Jesui«ten veroordeeld hebben» Wij hebben ons niet eens de moeite gegeven, dat te ontkennen, het was ons te doen, om de alle opregt- en eerlijkheid beschamende kritiek van den *Bode* aan de kaak te stellen, en hij dus had zijne kritiek moeten regtvaardigen. Maar daarover heeft hij geen woord, hij zoekt slechts eene allerkoddigste verschooning voor zijne bévue van veertien Pausen; «wij zullen ons, zegt hij, de moeite «niet geven, hen op te tellen. Er zou ook wel wat «aan gelegen zijn, zoo er eens maar dertien waren. «Wij hebben immers volkomen genoeg aan één, die «hen als schadelijk vernietigt, en één anderen, die «hen als nuttig herstelt. Het halve getal zou reeds «aanzienlijk zijn.» — Is dat nu niet regt geestig geantwoord? — Den *Bode*, die altijd een deel der kerkelijke geschiedenis in zijn reisvalies op zijne togten medevoert, is het hetzelfde of veertien Pausen, of dertien, of één, of zeven met een geschiedkundig feit in betrekking staan, men schrijve maar

Quidquid in buccam venerit.

Zoo is het met den *Bode* gesteld, die optrad, om vooral aan Katholieken te zeggen, dat de onfeilbaarheid van den Paus geen geloofspunt is, en als bewijs daarvoor, een feit uit de geschiedenis aanhaalt, maar hij wil zich volstrekt de moeite niet geven, om aan zijne lezers te toonen, dat zijne aanhaling naauwkeurig is. Verraadt dat niet alle afwezigheid van eerbied voor het lezend publiek?

Ook had de *Bode* onder zijne bewijzen tegen de pauselijke onfeilbaarheid er één *ex auctoritate* en noemde eenige mannen op benevens Bossuet met de Gallikaansche Kerk. Wij deden het belagchelijke, het armzalige van zijne bewijsvoering kennen, en wat antwoordt hij? Verdedigt hij zijne bewijsvoering? Geen woord er over. Hij houdt zich slechts onledig met te zeggen, dat de *Katholiek* gepoogd heeft, de getuigen af te wijzen, welke hij *Bode* voor de pauselijke feilbaarheid heeft aangevoerd. Met Sarpi, Ellendorf enz. weten wij raad (die zeker goed zijn moet, want de *Bode* antwoordt er wederom niets op), maar heel (?) Frankrijk en den Bisschop Bossuet — dat is moeijelijk.

Eene inzage van het antwoord des *Bodes* zal ons dat moeijelijke oplossen.

Hij had in zijn artikel gezegd, dat de Gallikaansche Kerk «en hare beroemde vier proposities .. den Paus «plaatste beneden eene algemeene Kerkvergadering, «*waardoor* zij (gelijk haar Woordvoerder Bossuet be«wees, dat ze teregt deed) hem de onfeilbaarheid «nadrukkelijk ontzeide.»

Daarop vroegen wij: 1°. «Waar is het te vinden, «dat de Gallikaansche Kerk, in de beroemde vier pro«positien den Paus de onfeilbaarheid *daardoor* ontzeide,

«dat zij hem beneden eene algemeene Kerkvergadering «plaatste?» De *Bode* maakt nu eerst onze vraag tot deze: «Waar geschreven staat, dat de Gallikaansche «Kerk enz.» en antwoordt dan, «dat staat geschreven, «*Evangelische Kerkbode*, n. 9. 1843. Zoo *den Katho-«liek* dit niet genoeg is, moge hij voor *daardoor* lezen: «*daarenboven*, of wat hij liefst wil. Wanneer hij slechts «de beide stellingen waar laat, kan hij op zijn gemak «onderzoeken, of de eene uit de andere volgt of «niet.» —

Is dat nu niet een geleerd antwoord? 1°. De *Bode* wrijft der Gallikaansche Kerk eene belagchelijke domheid aan, men vraagt hem, waar die domheid te vinden is, en hij kan geen anderen vinder van die domheid, dan zich zelven, opnoemen. 2°. Hij schrijft een artikel tot onderrigt *van het publiek*, maar er is eene moeijelijkheid in zijne bewijzen, men vraagt hem om inlichting en op eene zeer onkiesche wijze wordt men te leur gesteld; hij, wien de *Bode* onderwijst, moet zelf maar zoeken, want het is hem gelijkgeldig, of in een wetenschappelijk onderzoek eene zaak gezegd wordt, logisch uit eene ander te volgen dan wel niet.

Wij vroegen 2°. «Waar heeft Bossuet dat bewe-«zen?» en daar antwoordt de *Bode* op: «Het 2e. «hebben wij niet gezegd.» (1) Is dat antwoord niet zeer leerrijk? — Gij ziet het, men moet den *Bode* maar *op zijn woord* gelooven, gij moogt niet naar bronnen vragen, want waart gij zoo vermetel, dat te doen, hij zal u op deftigen toon antwoorden, dat hij dat in zijn artikel niet gezegd heeft.

(1) «Het 2°. hebben wij niet gezegd.» Moet dit misschien beteekenen. «Wij hebben niet gezegd, dat Bossuet zulks bewezen heeft?» Dan leze men den tekst van den *Bode* door ons aangehaald.

Wij vroegen. 3°. «Als Bossuet bewees, dat de Gal-«likaansche Kerk in de beroemde vier proposities, «teregt den Paus de onfeilbaarheid ontzeide, hoe is «dat over een te brengen met deze woorden van Bos-«suet: «*abeat ergo declaratio etc.*» en de *Bode* ant-«woordt: Het 3°. gaat ons niet aan.» Wij hebben altoos gemeend, dat het een' Schrijver, die eerbied en achting voor het Publiek heeft, wel degelijk aangaat, of de Schrijver, wiens gezag hij doet gelden, iets strijdigs met datgene gezegd hebbe, wat men hem elders laat zeggen, en zoo ja, men dan ten minste pogingen moest aanwenden, om te bewijzen, dat er bij hem slechts schijnbare tegenspraak bestaat, en daarom het bewijs, aan zijn gezag ontleend, zijne waarde houdt. Maar zoo iets gaat den *Bode* niet aan; hij wilde ietwat tegen de *pauselijke* onfeilbaarheid zeggen tot onderrigt van zijne lezers en elk bewijs, goed of slecht, is hem welkom. — Heiligt het doel de middelen?

Wij vroegen. 4°. «Moeten wij u *op uw woord* gelooven, als gij zegt, dat Bossuet *bewees*, dat de Galli-«kaansche .. den Paus de onfeilbaarheid teregt ontzeide, «of mogen wij daarvoor bewijzen vragen?» en de *Bode* antwoordt: «Op het 4°. zeggen wij, dat de *Katholiek* «die bewijzen bij Bossuet zelven kan opzoeken, en «zoo zij hem niet voldoen, de zaak met den Bisschop «van Meaux afmaken.» Maar *Bode?* gij schrijft immers tot onderrigt van *al* uwe lezers en bovenal voor onwetende Katholieken; hun zeidet *gij*, niet *wij*, dat Bossuet dat bewezen had, dus *gij* moet de zaak met den Bisschop van Meaux afmaken, niet *wij*, en zoo zijne bewijzen niet voldoen, moet gij, als gij opregt handelt, uwe woorden terug nemen, want gij wildet door het

gezag van Bossuet overtuigen. Of was het u hier wederom genoeg, tot bereiking van uw doel, het gezag van Bossuet te hebben aangehaald, zonder dat gij er over bekommerd waart, om te weten, of het te pas kwam of niet? — Heiligt het doel de middelen?

Wij hadden eindelijk gezegd, dat wij van den *Bode latijn* kunnen leeren, omdat hij het woord *resistendi* in eenen brief van Adriaan II door *tegen op staan* vertaald had. Wij spraken derhalve van goed *latijn-vertalen*. Wat antwoordt nu de *Bode?* Hij spreekt wederom van iets anders, hij verplaatst het geschilpunt op het terrein van *latijn-schrijven*, en geeft voor alsof wij *daarover* gesproken hadden. En hierop voortgaande, verwijt hij den Katholiek onkunde in het latijn en hij haalt, uit een ander artikel van den *Katholiek*, eenige *drukfouten* aan. Maar die fouten kunnen den *Katholiek* niet verweten worden, want het zijn woorden van Melanchthon; derhalve: of Melanchthon verstond geen latijn, òf de kopist schreef fout, òf de letterzetter draagt de schuld. — Maar is er niet eene fout in ons artikel en wel dáár, waar wij den *Bode* zijne onwetendheid verwijten? — «Maar, zegt hij, dat ons zulk een verwijt «door den *Katholiek* gedaan wordt, zal men welligt «wat sterk vinden als men ziet, dat hij vlak naast de «panselijke fout, die wij verkeerd zouden vertaald heb«ben, van zich zelven en wel tusschen (), *haeresim «solum*... schrijft?»

Wij herhalen het: wij hadden den *Bode* geene onwetendheid in het *latijn-schrijven* verweten, maar zie! daar komt hij nu ook aan het Publiek toonen, dat hij niet eens zoo veel latijn verstaat als een knaapje, dat een paar jaren de latijnsche school bezocht heeft. *Hae-*

vesim solum is eene fout! Wel *Bode!* waarom? Dat *solum* is een *adverbium*, zoo als uit de pauselijke tekst blijkt, en moest het dan *solam* zijn? Zie, dat is eene splinter nieuwe vinding van den *Bode*, en voortaan moet hij ook loffelijk vermeld worden in de latijnsche woorden-boeken, onder het nieuwe adverbium *solam*.

Hier eindigt het woord van den *Bode* «*van* den *Katholiek*» en zijn woord «*over* den Katholiek» volgt er op. — En daarop zeggen wij op onze beurt wederom *iets over* den *Evangelischen Kerkbode*.

De *Katholiek* had aangeduid, dat de *Bode* het woord *Evangelie* in eene andere dan de gewone beteekenis schijnt te gebruiken, en voegde daar eene proef van de geleerdheid des *Bodes* bij. Hoe kweet zich de *Katholiek* van het een en ander? — Van het eerste door de gehalte van den *Bode* met zijn titel te vergelijken, en daar er niet het minste verband tusschen beiden te vinden is, zonder van de veronderstelling uit te gaan, dat hij het woord *Evangelie* in eene andere dan de gewone beteekenis neemt, (men mag immers niet veronderstellen, dat de zoo diep geleerde *Bode* boven zijnen winkel waren aankondigt, welke hij niet verkoopt), dacht de *Katholiek*, en blijft daar nog bij, die veronderstelling te mogen maken, tot zoo lang dezelve niet om grondige bewijzen als ongegrond, als valsch moet verworpen worden. De *Bode* zegt, dat hij daar «niets» op antwoordt. En waarom niet. Het was toch de eerste maal niet, dat hem de gunstige gelegenheid werd aangeboden, om er eens ridderlijk voor uit te komen, wat hij eigenlijk gelooft en verdedigt. Waarom antwoordt hij dan «niets.»

Waarom kon hij niet op een aantal artikels wijzen, waarin *positief* zijne godsdienstige beginselen worden blootgelegd en ontwikkeld; waarin de hoofdpunten der Christelijke leer worden erkend en verdedigd, als daar zijn: de leer der Drie-eenheid, de *waarachtige* Godheid van het Woord en den heiligen Geest, hunne Eenwezigheid met den Vader, de Menschwording van dat Woord, de vereeniging der goddelijke en menschelijke natuur in Christus, de erfzonde en hare voortplanting (niet op zijn rationalistisch, maar op zijn Calvinistisch enz.), de Inspiratie der gewijde Schrijvers zoo als die door Katholieken en echte Protestanten verdedigd wordt, de plaatsvertredende voldoening van Christus enz. enz. Dat is toch alles Evangelisch, want de ware Calvinisten, Lutheranen enz., vonden het in de gewijde boeken. Het was dus wel de moeite waard geweest, dat de *Bode iets* hadde geantwoord op de aanklagt van den Katholiek. Maar hij antwoordt er «niets» op, omdat hij niet kon; hij, die het orgaan is van hen, die gemelde leerstukken in het aanschijn van het Publiek loochenen; hij die blaauwboekjes als belangrijk durft aanprijzen, in welke het Protestantismus in zijnen hartader aangetast en aan zijn hoogste beginsel, *Achillesferse* zou Strauss zeggen, den bodem ingeslagen; en het S. Simonismus en Rationalismus geleeraard wordt; hij, voor wien de Christus weinig, misschien niets meer is dan een Plato, een Mohammed, een Luther; hij, die al sedert maanden niet eens den schijn meer durft aannemen, van nog iets *positiefs* te verdedigen, en alleen zich staande kan houden, door op de Katholieke Kerk en leer, zijne tanden stomp en bot te knagen. — En dit zij voor althans genoeg

over zijn «niets» antwoorden.

Maar het tweede nu? Kweet zich de Katholiek daarvan niet op een' ongepasten, bespottenden toon? — Hoe moet men hem antwoorden, die den geleerde wil spelen, maar zich zelven op de erbarmelijkste wijze bespottelijk maakt; die over eene zaak, waarvan hij niets weet, tot onderrigt van het Publiek schrijft; die zijne onwetendheid dienstbaar maakt aan de verbreiding van onzin; die in zijne volzinnen daar eenige *αποφθεγματα* door elkander henen werpt en dat tot verguizing van zijnen evenmensch, tot schande en oneer der wetenschap, tot het aanwrijven van de laagste en vuilaardigste bedoelingen aan mannen, die het vertrouwen van een goed gedeelte onzer natie bezitten en die *op standplaatsen in de maatschappij zijn gesteld, waarop men* zulks *niet* doen kan, *zonder zich aan de regten der menschheid te vergrijpen?* Is het eenen dusdanigen niet reeds te veel eer aandoen, als men hem, niet met de verdiende verachting behandelt, maar op schertsenden toon zijne onwetendheid en lasterzucht onder het oog brengt? — Men oordeele. —

En men oordeele ook waarvoor men hem te houden hebbe, die schrijven durft «De Leden der Re«dactie van dat geschrift (*den Katholiek*) zijn op stand«plaatsen in de maatschappij gesteld, waarop men «hen niet bespottelijk kan voorstellen zonder zich aan «de regten der menschheid te vergrijpen» en de Leden van diezelfde Redactie uitmaakt voor *schijn-geleerden*, voor menschen, die *blijkbaar* en *onbeschaamd liegen*, die op *sophistisch clinquant*, op *blinkende drogredenen* uit zijn, die zich met *onbegrijpelijke schaamteloosheid* verdedigen, die *voor de leugen te veld zijn*

getrokken, voor wie geene *middelen te laag en te schandelijk zijn om de overhand te verkrijgen*; en wat meer is, die, in hetzelfde artikel, waarin gemelde woorden geschreven staan, worden uitgemaakt voor menschen van kwade *trouw*, voor *schreeuwers*, voor *mannen*, die eene allererbarmelijkste, alle gezond verstand beschamende verklaring geven, *die het zegel aan een' valschen eed* hangen, enz. Wij vragen het, zoo wel aan Protestanten als Katholieken, is dat niet beneden alle kritiek? Is dat niet beneden...? Wij laten het woord aan het Publiek

Het zal dan ook wel niemand bevreemden, dat de *Bode*, in plaats van zich ridderlijk te verdedigen, zijne toevlugt nam tot schelden in zijn woord *over* den Katholiek. — Eene *tweevoudige leer in de Katholieke Kerk; de Geestelijkheid*, die *niet wederlegt* (1) *maar schreeuwt en verdraait; Pausen*, die *gaarne voor onfeilbaar, ja, voor almagtig zouden zijn doorgegaan, die geene goddelijk hulde van zich afwezen*, die *zich den titel laten geven van Allerheiligste Vader, Stedehouder van Christus, Heiligheid; Broederschappen; Novene; de gerucht makende medaille; scapulieren; stilzwijgen van den Katholiek, bij het opdisschen van onwaardigheden; wijwater; valsche eed; de Noord-Brabander; de Catholijke Nederlandsche stemmen; broodschrijvers* (2); *de Roomsch-Katholieken hier te lande, die groote behoefte aan godsdienstig onderrigt, maar dat zij van den Ka-*

(1) Alsof de Katholiek, ter verdediging van de pauselijke onfeilbaarheid eene wederlegging van den *Bode* hadde willen schrijven, en niet slechts des *Bodes* onwetendheid aan de kaak stellen!

(2) Het is voor iemand, die met de uitgaaf-geschiedenis van sommige blaauwboekjes bekend is, onverklaarbaar, hoe eenigen, die om den broode schrijven, dat woord «broodschrijvers» op anderen durven toepassen.

tholiek niet te wachten hebben enz. — Zoo moest hij de oogen van het Publiek van zijne schande afwenden, en den slag, die hem trof, verheelen. Maar juist daaruit blijkt, dat hij geslagen was, en zich uit zijnen val niet beter kan redden, dan door zich in zijne verbeelding vijanden te scheppen, die aan te vallen en zoo voor het Publiek zich onder het beeld van eenen «*Don* Quixotte» te vertoonen.

Causa patrocinio non bona, pejor erit (1).

(1) Wij hebben ditmaal den *Bode* en het zijne, niet spottend, maar ernstig behandelden alles met zijnen waren naam genoemd. Zal hem dit nu bevallen?

KERKELIJKE GESCHIEDENIS.

KERKELIJKE GESCHIEDENIS. Naar het hoogd. van Dr. THEOD. KATERKAMP en andere Schrijvers bewerkt door J. G. WENNEKENDONK, Kath. Pr. IV deel. 1 aflev. Te Utrecht bij J. R. van Rossum. 1845.

Met genoegen zet R. zich neder, om de lezers van den *Katholiek* op de goede diensten opmerkzaam te maken, welke de Eerw. WENNEKENDONK der kerkelijke letterkunde in ons vaderland bewijst, door haar de *Kerkelijke Geschiedenis* van Dr. KATERKAMP te schenken; een werk, hetwelk door het geleerde Duitschland naar waarde geschat is, en ook bij ons gunstig ontvangen wordt. De geest, strekking, leerwijze van het werk zijn, uit de voorgaande drie deelen, reeds genoegzaam bekend: er kan over gezwegen worden; dit alleen wil R. nog doen opmerken, dat KATERKAMP schreef in eenen tijd en in een oord, wanneer en waar het Hermesianisme maar al te veel opgang gemaakt had. Dit bestrijden had hij zich ter take gesteld; en hij deed dit, door in de godgeleerde studiën den historischen zin te bevorderen. KATERKAMP heeft geslaagd. Die roem behoort hem. — En, slaagde het genie van MÖHLER gelukkiger daardoor, dat hij in de geschiedenis *het plan van God met de menschen beschouwde, hetwelk zich, onder Gods voorzienigheid, in den loop der tijden ontwikkelt*, en dat hij bij gevolg als doel der geschiedenis noemde, niet de hermesiaansche menschenvergoding, maar in strijd daarmede, *de verheerlijking des goddelijken naams, door J. C.*

onder de menschen, onder medewerking van der menschen vrijen wil; opent Möhler alzoo voor de beoefening der geschiedenis een ruimer, helderder, blijder gezigteinder, doet hij in het geschiedverhaal een verhevener geest leven, voert hij de geschiedkunde tot een hooger wetenschappelijk standpunt en wel tot het standpunt der godsdienst op; zoo moet aan Katerkamp de lof gegeven worden, dat hij in zijne pogingen als hoogleeraar, tegen het Hermesianisme, almede onder de eersten was en meer alleen stond, dat hij als geschiedschrijver, in eenen tijd, waarin dat vak nog minder beoefend was, met grooter moeijelijkheid te kampen had, en dat hij tot de opwekkers dier wetenschap behoort: hij vond haar kwijnend en liet haar in eene gevorderde gezondheidskracht achter. Na hem is de geschiedenis merkelijk vooruitgegaan. Zij vergenoegt zich niet meer met algemeene tijdsbeschouwingen; maar wel bewerkte *monographiën* verrijken haar met schoonkleurende bijzonderheden. 't Was daarom eene gelukkige gedachte, dat de Eerw. Wennekendonk zijn oorspronkelijk plan veranderde en nu de geschiedenis van K. niet bloot meer vertaalt, maar, voordeel doende met den arbeid van andere Schrijvers, bewerkt: gelijk hij reeds eenige minder gelukkige uitleggingen des Schrijvers verbeterd heeft; zoo kan hij ook van al de vorderingen der wetenschap een zeer nuttig gebruik maken.

De tijd, welks behandeling met de onderhavige aflevering van Katerkamp's geschiedenis begint, de opkomst en bloei der Kerk onder de Duitsche volkeren, — beantwoordt aan een grootsch ideaal. Krachtige volkeren hebben krachtige deugden, maar ook krachtige ondeugden. Onder deze volken zal de Kerk van den eenen

kant eene forsche ontwikkeling erlangen; maar van den anderen kant eenen hevigen strijd moeten doorstaan tegen de sterke hartstogten. R. meent den lezers en beoefenaars van K. geen ondienst te doen, met hen tot de studie over die tijden in te leiden, door middel eener algemeene beschouwing, welke hen vooraf opmerkzaam zal maken, op hetgene zij in de geschiedenis dier tijden ontmoeten zullen, en hun den draad in de hand geven, waarmede zij die bonte menigte van daadzaken en gebeurtenissen en instellingen, tot één geheel, te zamen snoeren kunnen. — De te vroeg overleden Professor te Linz Wühber, (*Plesz, neue theol. Zeitschr. IV Jahrg.* 1831. B. 1.) moge onze leidsman zijn.

Het christelijk leven vertoonde zich bij de onafhankelijk levende, maar hunne priesters vereerende, matige, ongekunstelde, doch ook nog onbeschaafde westelijke stammen onder eene geheel andere gedaante, dan in het verfijnde maar ook weelderige en weeke Oosten. Te regt heeft daarom K., in zijne geschiedenis der vorige tijden, van de bekeering eeniger Duitsche stammen, welke toen reeds plaats vond, gezwegen; maar om dezelfde reden had R. ook gewenscht, dat hij de geschiedenis der Kerk in het Westen, na die in het XXIe hoofdstuk begonnen te hebben, niet wederom afgebroken had, door in het XXIIe hoofdstuk, den lezer naar het volstrekt ongelijksoortig Oosten terug te leiden, om hem, van bladz. 55 tot 127, met het verval van het *Bijzantijnsch* keizerrijk en den beeldenstorm bezig te houden. De bekeering van het Westen heeft ons trouwens reeds voor een geheel ander schouwtooneel verplaatst, wij hebben het christendom daàr op eene, den volke geheel eigenaardige wijze zien werken

Dat schouwtooneel biedt ons het westelijk Europa ter bezigtiging aan, en wel het westelijk Europa, niet meer gelijk het onder de Romeinen was, maar thans door volstrekt andere menschen-geslachten ingenomen en bewoond; zijne veroveraars bouwen op de puinhoopen der romeinsche wereld-overheersching, eene nieuwe maatschappelijke orde op, maar zijn regtzinnig genoeg, om zich op het gebied des geestes door hunne overwonnelingen overwonnen te verklaren en aan derzelver godsdienst en Kerk te onderwerpen. Deze zegepraal der Kerk, deze overwinning op overwinnaars, op onbeschaafde, buitgierige veroveraars behaald, is allerluisterrijkst. Het is een krachtbetoon des Allerhoogsten! Ziet, de Kerk doet deze barbaarsche oorlogsmannen voor haar goddelijk gezag nederknielen, verteedert en veredelt die gemoederen door de waarheid en genade, welke te verkondigen en uit te deelen haar door Hem, die ze gemaakt heeft, (*Joan.* 1: 17) bevolen is; en, om deze goddelijke weldaden bij hare nieuwe bekeerlingen èn heilzamer èn duurzamer te doen werken, aanvaart zij de moeijelijke taak van opvoedster der nieuwe Europesche menschheid; eene taak, waartoe zij door hare hemelsche voorregten, vooral door hare, met goddelijk gezag bekleede en wèl in een sluitende, hierarchie, alsook door de menschelijke beschaving der Grieken en Romeinen, welke zij zich toegeëigend heeft, zoo uitmuntend en alleen in staat is. Aldus oefent zij op alle belangrijke aangelegenheden van het openbare en bijzondere leven haren invloed, breidt hare regterlijke magt uit ook over zaken, welke uit zich zelve slechts van burgerlijken aard zijn, en treedt, in haar opperhoofd, welks

magt, in dit aanbrekende tijdvak ten toppunt stijgt, als scheidsvrouw tusschen de gekroonde hoofden, tusschen onderdanen en vorsten, tusschen volken en staten op. Dit algemeene in de bijzonderheden aanschouwelijk te maken, te doen zien, hoe het uit de verdere en nadere oorzaken geboren werd, is de schoone taak, welke onze Schrijver met dit zijn vierde deel begint.

De vraag, welke zich K. wel niet uitdrukkelijk, in zijn werk voorstelt, maar welke hij zich bij zich zelven moet gedaan hebben en welke de lezer, wanneer hij zich van het gelezene rekenschap vordert, moet kunnen beantwoorden, — is deze: Wat heeft God in J. C. en wel door middel van zijne Kerk gedaan, om zich onder de stammen van het Westen eene waardige verheerlijking van zijnen naam voor te bereiden? Hiermede alles in verband te stellen is de wetenschap, ik zeg de christelijke wetenschap der geschiedenis. Er is nog eene andere vraag: Hoe hebben de menschen, met hunnen vrijen wil, aan die uitwendige genade van God, aan die pogingen der Kerk beantwoord? En wat waren hiervan de oorzaken? Deze vraag op eenen gezagvoerenden toon te doen, komt eigenlijk Gode toe. God heeft die reeds gedaan aan ieder der afgestorvenen in het bijzonder. God zal die nogmaals doen aan ieder en aan allen te zamen, ten jongsten dage; Hij heeft die gedaan en zal die doen, niet om zijne voorzienigheid, niet om de welmeenende gaven zijner barmhartigheid, niet om de pogingen zijner Kerk, maar om ons menschen te oordeelen, om ons te beloonen of te straffen, beide voor eeuwig. Tot op dien dag blijft er veel, zeer veel verborgen. Desniettegenstaande tracht de ge-

schiedschrijving ook deze vraag te beantwoorden. Zij tracht dit, ook wel om, niet God, niet zijne Kerk, maar om de menschen voor hare regtbank te dagen en om, bescheiden, in zoo verre haar dit geoorloofd is, over hunne handelingen te oordeelen en naar verdiensten eer of smaad uit te deelen, opdat wij, de aanhoorders harer vonnissen en dezer gronden, uit de voortijd levenswijsheid putten voor de toekomst; doch dit behoort meer tot hare gevolgtrekkingen en doeleinden, dan tot hare eigenlijke oefeningen. De geschiedenis tracht dan deze vraag te beantwoorden, zich voornamelijk daarmede bezighoudende, dat zij de gebeurtenissen verhaalt, daaruit het karakter der tijden, hun wèl of kwalijk beantwoorden aan Gods leiding en genaden afleidt, en daarvan de oorzaken opspoort, blootlegt, en die in onderling verband van zamenwerking en in derzelver gezamenlijk verband met de uitkomst voorstelt

Het verhaal der gebeurtenissen van de mede- en tegenwerking der menschen bezit door zijnen inhoud reeds de hoogst mogelijke verscheidenheid en afwisseling, stelt de historische karakters voor aller oogen bloot, wordt een tafereel zoo wel met sterk afstekende als zacht in een vloeijende verdeelingen van schaduwe en licht; terwijl het karakter der tijden de keerpunten in de geschiedenis levert, haar in tijdperken en vakken verdeelt; maar dit alles is smakeloos en dood, indien niet de oorzaken opgespoord en gerangschikt worden; dat oorzakelijk verband trouwens is het leven in de behandeling eens tijdvaks, omdat het werken en zamenwerken dier oorzaken het leven was der menschheid, dewelke dat tijdvak kenmerkte. Onder deze oorzaken nu is voor alle andere opmerkenswaardig — de

eerste oorzaak, God. Gods voorzienigheid dus, de middelen tot heil, dewelke zijne barmhartigheid den menschen schonk, de pogingen en middelen, welke zijne Kerk aanwendde, om hen hunnen Schepper te doen verheerlijken en daardoor het eigen welzijn te bewerken, nemen in eene waarlijk Christelijke geschiedenis de eerste plaats in: zij trouwens bepalen veelal de geschiedkundige stof; zij staan in zekeren zin tot de geschiedenis, dat is tot het leven der menschheid in het algemeen, gelijk de inwendige genade tot den wil van den mensch in het bijzonder: zij wekken het op, helpen, onderschragen het; zij zijn het ook, rondom welke de tegenwerking hare drommen van bestrijders vereenigt; overal, in de geschiedenis, zijn zij het middelpunt èn der mede- èn der tegenwerking; zij zijn, gelijk de Verlosser zelf, ten teeken gesteld, tot ondergang en opstanding van velen; verheven en boven alles zigtbaar, als bergen aan den gezigteinder, staan zij daar in de geschiedenis, en dienen er den wandelaar tot wegwijzers door dat, anderzins onuitkoombaar doolhof. Het is daarom, bij den aanvang van eenig tijdvak van een groot nut, op die pogingen der goddelijke barmhartigheid, door middel zijner Kerk aangewend, vooraf opmerkzaam gemaakt te worden; zoo houdt men, in de beoefening, een vaster tred; men behoeft minder te zoeken; de oplettendheid is meer gescherpt en op de juiste punten bepaald; men is tegen vele misvattingen veilig.

Over het eerste, hetgeen zich hier, in de geschiedenis der middeleeuwen, voordoet, over de *maatschappelijke beschaving*, waarmede de Kerk deze ruwe Germanen veredelde, zal het genoeg zijn te zeggen,

dat overal van hunne bekeering, van hunne onderwerping aan de Kerk, ook de verbetering der zeden en levensverhoudingen dagteekent; voor het overige wordt de lezer gewezen op de aflevering van dit Maandschrift voor April dezes jaars, deel 3, bl. 237 en volg.

Ook de *beschaving des geestes* kwam uit de Kerk. Zij was in de eerste der zoogenaamde middeleeuwen de eenige vriendin en beschermvrouw, en in de latere, de eenige leermeesteres der wetenschappen. Hare kloosters waren, tijdens de overstrooming der barbaarsche volksstammen, en daaruit voortvloeijende verwildering, de eenige toevlugtsoorden der kunsten en wetenschappen, ja, ook vele handwerken vonden er hun behoud; slechts in en bij de cellen der monniken werden de boekerijen, handschriften der ouden bewaard; de schatten der oude letterkunde en die smaak voor het schoone, waarop men zich tegenwoordig zoo hoog beroemt, heeft men grootendeels aan die zoo vaak en zoo vuig gelasterde monniken te danken. Er was geen andere weg, om tot eenige kennis en wetenschap te komen, dan de *kloosters-, dom- en stift-scholen;* de bedienaar der Kerk, de monnik of priester, was destijds als de natuurlijke leermeester in het lezen en schrijven, zoo voor den landbouwer als voor den stedeling. De verachtering der X^{de} eeuw valt als eene donkere wolk op eenen pas aangebroken dag; maar het zijn wederom de geestelijken, vooral de kloosterlingen, die, aan den geest der Kerk getrouw, en daarom op den veiligen oever staande, door al die orkanen en stormen, die dáár ginds, in de zee der wereld woeden, niet geslingerd, zelfs niet bewogen worden, en in hunne

heilige stilte van woonplaats en van hart, de kennis en wetenschappen bewaarden; het is wederom uit deze kerkelijke instellingen, dat zich later de lichtvonken verspreidden. Wat de kloosters bewaard en bewerkt, gezaagd en geschaafd hebben, zal er buiten gepolijst worden; maar, let wel, het zal door de bedienaars der Kerk gepolijst worden. Uit de kloosterscholen ontwikkelen zich de universiteiten; maar hare ontwerpers, hare beschermers, zijn Pausen, zijn bisschoppen; hare voornaamste professoren, in schier alle vakken, zijn, in den beginne, uitsluitend bedienaars der Kerk, geestelijken.

De leer, de instellingen, de plegtigheden, der Kerk inspireerde het genie èn van den *dichter*, èn van den *schilder*, èn van den *beeldhouwer*, èn van den *bouwkundige;* terwijl de Pausen, bisschoppen, abten, door hunne ruime bijdragen, de kunstenaars aanmoedigden. Hoe veel uitvindingen heeft men ook niet in de werktuig- en natuurkunde aan de kloosterlingen te danken?

Lang bleef de oorspronkelijke buit- en krijgslust van diegenen, welke, in andere tijden, de pilaren der maatschappij zijn, de lessen van de leermeesteres der regtvaardigheid en menschlievendheid verachten. De geharnaste edelman eigende zich het geroofde, het onder bloedstorting geroofde goed van anderen toe, op titel dat hij de sterkste was, en meende, ten volle geregtvaardigd te zijn, wanneer hij, of op het slagveld zegevierde, of in zijn dik bemuurd slot de wraak kon verijdelen: menschlievendheid gold bij velen voor een bewijs van zwakheid. Maar de Kerk, waarin even zeer Gods liefde

gloeit, als er de hemelsche waarheid vonkelt, was ver boven deze vooroordeelen verheven; de *lijdende menschheid* was steeds het voorwerp harer teederste zorgen. Zie die talrijke *opvoedings-gestichten* der middeleeuwen, voor behoeftige weezen en verlatene kinderen *(orphanotrophia, brephotrophia);* die *gasthuizen* èn voor arme *zieken (nosocomia),* en voor hulpelooze *grijzen (gerontocomia),* èn voor arme *reizigers (xenodochia);* die *leenbanken (montes pietatis),* om den geld-benoodigde tegen den uitzuigenden woeker te beschermen; de Kerk gaf aan al die inrigtingen van liefdadigheid de geboorte en den bloei. Haar geest wekte ook die zoo eigenaardige instelling der middeleeuwen, het *ridderschap* op: haar liefdevuur ontgloeide namelijk de edele borst dier dapperen, om, in dienst des Keizers en der Kerk, voor waarheid, regt en geloof te strijden; zij traden op als de bevoegde beschermers der weerloosheid, der weduwen en weezen; hun strijdarm nam, in tijden van regeringloosheid, de plaats der wet in.

Maar ook de wettige burgerlijke toestand der middeleeuwen, ik meen het alles omvattend leenstelsel, was, hoe veel voordeel het, vóór zijne ontaarding, der maatschappij aanbragt, toch ook zeer nadeelig voor zekere menschen-klassen. Als eene van den Keizer, trapswijze en breed afloopende pyramide, drukte het het zwaarste op zijne onderste lagen. De Kerk ging overal den afschuwelijken, tot diep in de middeleeuwen gebruikelijken, *slavenhandel* tegen; hare standvastigheid bewerkte, dat de *slavernij,* in den zin van het Romeinsche regt, eerst verzacht, en later, bij de volken van Germaansche afkomst, volstrekt afgeschaft

werd. Toch duurde, de niet minder drukkende *lijfeigenschap* voort. Ook de Kerk bezat, gelijk ieder wereldlijk lijfheer, hare knechten en lijfeigenen; van den anderen kant echter was zij de eenige verdedigster dier ongelukkigen, wien de wetten zelve de belangrijkste regten der menschen weigerden. De kerkelijke lijfheeren waren de zachtste van allen; daarenboven heeft de Kerk, door hare verordeningen, niet alleen het lot van ontelbaren dier beklagenswaardigen verzacht, maar hun ook de volkomene vrijheid bezorgd. Zij gaf niet alleen overal zelve het voorbeeld der *emancipatie*, maar verspreidde ook het zoo ware als christelijke grondbeginsel, dat de vrijheid aan eenen mensch te schenken, een der Gode behagelijkste werken van barmhartigheid is *(in remedium animae pro amore Dei)*; een grondbeginsel, hetwelk vooral op het sterfbed der grooten ten voordeele der lijfeigenen werkte *(manumissio per testamentum)*. — De hieruit ontstane *vrije boerenstand* en een groot gedeelte van den in latere tijden zoo belangrijken *burgerstand*, schonken aan de maatschappij eene groote winst van goede en nuttig werkzame leden.

Maar nog op andere wijzen bevorderde de Kerk, behalve de persoonlijke, ook de *algemeene veiligheid*. De heilzame invloed, welke de kerkelijke personen, als de eenige geletterden, als onmisbare raadgevers der koningen en vorsten, ook als regenten der geestelijke vorstendommen, op de wetgeving, op de openlijke en private behandeling van burgerlijke zaken, op de geheele staatsinrigting uitoefenden, is niet te loochenen.

Het algemeen vertrouwen stelde de *zedetucht*, als

iets van hoogeren aard, onder toevoorzigt der Kerk; en van daar die kerkelijke wetten tegen straatrooverij en aanverwante misdaden. Nog lang bleef de *regtspleging* gebrekkelijk, berispelijk. Ingewortelde zeden en gebruiken deden, in sommige zaken, het eigendom, de eer, zelfs het leven afhangen van de ligchaamskracht en oefening, van het bedrog of van het toeval, en verdrongen alzoo, door die zoogenaamde *Godsoordeelen* of *ordalia* (tweegevecht, vuur-, waterproef enz.), de regtvaardigheid uit haar eigen heiligdom. De Kerk veroordeelde steeds deze niet minder God-tergende dan onmenschelijke bijgeloovigheden: zoo lang zij, tegen het weêrstrevend geweld der vooroordeelen, de volledige afschaffing dier doemwaardige gewoonten niet kon doordrijven, gebruikte hare hierarchie het gezag, hetwelk de middeleeuwen haar schonken, om ze ten minste een toom aan te leggen, en alzoo ontwrong zij der barbaarschheid toch nog ontelbare offers.

De persoonlijke onafhankelijkheid, in de oorspronkelijke Germaansche stammen, voerde noodzakelijk het beginsel van zelfverdediging in, en hield het nog lang tegen alle organisatie van het maatschappelijk leven en van het regtswezen staande; en dit te meer, daar het met de schier ingeborene krijgszucht dier volken zoo volmaakt strookte. Een edelman rekende het zich tot schande, over aangedane beleedigingen bij vorst of regter te gaan klagen. Neen, zelf vocht hij met zijne lijfeigenen en dienstpligtigen zijne *veete* af. Te vergeefs had de wereldlijke overheid tegen het *vuistregt* al hare dwangmiddelen uitgeput. Gelukkig dat de Kerk, met hare geestelijke wapenen, eindelijk

den *Godsvrede (Treuga Dei, Trève de Dieu)*, eerst in Aquitanië en Frankrijk, weldra door geheel Europa kon doen onderhouden. Hetzelfde gezag verklaarde zich, hoewel niet overal en niet even spoedig met hetzelfde gevolg, tegen de bloedige *Tournooispelen*.

Het eenig steunpunt van al die hefboomen was het pauselijk gezag. Slechts de onversaagdheid en onverzettelijkheid der Pausen in het volbrengen hunner groote pligten, in het handhaven van deugd en regt, tegen welken overtreder ook, was de band, prikkel en steun voor de pligtsvervulling der bisschoppen, de breidel van der vorsten echtbreuken, heerschzucht, overweldigingen en andere ondeugden, het bedwang van oproerige onderdanen, de kracht en sterkte der canons, tegenover onkerkelijk gezinde geestelijken, het redmiddel der regtvaardigheid en der openbare zeden, het redmiddel, zoo van de Kerk als van den Staat, het behoud der geheele maatschappij.

Ziedaar de hoofdstoffen, welke eene geschiedenis der middeleeuwen wetenschappelijk ontwikkelen moet. *Referent*, die met het geheele oorspronkelijke werk van K. bekend is, meent nu den lezer te moeten waarschuwen, dat eenige dier historische voorwerpen in het geheel niet, andere slechts in het voorbijgaan, bij K. voorkomen. Hij zegt dit, niet om den verdienstelijken Schrijver te beschuldigen, maar om daarvan eene verschoonende uitlegging te geven. Professor K. schreef zijn werk voornamelijk voor zijne leerlingen; het is tot naleezing op zijne lessen bestemd. Veel behoefde derhalve, in plaats van ontwikkeld, slechts herinnnerd te worden; en daar er te Munster een afzonderlijke leerstoel voor de *oudheidkunde* bestond,

kan K., in zijne lessen hierover niet uitwijden en behoeft hij, in zijn werk, hierop minder acht te geven. Ook heeft, tot aller spijt, de dood hem aan de geschiedkunde ontrukt: hij heeft de middeleeuwen niet kunnen afwerken; zijn werk heeft in Duitschland nog geen vervolger gevonden, iets, hetwelk toegeschreven mag worden èn aan de moeijelijkheid der taak èn aan de verandering, welke de methode der geschiedenis aldaar ondergaan heeft. Gelukkiger zal Nederland zijn. De Eerwaarde Wennekendonck heeft ons een vervolg op K. beloofd. Wij hopen, dat de dankbare belangstelling zijner landgenooten hem aanmoedige, om de hinderpalen zijner verzwaarde beroepspligten te overwinnen.

Zien wij nu, wat K. ons gegeven heeft. Doch, wegens de grootte der inleiding, zal dit verslag slechts kort kunnen zijn. De voor ons liggende aflevering van het IV^de^ deel, begint (§ 277) met eene geographische beschrijving van Europa, in het begin der VIIIe eeuw. Vreemde volkeren hebben de vroegere bewoners verdrongen; de nood of de roofzucht, of beide te gelijk, voerden deze Noordsche horden, door de Romeinen *Germanen* genoemd, naar het schoone Italië en omliggende landen; maar de goddelijke barmhartigheid geleidt haar in de zaligmakende armen der Kerk, en weldra ontstaat hieruit eene nieuwe verhouding tusschen Kerk en Staat. Maar vooraf vordert de wetenschap een woord over de oorsprong, de verhuizing en het karakter dier volkeren. Een regel, welke in lateren tijd, door *Wiseman*, op grooter schaal gebragt, tot groote uitkomsten geleid heeft, wordt reeds door K. aangewend: gemeenschap en verwantheid van taal is zijn maatstaf, om over de oorspronkelijke afstamming

te oordeelen en doet hem besluiten, dat Europa, behalve de Grieken, slechts twee oorspronkelijke natien bevatte, de *Slavonische* en de *Duitsche*. De Romeinsche benaming van *Germanen (Gehr*, d. i.: *Wehr-*, *Weermannen*, natien, die in een gewapend en *verwerend* verbond tegen de Romeinen en Galliërs, vereenigd waren, bladz. 4), was niet de oorspronkelijke naam dezer volken; deze moet welligt van hunnen stamvader *Thuisto* of *Thuisko (Duisko)* en van zijnen zoon, *Man*, afgeleid worden, *Dutsko-man*. Uit de sage, dat deze *Thuisto* uit de aarde geboren was, ontwikkelt K. de oudheid dier volken. Hard was hun lot, aanhoudend hadden zij èn met vijanden èn met hunnen barren Noordschen grond te worstelen; maar hieruit verklaart zich hun matig, vergenoegd en daadkrachtig karakter, hunne vergetenis van den voortijd, hunne afdeelingen in en gehechtheid aan familiestammen; terwijl dit wederom eene uitlegging geeft van hunne zucht naar onafhankelijkheid en persoonlijke vrijheid, van hunne gehoorzaamheid aan hunne Godheid (als welke zij geen afgodsbeelden, maar de weldadige en hun daarom zoo beminnelijke groote natuurkrachten vereerden) en, in geval van nood, ook aan eene overheid. Wie prijst niet in K. de vaderlandsliefde, waarmede hij de oudheid zijner Duitsche voorouders zoo mogelijk opgeeft, de schoone trekken huns karakters beschrijft en hen zelfs van ruwheid en wildheid vrijspreekt? Maar andere schrijvers hebben gemeend, de godsdienstige gevoelens en gebruiken der Germanen veel meer uiteen te moeten zetten; en moeijelijk zal men deze volkeren, de onmededoogende aanvallers van vreemd eigendom, die zoo veel

schoons verwoestten, alleen daarom, omdat zij de menschen-regten en waarde eenigzins eerbiedigden, aan hunne godheid en dezer tolken, de priesters, gehoorzaamden (andere verdedigingsgronden voert K. niet aan), van alle ruwheid vrijspreken.

Hierna wordt dan verhaalt (§§ 278—282) *de uitbreiding der Christelijke godsdienst in Duitschland en de Nederlanden.* Zij begon (reeds vroeger) in het Zuiden en Westen van Duitschland, ging noordwaarts voort en bereikte in den loop der VIIIe eeuw de *Elve*, in de IXe en X^e^ ook *Scandinavië*, blijvende de bekeering der Slavonische volksstammen, tusschen de *Elve* en de *Oostzee*, voor de XIIe eeuw over. Voor Europa, eenige landen van het Gricksche keizerrijk uitgezonderd, was de hoofdstad der Kerk, Rome, de weldadige bron, waaruit het Christendom voortvloeide. Zeer natuurlijk dus was de leer des heils eerder in het Zuiden dan in het Noorden bekend. Men denke echter niet, dat deze plaatselijke afstand den geloofs- en zielenijver der zendelingen, eeuwen lang tegen gehouden heeft; eene andere oorzaak ligt hier ten gronde: de zucht der Noordelijken naar onafhankelijkheid, weêrstreefde eene zedeleer van ootmoed en gehoorzaamheid, terwijl hun afkeer van de vroeger bekeerde *Franken*, de vrees van onder dezer overweldiging, die zoo dierbare onafhankelijkheid te verliezen, hun eene godsdienst deed ontwijken, dewelke zij door de *Franken* met de wapenen ondersteund zagen, en welke zij daarom welligt als uitbreidingsmiddel van de magt hunnér vijanden schuwden, haatten. Trouwens, de geschiedenis der Kerk, eerst onder de *Friezen*, naderhand onder de *Saksen*, de

gelijktijdige oorlogen dier volken met de *Franken*, zetten deze uitlegging eene groote waarschijnlijkheid bij.

Eindelijk sloeg voor onze voorouders, de *Friezen*, het uur van genade, en de eerste geloofsverkondigers, de H. H. *Eligius*, *Wilfrid*, *Wulfran*, *Egbert* en *Wigbert*, betraden onzen vaderlandschen bodem! Hier erkennen wij den Nederlandschen bewerker. De opkomst der Kerk in Nederland, is door den Eerw. WENNEKENDONK met veel meer zorg en uitvoerigheid behandeld, dan dit door KATERKAMP gedaan was; en, het strekke den bewerker tot eer, den lezer zij het eene stof tot overdenking, duidelijk ziet men, dat onze eerste Apostelen ECHTE ULTRAMONTANEN waren en geen ander Christendom kenden en in deze landen predikten, dan dat der Kerk van Rome; de Paus trouwens gingen zij rekenschap van hunne godsdienstige gevoelens afleggen; van den Paus ontvingen zij hunne volmagt, om te prediken. Toch — de verdienstelijke bewerker houde het ons ten goede, het is ten gerieve der Nederlandsche lezers en, gelijk wij vertrouwen, tot verhooging der waarde van zijn werk, — toch welde onder het lezen de wensch bij ons op, dat de Eerw. W. in het oog moge houden, dat wij nog volslagen gebrek hebben aan eene wèl geschrevene geschiedenis der Kerk in ons vaderland; dat wij die gaarne, en wel bij voorkeur eenigzins omstandig voorgesteld, zouden lezen. R. gelooft en vertrouwt, dat de belangstelling der koopers en lezers van zijn werk hem dank zoude wijten, dat hij, om deze oorzaak, zijn bestek met eenige drukvellen, ja, al ware het met een geheel boekdeel, overschreed. De reden van dit ons verzoek is de vrees, dat de Eerw.

W. zich, voor de weetgierige belangstelling zijner landgenooten, al te veel op beknoptheid toelegge, en deze vrees ontstond wederom daaruit, dat wij er eenige schoone, ja zelfs belangrijke bijzonderheden misten, b. v. de wonderwerken, waarmede de H.H. Monniken, die ons het Christendom bragten, hun *Pauselijk geloof* (zouden eenige Protestantsche schrijvers zeggen) met het getuigenis des hemels bevestigden.

Op bladz. 30 wordt gesproken van eene vergadering, welke door den H. *Willibrord*, en wel (zoo schijnt althans het een en ander aan te duiden) voor 698, gehouden zoude zijn, en als een *vermoedelijk gevolg* waarvan wordt opgegeven, dat *aan ieder der geloofspredikers eene bepaalde landstreck als werkkring werd aangewezen.* Onze belangstelling, in alles wat de Kerk in ons Vaderland betreft, kan deze daadzaak niet onopgemerkt laten; maar, bij gebrek aan aanhaling der bron, kunnen wij er geen verslag van geven. Beka (*Chron.-Willibr. episc. I. p. 10. Ultraj. 1643*) schrijft, dat *Willibrord* zelf zijne onderhoorige geloofspredikers uitgezonden heeft; maar dit sluit geene voorafgaande vergadering buiten. Wel heeft Labbe (*Coll. conc. VI. p. 1880*) uit Baronius, Surius en anderen, eene vergadering der Utrechtsche geestelijkheid overgenomen; deze echter zou in 719 gehouden zijn. Hierover verwijzen wij de liefhebbers van kritische navorschingen naar Henschenius (*ad diem. 1 Mart*).

De *Beeldenstorm* (§ 284—290) levert een belangrijk hoofdstuk. Een keizer treedt als aartsketter op! Hij bestormt met zijne magt niet minder den Stoel van Petrus dan de beelden der Heiligen. Maar die

geheele zaak was, althans in haar begin, niets anders dan het werk der Gricksche staatkunde. Eene ketterij namelijk, die onder de geleerden, d. i. uit eene verkeerde rigting der wetenschap opstaat, levert eene geheel andere literatuur dan door de spitsvindigheden der beeldstormers geleverd is. Te regt beschouwt K. die verwarringen in eene dubbele, in de *Staatkundige* en in de *Kerkelijke* rigting. God laat zijne instellingen niet tot middelen van staatkunde verlagen. Byzantium beproefde het, en ging onder. Wij hadden gewenscht, deze geschiedenis met meer daadzaken aangevuld en daarmede aanschouwelijker voorgesteld te zien. Desniettemin moeten wij den Schrijver de eer toekennen, dat hij aan het wezenlijke dier gebeurtenis niets te kort doet en dat zijn verhaal ons (1) (menig lasteraar

(1) Na de duidelijke *verklaring van den twist over het gebruik der beelden* in § 285, en de aldaar voorkomende opheldering van GERMANUS en GREGORIUS II en III, na de uitspraak van het IIe conc. van Nicea op bladz. 109, 110 en de aanmerking * onder bladz. 113, kan de uitdrukking; *de beelden*, *het kruis* AANBIDDEN, welke, in de aanteekening onder bladz. 219, den H. Basilius en den Frankischen Bisschoppen toegeschreven wordt, niet meer aanstootelijk zijn. Men begrijpt namelijk, dat door deze *aanbidding* niet die vereering verstaan wordt of moet worden, dewelke het Opperwezen toekomt. — Ons *aanbidden* werd oorspronkelijk, evenmin als het Latijnsch *adorare*, uitsluitend in den zin der alleen aan God toekomende vereering gebezigd. VONDEL (*Heerlijckheit der Kerke* 3e *B.*) laat de engelen den lof van 't Kruis aldus zingen:

«O Schantmerk, eer gevloekt, hoe blinkt uw glans in 't midden
«Der heiligen, die u vereeren en *aenbidden*,
«En wierooken, *gelijk den troon en voet-schabel*,» enz.

VONDEL doet het kruis *aenbidden*, doch niet als eene Godheid, maar als *den troon* enz. Wederom zingt hij aldaar van de overblijfselen der H. H. Apostelen Petrus en Paulus,

«..... eeuwen lang bezocht met offergaven
«Van keisren *aengebéen*.» —

dezer Katholieke godsvrucht moge het lezen, en blozen), over de vereering der heiligen en hunner beelden. een gezond onderrigt bezorgt. De toenmalige Pausen worden er naar waarde geschetst: zij zijn de getrouwste onderdanen des Griekschen keizers, hunnen vervolger; zij stillen het oproer; hun invloed op de vreemde overweldigers schenkt den keizer de verlorene Provinciën terug, en, daar het ook de Pausen zijn, dewelke de «naauwelijks zamenhangende deelen van het Frankenland tot een geheel verbinden» (bladz. 71) ten einde de vereenigde krachten tegen den algemeenen vijand, de Sarazenen te wenden; zoo is in dezen tijd het opperhoofd der Kerk tegelijk het middelpunt der wereldgebeurtenissen. Maar het onstaatkundig en ligtzinnig Byzantium verzuimt zijne Italiaansche bezittingen, Rome zelf wordt door barbaren bedreigd; te vergeefs smeekt de Paus zijnen keizer om hulp; hij is genoodzaakt de Frankische koningen in te roepen. *Pepijn* komt en ontneemt het *exarchaat van Ravenna* aan de *Longobarden* en als overwinnaar schenkt hij dit, aan den Stoel van *Petrus*. Zoo heeft een zamenloop van gebeurtenissen den Paus van de knellende boeijen van het nietswaardige *Byzantium* verlost: hij is wereldlijk vorst over het *exarchaat*, en daar de Grieksche keizer het *ducaat* van Rome geheel verwaarloost, is de Paus, als diegene, die er het meeste vertrouwen en gezag bezit, verpligt, er de orde te handhaven: hij is reeds *feitelijk* en weldra ook *regtens*

Vondel wilde voorzeker niet zeggen dat die keizers de reliquiën als godheden vereerd hebben — *Aanbidden* is niets anders, dan *bidden aan iemand*, gelijk *aanspreken* is *spreken aan iemand*. Wij wenschen echter, dat men, buiten het gebied der Dichtkunde, de meer beperkte beteekenis van *aanbidden* in het oog houde.

souverein van Rome, en hiermede een volstrekt onafhankelijk vorst. De geloovige beoefenaar der geschiedenis verheft hier dankbaar het hart naar boven: deze nieuwe waardigheid van het Opperhoofd der Kerk is het werk der goddelijke voorzienigheid. Trouwens, ook als vorst en als onafhankelijk vorst moest de Paus in de volgende tijden, in het nieuwe Westersch keizerrijk, tegen over de nog zoo hartstogtelijke vorsten en keizers kunnen optreden. De geschiedenis der volgende eeuwen zal het belang hiervan aan den dag leggen.

Met deze geschiedenis maakt het volgende hoofdstuk XXIII § 292 eenen aanvang. Hier krijgt het Westen een veel grootscher aanzien. 't Is de ontwikkeling der nieuwe verhouding tusschen Kerk en Staat; en die ontwikkeling geeft aan beide een krachtvoller leven. *Leo III* en *Karel de Groote* zijn de mannen van Gods voorzienigheid, om den geopenden weg des voortgangs met groote schreden te vervolgen. *Karels* overwinningen zijn de grondslag dier schoone uitkomsten: zij breiden niet alleen de grenzen zoo wel der Kerk als des rijks uit, maar baren ook den in- en uitwendigen vrede; terwijl zijne schoone verstandhouding met de hierarchie en zijn groote geest daarvan de zoete vruchten weten te plukken. Een groot idée hecht zich aan de keizerkrooning van *Karel;* wij verzenden daaromtrent nogmaals naar het reeds genoemde artikel in den *Katholiek* (1) Van nu af gaat het werk der Kerk- en

(1) K. schijnt, bladz. 157 onder aan en 158 boven aan, te kennen te geven, dat *Karel* nu ook heer van Rome was, immers gelijk dit *Constantinus* en zijne opvolgers waren. 't Is waar, ook *Pagi* is van dat gevoelen; nogtans wij vinden geen redenen, om te denken, dat de Paus zijne regten over Rome aan *Karel* heeft afgestaan. K. heeft de geschiedenis der eerste opvolgers van *Leo III* achtergelaten; daarin zouden anders bewijzen van het tegendeel voorgekomen zijn.

Staatshervorming met rassche schreden voorwaarts; en de invloed der geestelijkheid hierop is ook uit het weinige, hetwelk K. hiervan opgeeft, reeds zigtbaar, R. moet echter opmerken, dat de *noodzakelijkheid* dezer verbetering duidelijker te voorschijn gekomen ware, indien de S., b. v. uit de *Hist. Eccl.* van den H. Gregorius van Tours, een tafereel van den waarlijk bedroevenden toestand dier tijden op den voorgrond geplaatst hadde. Nogtans zulke vergetenissen, als ook de ongemakkelijke methode, wier naauwgezetheid op orde van tijd de aaneenschakeling der gebeurtenissen soms afbreekt, en welke de stralen, die eene zaak gezamenlijk moeten ophelderen, niet genoegzaam in één brandpunt vereenigd, maar verspreid mededeelt, — zulke gebreken in de voordragt moeten de verdiensten noch des Schrijvers noch des Bewerkers verkleinen: Zij waren trouwens aan de geschiedkunde van vóór eenige jaren nog eigen, en zijn ook nu nog niet geheel overwonnen. 't Is aan den voortgang der wetenschap overgelaten, dezelve te verbeteren: ook dit moet en zal de tijd verhelpen.

De tijd van *Karel de Groote* beloofde eene allerschoonste toekomst. Deze verdienstelijke keizer had reeds veel, maar nog niet alles gedaan; maar dit was ook onmogelijk: één menschenleven is hiertoe te kort. Onder hem, als *Christen-keizer*, had het onder vele vorsten verdeeld rijk eene eenheid en daardoor eene inwendige kracht van veiligheid, welstand en duurzaamheid bekomen. Maar deze nieuw ontwikkelde eenheid bestond nog maar *regtens* zij moest nog *daadwerkelijk* verwezenlijkt worden. Doch ongelukkig ging de geest, welke *Karel* groot maakte, niet op zijne

opvolgers over. Zijn zoon en opvolger *Lodewijk de vroome* was te zwak van karakter, om dien grooten stelregel, door den Kard. Maury, zoo welsprekend als waar geuit: «De regtvaardigheid is de weldadigheid der koningen,» ten uitvoer te brengen. Hij was enkel toegevendheid; hierdoor voedde hij de heerschzucht zijner zonen, en gaf, toen hij zich door zijne tweede gemalin en de haar gunstige hofpartij liet leiden en zijnen jongsten zoon ten nadeele der ouderen bevoordeelde, gelegenheid tot eenen lang voortdurenden familie- en burgeroorlog. K. beschrijft deszelfs gevolgen: de ontworpene eenheid des rijks werd niet verwezenlijkt. Daarom heeft men zich tegen de vijandelijkheden der Sarazenen in het Zuiden, en der Noormannen in het Noorden en op de westelijke kusten van Europa, niet vereenigd, noch hen tot zelfverdediging aangevallen; integendeel men vergenoegde zich, met hen of af te koopen of af te slaan; ieder aangevallene stond alleen in zijne verdediging, zonder hulp van naburen. De plunderingen dezer barbaren vernietigden ook den verbetering aanbrengenden vrede des lands, de kalmte der gemoederen, de zedetucht. De eerst zoo heldere toekomst verduistert wederom. De pas ontloken bloesem wordt door aanhoudende hagelbuijen afgeslagen. 't Is eene verachtering voor de Kerk, maar eene nieuwe zegepraal tevens. Neen, God wil haren duur, even min als hare opkomst aan voordeelige tijdsomstandigheden of aan de gunst van koningen of keizers toegeschreven hebben. In het begin hield zij zich tegen de wapenen van het Romeinsche wereldrijk staande; daarna óverwon zij alle redeneringen der kettersche geleerdheid;

in de middel-eeuwen is het hare taak tegen barbaarschheid en blinde- maar vurige hartstogten te strijden. Het is verrukkend, de bruid van Jesus op haren zegevierenden togt door den loop des tijds na te oogen; dit tooneel veraanschouwelijkt ons de goddelijke Barmhartigheid voor ons menschen. Den Eerw. Wennekendonk zijn wij het beschouwen dier verblijdende tafereelen verschuldigd. Hij duide het ons niet ten kwade, dat wij in geene bijzonderheden treden: wij onthielden ons daarvan niet uit gebrek aan belangstelling, maar aan ruimte. Dit algemeene verslag van zijn werk zal echter, hopen wij, ten minste eenigzins doen zien, dat hij ons reeds veel schoons en wetenswaardig geleverd heeft en niet minder belooft. Moge hij, moge ook zijn zorgvuldige uitgever alle aanmoediging vinden, om de belangrijke onderneming met die belangstelling, welke de zaak waarlijk verdient, voort te zetten!

BREVE VAN DEN H. VADER

TEGEN DE KEUS EN WIJDING

VAN

H. J. VAN BUUL

TOT ZOOGENAAMD BISSCHOP VAN HAARLEM.

Wij deelen heden deze breve mede, zonder over de ergernis, die zij treft, uit te wijden. In een volgend nommer zullen wij over de Jansenisten-Bisschopskeuze het onze zeggen. Voor 's hands verwijzen wij naar de *Acta Z. B. van Espen*, in het Nederduitsch uitgegeven bij *J. R. van Rossum*, te Utrecht.

DILECTIS FILIIS UNIVERSIS CATHOLICIS IN BELGIO BATAVO COMMORANTIBUS

GREGORIUS PAPA XVI.

Dilecti Filii salutem et Apostolicam Benedictionem.

In Sancta hac Petri Sede, meritis licet imparibus, disponente Domino, constituti, officio ipso Supremi Apostolatus urgemur vocem nostram attollere contra gravissimum

PAUS GREGORIUS XVI,

AAN ZIJNE BEMINDE KINDEREN, DE KATHOLIEKEN IN DE NEDERLANDEN.

Beminde Kinderen, Heil en Apostolische Zegen!

Wij, die door beschikking des Heeren, hoewel zonder geëvenredigde verdiensten, op den heiligen Zetel van Petrus geplaatst zijn, worden door den pligt van het Opperst Apostelambt gedrongen, onze stem tegen de overgroote

scandalum, quod istic instauratum est, in electione et consecratione Pseudo-Antistitis Harlemensis. Nostis enim, Dilecti Filii, Joannem van Santen, qui Ultrajectini Archiepiscopi nomen jamdiu usurpaverat, eamque ob causam a Leone XII. fel. rec. Praecessore Nostro anathematis vinculo innodatus atque ab omni Pontificalis ministerii functione severissime interdictus fuerat, nuper Sacrilegas imposuisse manus Henrico Joanni van Buul, antea in conventu Schismaticorum delecto ad Ecclesiam Harlemensem invadendam. Is porro de nefaria eadem provectione sua referre ad Nos ausus est per litteras mendacibus fidei, pietatis et obsequii testificationibus refertas; quasi vero satis sit, ut Ecclesiae Catholicae Sanctaeque hujus Sedis auctoritatem, revereatur verbis, qui factis illam contemnit. Haec scilicet Ultrajectinis istis veteratoribus usitata fraus est, ut pravitatem Schismatis errorumque suorum ejusmodi fallaciis occultare studeant, et obfirmati, ut sunt, in pervicacissima sua contra Ecclesiam Catholicam Romanumque Pontificem contumacia Catholicum adhuc nomen, Catholico licet reclamante Orbe, sibimetipsis attribuant. Nos igitur tantam ipsorum improbitatem palam rursus occasione hac et gravissime detestamur, et vestigiis inhaerentes Decessorum Nostrorum recentem in Harlemensi causa ejusdem nequitiae fructum merita animadversione persequimur. Ac

ergernis te verheffen, welke onder u in de verkiezing en wijding van een' zoogenaamden Bisschop van Haarlem vernieuwd is. Gij weet toch, Beminde Kinderen, dat *Joannes van Santen*, die sedert lang zich den naam van Aartsbisschop van Utrecht aanmatigt, en om die reden door onzen Voorganger Leo XII. Z. G. met den Kerkban getroffen is, terwijl hem tevens alle uitoefening der Bisschoppelijke bediening gestrengelijk is ontzegd, onlangs heiligschendende handen heeft opgelegd aan *Henricus Joannes van Buul*, die vooraf in de bijeenkomst der Scheurmakers verkozen was, om zich in de Kerk van Haarlem in te dringen. Deze heeft zich verstout, Ons van deze zijne goddelooze bevordering door brieven, welke vol zijn van bedriegelijke betuigingen van trouw, eerbied en onderdanigheid, kennis te geven, als ware het genoegzaam, dat hij door woorden het gezag der Katholieke Kerk en van dezen H. Stoel eerbiedigt, die het door daden versmaadt. Dit toch is het bedrog dier Utrechtsche loozen, dat zij trachten door zulke veinzerijen de verkeerdheid hunner scheuring en dwalingen te bedekken, terwijl zij onverzettelijk in hunne onbuigzame halsstarrigheid tegen de Katholieke Kerk en den Roomschen Opperpriester, den naam van Katholiek, hoewel de Katholieke wereld dat tegenspreekt, zich toeëigenen. Hierom verfoeijen wij bij deze gelegenheid op nieuw opentlijk en ten zeerste deze hunne snoodheid; en in navolging Onzer Voorgangers passen wij de verdiende straffen op deze nieuwe vrucht dierzelfde boosheid in de Haarlemsche zaak toe. Vooreerst dan verklaren en bepalen wij door Apostoliseh gezag, dat de verkiezing van *Henricus Joannes van Buul* tot Bisschop van Haarlem onwettig en volstrekt ongeldig, en de daarop gevolgde wijding ongeoorloofd en heilig-

primo quidem Auctoritate Apostolica declaramus atque decernimus electionem illam Henrici Joannis van Bnul in Episcopum Harlemensem fuisse illegitimam atque omnino irritam, et subsequentem ejus consecrationem illicitam atque sacrilegam; hinc vero tum ipsum Henricum Joannem, tum eos omnes qui ejusdem electioni aut consecrationi opera consilio consensu adfuerunt, Apostolica item Auctoritate excommunicamus et excommunicatos haberi Catholicis universis, ac Vobis praesertim Dilecti Filii, districte mandamus. Sciat insuper idem Henricus Joannes ac serio perpendat, novis se poenis ex Sacrorum Canonum sanctione constrictum iri ubi sacrum Chrisma conficere, Confirmationis aut Ordinis Sacramenta administrare, quemquam curae animarum praeficere, aut alia quaecumque agere praesumat, quae propria sunt Episcopalis Ordinis quem nullo modo exercere licite potest, aut spectant ad Jurisdictionem Episcopalem quam minime prorsus accepit.

schendend is geweest; van hier doen wij hem, Henricus Joannes, en hen allen, die tot deze verkiezing of wijding met de daad, raad of toestemming geholpen hebben, door gelijk Apostolisch gezag in den Kerkhan, en bevelen ten ernstigste allen Katholieken en wel bijzonderlijk U, Beminde Kinderen, hen als buiten de gemeenschap der Kerk gesloten te houden. Hij Henricus Joannes wete daarenboven en overdenke ernstig, dat hij met nieuwe straffen ten gevolge der bepaling van de H. Canons getroffen wordt, bijaldien hij zich verstoute, het H. Chrisma te wijden, de Sacramenten van het Vormsel of Priesterschap te bedienen, iemand zielenzorg op te dragen, of iets anders te verrigten, wat tot de Bisschoppelijke bediening behoort, welke hij op geene wijs geoorloofd kan uitoefenen, of wat tot de Bisschoppelijke regtsmagt behoort, welke hij volstrekt niet heeft ontvangen.

Utinam Henricus ipse, et consentiens illi Schismaticorum coetus spiritualium poenarum, quibus ex Canonum sententia innodati sunt et decreti hujus nostri severitate deterriti redeant demum ad cor. Nobis vices Ejus gerentibus, qui venit quaerere et salvum facere quod perierat, nihil sane jucundius foret, quam paterna ipsos caritate complecti, si resipiscant ab

Mogte hij Henricus en de met hem instemmende vergadering van Scheurmakers door de gestrengheid der geestelijke straffen, waardoor zij krachtens de uitspraak der Canons getroffen zijn en van dit ons decreet, verschrikt eindelijk van harte terugkeeren. Ons, die de plaats bekleeden van Hem, die kwam zoeken en zalig maken, wat verloren was, zou voorzeker niets aangenamer zijn, dan hen met vaderlijke liefde te omhelzen, wanneer zij van hunne dwaling, na

errore viae suae, omnique contumacia deposita, in Catholicae Ecclesiae sinum reverti sincero animo velint. Itaque non desistimus, lumen pro illis a Deo misericordiamque uberem implorare. Vos vero, Dilecti Filii, enixe adhortamur, ut fervidas eum in finem preces offerre studeatis. Interim pergite, ut facitis, cavere ab illorum vafritie, atque in omnibus ita semper agite, quemadmodum homines decet in Catholicae veritatis luce ambulantes, ut ii etiam, qui ex adverso sunt, vereantur nihil habentes malum dicere de nobis.

Denique nostrae in Vos ardentissimae caritatis pignus accipite Apostolicam Benedictionem, quam ex imo corde depromptam, et cum verae omnis prosperitatis voto conjunctam Vobis, Dilecti Filii, peramanter impertimur.

Datum Romae apud S. Mariam Majorem sub annulo Piscatoris die 4 Septembris MDCCCXLIII Pontificatus Nostri anno XIII.

(*Sign.*) Gaspar Gasparini

Anno a Nativitate D. N. J. C. 1843. Indictione I die vero 4 Septembris, Pontificatus SS. D. N. Gregorii Papae XVI Anno Decimo Tertio, supradictae Litterae Apostolicae affixae, et publicatae fuerunt ad valvas Ecclesiae Lateranen. et Basilicae Principis Apostolorum, Cancellariae

aflegging van alle wederspannigheid, opregtelijk in den schoot der Katholieke Kerk wilden terugkeeren. Daarom houden wij niet op, voor hen van God licht en overvloedige barmhartigheid af te smeeken. U, Beminde Kinderen, vermanen wij dringend, dat gij tot dat einde vurige gebeden opzendt. Gaat intusschen voort, gelijk gij doet, u voor hunne loosheid te hoeden, en handelt in alles dusdanig, gelijk het lieden past, die in het licht der Katholieke waarheid wandelen, opdat ook zij, die tegen ons zijn, beschaamd worden, terwijl zij niets kwaads van ons te zeggen hebben.

Ontvangt eindelijk tot onderpand Onzer vurige liefde te uwaarts den Apostolischen Zegen, welken Wij u, Beminde Kinderen, uit het binnenste des harten en met den wensch van allen wezenlijken voorspoed volgaarne verleenen.

Gegeven te Rome, bij de H. Maria de Meerdere, onder het zegel van den Visschersring, den 4 September 1843, het dertiende van Ons Pausschap.

(*Get.*) Gaspar Gasparini.

In het jaar na de geboorte onzes Heeren J. C., 1843, de eerste Indictie, den 4 September, het dertiende van het Pausschap van Onzen Allerheiligsten Vader Paus Gregorius XVI, is de bovenstaande Apostolische breve aangeplakt en afgekondigd aan de deur der Kerk van Lateranen en der Basiliek van den Prins der Apostelen, van de Apostolische Kanselarij, van het

Apostolicae, Curiae Generalis in Monte Citatorio, et in Acie Campi Florae, ac in aliis locis solitis et consuetis Urbis per me Aloisium Pitorri Apostolicum Cursorem.

(*Sign.*) Joseph Cherubini,
Magister Cursorum.

algemeen Hof op den berg Citorio en aan den ingang van het veld van Flora en op andere gewone en gebruikelijke plaatsen der stad (Rome) door mij Aloysius Pitorri, Apostolischen Bode.

(*Get.*) Joseph Cherubini,
Overste der Boden.

Juxta Exemplar impressum Romae 1843 in Typographia Reverendae Camerae Apostolicae.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE PAUSIN JOANNA

IN HET NEDERLANDSCH ARCHIEF VOOR KERKELIJKE GESCHIEDENIS.

De Hooggeleerde Professor Kist, de verspreider der valsche *Allocutio Rndi Patris Prothami*, de keurder van *Het leven van Franciscus Xaverius* door *van der Meer van Kufeler*, dezelfde Hoogleeraar Kist, die voor eenige jaren eene rede hield *De sacrorum emendatione inchoata necdum perfecta*, heeft zijne voorlezing over *de Pausin Joanna* in het laatst uitgekomen deel van het *Archief* geplaatst. *Transisalanus*, de bezadigde Overijsselaar, die met zooveel zachtmoedigheid en christelijke verschooning der *Katholiek* eene onwillekeurige dwaling verweten heeft, beloofde in den *Kerkbode*, dat hij, bij het verschijnen der voorlezing van Professor Kist, den *Katholiek* wakker zou schudden. Wij hebben, gelijk blijkt, van de voorlezing reeds kennis genomen, en bedanken dus *Transisalanus* voor zijn' goeden wil; aan Professor Kist beloven wij eene nalezing op zijne voorlezing.

LETTERLOVER.

HET LEVEN.

EEN GESPREK TUSSCHEN DE ZANGHELDIN CALLIOPE, EN EEN HARER DIENAREN.

(Dithyrambe.) (1)

Calliope.

Op Gods wenk aan 't niet ontheven,
Rent het *leven*,
D'immer onherroepbre gang;
Als, in 't planend voorwaart-streven,
's Adelaars stoute vleugelenzwang, —
Die, — in 't pijlsnel statig drijven —
Zonder wiekslag, zich al stijven,
Klievend hooger dan de lucht;
Tot eens sneeuwtops blikkeringen,
Bij der Noordzee zwarte kolken,
Barend door 't lazuur der wolken,
Hem, in 't end, tot poozen dringen
Van zijn' ongefnuikte vlucht. —

Maar toch niet zulk zwevend rusten,
Als die vlucht, is uwe vaart,
Die de grafterp straks bedaart,
Perk en grens van ramp en lusten. —
Stadig lijden;
Folterende angst en zorgbestrijden,
Zijn 't die elke stond gebaart. —
Magtbelemmering; wilsverhindering;

(1) Dr. Camper heeft bijzondere reden waarom hij thans verlangt, dat deze Dithyrambe gepubliceerd wordt. De Redactie vermeende ZEd. hierin te wille te moeten zijn.

Hartbegoocheling ; vreugdvermindering :
Reien mêe tot in dat graf.
Slakend steeds vergeefsche zuchten ;
Tellend slechts zijne ongenuchten ,
(Eigen-dwalings wrange vruchten) ,
Spint schier elk zijn' leefwebbe af.
Zaaien ; *wrijten ;* oogsten ; zwoegen ;
Blijft tot dáár, 't beschoren deel. —
Naar Gods wijsheid schaars zich vouen ;
Altijd twistend met zijn lot ;
's Buurmans akker vetter hoûwen ;
Hongeren bij een vollen pot ;
Brassen zonder vergenoegen ! —
't Hart moog' wroegen ,
't Eischt al *méér*, — 't had nimmer *veel*.

Ligchaams-troeteling , lusten-stoving ,
Vorsten-turban , hof-scharlaken ,
Feestmusiek en bonte rei ,
Goud en perlen.... *Weitsche zaken* ,
Zwijmelroes tot zorgverdooving ,
Of: *vervelings lieverei !*

De eerste vaag van krachtgevoelen ,
's Kindjes speelziek vreugd-bedoelen —
't Dartelend springen; 't schuldeloos joelen;
Och ! een zonneglimp van *Mei*.
't Smetloos lachjen, schets der hemelen ,
Wen , met kuiltjes , 't koontjen zwelt ;
't Koontjen , persikzacht omvelt ,
't Oog, daar de Engelen Gods in wemelen,
Rein als daauw op 't bloemenveld ; —
Ach ! 't vervaart in rijper jaren.
Grimmend grijnzen werd die lach
Voor den lieflach die hij plach. —

't Elpen voorhoofd, glad en simpel,
Groeft, bij 't vorderend grafwaart-varen,
Vóóre en rimpel:
Stuursch of droef. — De lip verschiet; —
't Oog, die tolk der ziel voor dezen,
Is een zinkput van verdriet,
Of laat niets van de inborst lezen;
En.... een huid, verbloosd, ontdaan;
Of, onmatig paarsch dooraderd,
Duidt, terwijl ge uw westkim nadert,
Aardsche zon! die wangen aan,
Vroeger, bij 't bekorend bloozen,
Nijd der roozen! —

De eens zoo fiere en wufte nek,
Naakt voorhene en ongehinderd,
Schuilt, omzwachteld in een dek,
Daar elk jaar de veerkracht mindert,
Om, zij 't hette of gure vlagen,
't Hoofd omhoog, en onverzeerd,
Als in d' eersten vaag, te dragen,
Dien geen Zuid- of Noordster deert.

Stokstijf of te saam gebogen,
Rolt gij strakke of gluipende oogen;
Daar of zelfwaan 't hart u zwelt.
Of u zorg en onvermogen,
Drukt, en priemend 't samenknelt.

Verders: meestal suffe kwijning.
Kaak en kruin van pronk beroofd! —
Matte of kindsche geestverpijning
Houdt, bij 't wrevelen of verdoemen,
De oogen schril of uitgedoofd.
Schim slechts van u zelf te noemen!

Lijder, wien geen leven streelt,
En nog 't leven niet verveelt!
Dorrend stroo bij korenbloemen!
Onding! avondschemerbeeld!
Doch hoe menig reeds *verswenen*,
Die zijn' bloeitijd overschrijdt,
Vindt ge, uit honderd, naulijks éénen.
Vlinders, pas den zon aanblikkend;
Speelbal van des noodwêers woede,
Of in 't spinrag zich verstrikkend —
Myriaden, t' eener tijd!
Spruiten, 's kwekers teerste hoede,
Flux door hagel kort gesneën;
Kruid, balddadig plat getreeën;
Loverenschennis; wingert-teistering;
Oogst-ontheistering;
Korte blijdschap, lang geween!!

De dichter.

Vindt dan 't beeld des luchtberijders,
Zangster! straks door u gemaald,
Vindt de hooge vlucht des strijders,
Wien de zon uit de oogen straalt,
Bij de vorsten dezer aarde
('t Menschdom) nergends tegenbeeld?
Heeft geen leven hooger waarde
Dan 't geen ge ons hebt voorgekweeld?

Calliope.

Die voor God en liefde leven,
Zijn des Adelaars tegenbeeld,
Zij die rustig voorwaart streven,
't Hoofd omhoog, de huid vereelt,
Snellende om den leer der liefde,

Jesus Christus Bondsgenâ ; —
(Wat hen prangen mogt of griefde),
Nacht en dag, en voor en na,
Waar slechts Adams loten schuilen ;
't Zij in *Spitzbergs* half jaars nacht ;
Zij 't waar beir en tijger huilen,
En schier zekere dood hen wacht ;
Zij 't waar geen ooit door kan dringen,
Op het steilste gems-gebergt',
Dwars door woestenij en klingen ;
Offers Gods, en ongevergd, —
Met de kruisbanier te brengen,
Paulus broeders, met Xaveer, —
Steeds getrootst hun bloed te plengen,
Ter bezegeling van Gods leer ;
Zich aan nooddwang onderwerpen,
Waar hen deze in boeien sluit.
Ja ; wen geessels 't lijf doorsnerpen ;
Hoog van toon hun maatgeluid,
Nog ten lieven hemel zenden,
Die hun kracht en glorie geeft.
Zij, — *ja in hun kloeke benden*
Is 't dat de adelaar steeds herleeft ;
Doch maar al te zeer is 't leven
Van die edelen ongemeen,
Zich en 't zijne aan Jesus geven,
Ziet ge uit duizend naulijks één.

De dichter.

Zeg ! wat zweemt dan best naar 't *leven* ;
Leen, van ons verheergewaat
Aan een Rijksstoel Hoogst Vrijmachtig,
Die 't ons, Zijner ongedachtig,
Wien Hij 't wil, hergeven laat?? —

Calliope.

Gints, aan de *Irokeesche* zomen,
't Eerst door 's *Gaulers* deugd vermaard;
Flux, verheerd door 's *Britten* zwaard;
Rolt een stroom; een vorst der stromen,
Langs zijn hemelhoogen rand,
Door der *Meiren* milde hand,
Ruim gevoedsterd. — 's *Hurons* vlieten;
Michigaan en *Eri* gieten
In zijn plasch hun urnen uit,
Waar [in 't Noord der nieuwe wareld],
Hij, *San-Lorenz-vloed*, beparelt,
En omkringelt en omdwarelt
Johnsons buit:
Niagara's steile wallen,
Tuigen van des bergvloeds schallen,
Burchtvest vijf maal dertig voet,
Rapper, dan na 't nedervallen,
Hij er ergends een ontmoet.

Hoor daar hort hij;
Plompt en stort hij
Lociend bruizend, met een spoed,
Die de schokkende aard doet galmen,
Van zijn grommelenden slag,
Die *Jehovah* overmag;
Wen hij, langs de heuvelschalmen,
Siddering wekt en angstgewach; —
Die een daauwrijp opwaart hevelend,
't Zonlicht met dat waas benevelend.
In een dundoek hult den dag;
Harten, oogen,
Opgetogen,

Door zijn schrikbaar woest vermogen,
Boeit met diep en stil ontzach. —

Wat, wat kantelen niet deez' baren
Naar den snellen waterval,
Meerdering van der offeren tal,
Om in 't boomloos peil te varen,
Kolk, wiens branding niets bedaren,
Elke prooi nog dubbelen zal??
Wat verzeilt niet 't woelig bruisschen,
(Zij 't als spel van 't windensuizen,
Eigen wil of vreemde macht),
In dien afgrond der ontzieling
En vernieling?
Wat verdelgt,
Niet deez' muil die alles zwelgt?

Welig boomloof, vruchten, zaden,
Scheutjens, bladen,
Keur-gebloemt; —
Woudpraal, eeuw op eeuw geroemd,
Door geen evers-tand te rooien;
Beil en wigge lang te sterk,
Bij den *Huron* 's Almachts merk,
Wen ze, als schuts, zijn bouwveld tooien;
Boomen, zuilen van het zwerk?

Pardels, beiren, shakals, slangen,
Die ter koeling van den brand,
Door den keerkrings-zon ontstoken,
Adem-echt van 't middag-schroken,
Zwemmend vloden 't volterend zand;
Door de stroomgang flux bevangen,

Klompen erts en brokken steen,
Straks benêen,
Alles t' samen lotgemeen.
Alles t' samen reeds in 't dalen,
Door het loodrecht nederspringen,
En door kneuzend leênverwringen,
Gants misvormd en schier vermalen,
Schijnsel slechts van wat het scheen.

Niets dat d' eigen stal bewaarde
Sinds de vloed het vratig dronk;
't Al versteken van zijn pronk,
Van zijn luister, kroon en waarde,
In den plasch!
't Minst de roof der bloemengaarde;
't Minst wat *willig* (1) buigzaam was;
't Overig gruist als knapperend glas.

Bloeiselknoopjens, klim-op-kranssen,
Bij uw daveren van die transsen,
Hield gij kleur, en geur, en glanssen;
Maar verroekeloosd en geschent,
Door het plettrend *werreballen*; (2)
Telkens scheurende in zijn vallen,
Hield bij 't zwalpend golven schallen;
Nu gesmakt op barre rotsen,
Eik nog palm de bladeren tent.
Neen, na 't stooten, beuken, botsen,
Plompt hij eind'lijk log en zwaar,
Schier onwaardig boom te noemen;

(1) Van hier den naam des *wilgenbooms*, tegen wien het *kwastig hout* overstaat in dezelfde verhouding als de *Protesterende Sectaris* tegenover den *buenos Catholicos*.

(2) Zie J. M. Schrant, op *Justus de Harduijn*.

Schors en spaanders door elkaêr,
En misgunt uw lot, ô bloemen.

Doch, o troost voor de aardgenooten,
Aan zoo stage ellend verknoopt!
Doch de palm herleeft in loten,
Als de tijd hem heeft gesloopt;
Loten die het kenmerk dragen
Van den fiksch' en gaven stam,
Daar elk hunner tuingrond lagen,
En zijn vochten uit bekwam.
Wat, wat zouden wij dan beven,
Als het wispelend espenblad,
Voor een wet, die, met ons leven,
Aller loopbaan houdt omvat;
Zondig zaad der wreed misleiden,
Die van de eeuwig frissche jeugd,
Bond, door zin'lijkheid zich scheidden,
En van onschulds zuivere vreugd;
Ons met al de last bezwarend'
Van hun weelde-dronken' val;
In hun telgen zonden barend',
Meerdering van het rampental?
Wat, nu 's eeuwigen priesters outer,
Na 't kortstondig ballingsland,
Ons, door Silos bronwel louter,
Een veel schooner gaard' verpandt;
Mits we aan hem steeds waardig stegen,
Niet als nutlooz' aardkorstvracht,
Neen, door luwte en ooft ten zegen,
Brood en schuts voor ons geslacht!
Dat dan vrij bij 't wolk doorboren,
Van den kroontak, slang en worm,
Stam en wortelen ons stooren;
Dat de orkaan ons nederstorm;

Werp hij ons door 't woest gedaver
Van den golfslag, in den kolk;
Straks herrijst de stam veel gaver,
Boven vloedbraak, wind en wolk.

DEVENTER.
Gerecdigeerd op St. Peter en Paulus-dag. Jaar der genade 1843.

P. A Camper.
Meester der Wijsgeerte, Leeraar der Letteren.

October 1845.

DE VRIJHEID DER KATHOLIEKEN ALS KATHOLIEKEN,

EN

DE VRIJHEID DER PROTESTANTEN ALS PROTESTANTEN.

Er is niets, waarop de Protestanten, tegenover de Katholieken, zich meer beroemen, dan op hunne Vrijheid. — *Hoe is* Fritz Stolberg *een on-vrije geworden?* Dus was de titel, onder welken de Predikant *Vos*, zoo ik meen, in Duitschland een boekje in het licht gaf, tegen *Fr. L. Graaf van Stolberg*, na 's mans terugkeer in den schoot der Katholieke Kerk. — Het brochuurtje is ook in onze taal, onder denzelfden titel, overgebragt. — *De waarheid zal u vrij maken.* Zoo luidt de schildspreuk, op de borst van den *Kerkbode* hangende. Telkens hebben zij dit woord in den mond: *Zij* moeten de vrijen wezen, *wij* de onvrijen. Nu is het met de vrijheid wel even zoo gelegen als met de gezondheid; de regel is: waar het minst over de gezondheid, — en over de vrijheid, — gesproken wordt, daar heerscht doorgaans de beste gezondheid, — de grootste vrijheid. —

Eene korte beschouwing van den toestand der Protestanten en Katholieken, zoo ver dezelve in verband en aanraking staat met de vrijheid, zal dus ook wel van onze zijde niet ongepast wezen, hoewel wij niet te klagen hebben.

Het woord *vrijheid* is zoo veelzinnig, dat wij met regt de vraag opperen: Wat dan wel door die vrijheid, waarop hunnerzijds zoo veel roem gedragen

wordt, moet verstaan worden. Welke soort van vrijheid bedoelen de Protestanten?

Is misschien de metaphysische, de wils-vrijheid gemeend? Zijn de Katholieken menschen, die geene vrijheid bezitten, om te willen, te kiezen; menschen, die onder inwendigen natuurdwang staan? En zijn de Protestanten zoo gelukkig, dat zij dien natuurdwang overwonnen hebben, en thans daarvan onafhankelijk zijn? Zijn de Katholieken gelijk aan de dieren, die den sterkeren, den sterksten druk moeten volgen? Zijn de Protestanten eenen of meerdere trappen hooger geplaatst? Of hebben zij die vrijheid veroverd, zoo dat zij, ondanks den sterkeren druk naar beneden, den weg opwaarts kunnen bewandelen; en omgekeerd, het vermogen bezitten, om in weerwil van den sterkeren trek naar omhoog, toch den weg, naar de diepte leidende, in te slaan? O, neen, op deze wils-vrijheid bogen de Protestanten zoo weinig, dat veel meer de on-vrijheid van 's menschen wil, de eerste ontdekking was, die *Luther*, de vader der hervorming, maakte. Het is op de slavernij van 's menschen wil, op het *servum arbitrium*, waar hij zijn gebouw, wat hij Christelijke Kerk noemde, optrok. — Die overtuiging, zoo verhaalt hij zelf, heeft hij verkregen door menige *Staupen* (stuipen, geestvervoeringen) die hem God toezond; door bidden tot God; door het gedurig lezen, voornamelijk van den *H. Augustinus* tegen de Pelagianen (van hier dat de Katholieken zoo dikwerf door de Protestanten Pelagianen worden genoemd); door het lezen van *Tauler's* preekboekje en van de *Duitsche Theologie* (een kettersch boekje, uit vroegere eeuwen, in het Duitsch geschreven). Het is dus de

overtuiging van het *servum arbitrium*, welke in *Luther* den eersten grond legde tot verlating van de Katholieke Kerk. «Onze Theologie en de H. Augustinus» (zoo als *Luther* dien heilige verklaarde), schreef hij aan *Lang*, te Erfurt, nog voor het jaar 1517, «gaan onder Gods bijstand zachtjes vooruit.» Wie heeft ook niet van den strijd gehoord, tusschen *Erasmus* en *Luther* gevoerd, daar deze het *servum arbitrium*, Erasmus de vrijheid van den wil verkondigde. En hoe veel gewigt *Luther* aan deze zijne, als Bijbelsche waarheid, verdedigde stelling hechtte, blijkt uit zijne navolgende woorden: «In den andern Artikeln vom Papstthum, den Concilien, den Ablässen und andern Lappalien kann man die Leichtfertigkeit und Thorheit des Papstes und der Seinigen noch hingehn lassen; aber bei diesem Artikel, von der Unfreiheit des Willens, der unter allen der beste und unserer Lehren Summe ist, musz man es sehr bedauren und beweinen, dasz die Thoren also rasen;» en: «Die Wahlfreiheit ist ein Wort ohne gehalt (zoo als wij zeggen, zonder zin), weil es in keines Menschen Vermögen steht, etwas gutes oder böses zu denken, sondern weil alles, wie Wiclefs, zu Constanz verdammter Artikel mit Recht lehrt, nach schlechthinniger (slegte of effene zin) Nothwendigkeit geschieht.» — De edele taak, die *Luther* op zich genomen had, en zocht ten uitvoer te brengen, was dus, de menschen van de overtuiging te berooven, dat de wil des menschen vrij is, en hen te doen gelooven, dat het kwade, zoowel als het goede, door God geschiedt. Is niet ook de vergelijking van den mensch met eene zaag, met eenen steen en een blok, door *Luther* en sedert *Luther*, *stereotyp* geworden? Ook

het stelsel van *Calvyn* steunt, zoo als genoeg bekend is, op dien nooddwang. Van daar, onder anderen, mede de ontkenning van de mogelijkheid van eenige verdienste; wel belooningen, geene verdiensten, zoo zegt men ook wel van eenen hond, een paard, dat men het getrouwe dier beloonen wil. Ja liggen niet voor het grootste gedeelte, niet slechts de verschillende Protestantsche leerstelsels, maar ook zeer vele Protestanten zelve, meer of minder, zich ter neer aan dit begrip, of toch aan de gevolgen, daaruit ontwikkeld? Dus deze vrijheid, de edelste, in zeker opzigt, althans de edelste van alle soorten van vrijheid, die vrijheid, die de alleen mogelijke grond is van alle zedelijkheid en zelfvolmaking, wordt door de Protestanten voorzeker niet bedoeld, wanneer zij ons van on-vrijheid betichten. Maar hoe ter wereld, kunnen wij met regt vragen, komen zij er dan toe, ons on-vrijheid te verwijten, zij, die aan eene, om mij van *Luthers* woorden te bedienen, *schlechthinnige Nothwendigkeit* gelooven? Meenen zij dan, dat wij, die de wils-vrijheid verdedigen, daarom dezelve ook bezitten? Waarlijk, dan zijn niet wij, maar zij te beklagen; dan zijn wij de gelukkigen. Of zijn ze van oordeel, dat, wanneer zij ons het verwijt van onvrijheid niet doen, God zijn werk niet zal voltooijen? Zoo schijnt het haast. Beter nog zullen wij ons hun gedrag wel verklaren, als wij zien, dat zij, hoezeer zij ook zochten, van hun systeem de vrijheid verwijderd te houden, niet in de mogelijkheid waren, in hunne handelingen dezelve niet te belijden. Trouwens, door de vrijheid te loochenen, verliest men dezelve niet. In sommige gevallen slechts handelt men, alsof

men geene vrijheid bezit. Het *confiteor* b. v. met het *mea culpa* zullen zoodanige Protestanten met ons niet willen bidden.

Zijn er thans Protestanten, die met ons tegen *Luther* het *liberum arbitrium*, de vrijheid van den wil gelooven en belijden, zoo hebben zij dit hoogst waarschijnlijk aan de Katholieken te danken. Want had *Luther* zijn doel kunnen bereiken, dan had de geheele Christenheid met hem eenstemmig moeten denken: en hoe moeijelijk eene verlorene waarheid, die men haat en vervolgt, te verkrijgen is, leert de ondervinding, zegt ook *Luther* zelf, met de woorden: wacht u voor de ketterijen, men komt er ligter in, dan uit. Maar daar het dan zoodanig met de, bijna edelste aller vrijheden gesteld is, hoe hebben dan de Protestanten het durven wagen, hoe durven zij het nog wagen, ons *on-vrijen* te noemen? Doch laat ons verder gaan, en vragen, welke andere vrijheid de Protestanten dan beoogen met het verwijt van onvrijheid tegen ons.

Misschien de vrijheid van dwaling, onkunde en bijgeloof, of vrijheid van zonde? Dus die vrijheid, die de Heiland aan de zijnen belooft? Ongetwijfeld de eerste, dat is de vrijheid van dwaling, onkunde en bijgeloof. — Nu zoude men wel zeggen, dat bij eene de menschen beheerschende noodwendigheid, wel vreugde en medelijden, maar geen roemen en verwijt te pas komen; nogtans wij hebben dit boven reeds opgehelderd en genoeg, het heeft plaats. Dus, zij zijn vrij van dwaling, bijgeloof en onkunde; bij hen is het licht der waarheid zoo schoon en helder opgegaan. — Wij zijn in de duisternis!

Wij moesten ter wederlegging, wat dwaling en bijgeloof betreft (over onkunde naderhand), telkens stelling met stelling vergelijken, nogtans vrees ik, dat de vergelijking tot geen resultaat zoude geleiden, want er is reeds zoo lang daarover getwist, aan welke zijde waarheid, licht, geloof, aan welke zijde dwaling, bijgeloof is, en wie kan zich nog sterk genoeg wanen, om de Protestanten op deze wijze door wijsgeerige ontwikkelingen, door logische gevolgtrekkingen te overtuigen? Dan er is nog een andere veel kortere weg, langs welken wij de overtuiging kunnen verkrijgen, of het verwijt van dwaling in den mond der Protestanten gegrond is, en of hun roemen op licht en waarheid de proef kan verduren. Hij is deze: Daar, waar echte verlichting en waarheid is, zijn ook altijd de getrouwe gezellinnen van de waarheid en de verlichting, namelijk eenheid en onveranderlijkheid. De Protestanten nu mogen nog zoo zeer roemen op licht en waarheid, hare gezellinnen kunnen zij niet vertoonen, één stelling *misschien* uitgezonderd, waarover straks nader. Datgene, wat ik hier beweer, verder te bewijzen, is gansch overbodig en zoude niets anders wezen, dan water in de zee willen dragen. Van het begin af, dat de zoo hoog geroemde vrijheid van dwaling en bijgeloof kwam opdagen, tot op den tegenwoordigen dag, hebben zij onder elkander over waarheid en echt geloof altoos getwist, elkander gedurig beschuldigd van dwaling, bijgeloof en zelfs ongeloof. Dat nu een ieder, die een regtschapen hart bezit, optrede en uitspraak doe, of het zulken menschen past, anderen van zoo iets te beschuldigen, en of hunne beschuldiging in aanmer-

king mag komen. Welke regtbank laat in soortgelijke gevallen zoodanigen als getuigen toe? Dit gevoelden dan ook de eerste Protestanten zoo zeer, dat ze zich over hunne verdeeldheid en veranderingen schaamden, zich daarom ook in hunne onderlinge briefwisselingen voor incompetent daartoe verklaarden, maar voor de Katholieken zochten zij die verdeeldheid en veranderingen te bedekken, te ontveinzen, te loochenen, tot dat eindelijk de vlam ten dake uitsloeg, en er geen bedekken, geen ontveinzen, geen ontkennen meer mogelijk was, wijl iedereen het zien kon: toen echter begon men te roepen, dat is de echte verlichting, dat is het ware christendom, dat brengt ons tot de waarheid. Dan na een driehonderdjarig zoeken zijn zij nog niet bij de waarheid aangeland. Zij hebben, wel is waar, telkens de verbeelding, de in den akker verborgene parel gevonden te hebben, maar zoodra valt hun niet een ander schitterend gesteente in het oog, of zij werpen reeds het eerste weg, tasten haastig naar het nieuwe, verheugen zich eenigen tijd over dat bezit, roemen zijnen glans, zijne deugd, tot dat aldra een nieuw gesteente ook den zoo hoog geroemden steen des eersten lot doet ondergaan, en zoo wordt telkens steen op steen geroemd en verworpen. De Protestanten zelve dus schijnen, de vaste overtuiging, dat bij hen licht en waarheid zich gevestigd heeft, niet eens te bezitten. Het is waar, de aanhangers der formulieren bezitten zekere eenheid en vastigheid. Dan hunne eenheid bepaalt zich tot kleinere kringen. Want formulieren staan tegen formulieren, synoden tegen synoden over. En hoe hebben zij die eenheid en de daaropvolgende stabiliteit

verkregen? Door middelen meestal, die niet op het regt of op beginselen steunen, maar op magt en op het zwaard. Ook in hunnen mond past het verwijt van bijgeloof en dwaling niet. Want de onderwerping aan de formulieren is eene acte van bijgeloof, gelijk er bijna niet grooter kan gedacht worden. Het is, zeggen de nieuweren zelve, aan de Protestantsche kerk eenen Roomschen vorm geven. Zonder den minsten twijfel lijden zij, zoodra zij de formulieren voor verbindend verklaren, aan eene haast volstrekt onverschoonbare kwaal. Zoodra er gezag bestaan moet, is de Katholieke Kerk blijkbaar in haar wettig regt.

Wat nu die eene waarheid betreft, waarin de nieuweren nog met de ouderen willen overeenstemmen, namelijk de regtvaarmaking uit het geloof, zonder verdienstelijk werk, zoo *schijnt* het, dat zij hier de gezellinnen der waarheid vertoonen kunnen; dan het is ook niets meer dan schijn. Vooreerst zijn er vele Protestanten, die in den waan verkeeren, dat *Luther* door zijn geloof het *werkdadig* geloof, het geloof dat de liefde insluit, heeft verstaan, zoo als *Möhler* dit betoogt, en dus denken zij in dit stuk Katholiek. Verder, *Luther* en *Calvyn* hadden toch een ander geloof dan de nieuweren; regtvaardigt dan ieder geloof? Zoo dachten *Luther* en *Calvyn* niet. De Hervormers geloofden aan de Godheid van Christus, aan eene voldoening door den dood van Christus. Deze waarheden behoorden mede tot de grondsteenen, waarop hun stelsel van regtvaardigmaking steunde; de nieuweren hebben het fondament uitgegraven, zonder te beseffen, zoo het schijnt, dat toch ieder stelsel eenen genoegzamen steun moet hebben. Daarom spreken de zeven

Haagsche heeren ook van een geloof aan den Christus van het Evangelie, en zijn met een geloof aan een' Christus, zoo als een ieder hem zich denken wil, niet tevreden. — *Luther* zeide ook: geloof dat gij geregtvaardigd zijt, en gij zijt het. Zouden de nieuweren hem dit ook nog nazeggen?

Dit zal waarschijnlijk wel genoeg wezen, om te betoogen, dat de voorgewende eenheid en stabiliteit slechts schijnbaar is. Overigens is ook de uitdrukking: regtvaardiging uit het geloof – men kan er zelfs het woordje *alleen* nog bijvoegen – zonder verdienstelijk werk, zoo algemeen, zoo onbepaald, dat, voor dat *Luther* daardoor zijne dwaling dekte, ook de Katholieken wel zoo spreken konden. Meenen de Protestanten de waarheid ten dezen opzigte te bezitten, dan moeten zij, als echte waarheids-vrienden, duidelijk spreken, opdat de waarheid zich, tegen over de dwaling in haar licht vertoone, en zegeviere, en zij hunne vrijheid handhaven.

Wat nu het verwijt van onkunde betreft, zoo heeft dit waarschijnlijk daarin zijnen grond, dat de Katholieken, de ongeletterden namelijk, zoo veel niet, ja zelfs in het geheel niet, in den Bijbel lezen, en de Protestanten zonder Bijbel niet teregt kunnen komen, geen christendom kunnen hebben. Zij hebben doode letters. Wij hebben ook nog een levend gezag, en kunnen dus onderwijs zoeken en verkrijgen, waarheid en gerustheid bezitten, zonder dat wij het onderwijs, de ons als waarheid voorgehoudene leeringen met den Bijbel vergelijken. Dat dit de Protestanten niet kunnen, geeft hun nog geen regt, ons van onkunde te beschuldigen. Indien het echter op klare begrippen van de nood-

zakelijke geloofs-waarheden aankomt, zoo lijdt het geen twijfel, dat de onkunde bij de Protestanten meer te huis is, dan bij ons. Trouwens hunne geleerden hebben dikwijls niet eens klare denkbeelden: hoe zullen dan de ongeletterden dezelve bezitten? Door het lezen in den Bijbel? En waar waarheid is, daar is licht, en licht heldert op, vertoont ons de voorwerpen in hunne volle klaarheid.

Men spreekt van bijgeloof – maar hemel, hoe staat het met de overtuiging van de echtheid en inspiratie der H. Schriften, bij de groote meerderheid der Protestanten, in zoo ver men dezelve nog gelooft? Waarop steunen die toch? misschien nog op het getuigenis van den H. Geest? en wanneer men zich hierover thans schaamt, welke gronden hebben de massa's der ongeletterden daarvoor? Getuigenissen? van wie? welke? En hoe staat het dan met het negatieve beginsel: alle menschen zijn leugenaars? Zelfs de meer geleerden zullen wel moeijelijk hun gedrag kunnen regtvaardigen, wanneer zij die getuigenissen van anders bijgeloovige Katholieken, in alle andere godsdienstige opzigten bijgeloovig, als gronden aannemen, waarop zij steunen betrekkelijk geschriften, die hun regelen des geloofs moeten leveren, waarmede zij de eeuwigheid moeten ingaan!

Nu moet ik misschien nog aantoonen, dat de gezellinnen der waarheid bij ons te huis zijn, de eenheid en de onveranderlijkheid, maar wat de eerste van beide betreft, zoo volgt dit van zelf, wijl wij eene hierarchie met een' bisschop aan het hoofd bezitten; en dat de tweede gezellin der waarheid, de onveranderlijkheid, of de stabiliteit, bij ons hare woning gekozen heeft,

dit is zoo bekend, dat de Protestanten zich juist hierover beklagen, dat wij dat akelige wezen niet wegjagen, als zijnde de grootste vijandin der verlichting en beschaving. Eenheid kunnen, willen de Protestanten nog wel onder ons dulden, want deze behoort, zoo als men thans redeneert, tot de vorm der Roomsche kerk, maar de onveranderlijkheid kan men niet verdragen, en daarom doet men ook al het mogelijke, om ons deze, wat de eerste, de allereerste tijden na de Apostelen betreft, te ontzeggen; men spreekt van een eerste christendom. Nu heb ik echter niet de taak op mij genomen, om te bewijzen, dat de waarheid ook onder ons woont. Want volmaakte onveranderlijkheid zoude gelijk staan met de ware leer van Christus en der Apostelen, = zijn met de Kerk van Christus. Dan verwerenderwijze moet ik toch te werk gaan, negatieve bewijzen mag ik aanvoeren, en dus: van de verandering in de Katholieke Kerk maken geen oirkonden gewag; zelfs de oudsten niet. Ik beroep mij op *Tertullianus* en 's mans bewijs van de *praescriptie;* ik beroep mij op de reformatie zelve. Toen de Reformatoren voorgaven de leer van Christus in ware reinheid te herstellen, moesten zij nieuwe, splinter nieuwe genootschappen oprigten. Zij zochten wel, of niet hier of daar nog ruïnen van het eerste christendom, zoo als zij het zich dachten, te vinden waren, ten einde daarop te kunnen voortbouwen, maar zij vonden niets, alles was verdwenen. Ook zijn het de Protestanten nog niet eens daarin, in welk jaar, door wien, die veranderingen zouden zijn ingevoerd. Dus dat de onveranderlijkheid onder ons niet altoos gewoond heeft, is nog niet bewezen, dit is genoeg tot mijn doel. Zij, de onveran-

derlijkheid, maakt op ons en wij op haar *praescriptie.* Ik ga dus gerust verder:

Over de vrijheid van zonde hadden en hebben gedeeltelijk nog, de Protestanten een zoo gering denkbeeld, dat ondanks, zoo als men vroeger zeide, God alleen alles werkte, de besten van hen, de keur, niet eens zoo ver komen, dat zij vrij van zonde worden. Met de erfzonde, met de doodelijke zonden, bleven of blijven zij, volgens hunne leer, behebt, zoo lang zij leven. De regtvaardiging, waartoe God den mensch verheft, is slechts eene uitwendige, eene aangerekende, geene den mensch doordringende, geene inwendige. Onder de regtvaardigheid van Christus is en blijft hunne onregtvaardigheid bedekt; zijn ze eens onder dezen breeden mantel, dan kunnen ze wegens de bedrevene zonden niet alleen, maar ook wegens diegenen, die zij werkelijk bedrijven, gerust wezen. God ziet ze wel, maar rekent ze hun niet aan, enz. Het is waar, zij hebben daarom een zoo gering denkbeeld van de zuivering van zonde uitgedacht, ten einde de verdiensten van Christus zoo veel te hooger te verheffen, ten einde God in Christus verheerlijkt worde. Loffelijke bedoeling voorwaar, die ook in die stelling nog uitscheen, in welke beweerd werd, dat de goede werken voor de zaligheid nadeelig zijn. Dan wanneer ook al de goede bedoeling den mensch somtijds verontschuldigen kan, zij kan toch wat valsch is, niet waar; wat objectief verkeerd is, niet regt maken. Op de vernietiging van Gods heiligheid en 's menschen zedelijkheid kan geen gebouw opgetrokken worden, hetwelk God verheft en verheerlijkt. Men zegge niet, dat men zich aan de H. Schrift moet houden, want dit zeggen ook

wij. Ook wij beweren, dat onze leer bijbelsche waarheid is. Dan hierop komt het zoo zeer in deze beschouwingen niet aan; wij vergelijken hier maar toestand met toestand, en dan zal toch wel iedereen moeten toegeven, dat het Katholieke begrip van zonden-vrijheid veel grootscher, veel verhevener is. Wij leeren eene inwendige reiniging van zonde, eene hervorming des menschen, welke ook door God bewerkt wordt, en waardoor de mensch haten leert, wat hij vroeger beminde, en beminnen leert, wat hij vroeger haatte. Is de mensch tot dien staat gekomen, door en met de genade Gods, dan zuivert God zijne ziel door de H. Sacramenten; wij vereischen niet slechts het geloof, maar een werkend geloof; wat ons drijft tot vrees voor God, tot vertrouwen op God, tot liefde jegens God, tot haat tegen de zonde, tot werken van boetvaardigheid en liefde. Om zoo een geloof bidden wij God, en dan zijn het niet deze onze werken, afgezonderd beschouwd, maar de kracht des geloofs, door den H. Geest in onze harten gestort, en ons tot goede werken aansporend, die kracht des geloofs is het, welke ons vatbaar maakt, gezuiverd te worden door de H. Sacramenten, ja zelfs ook zonder deze, indien de H. Geest het geloof in ons zoo werkzaam amakt, dat zijne vrucht eene volmaakte liefde is, dan vereischen wij niets anders meer dan den wil, reeds in de liefde ingesloten, en daar uit dezelve voortkomende, om de Sacramenten te ontvangen. Want het beminnend geloof, eene gave Gods, zuivert en heiligt. Zoo leert de Katholieke Kerk, zoo leerde zij ook ten tijde van *Luther*. Hoe verheerlijkt zoo een denkbeeld de Godheid, hoe vervoert het den mensch. Tot

die hoogte konde of wilde zich *Luther* niet verheffen, noch ook zijne volgelingen. Wáár dus de verhevenere vrijheid geleerd en verkondigd wordt, zal niemand kunnen voorbij zien en loochenen. Het is waar, er zijn Protestanten, en wij hopen dat er velen zijn, die het denkbeeld van zonden-vrijheid, door *Luther* geleerd, afkeuren, en dat der Katholieken omhelzen, maar of dit in dezelfde reinheid geschiedt, blijft twijfelachtig, daar zij eensdeels de Hervormers blijven prijzen, en anderdeels waarheden verloochend hebben, zonder welke moeijelijk, zoo niet onmogelijk, een zoo verheven denkbeeld van vrijheid van zonde kan verkregen worden. Ook vindt men onder de nieuwere Protestanten weer eenigen, die de zonde als een noodzakelijk gevolg van 's menschen eindigheid en beperktheid beschouwen, waardoor op nieuw het groote denkbeeld verdwijnt. Nog eens dus:

Wie zijn de verdedigers, de vurige verdedigers eener God en Jesus waarlijk verheffende, en den mensch adelende vrijheid?

Nu schiet ons nog eene andere soort van vrijheid over, waarop, en wel voornamelijk, de Protestanten hoogen roem dragen, en waarom vooral zij ons van onvrijheid betichten. Wij hebben een kerkelijk gezag, onderwerpen ons aan hetzelve even als aan het gezag van Christus en van de Apostelen: de Protestanten hebben geen levend wettig gezag en roemen er op, onder het gezag der Kerk niet te staan niet alleen, maar ook zelfs zoodanig gezag niet te hebben. Dus ook deze beide toestanden moeten nog van naderbij beschouwd worden.

Het kon sommigen toeschijnen, dat de vraag moest

loopen over het punt van verschil, of namelijk de Protestanten met regt of tegen wettig regt aan, het gezag der Katholieke Kerk verworpen, en nieuwe kerken gesticht hebben; dan wij beschouwen slechts den toestand op zich zelven, zonder betrekking op waarheid, en vragen waar edeler, grooter, den mensch, den redelijk denkenden mensch meer bocijend denkbeeld van vrijheid heerscht, bij Katholieken of Protestanten?

Op zich zelven beschouwd, schijnt bij den eersten aanblik de toestand der Protestanten zeer aantrekkelijk te wezen, die toestand, zoo als *Luther* hem ontwierp, en zoo als de eerste Hervormers met hem, zoo als ook eenige geslachten lang de meeste Protestanten, en ook thans nog geen gering getal, hoewel niet met dien geestdrift, zich denzelven dachten of denken. Ieder Protestant vormt zelf voor zich zijn geloof uit den Bijbel; de eerste Herdoopers en thans nog de Kwakers, hadden of hebben den Bijbel niet eens noodig. Want het zij *met*, of, zoo als sommigen spraken of spreken, *zonder* den Bijbel, zij worden verlicht en geholpen door den H. Geest. Het was ook de H. Geest, die hun de geloofsbronnen aanwees. Hebben in latere tijden een ander gedeelte aan de rede of aan de werkdadigheid des menschen, meer invloed toegeschreven, dan de vroegeren, de stelling der Protestanten tot de beginselen blijft toch grootendeels dezelfde. Welk eene verheffing voor den mensch, in zoo eene naauwe betrekking tot den H. Geest te staan? Welk eene grootheid, dat zijne rede onder den invloed des H. Geestes die regten bezit en uitoefenen mag! Waarlijk, dat is op zich zelf iets grootsch, iets aanlokkelijks! Maar helaas, die toestand is wel schijnbaar, maar niet wezenlijk

gelukkig Het *vae soli* der H. Schrift geldt ook hier, en misschien nergens meer dan hier. Want hoe verkrijgt de mensch het bewustzijn, het niet bedriegende bewustzijn, dat het de H. Geest is, die hem verlicht en helpt, en dat het niet een verkeerde geest is, zij het de booze geest zelf, of een andere geest, tijdgeest, eigen geest, of eenes menschen geest, die hier werkzaam is? Want ook de duivel neemt wel eens de gedaante van eenen engel des lichts aan. *Proeft de geesten of ze uit God zijn*, zegt de H. Schrift. Hier is de Protestant, na zich op die gevaarlijke hoogte geplaatst te hebben, volmaakt aan zich zelven overgelaten. Ook hier gelden de woorden: *Omnis homo mendax, ieder mensch is leugenaar.* Zeggen, dat de H. Geest wel helpen zal, of, indien de H. Geest spreekt, zal hij zich ook wel weten kenbaar te maken, dit is niet de moeijelijkheid oplossen, maar den knoop doorhakken. Want indien ook al toegegeven wordt, dat de H. Geest wel helpen wil; gaarne toegegeven, dat de H. Geest willende, wel weten zal zich kenbaar te maken, de vraag blijft altoos nog: hoe onderscheide ik het werk van den boozen geest, den invloed eenes menschen, mijnen eigenen geest van het werk van eenen goeden geest, den invloed Gods en den H. Geest? Het antwoord van *Luther* is valsch bevonden. Hij stelde het in de volle gerustheid, zoodat men op iets, dat hetzelve namelijk waar is, wel sterven wilde. Hoe velen, dit middel gebruikende, zijn door de Protestanten zelve als valsche profeten bevonden! En waarlijk, er wordt geene groote ondervinding vereischt, niet veel menschenkennis, om te kunnen weten, dat de dwaling vervoeren kan, even als de waarheid, juist alsof zij waarheid

is. Welk eene kracht heeft niet de tijdgeest? Met het andere middel, het bewijs uit de H. Schrift, is het niet beter gesteld. Wat al heeft men sedert achttien eeuwen niet uit de H. Schrift bewezen, en wat bewijst men er nog niet uit?

Ziet daar dus de Protestantsche vrijheid, eene vrijheid, die zelfs ook op waarheid steunende, met een gevaar vergezeld gaat, zoo als er niet grooter kan gedacht worden. Het is de vrijheid van een klein kind, dat van den schoot der moeder weg, over eene gladde smalle plank moet loopen, die over eenen diepen kolk of eenen gapenden afgrond ligt. Het kind ja heeft oogen, maar ach, de teedere, de zwakke, onervarene voetjes! o de smalle gladde plank, o de diepe kolk, de gapende afgrond!

De lezer bemerke wel: wij vragen hier niet naar waarheid; deze veronderstellen wij; wij beschouwen slechts den toestand als zoodanig. Ook in het voorgestelde voorbeeld van het kind, behoeven wij er maar iets bij te voegen, om tot eene volstrekte noodzakelijkheid te komen; zoo dat wij zeggen moeten, het kind moet den weg over de plank wandelen. Zoo ook: wij veronderstellen, dat de Protestanten er van overtuigd zijn, dat zij langs de aangehaalde beginselen, het dubbelde positieve: *Schrift* en *H. Geest;* en het negatieve: *ieder mensch is leugenaar,* hun geloof, waarvan de zedelijkheid afhangt, moeten erlangen. Is die toestand, die zoo geheel gelijkstaande toestand van het kind, is die, vragen wij, benijdenswaardig, roemenswaardig? Is die toestand, de mensch beschouwd zoo als hij is, een edele toestand?

Is het niet juist de toestand van *Dionysius van Sya-*

cuse, verzinnelijkt aan zijnen slaaf, wien hij ja aan eene allerrijkste tafel liet zetten, maar boven deszelfs hoofd was ook een scherp zwaard hangende, vastgemaakt slechts aan een enkel paardenhaar. Het schijnt, dat de Protestanten dit zelve gevoelen, waarom anders hebben zij het zwaard zoo stomp gemaakt, dat is, waarom anders hebben zij, thans vrij algemeen, de stelling omhelsd, dat het op de geloofswaarheden zoo zeer niet meer aankomt, dat het bijkans eveneens is, wat men gelooft, gansch in tegenspraak met de eerste Hervormers, die juist om het geloof de Katholieken, maar ook zich onderling verketterden en verdoemden, en ook in tegenspraak met de duidelijke letter der H. Schrift. Dan zoo moest het wel komen. Want van den geest der Hervormers, de beginselen verondersteld, moeten zij de zotste dweeperijen van hunne geloofsgenooten als uitvloeisels van den H. Geest eerbiedigen, of zij moeten de anderen als van den H. Geest beroofd aanzien. Het eerste strijdt met het verstand, het tweede met het hart van een Christen. Het eerste zeker zoude eene edele zelfsverloochening wezen, iets hetwelk men zeker ook wel aantreft, maar hetwelk toch niet mogelijk is, zonder dat het eigen geloof (zegge *geloof* niet *opinie)* geschokt wordt, ophoudt geloof te wezen, en in bloote meening overslaat, een onverschillig iets wordt Het andere treft men altoos bij diegenen aan, die wat ze zelve denken, voor geloofsartikelen houden, en gaat dan natuurlijk met minachting, verachting, trotschheid en hoogmoed vergezeld. Van beiden levert geschiedenis en ondervinding de droevigste en walgelijkste voorbeelden.

Zoodanig is de toestand der Protestantsche vrijheid,

zoo lange zij zich houden aan het *formele* en *materiele* beginsel: H Geest en Schrift. Zij zijn dan, d. i. zij zien zich zelve aan als, staande onder den invloed van den H. Geest. Maar klaarblijkelijk zijn de meesten, zelfs volgens hun stelsel en denkbeeld, onder den invloed van andere geesten, die den naam van heilig niet verdienen; is het ook al niet de booze geest (hoewel de Hervormers en hunne eerste volgelingen de een aan den anderen dien geest toeschreven), dan is het toch de tijdgeest, of eenen menschen geest (men denke aan *Melanchton*), of den eigen geest, onder welks of welker invloed men staat. Want het Protestantisme toont ons van zijn begin af eene veelheid van, zoogenoemd wordende, waarheden (thans zeker slechts vormen), die zich onderling uitsluiten, en voor waarheid gehouden de grootste beleediging zijn van den H. Geest, maar als vormen aangezien den Zaligmaker der wereld, den beloofden Messias tot den grootsten dwaas maken, die er ooit geweest is, of immer komen kan.

Dan het Protestantisme levert ons nog andere vertooningen van den toestand zijner vrijheid. Volgens de beginselen, d. i. stelselmatig, hadden de Protestanten nooit eenig genootschap of hoogstens geen ander dan dat der Kwakers kunnen vormen. Ten minste het valt moeijelijk te begrijpen, hoe er bij het positieve beginsel; *God de H. Geest de eenige leeraar*, en het negatieve: *ieder mensch is leugenaar*, nog andere, zelfs menschelijke leeraars, ik zeg niet noodig, maar mogelijk zijn. — Van daar dan ook, dat in het begin der Reformatie, juist om de beginselen, de studien zelfs verwaarloosd wierden. Er was

alle kracht van *Luther* toe noodig, om deze, hoewel consequente rigting, te keer te gaan; het zij dat *Luther* de bondigheid daarvan, wat wel aanneembaar is, niet begreep, het zij dat hij dezelve opofferde, wijl anderen hem vooruit liepen; iets, waarover hij zich zeer gebelgd toonde, en waarom hij ook de Wederdoopers, de *Schwarmgeister*, zoo havende, of, om *Luther's* woorden te gebruiken, «*über die Snauze*» sloeg. Maar genoeg, de consequentie werd ook opgeofferd, bij het aanstellen van leeraars, omdat men de wrange vruchten reeds proefde, die het beginsel aankweekte, of liever, ondanks de beginselen, aangekweekt werden. Er werden dan gemeenten opgerigt, met leeraars aan het hoofd, er werden liturgien opgesteld en geloofsbelijdenissen. Dan nu vertoonde zich ook hier, wat zich in alle genootschappen vertoond, waar geen wettig zigtbaar gezag aanwezig is. Menschen, door hun karakter, of door wetenschappen, of door materiële magt, krachtiger dan andere, doen hunnen invloed gelden; men volgt, wetende of onwetende, voortgestuwd door het eene of het andere, de morele of physieke kracht. — Van daar de stelregel: *cujus est regio, illius et religio.* (De heer van het land is ook heer over de godsdienst.) Van daar, in de Protestantsche kerken, de synoden met hare besluiten. Van daar de vele *anen, iten, isten*, of de vele vaders, die de Protestanten hebben, waarvan zij hunne namen ontleenen, omdat zij hunne stelsels of leeringen volgen, lijnregt tegen het gebod van Jesus: *wilt niemand uwen vader noemen;* want niet de naam als naam, maar de beteekenis is het, die gedoemd wordt; hij, die eene nieuwe leer teelt, is de vader van hen, die de

leer volgen, en zoodanige vaders hebben de Protestanten in menigte. Zoodra de nieuwe leer gebaard wordt, schaart men zich om het nieuwe wicht, en het is nooit zoo leelijk, of het heeft zijne lofredenaars; het mag nog zoo zeer van de kenmerken van legitimiteit ontbloot zijn, daar zijn er altoos, die het voor wettig, voor bijbelsch aanzien, en teederhartig beminnen.

Hoe staat het hier met de zoo hooggeroemde vrijheid? Hoe worden hier de positieve en de negatieve beginselen gevolgd? Hier heerscht vrijheid, maar slechts voor den heer van het land, en eenige weinige raadslieden, hier heerscht vrijheid maar slechts voor de meerderheid der Synode. De nieuwe gezangen zijn zoo wel een bewijs daarvoor, als de besluiten van Dordrecht. Hier heerscht vrijheid, maar slechts voor hem, die de grootste geleerdheid bezit, en het krachtigst weet te spreken. Dan ik vergis mij, ook de anderen blijven vrij, met vrijheid volgt men de voorschriften van den vorst, met vrijheid de besluiten der Synode, met vrijheid het groote verstand, den vurigen redenaar. Maar het is eene vrijheid, die van tegenspraak uitgaat en onopregtheid en geveinsdheid aankweekt, eene vrijheid, die men voor God en zijn geweten volgens de eigene beginselen, moet afkeuren. Nog het meest schijnen zij te verontschuldigen, die op kennissen letten, door de kracht des redenaars zich laten wegslepen; en echter, volgens de beginselen, moet ook zoo iets gevlugt worden, want geleerdheid en welsprekendheid zijn niet de echte leidsvrouwen: een is de leeraar, allen zijn leugenaars, men leze ook Matth. XI: 25, men denke aan de waarschuwingen der Apostelen.

Dus hier is waarlijk ook geene echte, laat staan verhevene vrijheid. En inderdaad in het Protestantsche stelsel is er geene echte vrijheid mogelijk: wel willekeur, geene vrijheid; de Protestanten wilden vrij wezen van het bestaande Kerkelijk gezag, die vrijheid hebben ze ook verkregen. Maar wat nu? Geloof wilde men hebben en wel het ware, het zuivere geloof van Christus. De negatieve beginselen waren ook zeer goed gesteld, het formeel negatieve: *alle menschen leugenaars;* het materieel negatieve: *geen menschen woord.* Ook het materieel positieve was goed: *de H. Schrift.* (Wij Katholieken willen eens daarover heen zien, dat zij het andere materieel positieve lieten vallen, in hunne omstandigheden moesten ze misschien wel. Wij beschouwen hier slechts den toestand.) Maar nu het formeel positieve, *de H. Geest in en door ieder mensch*, dit was een sprong, die verbazend koen was. Wij Katholieken zeggen, de H. Geest in en door het (door Christus aangestelde) bestuur, door de Hierarchie. Ik heb mij dezen sprong sedert jaren reeds zoo voorgesteld, alsof de onderdanen zeiden: weg met de koningen, de koningen zijn deugnieten, geene menschelijke besluiten, God is onze koning. Heel wel, indien de Goddelijke Majesteit zich verwaardigen wil, zigtbaar den mensch op aarde te besturen, maar dit gebeurt niet, zoo min in het wereldsche, als in het godsdienstige; dus God in den mensch; in ieder mensch; wat zoude er van worden ten opzigte van het wereldsche? Dit is ook het protistantsch formeel positieve beginsel, wat de Godsdienst betreft, *de H. Geest in en door den mensch;* men voege hier nog bij: onder nederig smeeken en opzien, en wat men al nog meer

wil. Wat zal er van komen dan dat de negatieve beginselen, zoo wel het formeele als materiele, positieve principien worden, en de positieve tot negatieve *worden verdrongen*, want het formeel positiv was toch slechts een schijnbaar iets. De H. Geest werkt wel in den mensch, maar of het in die mate zij, dit moet bewezen worden en hoe onderscheidt men die werking? Men zie boven. Het ware formeel positieve: *de H. Geest door de Hierarchie* had men reeds verloochend. Het materieel positieve moet ook wel volgen, want de negatieve zijn positief geworden, worden het hoe langer hoe meer. Anderer willekeur, men noeme dit formulieren, besluiten, voorschriften, geleerdheid, eigen verstand, 't is al menschelijke willekeur; — het: ieder mensch is leugenaar, verdringt al wat Goddelijk is, alle christelijke waarheden, den Bijbel zelfs niet uitgezonderd. Mogten toch de Protestanten het gezegde behartigen van den schranderen *Slingellandt* (in zijne *Memorie over de defecten in de regering*) en het toepassen op de Godsdienst. Deze man geeft te kennen, dat voor de vrijheid niets gevaarlijker is dan de vrijheid zelve, ook zegt hij over den Staat sprekende, dat alleen door eenheid de republiek kan gered worden en dat de bijzondere belangen aan de algemeene moeten worden onderworpen. Het is waar, zal dit op de Godsdienst, op de Kerk eene echte toepassing hebben, dan moet er wettig gezag bestaan, waaraan men zich, om dat God het wil, kan onderwerpen, doch de Protestanten hebben zoodanig gezag niet. Dan eensdeels zoude men toch zeggen, dat na eene drie honderd jarige ondervinding het zoo moeijelijk niet meer is, te begrijpen, dat het beginsel: ieder mensch is leu-

genaar, ja wel is uitgebazuind, maar slechts tegen de Katholieke Hierarchie ten uitvoer gebragt, en zij overigens het beginsel gevolgd hebben: *in ieder mensch is God*, of wat hier op eens uitloopt, ieder mensch is een God. — En anderzijds heeft men zoo vele droevige ondervindingen van die waarheid van het formeel negatieve beginsel, dat de wensch naar een redmiddel wel moet boven komen. Ach wat is de mensch met eene doode letter, zonder den levenden Geest? Hoe ongelukkig zijn de Joden, ondanks het bezit van den Bijbel. Maar zij hebben den Messias verloochend, en de Protestanten....., dan ik vergeet mij zelven, ik beschouw slechts den toestand der vrijheid.

Laat ons dan nu den toestand der Katholieken overwegen, en zien hoe het hier met de vrijheid gesteld is.

Onderwerping aan het gezag der Kerk; neen ik wil het ergste stellen, schoon dat geen geloofsartikel der Katholieken is, maar dan toch eene stelling, die door zeer vele Katholieken verdedigd wordt, als hebbende hare goede gronden: *Onderwerping aan den Paus* in geloofszaken, indien hij als Opperherder spreekt (*ex cathedra loquens*).

Dus het gezag der leerende Kerk, van Paus en Bisschoppen, of ook van den Paus alleen, als Opperherder sprekende, moet de Katholiek als voor zich verpligtend beschouwen, hij moet er zich onvoorwaardelijk, ja blind aan onderwerpen, even alsof dat het gezag van Christus ware.

Ik wil gaarne gelooven, dat de Protestant, die deze leering ook slechts aanziet, die gewoon is ten

opzigte van den Bijbel, zoodra hij op moeijelijkheden stoot, den grondtekst te raadplegen, en de verschillende lezingen; die gewoon is, de teksten, welke aan zijne rede moeijelijkheden baren (men vergeve mij deze uitdrukking), te plooijen, te wringen; die ondervonden heeft, hoe vele uitleggingen eene tekst dikwerf hebben kan, enz. dat zoo een Protestant door eene koude huivering bevangen wordt, als hij zich voorstelt, dat de Katholiek daartoe verpligt is. Het komt hem waarschijnelijk als onmogelijk voor, dat iemand, die van de waarheid eener stelling overtuigd is of meent te wezen, zoodra de Kerk of de Paus zijne stelling veroordeelt, dezelve als valsch verwerpen kan. Waartoe heeft dan de mensch zijn verstand verkregen? en dan is toch dikwerf hij, wiens stelling veroordeeld wordt, geleerder dan de Paus; geleerder misschien dan alle Bisschoppen. En dan nog een Paus, die zondaar is, zal zoo iemand...? enz. Arme Roomschgezinden! niet waar? Schrijver dezes meent, en vele Katholieken zullen met hem zoo spreken, dat hij zich den toestand der geletterde Protestanten ten dezen opzigte zeer levendig kan voorstellen, en dat zij eerder, ik weet niet wat al, zullen gelooven, dan dat die onfeilbaarheid, bestaat wil ik niet eens zeggen; maar bijna niet, zoo goed als niet mogelijk is. Welke knellende banden; neen edele vrijheid! dan liever duizendmaal gedwaald, enz. Maar nu eens wat bedaard, mijne heeren! als het mogelijk is, en alle oplettendheid besteed. Wij beschouwen hier slechts den toestand als zoodanig, laat ons zien, of hij geene edele, geene groote zijde heeft. *Omnis homo mendax*, niet waar? dat is, zoo als wij Katholieken dit nemen, hij liegt wel niet altijd,

maar is toch minder of meer geneigd tot liegen, hij kan zich zeer ligt vergissen, bijzonderlijk wat het oordeel aanbelangt over bovennatuurlijke waarheden; men kan zich dan op hem niet genoegzaam verlaten, maar hij kan zich op zich zelven ook niet verlaten, al meent hij nog zoo zeker, dat hij in zijn oordeel niet mist. Dit zal ieder geletterde zoo wel als ongeletterde moeten toegeven, de philosophische stelsels strekken ons ten bewijze; het eene toch verdringt het andere, men zweert er op, dat men thans de waarheid heeft, maar ach arme sterveling! Eenige jaren gewacht, en het wijsgeerig stelsel ligt in duigen. Het eene stelsel jaagt het andere, en op onzen tijdgeest volgt een andere. Dus, gedraag ik mij als een wijs man, indien ik zoo sterk aan mijne eigene meening gehecht ben, of indien ik mij naar den tijdgeest voeg? Dit laatste is dan toch nog edeler, dan het eerste, hoewel minder streelend misschien. Maar hoe, indien ik nu, doordrongen van mijne eigene *mendaciteit*, mijn eigen onvermogen, bij al mijn verstand, bij al mijne kunde, bij al mijne voorzigtigheid, die ik meen te bezitten; indien ik gedreven door zucht naar waarheid en licht voor mijnen geest en mijne eeuwige bestemming; indien ik in vertrouwen op de Goddelijke liefde, die ons in Jesus Christus het heil heeft willen aanbrengen; indien ik overtuigd door de klaarblijkelijkste beweeggronden, die even genaakbaarzijn voor de ongeleerden, als voor de geleerden, dat J. C. een gezag aan de Kerk gegeven heeft, ten einde dit gezag mij beware, dat ik niet dwale, mij hoede, opdat ik het regte voedsel voor mijnen geest en mijn hart hebbe; is het, vraag ik bij zoodanige gesteldheid,

iets vernederends voor mij, dat ik mij blindelings aan dit gezag onderwerpe, dat ik met onderwerping van mijne geheele zelfheid, maar dan toch met vrijheid, met vooruit beredeneerde vrijheid, mijne eigene denkbeelden, even als de Joden in de oude wet hunne offerande, slagte, en aan dit gezag, wat ik geloof dat door God ingesteld is, dus aan God zelven, ten offer brenge? dat ik mijne denkbeelden, mijn oordeel onderdrukke, en uit mijnen geest verbanne, en daarvoor de uitspraken van de mij door God gegevene overheid in mijnen geest plante? Waarlijk in het volhouden van zijne eigene denkbeelden, en eigene oordeelvellingen; de gebeurtenissen der laatste eeuwen, ook van onze eeuw spreken krachtiger dan ik het vermag, zij zeggen het ons met vlammen-schrift; in dit volhouden, in dit aankleven aan eigene denkbeelden steekt niets groots, niets verhevens — neen het zijn geene sterke geesten zoo als de vorige eeuw hen noemde, die, al proeven en herproeven zij ook hunne denkbeelden, daaraan gehecht blijven, alsof zij vast en zeker de waarheid hadden. Het is geene edele daad, onze denkbeelden door te drijven en voor *niemand* te willen zwichten, hetzij dan dat men ons overtuige. Armzalig gezegde: hetzij dan dat men mij overtuige. O neen dit is een kleed, door hetwelk de verwaandheid, de trotschheid, de eigenliefde overal doorschijnt. Ik ken iemand, die als jongeling ook zoo dacht, maar God zij dank zegt hij, ik heb den afgrond gezien, waarheen mij dit leiden zoude. Hij begreep het, maar was daarom nog niet genezen. Honderd keeren en meer werd hij bestormd door den geest, die niet eerder gelooven wilde, dan

hij overtuigd was. Hij werd voortgezweept tot het *Dualisme*. Zoo kan geen dronkaard aangevuurd worden, om den drank te nemen, die voor hem staat, als hij gedreven werd door de gedachte; het is niet redelijk, dat gij iets gelooft, voor dat gij het begrijpt. Gesteld nu eens, dat ik of een ander even zoo dacht, en dat dan een geleerde kwam en ons overtuigde, wat zouden wij dan zeggen? Beschaamd over onze onverzettelijkheid of liever hardnekkigheid, zouden wij zeggen: ja dat had ik niet gezien, dit zoo begrepen, daaruit dat afgeleid, het verband tusschen die en die waarheid was mij niet levendig genoeg, enz. enz. En waarlijk de mensch blijft mensch, dat is aan dwaling, aan de mogelijkheid van dwaling onderhevig, ook het grootste verstand, de geleerdste, de voorzigtigste. Dan hoe kan ik bekennen, dat ik mis heb, als ik het niet zie? maar ik moet dan toch begrijpen, en ik kan toch bekennen: ik kan mis hebben. Dit is reeds eene grootere sterkte van geest, dan hij vertoont, die zegt: ik blijf bij mijne meening, wat men ook zegge, tenzij men mij overtuige. Waarlijk dat is de ruwe, de onbeschaafde mensch; maar de ruwste, de onbeschaafdste van allen is wel hij, die verlangt, dat allen voor zijn denkbeeld moeten bukken, dat allen aan zijn *ik* offeren moeten. Nogtans is er een hemelsbreed onderscheid tusschen de bekentenis: *ik kan mis hebben*, en eene andere bekentenis, *ik heb mis, en geloof, wat een derde zegt.* Dit laatste kan men niet, tenzij wij overtuigd zijn, dat de andere beter onderzocht heeft, dan wij; of dat hij grooter verstand, meerdere kennissen heeft, onafhankelijker is van verstrooijingen, juister in het oordeelen, vaster tegen verleiding, overtreding, tijd-

geest, enz. Wanneer het nu het godsdienstige geldt, dan kan ik ook wel zeggen: *ik kan mis hebben, ik stel de meening van dezen boven de mijne*, maar de andere, hij zij zoo geleerd als hij wil, kan toch ook mis hebben; hooger als opinie kan zijne meening noch voor mij noch voor hem wezen. Maar indien nu een gezag van God aangewezen is, of om ten gunste der Protestanten te spreken, indien men overtuigd is, dat er van God zoodanig gezag aangewezen is, waaraan ik mij onderwerpen moet; is het dan niet iets grootsch, iets verhevens, zijn eigen geest, zijne eigene denkbeelden, even als Abraham zijnen zoon, ten offer te brengen? God kan ook van de dooden verwekken, dacht Abraham, en God kan ook, om het ergste te nemen, door domme, zedelooze menschen spreken, denkt de Katholiek. God sprak door *Caiphas*, wijl hij Hoogepriester was, zegt *Joannes*. En de magt van God is nog niet verkort, hij kan ook door Paus en Bisschoppen spreken. — Dus het negatieve beginsel, waarvan de Katholieken uitgaan, is: geen mensch is vrij van dwaling, hij zij nog zoo verstandig, geleerd, enz. hij meene nog zoo vast, dat hij regt hebbe, hij proeve en herproeve zijne redenering nog zoo dikwijls. Dit zeggen de Protestanten ook, maar zij beoefenen het niet, en nu zij het beginnen te beoefenen, brengt het hen, natuurlijker wijze, tot indifferentisme, bij gebrek aan gezag. De Katholieken voeren het uit, zij eischen het van hunne geloofsgenooten, de Paus van de Bisschoppen, de Bisschoppen van de Pastoors en de geestelijken, de Pastoors van hunne Parochianen, de geestelijken en de leeken volgen het ten opzigte van alle vroegere en latere Kerkelijke be-

slissingen. Paus en Bisschoppen onderwerpen zich voor al hun leven aan de uitspraken, die zij zelve gedaan hebben. Zij rekenen het zich als zonde aan, indien zij daarvan afweken. Welk eene zelfsverloochening! welk een gedurig offer van zijn eigen *ik!* waarlijk het Katholicisme voert zijne belijders tot naleving van de woorden van Jesus, *indien gij niet wordt als kleine kinderen, kunt gij in het rijk der Hemelen niet ingaan.* Scharen van geleerden, uitmuntend somtijds als adelaars in schranderheid en scherpheid van verstand, stellen er eene eer in, volgens dit beginsel zich te gedragen. Mijn eigen oordeel, zegt de geletterde en ongeletterde Katholiek, is menschen oordeel; geen menschen woord, zeggen zij, maar het woord van *Jesus*, die door de Kerk spreekt, is het, wat ik geloof, waaraan ik mijn eigen oordeel, mijne eigene geliefkoosde meening ten offer breng, Hij die hier geene grootheid, geene verhevenheid van geest, die gepaard gaat met de diepste ootmoedigheid, bemerkt en bewondert, die bij dezen aanblik niet wordt weggesleept, kan door niets, wat den geest adelt, getroffen worden. Physieke, materiele kracht mag hem tot verwondering wegslepen, de ware grootheid van geest, kent hij niet, daarvoor heeft hij geen gevoel.

Dan zal men misschien opwerpen: er zijn geen hardnekkiger menschen, dan juist de Katholieken, en wel juist in tegenspraak met het negatieve beginsel: *ieder mensch is leugenaar*, wat zij overal willen doordrijven. Zij veronderstellen, zij bekennen, dat ieder mensch dwalen kan, zeer ligt dwaalt, en blijven aan de onfeilbearheid hunner Kerk, aan de overtuiging van deze onfeilbaarheid gehecht, alsof zij volstrekt

niet dwalen kunnen, ten minste ten opzigte van deze overtuiging niet kunnen dwalen, wat er ook tegen gezegd wordt, welke moeijelijkheden men hun voorhoudt. Gesteld zelfs dat hun stelsel waar is, dat de Kerk niet kan dwalen, waarom passen zij het negatieve beginsel ook niet toe op deze hunne overtuiging? Hoe strookt dit met elkander? Hoe lossen de Katholieken deze moeijelijkheid op.

Laat ons dan nog hierop antwoorden, en wel door te overwegen: hoe komt de Katholiek tot de overtuiging, dat zijne Kerk wettig gezag bezit, om te leeren en uitspraak te doen?

Hoe, zoo vragen wij vooreerst, kwamen de Apostelen, de eerste Christen tot de overtuiging, dat zij verpligt waren, zich aan het gezag van *Jesus* te onderwerpen? *Wilt gij ook weg gaan?* vroeg *Jesus* aan zijne Apostelen, toen vele andere leerlingen Hem verlieten, om Zijne leer over het hemelbrood, dat hij hun geven wilde. *Heer,* antwoordde Petrus, *tot wien zullen wij gaan? gij hebt de woorden des eeuwigen levens;* wij gelooven en erkennen, dat gij de Christus zijt, de Zoon van God. Hoe kwam het, dat Petrus, dat de andere Apostelen hun volkomen vertrouwen aan *Jesus* schonken? — Om de wonderen van *Jesus.* Welnu om diezelfde wonderen, en soortgelijke en zelfs nog grootere wonderen, die gedurig in onze Kerk geschied zijn, en nog geschieden, schenken wij ons volle vertrouwen aan de Kerk.

Om dezelfde wonderen: want door het gezag van *Jesus*, door het gezag der Apostelen, en door het gezag van de door de Apostelen aangestelde Bisschoppen en van hunne opvolgers, is altoos de Kerk be-

stuurd, heeft de Hierarchie altoos bestaan. Dit getuigt de geschiedenis zoo klaar als de dag. Dit bewustzijn heerscht in, en beheerscht de geloovigen; en dit bewustzijn heeft altoos geheerscht. De geheele Katholieke Kerk, van vroegere en latere tijden, de Kerken van Azië, de Kerken van Africa en Europa, de Bisschoppen dier Kerken betuigden en betuigen hetzelve voor zich en voor de gemeenten, aan wier hoofd zij stonden, en welke gemeenten zich aan hunne leiding aanvertrouwden. enz. Dus zijn de wonderen van *Jesus*, en die der Apostelen reeds vooruit bevestigende wonderen voor de geheele Kerkleer van alle eeuwen, zoo lang de Kerk gestaan heeft, en ook voor die eeuwen, die er nog komen zullen. Al wat *Jesus*, al wat de Apostelen, al wat de Kerk geleerd heeft, al wat de Kerk nu nog leert, al wat zij ook nog leeren zal, gelooven wij om die wonderen, die *Jesus* gedaan heeft. Ook wij zeggen tot de Kerk wat Petrus tot *Jesus* zeide: tot wien zullen wij gaan, Gij leert ons de woorden des eeuwigen levens. Wij gelooven en erkennen, dat Gij van Christus zijt, van den Zoon des levenden Gods. Om soortgelijke wonderen, en nog grootere zelfs, die gedurig in de Kerk, de Katholieke Kerk en ook maar in de Katholieke Kerk geschied zijn. Van deze wonderen getuigen de geleerdste, de heiligste menschen van alle eeuwen, de ketters zelve van vroegere tijden, ook wel Protestanten in de latere dagen, en niet slechts enkele menschen gewagen daarvan, maar hun getal is *legio*, die er van getuigen; duizenden van menschen zagen dikwijls die wonderen: men denke aan de wonderen die *Ambrosius* verhaalt, aan de wonderen, die de *H. Au-*

gustinus verhaalt, als geschied zijnde in Africa bij het gebeente van den *H. Stephanus*, den eersten martelaar. Die wonderen, schoon door ons zelve niet gezien, gelooven wij, omdat zij op zoo vele bondige getuigenissen steunen. Ook deze overtuiging heerscht en beheerscht de geloovigen. Het is op de vroegere en ook op de latere wonderen, dat wij onze overtuiging van de onfeilbaarheid van (*Jesus*, de Apostelen en ook van) de Kerk vestigen. Wij zijn de oudste Kerk, het is altoos zoo geweest, wonderen zijn altoos in de Katholieke Kerk geschied, geschieden er nog, die dat bevestigen. *Luther* zelf spreekt van de wonderen bij de graven der lieve heiligen.

Dat de Protestanten die wonderen ontkennen, kan ons niet nopen, ze niet te gelooven; wij kennen de reden daarvan. De Phariseën geloofden ook de wonderen van *Jesus* niet, zoo min als de Heidenen die der Apostelen en eerste Christenen. Echter zijn er toch ook aanzienlijke Protestanten bewogen, juist om de wonderen in den schoot der Kerk terug te keeren. En hoe gaarne beroepen zij zich zelve ter bevestiging hunner Kerk op gebeurtenissen, die men voor wonderen wil laten doorgaan: de snelle uitbreiding der Hervorming, de zegen, die op den opstand tegen Spanje scheen te liggen, enz. Dan genoeg om te begrijpen, dat onze overtuiging van het gezag der Kerk, welke overtuiging men voor hardnekkigheid konde aan zien, op daadzaken berust, waarvan eene geheel andere zekerheid te hebben is, dan van bespiegelingen over denkbeelden van bovennatuurlijke waarheden, die ons door den hemel geopenbaard zijn. Onze overtuiging is geene geisoleerde overtuiging van mij en van ieder in het

bijzonder, zoo als dit met bepiegelingen, met oordeelvellingen plaats heeft, waar de eene zoo de andere anders de zaak beoordeelt; maar het is eene groote getuigenis van alle Katholieken van alle tijden en plaatsen: nog eens dat bewustzijn heerscht in alle ledematen der Kerk, het geheele ligchaam. Van daar ons onwankelbaar vertrouwen. En dus er is geen tegenspraak in ons gedrag. Ook is er niemand, die de Apostelen en eerste Christenen van tegenspraak vrijsprekende, ons daarvan beschuldigen kan. Of Katholiek of Atheist zeide *Fénelon*. En een kundige Duitsche Protestant zeide: Indien er openbaring bestaat, dan is het stelsel der Katholieken zoo zeker als de boeken van Euklied.

Als dus de Katholiek zijne eigene wijze van zien, van denken, van redeneren in het godsdienstige opoffert, offert hij zeker veel op. Wat is er dikwijls wulpscher dan de Geest. Maar is ligchamelijke kuischheid in het ouderlijk huis reeds roemvol en eerwaardig, vooral midden in de wereld tusschen aanlokselen en verleidingen aan alle zijden; nog veel edeler is het dan, de uitspattingen der wilde, gloeijende driften des Geestes te temmen, en in het ouderlijk huis – van Jesus en zijne bruid – zoo lang wij hier op aarde leven de reinheid van Geest te bewaren. Het is van deze reinheid des Geestes, dat de *II. Paulus* spreekt in zijne brieven aan *Timotheus* en *Titus*. Naar deze reinheid des Geestes, of gezondheid in de leer tracht de Katholiek. Hij is doordrongen van het beginsel: *alle mensch is leugenaar*, verfoeit daarom menschen woord, zelfs zijn eigen. Hij ziet ook alle dagen, hoe dat allen, die het ouderlijk huis verlaten, even als de verloren

zoon het kinderlijk erfgoed verteren, in de grootste armoede en ellende ronddwalen, tot dat ze zich zelfs genoodzaakt zien, in de dienst te treden van anderen, waar ze echter nog bittere armoede moeten verduren.

Hierdoor gewaarschuwd, van het negatieve beginsel doordrongen en van zijnen pligt overtuigd, om naar de Moeder te moeten luisteren in de afwezigheid des Konings, die haar tot regentes, tot bestuurster heeft aangesteld, blijft hij in ootmoedige onderwerping aan de Bruid des Konings, zijne Moeder, voortleven. Hij konde het huis verlaten, maar hij wil niet, omdat hij zijuen pligt kent en gevoelt. Hij blijft dan, is gehoorzaam in alle ootmoedigheid, met liefde en met vrijheid. Ook hier geldt, wat de man van liefde zeide: *bemin en doe dan wat gij wilt.* De liefde is ootmoedig, in de ware vrijheid is liefde: liefde, die hare bijzondere belangen weet op te offeren aan de algemeene, zoo als *Slingelandt* zeide, of liever, die de algemeene belangen als bijzondere aanziet.

Waar heerscht grooter, edeler, aantrekkelijker vrijheid, bij de Protestanten of bij de Katholieken? Welke vrijheid boeit meer den redelijk denkenden mensch? het voor de liefde geschapene en naar liefde hakende hart?

Dat zal wel genoeg wezen voor den Katholiek, om met zijnen toestand van vrijheid tevreden te wezen niet alleen, maar daarop zelfs te roemen, en God daarvoor te danken.

Zijne Kerk laat hem in het bezit van de vrijheid van den wil, ja als Katholiek is hij gehouden te gelooven, dat hij deze zoo edele gaaf des Scheppers

bezit; eene gaaf, die hem boven de dieren verheft; eene gaaf, waardoor het hem mogelijk is, tot zijne eigene volmaking mede te werken, en de zoete vreugde te genieten, het kwaad, hoewel hij het doen konde, niet te hebben gedaan; het goede niet uit nooddwang maar vrijwillig te hebben verrigt; de zoete vreugde, niet door noodzakelijkheid gedreven, maar uit de vrije keuze de tranen der ellende te hebben afgedroogd, aan het geluk zijns naasten, aan zijne vreugde, met vrije keuze, met vrije liefde te hebben gearbeid, even als Engelen Gods,

Zijne Kerk vertoont hem ook het zoo strelende, het geest en hart verheffende beeld van vrijheid van dwaling, ongeloof en bijgeloof, en dat van vrijheid van zonde, en ten einde deze zoo edele beelden van vrijheid aan hem en in hem waarheid worden, schenkt hij met vrijheid, die echter eene gansch beredeneerde is, aan zijne Moeder, de Kerk, al zijn vertrouwen. De ondervinding leert hem ook ten vollen, dat hij wèl doet met zoo te handelen. Hij wordt met nieuwe geestdrift bezield, wanneer hij zijnen toestand overweegt, en met dien van anderen vergelijkt. Hij verheugt zich over zijn geluk in het ouderlijk huis, over zijne gehoorzaamheid, en ondervindt het, als Katholiek, wat Jesus, de Zaligmaker der menschen, de eeuwige waarheid gezegd heeft van zijne leer. *Mijne leer is de mijne niet, maar desgenen, die mij gezonden heeft. Wanneer iemand wil deszelfs wil doen, zal hij van deze leer erkennen, of zij uit God is, dan of ik van mij zelven spreke.* Joann. VII, 16. 17.

DE EDINBURGH REVIEW

EN

DE HEER E. B. SWALUE. (1)

De met zoo veel talent geschreven *Edinburgh Review* heeft voor eenigen tijd over de R. K. Kerk een artikel geleverd, dat, naar luid der berigten, zoo elders als in Engeland zelf de algemeene opmerkzaamheid heeft tot zich getrokken. Deszelfs hoofdzakelijke inhoud was, dat de Katholieke Kerk over alle aanvallen, hoe geweldig, had gezegevierd, en nog in de laatste omwentelingen, tegen de stelligste verwachtingen harer bestrijders, onwrikbaar staande was gebleven; waaruit dan door de *Review*, in vrij uitdrukkelijke bewoordingen, het besluit werd gemaakt, dat deze Kerk alle Protestantsche secten zoude overleven, en nimmer vergaan.

Reeds voor maanden hebben wij een kort uittreksel van dat artikel aan onze lezers medegedeeld. Er zijn, en er worden gestadig van geleerde en nadenkende Protestanten zoo vele getuigenissen ten voordeele van de Katholieke Kerk afgelegd, dat wij daarvan bezwaarlijk altijd aanteekening kunnen houden. *Hoenighaus* heeft er zelfs een geheel boek van zamengesteld, waarin zij ordelijk na elkander aangevoerd, en, zonder dat er door hem een woord wordt tusschen gevoegd, eene doorloopende en grondige verdediging der Katholieke Kerk uitmaken. Wij werden

(1) De opstanden en omwentelingen in het Pausdom. Uit het Engelsch, met eene voorrede, aanteekeningen en naschrift, door *E. B. Swalue*, Predikant te Goes, te Amsterdam, bij J. van der Hey en Zoon, 1842.

derhalve niet bijzonder aangespoord, om op de verhandeling in de *Edinburgh Review* terug te komen, en meenden met het daaruit medegedeelde te kunnen volstaan. Eene bijkomende omstandigheid heeft ons van denkbeeld doen veranderen, en wij zullen over meer dan over de *Review van Edinburgh* te spreken hebben.

De Heer *E. B. Swalue*, Predikant te Goes, heeft van het Engelsche Artikel eene vertaling in het licht gegeven, en, naar hij in de daarbij gevoegde voorrede getuigt, «zich niet vergenoegd met hier en ginds, aan «den voet der bladzijden, met losse hand eenige no«ten heen te strooijen, die toeval of luim uit de pen «deden vloeijen, maar (zijnen) schrijver aan een «naauwlettend onderzoek onderworpen hebbende, hem «zoeken aan te vullen, verstaanbaar te maken en «te verbeteren in aanteekeningen en naschrift. (Hij) «meende *alzoo* het onderwerp meer op de hoogte «der wetenschap te brengen en aan de behoefte des «tijds te voldoen;» ..... bladz. XII Hij «zal» dit «belooft hij derhalve,» de geschiedenis voluit laten «spreken, op het standpunt van Evangelisch Chris«tendom, dat het echte Protestantismus is plaatsen.....» bladz. XIX.

Wat wij hier uit de voorrede van den heer *Swalue* hebben aangehaald, is, vertrouwen wij, meer dan genoeg, om ons voornemen te wettigen van op eene verledene zaak terug te komen, en een meer uitvoerig verslag van het Engelsch Artikel alsmede van het daarbij gekomen werk (1) te geven. Welke gewigtige

(1.) De Heer *Swalue* zelf zegt: «Nogtans verkrijgt het geschrift, «zoo als het nu in het licht verschijnt, wel een eenigzins zonderling «aanzien; dewijl de aanteekeningen geene mindere plaats beslaan dan de Text. bladz. XII.

bemerkingen belooft ons de Heer *Swalue* te zullen maken! Die kantteekeningen zullen iets meer zijn dan een gouden krullijst of geestig Arabesk: de gansch niet met losse hand gestrooide noten zullen het werk zelf verre overtreffen; en, *si licet parva componere magnis*, kunnen wij ze welligt beter vergelijken bij de bloemranden van den beroemden Pater *Seghers*, welke doorgaans zoo meesterlijk zijn geschilderd, dat het eigenlijke stuk, waarom zij geplaatst zijn, zijne waarde verliest en naauwelijks meer aanmerking verdient. — Wij zullen de ontzettende stemmen der geschiedenis hooren! En wij zullen die alleen tot eene enkele stem vereenigd hooren! Want *de geschiedenis op een standpunt plaatsen*, zal, zoo het eenen zin heeft, toch wel niet anders beteekenen dan haar, ondanks hare verscheidenheid, in een hoog begrip zamenvatten. De geschiedenis verzameld op een enkel punt, op het haarfijne standpunt van het echt Protestantismus! welk eene *sijnthesis*!

Bij eene zoo hoog gespannen verwachting volgt de eene vraag op de andere: wie is dan de heer *Swalue?* Hoe is hij gezind? Welke zijn zijne godsdienstige gevoelens? Wat heeft hij met zulk eene onderneming voor? enz. enz. Wij zullen trachten in de voorrede van den heer *Swalue* op deze vragen eenig antwoord te vinden. In eene voorrede geeft men gewoonlijk, behalve zijne hoofdgedachte, zoo een en ander over zich zelven te kennen.

De heer *Swalue*, wij hebben dit reeds gezegd, is Predikant te Goes en Doctor in de Godgeleerdheid. Wat nu de gevoelens aangaat, die hij jegens de Katholieken koestert: hij geeft aan iemand, die van de Protestantsche godsdienst tot de Katholieke is overgegaan,

den naam van *Renegaat*! (1) bladz. XVI. Wanneer wij hier bij het spreekwoord in aanmerking nemen: *liever Turksch dan Paapsch*, dan zouden wij den heer Predikant niet over zijnen vooruitgang kunnen geluk wenschen; daar toch een ander spreekwoord zegt: *de Renegaat is nog erger dan de Turk*! Laat ons echter niet *subtiliseren:* de heer *Swalue*, die, gelijk wij vernemen, in 't groot en in 't algemeen ziet, zal dat onderscheid niet gemaakt hebben, en men mag het er voor houden, dat wij, in zijn oog, met de Turken gelijk staan.

Over de hoofdgedachte, waaronder hij de geschiedenis zal opvatten, kunnen wij niets mededeelen: zij staat nergens. Wij zouden die moeten afleiden uit de leer van het *echt* Protestantismus, tot hetwelk de heer *Swalue* te kennen geeft te behooren; maar de eene duisternis is met de andere niet te verdrijven.

Intusschen moge de heer *Swalue* het echt Protestantismus eindelijk gevonden hebben of niet; dit zouden wij durven verzekeren, dat zijne godsdienstige gevoelens van eenen zeer bijzonderen aard en spiksplinter nieuw zijn.

Hij is voorstander van het zoogenaamd Evangelisch Christendom, en verheugt zich, anderen dien weg te kunnen wijzen. «Ik voldoe, vervolgt hij, hiermede «aan eene zielsbehoefte, tot welker bevrediging ik Theo«logie en geschiedenis beoefen: van welke beoefening «ik niet schroom de resultaten, waarin zich mijn His«torisch en Religieus geloof uitspreekt, mede te dee«len, en ze aan het oordeel van bevoegden te onderwer«pen.» bladz. XX. Ziedaar iets zóó buitengemeens,

(1) Iemand die Turksch wordt.

dat men hetzelve, in het tot nog toe bestaanhebbend Protestantisme, te vergeefs zoude zoeken. De heer *Swalue* heeft *resultaten*! Tot heden had het Protestantisme al dieper en dieper gegraven, en, ten einde eenen vasten grond te vinden, den eenen steen niet op den anderen gelaten; wat niemand gedaan heeft, dat heeft de heer *Swalue* gedaan: hij heeft niet afgebroken, maar gebouwd, en kan *resultaten* uitspreken, kan belijden! — Wonderbaar is ook dat *Historisch en Religieus geloof.* Historie is de hoogste menschelijke handeling, maatschappelijke handeling, en iemand is historisch persoon in die evenredigheid als hij op de publieke maatschappij invloed oefent. Wat nu oordeelde het Protestantisme over de *Historie*? Het verwierp in de *Religie* alle menschelijke handeling en tusschenkomst, bij gevolg, religieuse maatschappij en historie; ja beweerde, dat de Katholieke religieuse maatschappij of Kerk, dat is de bestaande religieuse historie, een rijk van Satan, een Sodom, een Babel was. Het was er dus wel verre af van te erkennen, dat, gelijk de Katholieken beweren, de Religie publiek voortdurend feit of historie is; ook kan, hetgeen eerst in de zestiende eeuw begint, op historisch Christendom geene aanspraak maken. En met dat al zal de heer *Swalue* een *Religieus* en *Historisch* geloof hebben? Moeten wij mogelijk deze woorden scheiden, en het zoo verstaan, dat hij én een religieus én een historisch geloof heeft, dat hij gelooft aan den bijbel, en aan Wagenaar langwijliger gedachtenisse? Maar daar komt weder niet mede overeen, wat hij zegt van *resultaten*, *waarin zich zijn religieus geloof uitspreekt, aan het oordeel van bevoegden te onderwerpen.* Dat klinkt vrij maatschappelijk en historisch,

en men zou zeggen, dat hij in de Religie of bovennatuurlijke orde, niet, als de Protestanten, enkel het individu, maar, gelijk de Katholieken, het een en het ander, dat is, én het individu én het maatschappelijk gezag erkent. Wederom is hij op andere plaatsen millioenen en millioenen mijlen van het Katholicisme verwijderd. Nieuw is het zeker, maar wij begrijpen het zoo min als het echt Protestantismus.

Vraagt men verder ons gevoelen, over hetgeen den heer *Swalue* bewogen heeft, om zoo vele aanmerkingen te maken op den schrijver, dat hij dien zoo goed als het werk uit de handen neemt: wij vermoeden, dat de heer Predikant gejaagd wordt door eene verschrikkelijke vrees voor de *Turken*, anders gezegd de Katholieken. «Ik vreesde» zegt hij «dat het Ultramon«tanismus in ons Vaderland van hetzelve (het artikel) «partij zoude trekken, om misschien in het geheim «zijne zaak te sterken, of, door eene openlijke gedeel«telijke mededeeling, veelligt enkele Protestanten en «verlichte Katholieken in verlegenheid te brengen» bladz: XVI. Voor iemand, die minder gewend is aan de spaarzaamheid, waarmede de man van wetenschappelijke verfijning zich weet uit te drukken, mag dit in den eersten opslag onbeduidend, wij zouden bijna zeggen, belagchelijk klinken, en, wij ontkennen het niet, ook wij hebben dat meer dan eens gelezen; maar toen bleek het anders! Neen, de heer *Swalue* is niet belagchelijk, en zijne vrees is het ook niet. De bewoordingen, waarmede hij het gevaar voor oogen stelt, zijn glazen, die verkleinen, maar verscherpen. Begrijpt men, bij voorbeeld, die *openlijke gedeeltelijke mededeeling* wel? Professor Kist, een groot liefhebber van onder-

geschoven documenten, heeft een geheel valsch aan Pater Roothaan toegeschreven stuk medegedeeld, en er de bemerking bijgevoegd, dat het fijngeteekende waarheid bevatte: men heeft dat oneerlijk genoemd; maar dat is niet zoo slim, niet zoo kwaadaardig, veronderstelt niet zoo'n eigenlijke *Escobarderie*, als iemand in verlegenheid brengen, door uit een *tijdschrift* eene openlijke gedeeltelijke mededeeling te doen, waarover men zich des noods kan verantwoorden, en zeggen: lees het zelf! Voorts die verlegenheid! Men overdenke wat het zij, iemand in verlegenheid brengen! Het is zoo ver gekomen, dat de Afgescheidenen geene verwijtingen, de Adressanten geene beschuldigingen en de leden der Haagsche Synode geen antwoord meer weten; waar zal het heen? — En nu zullen nog de Ultramontanen komen, en brengen *enkele* Protestanten in verlegenheid! Wat meer is, zij zullen ook *enkele verlichte* (dat zal toch wel beteekenen heel weinige) Katholieken in verlegenheid brengen, door hen diets te maken, dat er altijd een Paus geweest is, en blijven zal. Het gaat in het onbegrijpelijke! Ofschoon wij beter hadden gedaan, met dat woord te bewaren; want de andere veronderstelling, door den heer *Swalue* gemaakt, verwijst op zulk eene zwarte, fijn gesponnen list, dat wij er letterlijk niets van verstaan. De Ultramontanen zullen van dit artikel partij trekken, om misschien.. wat? om misschien in het geheim.... in het geheim? — Iets uitvoeren in het geheim met een artikel, dat in twee, door half Europa gelezen, tijdschriften staat, en, gelijk de heer *Swalue* zelf berigt, «toch naar het oorspronkelijke, en in de «Fransche vertaling reeds aan velen bekend zal zijn?» —

Om misschien in het geheim hunne zaak te sterken! — Wat, hemel! zullen zij er dan mede uitrigten? Zouden de Ultramontanen, die, zegt men, van de Jesuiten niet verschillen, het mogelijk op eene looden tafel schrijven, en er des nachts op een driesprong..... Pater Malagrida is toch in der tijd om toovenarij verbrand! (1) Hoe 't zij, zoo veel gelooven wij duidelijk gemaakt te hebben, dat de heer *Swalue niets*, maar juist daarom zeer veel zegt: *Hij durft niet zeggen, welk een indruk het artikel zou kunnen maken en gemaakt heeft.*

«Men is er toch in onze dagen op uit,» dus vervolgt hij, «om hetgeen in *Engeland* (waarop het Paus-«dom zoo hoopvolle blikken geslagen heeft) gebeurt, «als de zegepraal van het Pausdom voor te stellen, «en meent daarin een voorteeken te zien van hetgeen «elders, (hoewel daar minder hoop is) gebeuren zal «en gebeuren moet.» Dit is duidelijker; maar let nu eens op, hoe ver het wordt weggeworpen: «Men gaat «hierin wel zeer onpragmatisch te werk, kent den aard «der Engelsche beweging niet, en noemt ze onbepaald «eene reactie ten voordeele van het Pausdom. Men «sluit het oog voor datgene, hetwelk juist daarom eene «andere reactie kan daarstellen, gelijk die zich reeds «elders openbaart, maar die men als niets beduidend «zoekt voor te stellen.» *Juist daarom!* Wie had het kunnen denken, dat juist om den voortgang der Katholieke Kerk, het Protestantisme zou zegenpralen! De wereld gaat *en zigzag*, het is waar; maar daarmee gaat ook eene dwaling, als zij haar laatste woord

(1) Door menschen die naauwelijks aan God geloofden. *C'est l'excès du ridicule joint à l'excès de l'horreur*, zeide Voltaire, toen hij 't vernam.

gezegd heeft, verloren. Het *juist daarom* van den heer *Swalue* is eene overdrijving, waarmede forsche verstanden tot het volk weten te spreken; het behoort tot dat *quand même*, dat, al is het Fransch, ook *Cicero* in 't hoofd zat, en hem, bijna bij ieder pleit deed zeggen: het is zoo niet, maar al was het zoo..... Wil men zich eens overtuigen, dat, zoo thans de Katholieke Kerk in Engeland met reuzen schreden vooruitgaat, het Protestantismus geenszins *juist daarom* verwinnen zal; dan zie men eens op bladz. IV, de nieuwsgierigheid, en de verhoogde nieuwsgierigheid van den heer *Swalue* bij het eerste lezen der Fransche vertaling; zijn vermoeden, dat er bedrog had plaats gehad, en het artikel niet zoo in de *Edinburgh Review* was voorgekomen; op bladz V, zijne erkentenis, dat een Franschman, «op zijn standpunt» (niet te vergeten) aanleiding kan vinden, om het artikel te houden voor «eene ernstige openbaring eener reactie ten voordeele «van het Katholicismus;» op bladz. XIV, de veronderstelling eener andere meening, «dat het beter ware «het geschrift onbekend te laten, wijl het onbekende «niet schaadt;» op bladz. XI, de verzekering dat (dit artikel) «hem niet behoeft te schokken, die (Evangelisch) «Protestantsch is.» Waarlijk, als het Engelsch geschrift zoo veel prikkeling had voor den heer *Swalue*, die resultaten verkregen heeft, dan bestaat er wel reden om ongerust te zijn voor andere Protestanten, die doorgaans zoo gelukkig niet zijn. Wij herhalen het dus, die ontkenningen van het gevaar, gelijk wij er straks eene zagen, behooren niet tot de *Logica*, maar tot de *Rhetorica*; het is kunst, louter kunst van den heer *Swalue*. Hij kon toch ook, als hij, bij voorbeeld, belooft de ge-

schiedenis voluit te zullen laten spreken, er kwalijk bijvoegen: en ik zal dit wereldgeluid laten hooren, om de verschrikkelijke stem der Katholieke Kerk te verdooven, welke, aan de andere zijde der bergen opgegaan, reeds van Engelands kusten tot ons terug klinkt! Hij had zich dan aan het feit schuldig gemaakt, waartoe hij de Katholieken, niet te goed oordeelt, en *enkele Protestanten in verlegenheid gebragt*!

Wat alles afdoet, is, dat wij, zoo er geen uiterste vrees verondersteld wordt, met de wetenschap en de geleerdheid van den heer *Swalue* volstrekt geenen weg meer weten.

De heer *Swalue* is Hollander, de Schrijver in de *Review* een Engelschman: wat zegt de heer *Swalue* van Engeland en Holland? In Engeland is «de weten-«schappelijke godgeleerdheid op een laag standpunt,» «niet voldoende aan de behoefte des tijds.» Niet ieder zal dit oordeel verwacht hebben, wijl een *historisch geloof* zich met den geest der Engelsche geleerden, als zijnde meer bijzonder naar het historische gewend, eenigzins moest kunnen verstaan. Evenwel de woorden zijn beslissend; in Engeland is de wetenschappelijke godgeleerdheid op een laag standpunt. Ja, men kan wel zeggen, dat zij op den grond ligt, wanneer men let, op hetgeen in eene noot op dezelfde bladz. X gezegd wordt, aangaande den achterlijken stand der godgeleerde wetenschap aldaar: «Een *Sibthorp* is type «hiervan.» Een *Sibthorp* type van de wetenschap der Engelschen! Een *Sibthorp* die *Roomsch* geworden is! Kan het erger? Als dat mogelijk is, zou het moeten zijn wat op bladz. VII gezegd wordt: «dat de Angli-«kaansche Kerk ter halver hoogte is blijven staan»;

immers voor een wetenschappelijk man is halfdenken, is de middenweg, die in de waarheid, volgens hare volstrekte natuur, niet bestaan kan, het alleronverdragelijkste wat men zich kan verbeelden; het is laauw water! In allen geval kunnen wij besluiten, dat het resultaat der Historische en Theologische studien van den heer *Swalue* voor de Engelschen zeer ongunstig is. Zij verkeeren, naar zijn oordeel, in een half duister, en zitten als uilen te knipoogen voor het invallend licht.

Maar hoe is 't gelegen in Holland? Daar is het twaalf uren! De zon der verlichting staat boven in de lucht! Zoo men hier op Engeland nog een' blik laat vallen, dan geschiedt dit, om, door het opmerken der daar heerschende duisternis, zich het volle bewustzijn te verschaffen zijner eigen klaarlichtende wetenschap. Des Engelschen schrijvers «Historisch en Theologisch stand-«punt is niet hoog genoeg» «Dit nu in hem te kunnen «opmerken, doet dankbaar zijn voor het licht, dat voor «ons is opgegaan, waarover wij ons even gelijk vele «Protestanten in *Duitschland* verheugen mogen.» bl. XIX. Hier heerscht het echte «Protestantismus, hetwelk zich (ten spijt van honderd vijf en dertig afgescheiden gemeenten), «niet als Mysticismus of als Rationalismus, «maar als Evangelisch Christendom ontwikkelde,» bl. VIII, «Ik vrees dan ook niet,» zegt de heer *Swalue*, «dat «men mijn oordeel vermetel zal achten, of dat men mij, «als ik eene andere beschouwingwijze, die ik hooger «noem, tegenover die van onzen schrijver stel, van hoog-«moed zal beschuldigen. Want ik zal de geschiedenis «voluit laten spreken, op het standpunt van Evange-«lisch Christendom, dat het echte Protestantismus is,

«plaatsen, en slechts herhalen, wat reeds door vele «verlichte mannen, van vroegeren en ook van onzen «tijd, vooral in ons vaderland, is uitgesproken.» Blz. XIX. De heer *Swalue* schijnt eene opwerping of liever eene beschuldiging te willen voorkomen; hij vreest niet, dat men hem van hoogmoed beschuldige. Hoe komt hij op de gedachte! Wij althans doen ons best, om te doen begrijpen, dat hij zich boven alle bedenkingen vernedert; wij wenschen te doen inzien, dat, zoo geene vrees hem tot een uiterste drijft, het niet is uit te leggen, hoe hij zich nog met het geschrijf van eenen Engelschman kan bezig houden, ten behoeve van ons verlicht vaderland, waar zulk een aantal menschen op het hooge standpunt van het echt Protestantismus met elkander converseren. Wat hij er aanstonds bijvoegt: «dit mag wel gedurig herinnerd worden; opdat men «niet terugkeere tot het onvolkomene, dat slechts voor «vroegere tijden geschikt was,» — doet niet genoeg tot de zaak af; om op eene hoogte te springen, behoeft men zóó ver niet achteruit te loopen; er is altijd eene evenredigheid.

Ten overvloede hoore men, wat van den Engelschen schrijver zelven gezegd wordt. Hij is niet op de hoogte; dit weten wij reeds. Wat hij schoons en waars zegt, heeft hij, voor het grootste gedeelte, ontleend aan Ranke, en wel uit eene niet slechts onvolledige, maar ongetrouwe vertaling; bladz. VII en IX. Hij is meermalen in de daadzaken onnaauwkeurig, in de beschouwing eenzijdig en onvolledig; bladz. XIII. Hij waagt zich op het Theologisch terrein, zonder het genoegzaam te omvatten; bladz. XV. Hij is niet op de hoogte voor eene algemeene beschouwing; bladz. XVI. Hij

kent zijne eigen godsdienst niet, zoodat hij ondanks zich zelven geslingerd wordt; bladz. XVIII; en de heer *Swalue* in het geschrift slechts slingering vindt; dewijl de man (*de man*: voor't gevoel, wat *laag standpunt* is voor 't verstand) «dewijl de man geene genoegzame «kennis bezit van dat Protestantismus, hetwelk zich... «in Evangelisch Christendom ontwikkelde.» Bladz. VIII. *Demosthenes* zeide van *Æschines*: hij heeft veel op mij voor: dit model kan hier niet worden nagevolgd, zoo ver staat de Engelsche schrijver beneden zijnen *vertaler*. «De man,» om het maar te zeggen, de ongelukkige Engelschman raakt eindelijk zoo in het duister, dat de heer *Swalue* nog iets ergers meent te zien, dan staart en horens. .....! Een Jesuit! — Wie weet of de schrijver geen Jesuit is? — Wel is waar, er worden eenige redenen opgespoord, om zich zoo mogelijk van het tegendeel te overtuigen, maar het sterkste bewijs, dat hij geen Jesuit is: omdat hij, (hoe een Jesuit zich ook «wringen kunne), somwijlen te eerlijk voor zijn ge«voelen uitkomt, en alzoo aan het Protestantismus een «getuigenis geeft, en over het Jesuitismus en het Paus«dom een oordeel velt, dat een Jesuit wel niet zoo «zou kunnen uitspreken.» — dat zoo sterke bewijs wordt weder omgeworpen door hetgeen volgt: «of hij zou «Jesuit moeten zijn tot verloochening van zijn stelsel «toe.» De Jesuiten immers zijn tot alles in staat, en wie zal zeggen, tot hoever de Engelschman het in 't Jesuitisme gebragt heeft? De heer *Swalue* blijft dus in het onzekere, en vervolgt: Ik heb *gemeend*... bl. XIX.

Nu vragen wij het der wereld af, of, zonder de uiterste noodzakelijkheid, een man als de heer *Swalue* zich er toe zetten zal, om, te midden der hem omge-

vende verlichting, aan zulk een geschrift zijnen tijd te besteden; om er zoo vele en zoo gewigtige bemerkingen op te maken, dat het, naar zijne eigene getuigenis, er wel een eenigzins zonderling aanzien door verkrijgt? Dat een *Seghers*, bij wiens werk wij het zijne vergeleken hebben, de heerlijkste bloemenslingers kan maken om een nietswaardig stuk, zoo iets laat zich nog begrijpen: het was een Schilder! een Roomsche! een Pater! Kan er op den aardbodem iets uiterlijker, dikker, dommer zijn? Maar de heer *Swalue!* O de heer *Swalue*, een man van dat standpunt! Hij kan besluiten om de stralen van het licht, waarin Holland juicht, uit te storten over zulk soort van *Kakographie!* Hij kan zich vergeten, hij! om zelf nog eens les te gaan nemen, en «Ranke nog eenmaal naauwkeurig na te lezen,» om «het artikel aan een naauwlettend onderzoek te onder-«werpen, aan te vullen, verstaanbaar te maken in Aan-«teekeningen en Naschrift! —

Waarom, zoo er dan volstrekt noten moesten gemaakt worden, waarom zich «ten minste niet verge-«noegd hier en ginds met losse hand eenige noten heen «te strooijen, die toeval of luim uit de pen deden «vlocijen?» Het geschrift had er ja een luimig en toevallig, mogelijk een beklad aanzien door verkregen, maar het had gepast. Nu zal hij de *resultaten* van zoo vele studiën, en waar zich het *onbegrijpelijke* in uitspreekt, met vaste hand er onder schrijven! Onder dat geschrift de geschiedenis plaatsen op het standpunt van het echt Protestantismus; en dit doen in gevaar, van boven dat opperste punt, waarin de wereld zamenloopt, een Jesuit te laten pronken! een Jesuit! mijnheer *Swalue!* hoe!.....

Dat toppunt van uw roem zal hem tot voetstuk zijn? *Fecit indignatio versum!*

Laten wij er eens bedaard over denken. Wij hebben gezien, dat de heer *Swalue*, door al deze, hem zelven bekende, omstandigheden, niet is wederhouden geworden, om zich met den schrijver te meten; en hoe wij het wenden of keeren, wij kunnen geene veronderstelling maken, volgens welke de wetenschap haren hoogen adel zou vergeten, en antwoord geven op wat praat, dan alleen deze, dat eenig algemeen gevaar het gebiedend vordert. In zulk gevaar hebben wij wel de grootste personaadjen zien op schildwacht staan. In werkelijk gevaar duëlleert men met ieder, ook met eenen *roturier*. Het zou dus kunnen gebeuren, dat in het besproken artikel, wat er overigens op af te dingen zij, iets uiterst gunstig voor de Katholieken gevonden wierd. Is het niet reeds genoeg, dat uit *Engeland*, tweede vaderland van het Protestantisme, uit *Engeland*, hetwelk hier die leer heeft helpen vestigen, en wederkeerig van hier den vorst ontving, met wien het de Katholieke *Stuarts* verdreef; uit het ontzaggelijke en toch Protestantsche *Engeland*, waarop men, wat de heer *Swalue* er ook van zegge, heimelijk trotsch ging; dat daaruit met luider stemme aan Europa wordt toegeroepen: het Protestantisme zal vergaan, maar nimmer de Katholieke Kerk! En wie eenigzins met het Engelsch *positivisme* bekend is, zal wel reeds vermoeden, dat de grootheid en overwinnelijke kracht dier Kerk er niet wordt uitgeroepen in ijdele declamatien, of bewezen met fijne, door elkander kruisende argumenten, maar gestaafd door het aanhalen van feiten, van feiten die men tasten kan, van die massieve feiten, waaraan geen heffen of tillen is.

Wij zullen het met den meesten ernst onderzoeken. Voor wij daartoe overgaan, zouden ook wij wel wat te zeggen hebben; want wat voor den heer *Swalue* niet geldt, geldt voor ons; wij gevoelen ons zoo sterk niet; en daar wij toch met hem zullen te strijden hebben, zouden wij wel eenige betuigingen van onze geringheid willen doen. Doch ook dit heeft zijne nadeelige zijde. Al die verschooningen en pligtplegingen en bekentenissen van zwakheid, in eene voorrede, doen, volgens de aanmerking van den geestigen La Bruyère, wel eens denken aan menschen, die klein van persoon zijnde, nog bukken als zij door eene lage deur gaan.

HET BESLUIT VAN DEN 28 AUGUSTUS 1843 (Staatsbl. No. 43) UIT EEN *REGTSKUNDIG* OOGPUNT BESCHOUWD.

> Jurisprudentia est *divinarum* atque *humanarum* rerum notitia, *justi* atque *injusti* scientia.
> *Ulpianus*, I. 10. § 2 de justitia et jure.

Er ligt den belijders van elke godsdienstige gezindheid veel aan gelegen, toe te zien, welke verordeningen tusschen beide van Regeringswege, ten aanzien der *Kerkelijke* belangen, worden genomen.

De *bescherming*, die aan alle godsdienstige gezindheden in het koningrijk wordt verleend, behoort *weldadig* te zijn, en mag, onder geen voorwendsel hoegenaamd, in *aanmatigingen* ontaarden, die in 's Lands Wetten geen steunpunt ontmoeten.

Kerkbesturen en *kerkelijke administratien* zijn, als *zedelijk ligchaam* beschouwd, met betrekking tot de *burgerlijke handelingen* INTEGRI JURIS, dat is, in hunne *volle bevoegdheid*, voor zoo verre deze door geene *openbare verordeningen* is *beperkt* of *gewijzigd*.

Art. 1691 van het *Burgerlijk Wetboek*, dat dit beginsel huldigt, is slechts een uitvloeisel van den regel, die aan elk persoon — hetzij *persona moralis* of *civilis onbepaalde bevoegdheid* van handelen toekent, voor zoo verre daaraan, het zij *in het algemeen*, het zij voor eenige *bijzondere handelingen*, niet is *gederogeerd*.

Zoo kunnen *godsdienstige gestichten*, *kerken*, enz., volgens art. 947 en 1717 van het B. W. *zonder magtiging des Konings*, noch *legaten* noch *schenkingen* aannemen.

Hier spreekt de Wet; maar nergens vindt men bepalingen, volgens welke *kerkbesturen*, even als *minderjarigen*, *geëmancipeerden*, onder *curatele* gestelde personen, *volstrekt onbevoegd* verklaard worden, tot het plegen van Burgerlijke daden *in het algemeen*.

Vindt men dergelijke verordeningen noch in den *Grondwet*, noch in het *Burgerlijk Wetboek*, noch in *Speciale Wetten;* dan zijn de kerkbesturen ook *bevoegd* tot het verrigten van *alle* daden, waaromtrent niet *speciaal* is voorzien.

Het ligt in den aard der zaak, dat door *openbare verordeningen*, waarvan rede is in art. 1691 B. W. niet anders mag worden verstaan dan *wettige* verordeningen, dat is, bepalingen afkomstig van de *bevoegde magt*.

De plaats, waar die woorden worden gelezen, de bovenaangehaalde bepalingen van art. 947 en 1717 B. W. bewijzen voor de minst kundigen, dat elke openbare verordening eene *wettelijke bevoegdheid*, die de *regel* is. kan *wijzigen* of *beperken*.

In hoeverre kan dan de *algemeene bevoegdheid* van een *zedelijk ligchaam*, om over zijne *bezittingen* en *huishoudelijke zaken*, naar goedvinden te *beschikken*, door het openbaar gezag, binnen *engere grenzen* worden teruggebragt?

In zoo verre als het openbaar gezag daartoe bij de *Wet* wordt opgeroepen; in zoo verre als zulks bij de *Wet* aan de zorg of aan het toevoorzigt van dat gezag is opgedragen.

De Koning kan bij Besluiten de *uitvoering* van *wetten regelen;* de Koning kan bij Besluiten reglementen van openbaar bestuur vaststellen in die zaken, welke

bij de *Wet* aan Hoogstdenzelven zijn overgelaten; de Koning kan de algemeene Regerings beginselen vervat in het 6e hoofdstuk der Grondwet, *(van de Godsdienst)* bij middel van besluiten *ontwikkelen;* de Koning beschermt, waarborgt aan de belijders van de onderscheidene godsdienstige gezindheden dezelfde burgerlijke en politieke voorregten, waardigheden, ambten en bedieningen; de Koning zorgt dat geene godsdienst gestoord wordt in de vrije uitoefening, en dat alle gezindheden zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de Wetten van den Staat. — Tot dusverre gaat Hoogstdeszelfs magt volgens de *Grondwet.*

Maar de *exorbitante* magt, om de *Kerkbesturen* in hunne handelingen, zoo lang die niet aandruischen tegen de bestaande wetten, te fnuiken, vindt men noch aan den Koning, noch aan de Provinciale Staten, noch aan de Gemeentebesturen gegeven.

Dat er intusschen onder eene vroegere Regering, die zoo veel tendance naar het absolutismus verriedt, Besluiten werden genomen, lijnregt in strijd met de *wetten,* baarde bijna geene verwondering meer.

De Besluiten omtrent de *Heerlijke Regten, Jagt en Visscherij, collatie van Predikanten, letterkundigen eigendom van Staatsstukken, Polderbesturen, het conflicten-stelsel,* en tallooze anderen, staan daar geboekt, als wegwijzers voor de bedoelingen van de oude Regering.

Het besluit van den 16 Augustus 1824 (Staatsbl. N°. 45), nopens de beschikkingen der kerkbesturen in *kerkelijke administratien,* waarbij de Hooge Regering zich de de *suzereiniteit* over die *ligchamen* revindiceerde, werd met dezelfde moedeloosheid, als al de overige, ontvangen.

Het werd *gemotiveerd* door de aanmerking «dat eenige Kerkbesturen geheel hadden uit het oog ver»loren, dat zij slechts zijn de *beheerders* der *kerkgoederen.*» De *strekking* was, luidens het opschrift, *beschikkingen* voor te komen omtrent onderwerpen, waarvan de bezorging *niet* uitdrukkelijk bij de bestaande *Wetten*, *Reglementen* of *verordeningen*, aan die Besturen was *opgedragen.*

Het ligt in de rede, om, bij de lezing van dat Besluit, zich al dadelijk af te vragen «indien de Kerk«besturen slechts zijn de *beheerders* der kerkegoede«ren (iets waaraan nooit eenig Kerkbestuur zal hebben «getwijfeld;) wie zijn dan eigenaars van die goederen?» De *Staat* der Nederlanden? Inderdaad men gevoelt zich genegen, om zulks af te leiden uit de bevelen, die in het Besluit van 1824 worden gevonden.

Dit is intusschen niet te vereenigen met de *additionele* artikelen der staatsregeling van 1798 en met art. 13 der staatsregeling van 1801: volgens deze is in den regel elke Godsdienstige gezindheid zelve in het bezit van hare goederen, en het ligt in den aard van de zaak, dat die *ligchamen* hunne goederen doen *beheeren*, daarover doen *beschikken* naar welgevallen, dat zij in dat opzigt hunne *bevoegdheid* ontleenen van de *algemeene Wetten*, en die bevoegdheid niet gaan zoeken in *speciale Wetten*, *Reglementen* of *Verordeningen*, welke geene *artributieve* maar eene *privatieve strekking* kunnen hebben.

En zóó kan men reeds uit de *premissen* van het Besluit van 1824 opmaken, dat het op een *valschen grondslag* berust, waarvan het noodwendig gevolg is, dat de velen, daaruit geëmaneerd, den toets van

een *grondwettig* onderzoek niet kunnen doorstaan ; terwijl het overbodig kan worden geacht, het gevoelen van hen te wederleggen, die de *intervenie* der Hooge Regering pogen te regtvaardigen door het denkbeeld van zeker *Jus eminens* of soortgelijke *prérogatief*, eene droomerij uit het afgebroken gebouw der vroegere staatkunde ontleend.

Immers de Grondwet kent geene *preëminentie*, geene *prerogatieven*, geene *magt*, dan die uitdrukkelijk aan den Souverein is toegekend.

Het ligt buiten dit bestek, te onderzoeken, hoe men zich naar de bevelen van meergemeld Besluit hebbe geschikt.

Welligt was het bij velen vergeten of nooit gekend, misschien was het nimmermeer uit de vergetelheid opgedolven; had niet dezer dagen het *interpretatief* Besluit van 28 Augustus 1845 (Staatsbl. N°. 43) zijn voorganger in het leven terug geroepen.

Daarbij worden de bepalingen van art. 1, 2 en 5 van het Besluit van 1824 op de *Seminaria* en derzelver *Beheerders* van toepassing verklaard.

Het is der moeite waard de *considerantën* van het laatste Besluit van nabij te beschouwen.

Op den voorgrond staat het *beginsel* waarop het Besluit van 1824 berust. «Zonder dat *beginsel* te mis-«kennen, kan niet worden beweerd, dat de *Seminaria* «een *vrij beheer* over hunne goederen hebben, en be-«voegd zijn tot het verrigten van Burgerlijke handelin-«gen, die de palen van *eenvoudig* beheer overschrijden.»

Welk was dan toch het *beginsel* van het Besluit van 1824?

Niet anders dan een aangenomen *thema*, een *hijpo-*

these, die wel verre van bewezen te zijn, in strijd is bevonden met den aard der zaak en met de vroegere staatsregelingen. Niets anders, dan eene zeer *onbestemde*, daarom niet minder *erroneuse prèmisse*, waaruit volgens eene gezonde *logica* nog niet eens kan worden afgeleid datgene wat de Regering beval.

De tweede *considerant* van het Besluit van Augustus 1843 — «*dat* er geene *uitzondering* kan worden «toegestaan voor de Seminaria zonder 's lands Wetten «omtrent de algemeene Regels van beheer der inrig-«tingen van de zoogenaamde *doode hand* te verkorten» verdient geene ernstige wederlegging.

Is er geen *regel*, dan valt er aan geene *uitzondiring* te denken.

Bestond er eene *uitzondering* op de *wettelijke bevoegdheid* van handelen der *Kerkbesturen en kerkelijke administratien* (wel neen): dan zelfs zou, naar de erkende regelen van *uitlegkunde* die *uitzondering* niet van het eene geval tot het andere mogen worden uitgestrekt.

Seminaria zijn kweekscholen, meer bepaaldelijk ingerigt om Jongelingen, Roomsch Katholijken, Protestanten, Remonstranten, Israëlieten, enz. (want alle deze gezindheden hebben NUNNE *Seminaria*) langs eene Godsdienstige, zedelijke en letterkundige opvoeding, *eigenaardig* tot de hoogere studien en tot den geestelijken staat, indien zij die willen aanvaarden, te bekwamen.

De *Seminaria* ja staan onder het bijzonder opzigt der Hoogere Geestelijkheid, maar staan volkomen gelijk met elke *particuliere* school, die uit *private* fondsen wordt opgerigt.

Maar het is eene inrigting van de zoogenaamde *doode hand*?

Men noemt aldus *Gemeenschappen*, *Corporatien*, *openbare inrigtingen* wier bestaan wordt voortgezet door de *opvolgelijke subrogatie* van personen, die dezelve zaamstellen of beheeren.

In dien zin is zeker elk *kerkgenootschap* eene inrigting van de *doode hand*, even als elke andere gemeenschap, corporatie of societeit.

Wettigt dit de tusschenkomst der Hooge Regering?

Geenszins; zoo lang er geene *wettige* verordeningen in het koningrijk bestaan, waarbij die tusschenkomst is geregeld, is een *kerkbestuur* geheel *vrij*, als elke andere societeit.

Er bestaan geene Wetten, die de inrigtingen der *doode hand* bepaaldelijk aan banden leggen in de beschikking over hunne bezittingen.

Het beroep op de *doode hand* is derhalve eene magtspreuk, die *te veel* en daarom niets ter zake bewijst.

Het ontbreekt in naburige landen niet aan *wettelijke* verordeningen omtrent de inrigtingen van de *doode hand*.

Het valt niet te ontkennen, dat dergelijke verordeningen in eene welgeordende Maatschappij nuttig zijn; mits de vrijheid, zelfstandigheid en onafhankelijkheid der Godsdienst daarbij niet lijden — iets wat moeijelijk in een land van verschillende gezindheden kan worden vermeden.

In Nederland kent men dergelijke bepalingen niet, en het onderhavige onderzoek wordt slechts naar de bestaande Wetgeving gevolgd.

Men oordeele of de *derde considerant* van het besluit gelukkiger is gekozen.

«Het is een vaststaand beginsel (hoe geriefelijk zulk «een voorraad van axiomata (?) bij de hand te hebben) «dat *godsdienstige gestichten* geene bevoegdheid hebben «om te koopen, te verkoopen, erfstellingen, giften of «legaten te aanvaarden, dadingen te treffen, enz. enz., «zonder daartoe eene voorafgaande magtiging van de re- «gering te hebben verkregen.»

Buiten het aanvaarden van *schenkingen* en *legaten*, zal men vruchteloos naar dat *vaststaande beginsel* zoeken.

Ten aanzien van *deze* handelingen staat dat beginsel *vast;* omdat het in het *Burgerlijk Wetboek* staat geschreven.

Maar ten aanzien van alle andere handelingen staat dat *beginsel* minder vast; tenzij men het zou willen afleiden van art. 61 van het decreet van 30 December 1809, houdende: *ne pourront les biens immeubles de l'église être vendus, aliénés, échangés exc. — Sans une délibération du conseil, l'avis de l'évêque diocesain, et notre autorisation.* Zoo beval Napoleon, naar aanleiding van art. 76 der wet van den 18 Germinal X jaar, waarbij de *oprigting der Kerkfabrieken* werd bevolen.

Doch men lette wel, dat de organieke artikelen, welke de Eerste Consul met en als een aanhangsel van het Concordaat van 26 Messidor IX jaar, als wetten der republiek van den 18 Germinal X jaar deed promulgeren en executeeren, slechts kunnen geacht worden *verbindend* te zijn voor die landen, welke destijds tot de Fransche republiek behoorden; daargelaten de vraag inhoeverre de Eerste Consul bevoegd was, om een bilateraal kontrakt tusschen den H. Stoel en de Fransche republiek gesloten, *eigendunkelijk*, bij middel van aanhangsels en reglementen, te organiseren.

Deze vraag is zonder belang voor *Noord Nederland* dat in het concordaat niet was begrepen.

De *organieke artikelen* zijn dan ook nimmer in *Noord-Nederland*, ten uitvoer gelegd; zelfs de *Regterlijke* Collegien hebben, in voorkomende gelegenheden, geweigerd derzelver bepalingen bij de beslissing van zaken, in toepassing te brengen.

Men ziet dus wat er is van dat *vaststaande beginsel* en hoe men zich in een doolhof van onzekerheden verliest, zoodra men den draad der *echte beginselen* verlaat, om uit *erroneuse hypothesen* of *verworpen tradities* verordeningen te smeden. — Uit dwaalbegrippen kunnen niets anders, dan verkeerde gevolgen worden getrokken.

Ziedaar tot welke beschouwingen, onder meer andere, het Besluit van 28 Augustus 1843 aanleiding kan geven.

Regtskundig beoordeeld komt de slotsom hierop neder:

Het besluit van den 16 Augustus 1824 lag buiten de palen der koninklijke magt; het interpretatief besluit van 28 Augustus 1843 zondigt tegen hetzelfde beginsel, en is buitendien in strijd met de eerste regelen eener regtskundige interpretatie; de besturen der Seminarien zijn vrij in hunnen werkkring; hunne wettelijke bevoegdheid van handelen kan bij een eenvoudig besluit nog worden gewijzigd, noch worden beperkt, en de onafhankelijkheid der regterlijke magt waarborgt die besturen tegen de toepassing van een besluit, dat, men wil zulks hoopen, bij verloop van tijd, louter tot de geschiedenis der Ministerieële verantwoordelijkheid in Nederland zal behooren.

(De Noord-Brabander.)

BOEK-AANKONDIGING.

HET JONGSTE GESCHRIFT VAN DEN AARTSBISSCHOP VAN KEULEN.

VREDE TUSSCHEN KERK EN STAAT.

(Vervolg.)

VIII. *Van de regten der Kerk op de scholen, school- en opvoedings-inrigtingen.*

Alvorens wij in ons verslag voortgaan, doen wij hier opmerken, dat het boek van den Hoogw. Aartsbisschop met n°. VIII begint, meer eene toepassing dan blootlegging van beginselen te zijn, en dat in die toepassing niet zelden op de Pruissische toestanden gelet is. Daar die toestanden als bekend verondersteld worden, zouden wij, om ons verslag aan velen onzer lezers verstaanbaar te maken, wijdloopige toelichtingen moeten geven, 't geen minder met ons doel strookt. Wij zullen dus van hier af, in ons verslag, veel korter zijn.

De Hoogw. S. is overtuigd, dat de vraag niet zoo zeer is, welken invloed de Kerk, welken invloed de Staat hebben moet op de gemeenschappelijke schoolinrigtingen; ook niet of de Staat schoolinrigtingen hebben moet; maar dat het op deze vraag aankomt, of ook de Kerk school- en opvoedingsinrigtingen moet hebben? of niet deze inrigtingen, zoo al niet uitsluitend, dan toch bij voorkeur tot de bemoeijingen der Kerk behooren.

Nu wordt de bestemming der Staten nagegaan, en daaruit afgeleid, dat de Staat niet geroepen is, om zich de opvoeding te onderwerpen.

De Kerk is integendeel geroepen, om het menschdom op te voeden, om het tot het eeuwig leven voor te bereiden. Zij is van God bestemd, om de menschen de waarheid te leeren, en hen, door werking op het binnenste, te volmaken; en wel zoo, dat zij niet slechts

de verlorene kinderen moet terug brengen, maar ook het verloren gaan voorkomen. Kan de Kerk aan deze bestemming genoegzaam beantwoorden, als haar de *school*, in de gansche uitgestrektheid des woords, van de universiteit af tot de bewaarschool toe, geheel ontrokken is? Voorzeker, neen. — Nu gaat de Bisschop alle inrigtingen na, en toont bij elker beschouwing, wat der Kerke ontbreekt, als zij van zoodanige inrigting ontbloot is. Eindelijk voegt hij er bij: «Voor de Kerk aanspraak makende op het «regt, dat ook zij voor zich dergelijke inrigtingen hebbe, «wil ik niet zeggen, dat de Staat geen *inzage* mag nemen «van hetgeen de Kerk daar uitvoert, — in dit opzigt «heeft de Kerk geen geheim; — *inzage* mag de Staat «nemen, maar opzigt, voogdij oefenen mag hij daar niet.»

IX. *Van de Seminarien tot vorming der kweekelingen van den geestelijken stand.*

De Bisschop heeft uitsluitend den pligt, en bijgevolg ook het regt, om zijne medehelpers te vormen. De hoofdinrigting daartoe is het Seminarie. Dit staat dus met al zijn aankleve, keuze, aanstelling, verwijdering van het personeel, statuten, bestuur der inkomsten, uitsluitend onder den Bisschop.

Wat de kadetten-scholen voor den Staat moeten zijn, dat nagenoeg moeten de Seminarien voor de Kerk zijn. Wie nu weet, wat de Kerk van hare bedienaren vordert en vorderen moet; wie weet, dat de geestelijke in waarheid met den Apostel moet kunnen zeggen: *weest mijne navolgers, gelijk ik een navolger van Christus ben;* die kan begrijpen, dat een twee- of driejarig verblijf in een Seminarie tot de noodzakelijke vorming van de kweekelingen des geestelijken stands niet genoeg is. Vroeg, omtrent het twaalfde levensjaar, behoort die vorming aan te vangen. — De Bisschop antwoordt nu op de zwarigheden, die daartegen ingebragt kunnen worden, en geeft

vervolgens onderscheidene voordeelen aan, die uit goed ingerigte Seminarien voortspruiten.

X. *Regten der Kerk met de betrekking tot de haar noodige personen en zaken.*

God wil dat er Staten zijn. Dus heeft de Staatsmagt regt op personen en zaken, die de Staat behoeft, en, dewijl de Staat zelfstandig is, het regt om zich die, met uitsluiting van vreemde bemoeijing, te verschaffen.

De Kerk is van God gesticht, en wel als eene zelfstandige maatschappij. Men kan dus der Kerk het regt niet betwisten, om, met uitsluiting van vreemde bemoeijing, op zoodanige personen en zaken aanspraak te maken, als zij tot haar bestaan, tot bereiking van haar doeleinde, noodig heeft.

Met betrekking tot de *personen*, wordt nu inzonderheid gesproken over de geestelijken, en wel over derzelver *getal*, *keuze* tot den geestelijken stand, tot deze of gene bediening, *onderhouding en voeding van den regten geest* in de geestelijken. In dit alles moet de Bisschop vrij zijn. Uit de beschouwing daarover, stippen wij een en ander aan.

De Staat verschaft zich soldaten, en zelfs door dwang; waarom mag de Kerk uit de personen, die zich aanbieden, geene keuze doen?

Tot de *bedieningen* kozen de Apostelen, zonder zich in hunne keuzen tot bepaalde personen te laten binden (Tit. 1. 5 — 7). In de bloeijendste tijden der Kerk waren de geestelijken *ad nutum amovibiles*, en, waar dit nog zoo is, komt niemand tot den geestelijken stand zonder zich, in vertrouwen op zijne Overheid, daaraan vooraf te onderwerpen, en dat wel met vrijen wil.

Onder de middelen om den regten geest onder de geestelijken te onderhouden en aan te kweeken, behoort vooral geteld te worden eene jaarlijksche afzondering van 8 tot

10 dagen. Tot geschikte aanwending van dit middel zijn geestelijke Congregaties noodig, zooals van den *H. Vincentius a Paula*. En wat heeft men toch tegen zulke Congregaties? Wat schade kan het den Staat doen, dat 10, 20, 30 personen in één huis leven, eene bepaalde dagorde volgen, een bepaalden regel onderhouden, onder de leiding van een hunner God dienen, aan eigene volmaking arbeiden, of tijd en krachten aan het welzijn van anderen wijden? Men zou meenen, dat, gelijk de Staat *wereldlijke* gezelschappen in den Staat kan toelaten, zoo ook de Kerk *geestelijke* gezelschappen in de Kerk kan veroorloven.

Ten aanzien der *zaken*, die de Kerk behoeft, zegt de Hoogw. Schrijver veel belangrijks. Wij kunnen slechts het volgende aanstippen. De Staat vordert de zaken, die hij noodig heeft, en dwingt de onderdanen die te verschaffen. Ook de Kerk heeft regt de zaken, die zij noodig heeft, te vragen, maar zij gebruikt geen dwang, om ze te bekomen; waar het geloof is, daar zal de liefde niet ontbreken. — Hetgeen der Kerk, het zij uit schenkingen, het zij uit andere regtmatige titels aankomt, dat is het hare. Wat het hare is, dat kan en moet zij zelve besturen. Een opzigt van den Staat over dit bestuur was voor de Reformatie onbekend, en spruit voort uit de nieuwe leer van de ondergeschiktheid der Kerk aan den Staat. Men geeft voor reden van dat opzigt, dat de Kerk, door nalatigheid enz. schade zou lijden. Doch de Heeren Geleerden, die zoo spreken, mogen bedenken, dat de Staat eerst dan in het beheer der goederen van bijzondere personen tusschen beiden komt, als zij kennelijk verkwisters zijn, en dat de Apostelen, zonder tusschenkomst van den Staat, Diakens aanstelden om hetgeen door de geloovigen geschonken was, te administreren.

XI. *Is rijkdom der Kerk heilzaam of niet.*

De Kerk is arm. — Zij, die tegen den rijkdom der

Kerk uivaren, doen dit natuurlijk uit loutere liefde jegens de Kerk! — Het schijnt, dat men de Kerk niet van gierigheid beschuldigd, alsof zij namelijk schatten zamelde, om ze te bewaren: veeleer beschuldigt men haar van weelde, van overmatige uitgaven. Doch men moet de Kerk niet verwarren met dezen en genen van hare bedienaren. — Waartoe gebruikt de Kerk hare inkomsten? Tot het bouwen en onderhouden van kerken, gasthuizen, armenhuizen, scholen, seminariën, woningen voor geestelijken, kloosters; tot het onderhoud van onderwijzers, van vreemde Missiën, van de Geestelijkheid. Op dat alles zal wel niet veel af te dingen zijn. In betrekking tot het onderhoud der geestelijken moet nogtans maat gehouden worden; doch sedert de *beneficien*, en voornamelijk de rijke beneficiën, der Kerke ontroofd zijn, is ook hier de vrees voor weelde veelal zonder grond. En zelfs waar sommige geestelijken door rijke inkomsten mogten vervoerd worden, daar kan de Kerk zulker gierigheid of weelde verbeteren, mits men haar de handen vrijlate. Doch juist daar wil men de *appellatio ab abusu*, het gewone hulpmiddel van verkeerde geestelijken, doen gelden. Het zekerste middel echter, om het misbruik ten aanzien van het tijdelijke onder de Geestelijken voor te komen, is hunne opvoeding en opleiding in den geest der Kerk. Waarom haar dan in dit opzigt niet vrij gelaten? De Kerk beschouwt hare bezittingen als uit aalmoesen ontsproten, en wil er overeenkomstig dien oorsprong mede handelen: Zij zal dan ook weten te zorgen, dat hare dienaren er geen misbruik van maken. Heeft men na dit alles nog vrees, dat de Kerk ligt te rijk kan zijn? — Nu volgt iets over het doteren der Bisdommen in West-Pruissen.

XII. *Zijn de Katholieke geestelijken, als zulke, Staatsbeambten?*

Zij worden, als zoodanig, door den Staat niet aange-

steld ; bekleeden geen wereldlijk ambt ; zijn van hunne bediening slechts aan de Kerkelijke Overheid verantwoording schuldig ; worden niet door den Staat bezoldigd (1); er is dus niets, wat den Katholieken Geestelijke tot Staatsbeambte maken zou.

En waar, bij de keuze van Bisschoppen, geene *persona ingrata* mag gekozen worden ?... Daar wordt voorwaar de *persona grata* niet door de Staatsmagt aangesteld.

XIII. *Over de patronaat-regten.*

Hetgeen hierover gezegd wordt, heeft eigenlijk op den bijzonderen toestand van Duitschland betrekking, schoon ook het algemeen beginsel, dat de vermenigvuldiging van *patronaten* niet wenschelijk is, op goede gronden vastgesteld wordt.

XIV. *Over de appellatio ab abusu.*

De Hoogw. S. spreekt hierover, omdat de minister *von Altenstein* in zijn *Publicandum* goedgevonden had, te verklaren, dat de Aartsbisschop in de 18de der bekende *Theses* het regt der *appellatio ab abusu* bestreden had. De Aartsbisschop toont nu uit de tekst der *Thesis* zelve, dat dit niet zoo is. Maar vervolgens verklaart hij zich omtrent die *appellatio* zelve, en men begrijpt ligtelijk, dat hij haar niet genegen is. Hoe kan ook een Katholiek,

(1) «Hetgeen de Staatskas tot onderhoud der geestelijken betaalt, kan niet als *bezoldiging* aangezien worden, eensdeels omdat men anders ook zou moeten zeggen, dat de Apostelen bezoldigd werden door de Christenen, die het hunne aan de voeten der Apostelen nederlegden, anderdeels omdat hetgeen de Staatskas tot genoemd einde betaalt, slechts eene geringe vergoeding is van het vele, dat die kas van de kerkegoederen getrokken heeft.» Aldus onder nº. XI. — Opmerkelijk is het, dat de Grondwet voor het koningrijk der Nederlanden niet spreekt van *bezoldiging* der Leeraars, maar van *traktementen*. Waarom spreekt men dan thans van *landelijke bezoldiging* ? Dit woord is van eene gevaarlijke beteekenis.

Red. v. d. Kath.

die den aard, de strekking, den oorsprong, de geschiedenis dier *appellatio abusiva* kent, haar genegen zijn?

XV. *Over het regtstreeks verkeer in kerkelijke aangelegenheden met het Opperhoofd der Kerk.*

Veel van hetgeen hierover gezegd wordt, heeft alleen betrekking op sommige oorden van Duitschland, waar tusschen de Bisschoppen en den Paus geene correspondentie toegelaten wordt dan door tusschenkomst van den Staat. Wij merken echter aan, dat de toestand der Kerk weinig beter is, als men het heen en weer schrijven vrij laat, maar verbiedt, de antwoorden bekend te maken zonder voorafgaande toestemming der Regering; *vooral* wanneer geene wetten aan de mogelijke willekeur van een Minister perk stellen; wanneer er geene wetten bestaan, volgens welke men den Minister, op het kerkelijk gebied overgrijpende, ter verantwoording kan roepen. — Wij roepen de aandacht onzer lezers op het volgende, als van meer algemeen belang.

Wat kan het doel van bovenvermelden maatregel zijn? Dit misschien, dat de Paus eene *buitenlandsche* Overheid is?

De Souverein van Rome is, als zoodanig, voor Pruissische, Wurtembergsche, enz. onderdanen, als zoodanige, d. i. in burgerlijke, wereldlijke aangelegenheden, eene buitenlandsche, geheel vreemde Overheid; even gelijk de koning van Pruissen, de koning van Wurtemberg, enz. voor hunne Katholieke onderdanen, als *Katholieken*, in alle *kerkelijke* aangelegenheden, vreemde Overheden zijn. Doch de Paus is het zigtbare Opperhoofd der Kerk van *Jesus*, welker ledematen *alle* door de gansche wereld verspreide Katholieken zijn, van welken Staat zij ook burgers zijn mogen. Als Opperhoofd der Kerk is dus de Paus in betrekking tot de Katholieken geene buitenlandsche Overheid; of kan het hoofd vreemd zijn aan de ledematen, waarvan het het hoofd is?

Wat ligt dan tot grond aan bovenvermelden maatregel? De leer, dat er slechts ééne onafhankelijke, zelfstandige magt in de wereld is, namelijk de Staatsmagt.

Intusschen is genoemde maatregel doodelijk voor de Kerk. Veronderstellen wij eenen Minister, die eene opkomende dwaling onder bescherming neemt. Dit kan gebeuren, want het is gebeurd, b. v. tijdens het Arianisme. De Paus krijgt berigt der nieuwigheid, veroordeelt ze, en zendt de veroordeeling over. Wat nu? De Minister is der nieuwigheid toegedaan; zal hij... — Maar, zegt men, dat zou misbruik van een regt zijn. — Laat dat zoo eens zijn; maar welk middel heeft de Kerk tegen dat misbruik? Indien de goddelijke Stichter der Kerk haar inderdaad aan zulk oppertoezigt van de zijde der Staatsmagt onderworpen heeft, wat middel heeft Hij dan zijner Bruid gegeven, om in geval van misbruik aan haren last, de waarheid te prediken, te voldoen? Zijn de brieven der Apostelen, de bevelen hunner Vergadering te Jerusalem, aan de wereldlijke Overheden vertoond, en slechts met dezer toestemming bekend gemaakt? En waarom zouden de Staten van *thans* uitgebreider magt hebben dan de Staten van *toen?*

XVI. *Over het regt der openbaarheid.*

De Kerk heeft met het regt van het aanwezen, ook het regt van haar aanwezen te doen blijken.

Hieruit nu worden eenige gevolgen afgeleid, waarover de Aartsbisschop met den Minister *von Altenstein* moeijelijkheden schijnt gehad te hebben.

XVII. *Over het geschrift, zonder naam van Schrijver, gedrukt te Bertijn, bij* A. W. Hayn, 1838, *onder den titel:* Darlegung des Verfahrens der preussischen Regierung gegen den Erzbischof von Cöln vom 25 November 1837.

Onder dit nommer wordt de voorrede van dit boek besproken, onder n°.

XVIII. *Het boek zelf.*

Uit hetgene in deze twee nommers gezegd wordt, teekenen wij het volgende aan.

De vorige Koning van Pruissen heeft de kabinets-order van *Frederik II*, wegens de Univeriteit van Breslau, geldig verklaard voor de Universiteit van Bonn. In genoemde kabinets-order is bepaald, dat de *Series Praelectionum* jaarlijks aan de geestelijke Overheid voorgelegd, en op hare aanmerkingen behoorlijk acht geslagen zal worden. Doch de Minister *von Altenstein* schreef aan den Aartsbisschop van Keulen, dat genoemde *Series* hem slechts voorgelegd werd, om van Z. Hoogw. te vernemen, of er ook eenig vak van onderwijs in achtergelaten was. — Zoo stond dan het onderwijs in de Godgeleerdheid slechts onder opzigt der Staatsmagt en ging van deze uit.

De Bisschop geeft, zonder zich nogtans voor de juistheid der opvatting verantwoordelijk te stellen, de volgende aanhaling uit een opstel, dat, onder den titel *Ueber den Hegelianismus und das Christenthum in Preussen*, in een Tijdschrift voorkomt, en dat wij gedeeltelijk overnemen, omdat er ook voor onzen toestand iets passends in voortkomt.

«Op het veld der school was het, waar hij *(v. Altenstein)* het Katholicisme in 't bijzonder, doch inderdaad ook het gansche Christendom in zijn innigste en diepste leven trachtte te verwrikken en te vernietigen. — Hij had zich langzamerhand, niet slechts van de Universiteiten, want daar duldde hij alle soort van leer, zelfs de Katholieke, maar van alle Gymnasien, scholen van hooger onderwijs, eindelijk ook van alle lagere scholen, in de stad en op het land volkomen meester gemaakt. Voor de geringste dorpsschool zoowel als voor het Gymnasium werd het leerplan naauwkeurig voorgeschreven, werden de leer- en leesboeken opgegeven. Daar voor was gezorgd, dat, in alle, de anti-Katholieke leeringen en strekkingen, schoon dikwijls zeer fijn verborgen,

opgenomen en verspreid waren; doch nergens mogt een *openbare* aanval tegen de K. Kerk of het Christendom gevonden worden. Daarenboven was hij zeer voorzigtig; geen algemeen leerplan voor de gansche Monarchie; geen voorschrift van leerboeken overal verpligtend, maar verschillend in verschillende districten (*Regierungs-Bezirke*); overal was de keus onder meer boeken overgelaten; ook waren wijzigingen naar gelang der gezindten in 't oog gehouden. Met de Katholieke handelde men ongemeen voorzigtig; een ieder werd die spijze gegeven, die hij, (*in 't oog der adepten*) zoo even verdragen kon.

. . . . . .

«Gewigtiger nog was het, dat men de schoolonderwijzers-seminarien (*normaalscholen*) geheel aan den invloed der Kerk onttrok; hier werden de anti-Katholieke strekkingen ten volle gegrondvest; van daar verbreidden zij zich als mondelinge leer, als mondelinge verklaringen van anderzins misschien onschuldige schoolboeken, door alle aderen des volks . . . . . In Oost-Pruissen staan Schoolonderwijzers en Geestelijken (*Pfarrer*), wanneer beide niet soms rationalistische sympathien hebben, in alle wijzen van invloeds-oefening, regt tegen over elkander. Den Lutherschen en Gereformeerden gaat het nergens beter, ja bij hen is de zaak al veel verder gevorderd, daar een groot deel hunner Geestelijkheid de genoemde (*anti-christelijke*) rigting sedert lang gevolgd heeft. — Laat ons slechts de school, zegt het Ministerie *Altenstein*, de pracht uwer eerdienst, uwe *uiterlijke* hierarchische inrigting, uwe Bisschoppen en Capittels laten wij u gaarne over, deze dienen ons op den huidigen stond nog zeer goed als dekmantels tot bevordering onzer plannen, wij houden er de Katholieken mede in rust. Maar is eenmaal het wezenlijk Katholieke in de harten des volks uitgedoofd, is de draad der oude overleveringen doorgesneden, dan valt de hierarchie van zelve en wordt als vodderij in de aschkar geworpen, of, op

zijn hoogst, een plaatsje in het ambtenwezen gegund.»

Het overige onder deze nummers bevat toelichtingen, die niet zonder belang zijn, doch zonder nieuwe toelichtingen voor velen onzer lezers onverstaanbaar zoude wezen, waarom wij overgaan tot

XIX. Slot. *Vervoering van Keulen naar Minden; schrijven uit Minden aan den Koning.*

«Den 20 November 1837 kwam de Opperpresident der Rhijn-Provincie, de heer *von Bodelschwing*, tegen 6 uren des avonds, onaangemeld, met den Regerings-President, den heer *von Ruppenthal*, en den heer Opper-Burgemeester van Keulen, bij mij in mijn studeervertrek; later kwam nog de Overste der gens d'ames van Coblents, die mij naar Minden getransporteerd heeft. Ik was in mijn huisjapon; Mijn kapellaan *Michelis* was bij mij, doch dezen had ik, nog vóór al die heeren binnen waren, verzocht naar zijne kamer te gaan; ik heb hem te Keulen, noch op de reis naar Minden, noch te Minden zelf, wedergezien. Gens d'armes en politie-agenten hielden in huis de wacht; de Gereonsplaats waar mijne woning staat, was van volk ontledigd en door de militaire magt ingesloten. De Opperpresident las mij de kabinetsorder des Konings voor, volgens welke ik mij vrijwillig naar Munster terug begeven, (1) of gewongen naar Minden getransporteerd worden zou.»

«De Opperpresident legde mijne Verklaring aan den Minister voor, (2) met de vraag: of ik daarbij volhardde? Mijn antwoord was bevestigend. Toen vroeg hij mij: of ik mij vrijwillig naar Munster terug wilde begeven? waarop ik antwoordde: een herder verlaat zijne kudde niet vrijwillig.»

(1) Van Munster was *Clemens August, tot Bisschop benoemd zijnde*, naar Keulen gekomen; nu kreeg hij verlof om, het Bisschoppelijke ambt neergelegd hebbende, naar Munster terug te keeren.

(2) Antwoord van Mgr. *Droste zu Vischering*, op een dreigend schrijven van den Minister.

«De Opperpresident. Dan moet ik u naar Minden transporteeren. —

«Ik. Dat moet ik mij laten welgevallen.

«De Opperpresident: of ik dan voor het geweld week?

«Ik. Ik wijk voor het geweld.

«De Opperpresident haalde uit zijnen rokzak mijne Verklaring aan den Minister, (1) en vroeg of ik dat stuk ook kende? Mijn antwoord was, dat ik het zeer goed kende, en mij natuurlijk verheugd had, daar ik toch had moeten meenen, dat de zaak afgedaan was; daarop stak hij het actenstuk weder in den zak. Hij vraagde mij, of ik iemand mede wilde nemen, en toen ik antwoordde: natuurlijk mijn kapellaan *Michelis*, stond hij dit toe, doch niet dat hij met mij in hetzelfde rijtuig zou vervoerd worden, het geen ook, wijl de gemelde overste bij mij in het rijtuig, en op den bok naast mijnen knecht een gensd'arm plaats nam, onmogelijk geweest zou zijn. En toen ik, in 't rijtuig gaande, den Opperpresident verzocht, mij den heer *Michelis* spoedig na te zenden, zeide hij, dat dit geschieden zou, zonder mij zoo min als vroeger te zeggen, dat de heer *Michelis* gansch elijk van mij gescheiden zou zijn.»

«Dat ik mijn kapellaan mede nam, was natuurlijk, te meer, daar hij mij vroeger verzocht had, om mijne gevangenschap te mogen deelen, indien ik, wat buiten mij naauwelijks iemand voor mogelijk hield, mogte gevangen genomen worden; ik hield het niet voor waarschijnlijk, maar voor mogelijk. Doch een kapellaan, van welken ik volkomen gescheiden moest zijn, was mij, zoo als van zelf spreekt, geheel nutteloos.»

De heer Opperpresident verklaarde op het laatste oogenblik ook; ik kon naar Rome schrijven langs den gewonen of buitengewonen weg. Hoe ik dat zou gedaan hebben, weet ik waarlijk niet; op dien avond, en later uit Minden kon ik niet. Het rijtuig, om mij naar Munster of Minden te brengen, stond met aangespannen paarden voor de deur van mijn

(1) Eene verklaring betrekkelijk de gemengde huwelijken.

huis. De heer Opperpresident wilde, dat ik inpakken zou; doch daar ik, als ik op reis ga, gewoon ben het meeste zelfs in te pakken, en niet gewoon ben mijne kleedingstukken en reiskoffers in mijn studeervertrek te hebben, mijn studeervertrek ook niet verlaten kon, zonder dat een der heeren medeging, (gelijk bleek, toen ik in mijne aangrenzende slaapkamer eene behoefte ging voldoen), zoo kon er van inpakken geene sprake zijn.»

Bij het afscheid van een der tegenwoordige heeren, zeide ik onder anderen: Ik wijk geen haarbreed af van hetgeen ik verklaard heb. — Bij het uitgaan der huisdeur, zeide ik aan den Opperpresident: alle haren van ons hoofd zijn geteld. Hij antwoordde: dat geldt voor ons allen. Toen de heer Opperpresident, op het oogenblik, dat ik in het rijtuig zou gaan, wegging, zeide hij met zeer luide stem: de portels van uw rijtuig worden van buiten gesloten. Dat zou voorwaar bezwaarlijk gegaan zijn, is ook niet gebeurd.»

«Na mijne wegvoering heeft men een paar mijner kasten opgebroken, ook heeft men van mijne papieren weggenomen; of men alleen papieren, die mijn bestuur betroffen, of ook andere genomen heeft, weet ik niet.

«Toen ik digt bij Minden kwam, vroeg ik den mij begeleidenden overste, of ik te Minden op de vesting gezet zou worden. Hij antwoorde mij van neen, maar dat ik een verblijf zou kunnen huren. Te Minden aangekomen, werd ik in de Commendatuur afgezet, en bemerkte aanstonds, dat ik een gevangene was, schoon de Regerings-President dat niet erkennen wilde, wijl het gouvernemen het niet wilde. Ik zag wel, dat ik mijne kamer niet verlaten mogt. De Regerings-President huurde mij kamers en zeide mij, daarna, dat de huur betrekkelijk te hoog was, zonder mij echter te zeggen, hoe hoog. Tegen den avond werd ik in een rijtuig naar mijn verblijf gebragt, bij den heer *Vögeler*, een koopman. De bewoners van het huis waren zeer vriendelijke, beleefde lieden. In het huis was dag en nacht, om mij te bewaken, bij afwisse-

ling een gensd'arm of onder-officier, aan wie ook de huissleutels moesten overgegeven worden, en die mij, zoo dikwijls ik uitging, naar de kerk of om te wandelen, volgden. Ik heb niemand bezocht. Niemand mogt, zonder bewijs van toelating, door den Regerings-President afgegeven en bevattende het getal dagen, somtijds uren, voor het bezoek toegestaan, mij bezoeken. Eene uitneming was gemaakt voor mijnen vriend, den Domheer *von Korft*, die mij tot het laatste trouw gezelschap heeft gehouden, den opper-Pfarrer (Pastoor), zijnde de Consistoriaal-Raad *Zieren*, en den arts. Geenen brief kon ik met de post verzenden, ten zij de Regerings-President hem eerst gelezen had; daar ik echter tot zulk eene handelwijze de hand niet leenen wilde, heb ik mij van briefschrijven geheel onthouden. Ook vermogt ik geenen brief openen en lezen (alle gingen door handen van den Regerings-President), of de Regerings-President moest hem ook lezen; daarom opende ik de brieven niet, maar schreef er op: als onbestelbaar, ongeopend terug. Dat mishaagde te Berlijn, en verbood de post zulke brieven (terug) te nemen; doch ik heb mij daar niet aan gestoord. Eens bragt de plaatsvervanger van den heer Regerings-President, wijl deze zelf afwezig was, een brief, die, volgens het opschrift, van den Kardinaal Secretaris van Staat, *Lambruschini*, kwam; doch daar de brief geopend was, gaf ik hem ongelezen terug.»

«Uit Minden heb ik, gelijk bekend is, een brief in handen des Konings doen komen, en denzelven *par estaffette*, naar Berlijn gezonden. Ik meen daaromtrent iets te moeten zeggen.»

«Ik heb den brief *par estaffette* gezonden, om zoo veel mogelijk zeker te zijn, dat hij inderdaad den Koning ter hand zou komen. Ik schreef den brief, omdat ik twijfelde of den Koning, alles wat plaats had gehad, wel behoorlijk bekend was. Daarom legde ik den Koning de handelwijze, met mij gehouden, bloot, en gaf er de naaste schadelijke werking van aan. Vervolgens: wat de mededeeling der

twee acten-stukken aan eenigen betrof (1), daardoor had ik niets gedaan, dan wat ik aan de Kerk, haar episcopaat, mijne kudde en mij-zelven verschuldigd was, namelijk te zorgen, dat de toestand der dingen naar behooren bekend zou worden; overigens was, *naar de officiele stukken*, alleen de zaak der gemengde huwelijken, de grond mijner wegvoering. — Ik verzocht: de Koning mogte onder Gods bijstand overwegen, of het, in dien toestand der zaak, voor God regtvaardig zijn en tot goed gedijen kunne, indien ik verder verhinderd wierd, naar Keulen terug te keeren, en indien de van God gemaakte betrekking, aan de echtelijke betrekking gelijk, tusschen herder en kudde, tusschen vader en kinderen, verder wierd bemoeijelijkt.»

«Op dezen brief heeft de Koning mij niet geantwoord, doch door de heeren Ministers *Rochow*, *von Altenstein* en *Werther*, laten antwoorden. Dit antwoord was vervat in den vorm eens protocols, gerigt aan den Regerings-President te Minden; van het protocol mogt mij geen afschrift gegeven worden; maar den inhoud heb ik zeer goed onthouden.»

«Het heet daar ten 1n.: *Ik beklaag mij ten onregte, dat er geen onderzoek tegen mij heeft plaats gehad; want ik heb vooruit geweten wat ik te wachten had.* — Daargelaten of en in hoeverre mijn brief aan den Koning eene zoodanige klagt inhield, onthoude ik mij van alle verdere bemerking.»

«Ten 2e.: Het werd mij zeer euvel genomen, dat ik den Koning geschreven heb: *door de mededeeling der beide gemelde acten-stukken, heb ik niets gedaan, dan wat ik der Kerk, haar episcopaat, mijne kudde en mij-zelven verschuldigd was.* — De heeren Ministers voeren hier mijne woorden aan, doch laten de uitdrukking *mijne kudde* weg.»

(1) Een dreigende brief van *v. Altenstein*, en des Bisschops antwoord er op. Deze had Z. Hoogw., toen hij alle hoop op bezinning van den kant des Gouvernements verloren had, medegedeeld aan zijn Capittel, aan de drie Suffragaan-Bisschoppen, aan de Pastoors te Keulen, Bonn en Aken en aan twee andere Pastoors.

«Ten 3ⁿ zeggen de heeren Ministers, *dat ik den Koning geschreven heb, dat de aangelegenheid der gemengde huwelijken de eenige grond mijner wegvoering is.* — Dat heb ik niet geschreven; doch ik heb geschreven, *dat in de officiele stukken slechts deze grond aangegeven wordt* — en dat is waar; — dat *inderdaad* deze de eenige grond mijner wegvoering geweest is, kon ik niet schrijven, dewijl ik eene gansch andere overtuiging had en nog heb.» (1)

«Op dit protocol heb ik niets geantwoord, dan dat ik er een afschrift van vroeg, en heb er mij alzoo het antwoord op voorbehouden.»

«Weldra zullen nu drie en een half jaar sedert mijne gewelddadige wegvoering uit Keulen verloopen zijn, en nog immer wordt ik door geweld van Staatswege verhinderd tot mijne kudde terug te keeren.»

Nu verhaalt de Hw. Schrijver, wat met zijnen Kapellaan, den Eerw. *Michelis*, zoo wederregtelijk gebeurd is, en dat wij bij onze lezers als bekend veronderstellen; daarop spreekt hij van zijne reizen, eerst naar Darfeld, en vervolgens naar Munster; beide door de openbare bladen in der tijd vermeld.

De Aartsbisschop eindigt zijn geschrift met twee bemerkingen, waarvan de eerste alleen voor Duitschland belang heeft, de tweede over het onderscheid handelt, dat er is tusschen *verkregene* en *natuurlijke* regten der

(1) Die overtuiging blijkt niet zonder grond te zijn; want de brief van den Minister aan den Aartsbisschop, waarin de Katholieke Kerk met bestrijding van Staatswege bedreigd wordt, was een antwoord op des Aartsbisschops klagt over de School- en Universiteitsinrigtingen, bijzonder over het Theologisch onderwijs te Bonn. De uitvoering der bedreiging is dus veeleer aan de zaak van het onderwijs dan aan die der gemengde huwelijken toe te schrijven. Dat men de laatste in de officiele stukken als voorwendsel bezigde, bewijst, hoe men voor het inzigt — het Katholicisme door het onderwijs te bederven — niet wilde uitkomen.

Red. v. d. K.

Kerk. Slechts van deze laatste heeft de Hw. Schrijver in zijn boek gehandeld. Hij houdt het er voor, dat de ware betrekking tusschen K. en S. slechts aldus naar behoren voorgesteld wordt:

BEIDERZIJDSCHE ZELFSTANDIGHEID
EN
WEDERZIJDSCHE VRIENDSCHAP.

Wij behoeven niet te zeggen, dat het Geschrift van den Hoogw. Belijder *Clemens August* eene merkwaardige verschijning is, evenmin als dat ook wij de betrekkingen tusschen K. en S. goed uitgedrukt achten door *beiderzijdsche zelfstandigheid* en *wederzijdsche vriendschap*. Wij zullen er bijvoegen, dat dit geheel overeenstemmend is met onze grondwet, maar helaas niet met de voordragt van den X^n^ Titel van het 2de boek van het Wetboek van Strafregt; ook niet met sommige besluiten; niet met sommige aanschrijvingen, dispositien enz. van Ministers of Directeurs-Generaal. Indien deze het met de Kerk opregt meenen, indien zij op het terrein der Kerk niet regeren willen, maar van den anderen kant vroegere Koninklijke besluiten hunner goede meening in den weg staan, waarom doen zij dan aan Zijne Majesteit geene voorstellen, ten einde die hinderpalen weg te ruimen? Te meer daar die hinderpalen ongrondwettig zijn. Bij die grondwettige gezindheid van den Koning, kunnen wij aan niemand anders dan aan raadslieden der kroon het instandhouden der ongrondwettige besluiten wijten; niemand anders dan zij kan er de schuld van dragen. Mogen die mannen ten welzijn van Kerk en Staat, hunnen pligt getrouw en ijverig betrachten!

Herinneringen uit Italië door den Markies de Beauffort. Naar de tweede uitgave, uit het Fransch vertaald door Mr. G. J. F. Ter Horst. *Te's Bosch* bij J. J. Arkesteyn en zoon. 1842.

Zijn deze herinneringen van den braven Markies de Beauffort belangrijk voor den Nederlander? — Wij gelooven van ja. Zij kunnen dienen als eene bijdrage tot eene onbekrompene beoordeeling van Italië en de Italianen: en dat is belangrijk voor ons land, waar men kwaad spreekt van de Italianen omdat zij geen Hollanders zijn, omdat zij geen Protestanten zijn, omdat de Paus onder hen woont. De godsdienstige Schrijver heeft zelf gedaan, wat hij in zijnen vijf en dertigsten brief van den reiziger in Italië vordert. «Als men wezenlijk genot wil hebben «van hetgeen Italië belangrijks aanbiedt, moet men den «*ouden mensch afleggen*, dat wil zeggen, zijne herinne«ringen, zijne gewone gewaarwordingen vaarwel zeggen «en zich vrij uit aan den indruk overgeven, van al het «bezienswaardige en belangrijke, dat er zich aanbiedt.»

Al te vaak wordt dit door de reizigers uit het oog verloren. Wij hebben in Italië zeer dikwijls Hollanders ontmoet en bijna even zoo dikwijls moesten wij bloozen over de ellendige bekrompen- en kleingeestigheid dezer landgenooten. Hoe menigeen kenden wij er, die in den opgeruimden, vurigen, geestigen Italiaan, den zwaardenkenden, phlegmatischen, stroeven Hollander, den in geld en handel verzonken koopman zocht en wilde! Hoe menigeen kenden wij er, wien de luidruchtige vrolijkheid van den Romein bij de carnavalsfeesten buitensporige razernij toescheen! — En wat bedilt men al niet? De ongekunstelde gemakkelijkheid, de bemoedigende vertrouwelijkheid van de grooten in den omgang met den mindere, houdt men voor afwezigheid van edele inborst, en zoo de wederkeerige vrijmoedigheid van de minderen in den omgang met den groote voor gebrek aan opvoeding

en beschaving. Die bekrompene geesten kunnen nooit vooruit, zij zijn niet staat, om iets hooger op te vatten, zij blijven aan kleinigheden hangen en veroordeelen dan meêdoogenloos. Waren zij ten minsten in staat, om eenig rapprochement te maken en zoo de oorzaken van gebruiken en zeden te leeren kennen! Maar neen! het is niet geknipt naar den vorm van hetgeen zij altoos zagen en hoorden prijzen, en dat is genoeg, om het af te keuren.

En hebben wij hiermede nu alles gezegd; Neen! moeten wij antwoorden tot onze smarte, want het is tot onze schande. Dat kleingeestige, dat bekrompene van die eeuwige hunkers om eigen haard, met het ligchaam als zij in Holland, met den geest als zij er buiten zijn, komt in alles aan den dag. Niets, niets is goed en schoon in Italië zoo het in Holland ook niet is, en is het er, dan is het daar beter en schooner. Wij mogen hier in geene bijzonderheden treden, om de kieschheid onzer lezers niet te kwetsen. Wij willen ook geene personen noemen. Maar het verregaande, in deze zaak, van eenen man, die genoegzaam onder ons bekend is en die zich op zijne reizen voor een groot en belangrijk personaadje uitgaf, mogen wij met geen stilzwijgen voorbijgaan. Hij kon maar volstrekt geen goed in Rome vinden. Noch het volk, noch de gebouwen, noch de gebruiken mogten zijne goedkeuring wegdragen. Raad eens, lezer, wat hij van de Pieters-kerk, dat wonder, die wezenlijke uitdrukking van al de schoone kunsten te zamen, dacht? Zij scheen hem een danszaal te zijn! — Zulke beleedigers van de talenten van *Michel-Angelo*, *Rafaele*, *Dominichino* enz. moest men voor altoos blinddoeken, als zij in de nabijheid van een meesterstuk der kunst komen.

Maar gelukkig dat niet *al* onze landgenooten van dien stempel zijn! Wij hadden het geluk en het genoegen, onder anderen eenen Protestant in Italië te leeren kennen, die redelijk over de Italianen dacht en ze hoogschatte. Hij was billijk in zijne oordeelvelling, omdat hij

meer universeel was; zijne edele ziel was voor de harmonie gestemd, hij gevoelde.

En dat zij genoeg over de onzen in het bijzonder, nu nog iets over de grootere menigte van Protestanten in het algemeen.

Godsdienshaat, en vooroordeelen tegen het Katholicisme kunnen in Italië, ja zelfs in Rome door die grootere menigte niet onderdrukt worden. Menige bijzonderheid ten dezen aanzien kan ieder mededeelen, die een eenigzins geruimen tijd te Rome heeft doorgebragt: eene enkele daarvan moge hier eene plaats vinden.

Het is in de goede week van 1841. De Pieters-kerk is opgevuld van vreemdelingen. Het dertien-tal arme priesters verbeidt den Paus. Daar nadert in edele houding de eerbiedwaardige grijsaard, zijn gelaat teekent iemand, die diep doordrongen is van het verhevene en heilige tevens, dat hij gaat verrigten. Een zijner kamerheeren overhandigt hem het bekken met water, hij omgordt zich en het bijna tachtigjarige Opperhoofd der Kerk valt bevende op zijne knieën voor die priesters neder, wascht hun de voeten, en kust die. — In wien kan bij zulk eene aandoenlijke plegtigheid eene onedele gedachte opkomen? In den Protestant, lezers, die tot de kring, welke hem omgeeft, zegt: het is maar om het volk te misleiden!!

Maar ook hier kunnen wij tot ons genoegen eene stichtender anecdote van beter gezinde Protestanten daartegen over stellen. — Die Protestanten leert men kennen, wanneer b. v. de Paus den zegen geeft. Wij woonden dat meer dan eens bij.

Op het groote plein voor de Pieters-kerk verdringt zich de toegevloeide menigte: vijftig à zestigduizend menschen, men kan zeggen van elk werelddeel, wachten daar in de grootste spanning het oogenblik af, op hetwelk de Paus den zegen geven zal. Nog duurt het zware klokkengelui voort, nog buldert het kanon, nog is er een onzeker en verward gewoel onder die menigte van menschen. —

Maar daar verschijnt de Paus op de hooge balkon boven het portaal der kerk. Eene stilte, gelijk aan die van het rijk der dooden, heerscht. Hoe stemt die stilte het gemoed tot hooger gewaarwording? — De Paus staat van zijnen draagstoel op en heft zijne bevende handen hemelwaarts: dat treft u tot in het diepste der ziel; alles wat Katholiek is en menig Protestant buigt zich, knielt neder,.. en de nog zoo mannelijke stem van den ouden *Gregorius* rolt over die neergeknielde schaar: «de almagtige God, «de Vader, de Zoon en de H. Geest zegene u;» en ieder herhaalt in zijn binnenste: God zegene ons O hoe wel gevoelt zich de Katholiek op zulk een oogenblik! Maar welke zijn de gewaarwordingen van den Protestant? God alleen kent ze. Wij mogen slechts van sommige de tranen aanschouwen, welke in hunne oogen tintelen. —

Onze lezers kunnen uit het voorgaande opmaken, van waar die zoo velerlei geest komt, welke en gesprekken en boeken bezielt van reizigers in Italië. — Wij willen nu nog een paar woorden zeggen over het geloof, dat men aan de verhalen van zoo vele reizigers kan schenken.

Het moet ongetwijfeld menigen lezer van reisbeschrijvingen verwondering baren, dat derzelver schrijvers zoo naauwkeurig, tot in de geringste kleinigheden, over Italië en het volk zijn ingelicht. Doorgaans toch houden zij er zich weinige maanden op, en weinige dagen in eene en dezelfde stad. Hoe komen zij dan alles te weten? — Dat gaat zeer gemakkelijk. —

Men neemt eenen *Cicerone*, zoo noemt men in Italië een' gids, en die levert in weinige uren stof genoeg voor eene lange reisbeschrijving. Maar wat zijn nu die *Ciceroni*? De naam waarmede ze de Romein bestempelt duidt het genoegzaam aan. Hij noemt ze *Cinceroni*, dat is in goed Hollandsch: *groote ezels*. En waarlijk het zijn gelukzoekers, die eenige woorden gebrekkig Fransch of Engelsch spreken, en voor het geld van den reiziger alles zeggen, wat hij gaarne hoort; die naar believen van den vreemdeling hem

goed of kwaad vertellen van Paus, vorst, bestuur, land enz. Nooit ontbreekt hun het antwoord op des reizigers vragen. — Daar staat een oud stuk muurs, gij vraagt aan uwen *Cicerone*, wat dat is, en hij, die niet zeggen kan; ik weet het niet, als hij het niet weet, verzekert u met de uiterste vrijmoedigheid: het is (b. v.) een overblijfsel van den tempel der Vrede. En de reiziger, die de gezegden van zijnen *Cicerone*, voor zeker, als waren het Godsspraken, houdt, schrijft in zijn dagboekje op, daar of daar staat een overblijfsel van het paleis der Cesars. — Wat wij hier van een onverschillig iets zeiden, is ook toepasselijk op het zedelijke, en men oordeele nu, wat er van zoo menigen schrijver te houden zij, die ons de tegenstrijdigste dingen verhaalt op naam van de Italianen zelven.

Wij vertrouwen, dat men ons deze uitweiding over het reizen in Italië ten goede zal duiden. Wij meenden, er onze lezers eenige dienst meê te zullen doen. Ten slotte nog eenige woorden over de herinneringen van den Markies *de Beauffort*.

Hierboven zeiden wij reeds hoe de schrijver door Italië heeft gereisd, onbevooroordeeld, niet met het vooraf opgevat plan om alles te gispen. Hij spreekt met gevoel, warmte zelfs, met bewondering van Italië en de Italianen. — Het schoone van het land en het goede der inwoners wordt voor hem verhoogd en veredeld door de godsdienst; deze doet hem alles van een verheven standpunt beschouwen, deze schonk hem die streelende gewaarwordingen, welke hij in zijnen lezer, wiens borst als die des schrijvers, voor het schoone, het dichterlijke der godsdienst klopt, overgiet; deze deed hem gevoelen, wat zoo vele reizigers niet gevoelen, en niet kunnen gevoelen. — Wij mogen dus, van het standpunt der godsdienst en kunst, deze *Herinneringen* aan allen aanbevelen. —

Wij veroorloven ons nogtans eenige aanmerkingen. Wij

wenschten, dat de Schrijver zijnen lezer met wat meer bijzonderheden van Italië hadde bekend gemaakt, en wat minder wijsgeerige bespiegelingen in zijne herinneringen hadde medegedeeld. Een paar malen hadden wij liever geene verschooning van wezenlijke misbruiken gezien. Wij zijn van meening, dat de zucht om Italië en zijne inwoners van de vlek, hun door zoo vele eenzijdige schrijvers aangewreven, te zuiveren, in geene verdediging moet ontaarden van datgene, wat waarlijk is af te keuren. Dat wenschen de Italianen zelven niet, omdat zij overtuigd zijn, dat ook onder hen niet *alles* goed is. Het naïve antwoord van den inwoner van Lucca, als gij hem vraagt waar hij te huis behoort, getuige het: «Signore, zegt hij, «v'ha de' buoni e de' cattivi da per tutto; son di «Lucca, per servirlo. Er zijn overal goeden en slechten «Mijnheer; ik ben van Lucca, om u te dienen. —

In de vertaling zijn eenige drukfouten overgebleven. Te menigvuldig komen deze in de Italiaansche woorden voor. Zoo staat er b. v. *Angelico*, *Dio Fiasle* voor: *Angelico di Fiesole*; *Dominico* voor *Dominichino* en meer andere. Maar dat vermindert de waarde niet van het zakelijke. — Wij bevelen dus nogmaals de lezing dezer herinneringen aan, en durven hopen, dat onze landgenooten er nut uit zullen trekken, ware het slechts een billijk oordeel over Italië en de Italianen. — Druk en papier zijn goed.

Steend van A. P. van Langenhuysen te 's Hage.

November 1843.

CHRISTELIJKE ARCHEOLOGIE.

HET MARMEREN OPSCHRIFT VAN AUTUN.

Lapides clamabunt.

De beoefening der christelijke Archeologie, welke in Italië en vooral te Rome hare eerste ontwikkeling verkreeg (1), wordt in onze dagen ook elders, ook in ons Vaderland — wij gevoelen ons gelukkig, dit te kunnen erkennen — met ijver en deelneming behartigd. Ook in Nederland schijnt men thans minder uitsluitend ingenomen met den geest en de voortbrengselen van eigen bodem en van latere tijden; ook dáár zijn er harten, die eene behoefte in zich gevoelen, om het groote, edele en schoone, waar en wanneer het zich dan ook moge hebben opgedaan, met onpartijdigheid op te sporen; en dan, wanneer het hun in waarheid als zoodanig tegenblinkt, met warme geestdrift te be-

(1) Niemand, wien de Literatuur dezer wetenschap niet geheel vreemd is, zal de hooge verdiensten ontkennen van mannen, als Bosio, Severano, Aringhi, Boldetti, Bottari, Fabretti, Ciampini, Bellori, Casali, Marangoni, Mamachi, Georgi, Catalani, Bianchini, Borgia, Placentini, Foggini, Marini, enz. die te Rome, in het middelpunt der Katholieke eenheid, — en van Buonarotti, Maffei, Lami, Muratori, Lupi, Allegranza, Gori, Selvaggio, Pelliccia, en zoo vele anderen, die, in de overige gedeelten van Italië, de christelijke Archeologie als wetenschap op eene harer waardige hoogte hebben gebragt, en wier voortreffelijke schriften de bronnen zijn geworden, waaruit latere oudheidkundigen steeds hebben geput. Zij waren allen Katholieken. Het ligt in den geest der Katholieke Kerk, om de christelijk-Archeologische studien te bevorderen, en de gedenkteekenen der grijze Oudheid, welke de hare zijn, te bewaren. Zij alleen kan zonder vrees den langen stroom der tijden opvaren, en dan tot aan den oorsprong des christendoms teruggebragt, in het beeld van de Kerk der eerste eeuwen, haar eigen beeld onveranderd herkennen.

wonderen. Wij zouden meenen, onzen landgenooten onregt aan te doen, indien wij eene dusdanige gemoedsgesteldheid niet bij velen hunner, welker godsdienstige overtuiging zij ook mogen zijn toegedaan, veronderstelden. Zonder te onderzoeken, of deze ingenomenheid met vroegere tijden altoos en bij allen aan even zuivere beginselen haren oorsprong is verschuldigd en tot even juiste gevolgtrekkingen leidt, beschouwen wij haar slechts hier als eene daadzaak, als een verschijnsel, dat wij, vooral bij het tegenwoordig standpunt der godsdienstige beweging, gelukkig durven noemen. Misschien behoort ook deze rigting der gemoederen tot de *teekenen des tijds*; — wie toch kan de heilzame gevolgen berekenen, die het zich meer en meer openbarende bewustzijn van de noodzakelijkheid eens terugkeers *tot het Oude*, in de toekomst, door de alwijze leiding der Voorzienigheid, kan voortbrengen?. .

De beoefening der christelijke Oudheid heeft alzoo eene nuttigheid en *actualiteit*, welke door niemand zal geloochend worden, die op eenige kennis van den tegenwoordigen tijdgeest aanspraak kan maken.

Vooral echter is de studie der christelijke Archeologie nuttig en belangwekkend voor den Katholiek, want zij verspreidt het grootste licht over de geschiedenis van de leer en de gebruiken zijner Kerk. Behalve de geheiligde oorkonden — wij ontleenen deze gedachte aan een' der voortreffelijkste Oudheidkundigen onzer dagen — welke den goddelijken oorsprong en zending der Kerk van Christus bevestigen; behalve de verdedigingsgeschriften harer Leeraren en de akten harer Martelaars, is er nog uit de eerste eeuwen des Chris-

tendoms eene andere soort van bewijzen voorhanden, welke even zoo vele ontegensprekelijke getuigenissen opleveren van den geest, die haar bij haren oosprong bezielde, en van de leer, welke zij toen beleed. Wij bedoelen die menigte van gedenkteekenen van allerlei aard, welke aan de verwoesting des tijds of der barbaarschheid ontrukt, van de aloude christelijke overlevering getuigen; en waaruit de verdedigers der Katholieke Leer menigvuldige wapenen zouden kunnen ontleenen, om de onwetendheid of de kwade trouw van hare bestrijders te beschamen, en de geloovigen in hunne godsdienstige overtuiging te sterken en te bevestigen (1).

Deze allezins gegronde bemerkingen van den Parijsschen Hoogleeraar RAOUL-ROCHETTE kwamen ons voor den geest, toen wij voor eenigen tijd, door eene bevriende hand uit diezelfde hoofdstad, kennis kregen aan een' Opschrift te *Autun* in Frankrijk gevonden. Welk was niet onze blijdschap, onze verbazing, toen wij op het spraaklooze gedenkteeken de levende stem der Kerk bij haren oorsprong meenden te hooren, en vol van bewondering, eene geloofsbelijdenis aanschouwden, door de hand der eerste Christenen, met onuitwischbare woorden, op het marmer gebeiteld!

Gaarne hadden wij reeds toen dit eerbiedwaardig overblijfsel der christelijke Oudheid ook in ons vaderland meer algemeen bekend gemaakt, en hetzelve met de noodige ophelderingen en aanteekeningen voorzien in het licht gegeven, indien wij niet onze eigene Archeologische studiën nog te veel hadden mistrouwd,

(1) *Tableau des Catacombes de Rome, par* M. RAOUL-ROCHETTE. *Avertiss.* pag. 18.

om ons zonder bekwamen gids op het moeijelijk terrein der grieksche Epigraphiek te wagen.

Thans durven wij met minder schroomvalligheid de vruchten van onzen kleinen arbeid aan de beoefenaars der Oudheidkunde aanbieden. Wij behoeven ons niet meer op eigen krachten, op eigen middelen van onderzoek te verlaten, maar kunnen de hulp inroepen van mannen, wier gevoelen in Archeologische geschilpunten bijna als even zoo vele beslissingen zijn aan te merken.

Het Opschrift van *Autun* heeft de aandacht getrokken van de beroemdste oudheidkundigen te Rome, Parijs en Berlijn. Te Parijs hebben het de Hoogl. Letronne, Hase en Raoul-Rochette met oplettendheid onderzocht; te Berlijn is het vlijtig bestudeerd door den met roem bekenden uitgever van het *Corpus Inscriptionum graecarum*, Boeckh, en door den Hoogl. Franz, die er eene Duitsch-Fransche Dissertatie over heeft gescheven (1); en eindelijk te Rome door den kundigen P. Secchi, Hoogl. aan de Gregoriaansche Universiteit, die zich door zijnen arbeid over de grieksche Inscriptiën van het eiland *Ruad* zoo verdienstelijk heeft gemaakt, en ook de uitlegging en herstelling van het Autunsche gedenkteeken in eene doorwrochte Verhandeling heeft beproefd (2). Voorts heeft een onbekend Schrijver in het te Parijs uitkomende Maandschrift *Annales de philosophie chrétienne*, (3) eene reeks van zeer belangrijke

(1) *Christliches Denkmal von* Autun, *erklärt von Dr.* Johannes Franz, *Prof. an der Univ. von Berlin.* Berlin. 1841. — *Monument chrétien à* Autun, etc.

(2) *Epigramma greco-christiano de' primi secoli, trovato non ha guari presso l'antica Augustoduno, oggi Autun in Francia, supplito, dove era d'uopo e commentato del P.* Giampietro Secchi, *della Comp. di Gesù, socio ord. e censore della pontificia Academia romana d'Antichità., Roma.* 1840.

(3) 3e *Série.* Tom. I. II. III.

artikelen (met L J. C. geteekend), over het Autunsch Epigramma geleverd; terwijl Dr. Fr. WINDISCHMANN, opvolger van den onvergetelijken MÖHLER aan de Universiteit te München, een kort doch zeer lezenswaardig verslag heeft gegeven van de reeds vermelde bijdragen van SECCHI en FRANZ (1),

Al deze bronnen hebben wij ons onder het bearbeiden dezer aanteekeningen ten nutte gemaakt. Hier en daar, vooral waar het de lezing of herstelling van twijfelachtige plaatsen gold, hebben wij ons veroorloofd, met bescheidenheid van het gevoelen van sommigen der reeds genoemde oudheidkundigen af te wijken. Meestal werden wij hiertoe gedwongen door de dikwerf zeer duidelijke en soms ontegensprekelijke lezingen, welke wij op het door ons gebruikte *Facsimile* aantroffen; en vermoedelijk zouden eenige door ons aangenomen herstellingen reeds vroeger door anderen zijn geopperd, indien zij, vooral SECCHI en FRANZ, tot grondslag van hunnen arbeid een getrouwer afschrift hadden kunnen gebruiken (2).

Wij hebben, ter bevordering van orde in de be-

(1) *Archiv für theologische Literatur. In Verbindung mit mehreren Gelehrten herausgegeben von Dr. J. J. Döllinger, Dr. D. Haneberg etc. Jahrg* 1842. 5. *Heft.* — Zie ook onder de tijdschriften voor Italië: *Annali delle scienze religiose, Roma.* 1840; en voor Engeland: *The catholic Magazine. London.* 1841.

(2) S. en F. hebben slechts kennis gehad van het afschrift, dat in de *Ann. de phil. chrét. Sept.* 1839. *p.* 197. was opgenomen, en hetgeen, zonder inachtneming der paleographie, slechts de leesbare woorden van het Opschrift terug gaf. Later heeft de verdienstelijke Directeur van genoemd Maandschrift een' *Facsimile* doen vervaardigen naar het getrouwe *Facsimile* van dezelfde grootte als het oorspronkelijke, in de koninklijke Bibliotheek te Parijs aanwezig, en waarop de vorm der letters, ja zelfs de vlakken en ongelijkheden van het marmer zoo veel mogelijk zijn nagebootst. Het *Facsimile*, dat wij hier bijvoegen, is daarvan eene naauwkeurige copie, door eene bekwame hand onder ons toezigt op steen geteekend.

handeling, onze aanteekeningen in verschillende §§ afgedeeld, waarin achtervolgens over de ontdekking en de beschrijving, den inhoud en den symbolischen vorm, de lezing of herstelling, als ook over de paleographie en chronologie van het *Autunsche* Opschrift zal worden gehandeld. Ten slotte zullen wij hier nog eenige dogmatische en liturgische aanmerkingen bijvoegen, welke wij als gevolgtrekkingen uit den hoogstbelangrijken inhoud van het Opschrift zullen afleiden. Een en ander, wij vertrouwen zulks, zal bijdragen, om onze Lezers en vooral de beoefenaren der christelijke Archeologie het eeuwenoude Katholieke gedenkteeken naar waarde te doen schatten, en hen misschien vol van eene regtmatige bewondering met de woorden van den grooten MAFFEI doen uitroepen: «*Quel monumento parla più d'un libro!*» (1).

§ I.

ONTDEKKING. BESCHRIJVING.

I. Omtrent vier jaren geleden bezocht de Hoogw. Bisschop van *Autun*, (2) Mgr. DE TROUSSET D'HERICOURT, uit dankbare herinnering aan de nagedachtenis van een' zijner voorzaten op den bisschoppelijken zetel, eene vlakte in de omstreken dier stad, waar, vol-

(1) Dit gedenkteeken zegt meer dan een geheel boek! — MAFFEI, *Verona ill.* III. 3. p. 107.

(2) De stad *Autun*, niet verre van *Lyon* gelegen, werd oudtijds *Bibracte*, *Ædua*, en vooral *Augustodunum* (berg [duin] van Augustus) genaamd. Zij was de hoofdstad der *Æduërs*, en behoorde tot *Gallia Lugdunensis* (*Tacit. Annal.* III. 43. — *Cellar. Geogr.* I. p. 471). In de middeleeuwen vindt men van haar gewag gemaakt onder de benaming van *Roma Celtica*; en op een' penning te *Autun* onder Karel den Kalen geslagen, leest men: AEDUA CHRISTI CIVITAS.

gens eene aloude overlevering en de niet onduidelijke berigten van geloofwaardige geschiedschrijvers, de prediking van het Evangelie in dat gedeelte van Frankrijk een aanvang nam. (1) Deze vlakte, gelegen ten noorden van *Autun* en tusschen de twee groote wegen, die naar *Vésontio* (Besançon) en *Senones* (Sens) leiden, bevatte oudtijds een heidensch *polyandrium* (πολυάνδριον) of begraafplaats; gelijk blijkt uit de menigvuldige met lood bekleede lijkkisten, op verschillende tijden aldaar gevonden, maar vooral uit eenige graftomben van zoogenoemde *Seviri Augustales*, waarvan onder anderen een opschrift in het Museum van *Autun* bewaard blijft, en die alle, volgens het oordeel van bevoegde oudheidkundigen, tot het tijdperk vóór de invoering des Christendoms te *Bibracte* te huis behooren. (2) In latere tijden, na de prediking van het Evangelie in het oosten van Frankrijk, werd dit *polyandrium* door de Christenen niet alleen ter begraving hunner afgestorvene broeders, Martelaars en Bisschoppen gebruikt, maar het werd ook de vereenigingsplaats voor het houden hunner godsdienst-

(1) *Gallia Christiana.* IV. 316.

(2) Verg. *Mém. sur les Antiq. d'Autun, par l'Abbé Germain.* — *Voyage litt. de deux Relig. Benédictins* (*Martenne et Durand*). In het eerste Deel van laatstgenoemd werk wordt op bladz. 163 een dier opschriften medegedeeld, waarvan wij hier het begin afschrijven:

Q. SECVND
QVIGONIS
CIVIS TREVERI
IIIIIVIRAVGVS
TALIS IN AEDVIS
CONSISTENTIS
. . . . . .
. . . . . .

oefeningen gedurende de vervolgingen der heidensche keizers. Even als te Rome en te Napels de christelijke gemeenten zich in de katakomben vormden, zoo schijnen ook de krypten en onderaardsche gangen van het *polyandrium* van *Autun* de geheime schuilplaats geweest te zijn, waar, in dat gedeelte van Gallië, de eerstelingen des Christendoms werden aangeworven.

Op deze plaats, zoo rijk aan godsdienstige herinneringen, werden de marmeren fragmenten, die het Opschrift, waarover wij onze Lezers onderhouden, bevatten, in den zomer van 1839 ontdekt. Kort daarna werden zij, ter gelegenheid van het hierboven vermelde bezoek, aan den Hoogw. Bisschop van *Autun* aangeboden, die dezelve aan een' der Professoren van zijn Seminarie toevertrouwde, met last om de ontcijfering en herstelling van het opschrift te beproeven. (1) De ontdekking zelve was geschied op eene diepte van vier voet, onder de puinen en op de grondslagen van een' ouden muur, te midden van eene menigte andere bouwvallen, en in de nabijheid van een geheel onttakeld graf, waarop niet het minste opschrift of versiersel aanwezig was. Dit graf was overigens volkomen gelijk aan diegene, welke terzelfder plaats vroeger waren opgedolven.

II. De gevondene fragmenten zijn van ongelijke grootte en zes in getal. Bij elkander gevoegd blijkt het, dat zij te zamen *één* marmeren Blad uitmaakten, waaraan echter ter volkomene herstelling nog twee stukken ont-

(1) Aan den Eerw. H. Pitra, Prof. aan het Seminarie te *Autun*, komt de verdienste toe van het eerst het Autunsche Opschrift aan de geleerde wereld te hebben doen kennen, in een' brief, gerigt aan den Directeur van de *Ann. de phil. chrét.*, en te vinden in het XIXe Deel van die verzameling, bladz. 196.

breken. Op twee der fragmenten vindt men sporen van ijzeren of bronzen haken, die moesten dienen, om het marmeren Blad vast te hechten: welke bijzonderheid gevoegd bij eene andere, zoo even vermelde, omstandigheid der ontdekking (de nabijheid namelijk van eene gansch ontbloote tombe), het vermoeden allerwaarschijnlijkst maakt, dat het Opschrift oorspronkelijk bestemd is geweest, om een of ander lijkgesteente te versieren.

Geheel het marmeren Blad is met een opschrift in XI Grieksche verzen (1) bedekt, waarvan echter de twee eerste, en vooral de drie laatste regels, door het wegvallen der twee ontbrekende fragmenten, gedeeltelijk onleesbaar zijn geworden. De versmaat is niet doorloopend dezelfde: in het eerste gedeelte (Vs. 1—6) wisselen zich de *hexameters* en de *pentameters* geregeld af; de overige verzen zijn alle *hexameters*, met uitsluiting misschien van het laatste, in-

(1) Het gebruik der *Grieksche* taal moet hier niet bevreemden. De *Æduërs*, gelijk vele andere Gallische volksstammen, kenden het Grieksche alphabet, dat zij of uit Klein-Azie hadden kunnen overbrengen, of ook wel overnemen van de bewoners der Phoenicische kolonien, welke in de nabijheid van *Bibracte* de stad *Alesia*, het Athene van Gallie, stichtten. Het menigvuldig verkeer met Grieksche kooplieden, en later de aankomst van Grieksche Evangeliepredikers, bevorderden zeer de verspreiding en het gebruik der Grieksche taal: zoodat men die zelfs voor publieke akten, voor opschriften van tempels en openbare gebouwen bezigde. Zoo vindt men b. v. in het Museum van *Autun* een' *cippus* van Apollo met een Grieksch opschrift uit het tijdperk van Augustus, en op de overblijfselen van een gebouw uit de eerste eeuwen: ΓΑΖΟΦΥΛΑΚΙΟΝ. De bekende brief van de christenen van *Lyon* (in de nabijheid van *Autun*) aan hunne broeders in Klein-Azie (*Euseb.* H. E. V. 1), is in het Grieksch opgesteld, en in diezelfde taal schreef de *H. Irenaeus* zijne geleerde verhandelingen tegen de ketterijen, die ongetwijfeld niet alleen voor de geloovigen van het Oosten, maar ook voor die van Gallie bestemd zullen geweest zijn.

dien men daar πεκτορίου in plaats van πεκτοριοῖο verkiest te lezen.

De Grieksche taal van het Opschrift is, wel is waar, zoo als de Hoogl. Franz heeft opgemerkt, niet vrij van barbarismen, hetgeen trouwens niet zeldzaam is op christelijke en zelfs op heidensche gedenkteekenen; evenwel schijnt ons stijl en taal van dit klein gedicht veel zuiverder dan die, welke men gewoonlijk in dergelijke Opschriften aantreft. In eenige uitdrukkingen zelfs, in eenige poëtische wendingen zou men herinneringen aan *Homerus* meenen te ontwaren; hetgeen aan het gezegde van den *H. Irenaeus* (1) doet denken: dat het eene der geliefdste studiën van de geleerden van zijnen tijd was, om gedichten met *centones* uit Homerus zamen te stellen.

Onze Lezers zullen hebben opgemerkt, dat wij niets over de juiste grootte van de gevondene marmeren fragmenten hebben gezegd. Tot ons leedwezen hebben wij in geene der door ons genoemde Bijdragen eenige opgave daaromtrent aangetroffen.

§ II.

Inhoud. Symbolische vorm.

I. Wat de belangrijkheid van den inhoud betreft, is er een aanmerkelijk verschil waar te nemen tusschen de *Grieksche* en tusschen de *Latijnsche* Opschriften, welke ons uit de christelijke Oudheid zijn overgebleven. De laatste verdienen verre den voorrang boven de eerste. Het valt geheel buiten ons plan, hier de vermoedelijke oorzaken van dit verschil op te geven, of onze bewe-

(1) S. Iren. *adv. haeres.* I. 9. p. 46. *Ed. Massuet.*

ring door voorbeelden te staven; wij zijn overtuigd, dat elk oudheidkundige hierin gereedelijk met ons zal instemmen. Daarenboven zijn de overblijfselen der *Grieksch*-christelijke Epigraphie veelal van lateren oorsprong en kunnen dus als getuigenissen der kerkelijke overlevering, of als voorwerpen van studie voor den archeoloog, met de *Latijnsche*, die over het algemeen tot een vroeger tijdvak behooren, in geenen deele worden gelijk gesteld. (1)

Het Grieksche Opschrift van *Autun* maakt echter hierop eene gelukkige uitzondering. Het laat zich even zeer aanbevelen door hooge oudheid als door belangrijkheid van inhoud; in welk laatste opzigt aan hetzelve door den Hoogl. FRANZ de eerste plaats onder al de tot hiertoe bekende christelijke *Inscriptiën* wordt toegekend. (2) De chronologie van het Opschrift zullen

(1) Er bestaat gegronde hoop, dat eerlang het getal der *Grieksch*-christelijke Opschriften uit de eerste eeuwen der Kerk, nog door eenige nieuw ontdekte of tot nog toe onuitgegevene zal vermeerderd worden. Een ervaren Romeinsch Oudheidkundige, de geleerde Jesuit MARCHI, is thans bezig met het bearbeiden van een werk, waarin eene menigte van christelijke Opschriften, onder anderen alle, die in het *Museum Kircherianum* aanwezig zijn, zullen worden opgenomen. Onlangs ontvingen wij nog mededeeling van eene zeer belangrijke Grieksche Inscriptie, door genoemden Hoogl. in het Coemeterium *viae Nomentanae* bij de Basiliek der H. Agnes gevonden, welke wij echter hier niet in het Grieksch durven mededeelen, omdat wij de naauwkeurigheid van het ons toegezonden afschrift betwijfelen. De *woordelijke* vertaling in het Latijn laten wij hier volgen:

DIONYSIUS. PUER. INNOCENS
HIC. QUIESCIT. CUM. SANCTIS
RECORDAMINI. AUTEM. ETIAM
NOSTRUM. IN. SANCTIS. VESTRIS
PRECIBUS. ET. MEI. SCILICET. QUI
SCULPSI. ET. MEI. QUI. SCRIPSI

(2) « In Rücksicht auf ihren Inhalt haben wir keine christliche « Steininschrift, welche sich mit vorliegender vergleichen liesse. » S. 8.

wij in § IV afzonderlijk behandelen; hier hebben wij alleen op het oog, om deszelfs hoofdzakelijken inhoud te doen kennen, ons echter voorbehoudende, om hierop in § V terug te komen, wanneer wij door eenige dogmatische en liturgische aanteekeningen den verheven zin en strekking van het Autunsche gedenkteeken nader zullen toelichten.

Geheel het Opschrift laat zich gevoegelijk in twee gedeelten scheiden, waarvan het eerste (vs. 1—6) van een' meer bepaaldelijk leerstelligen inhoud is, en het tweede (vs. 7—11) het eigenlijk gezegde grafschrift schijnt te bevatten.

Reeds in de eerste woorden lezen wij met bewondering eene geloofsbelijdenis aan de Godheid des Heilands. Een Priester of Bisschop, het hoofd der christelijke gemeente, wordt door den Dichter sprekende ingevoerd (vgl. de volg. §): hij is het *goddelijk geslacht* (1) *van den hemelschen* VISCH. In deze geheimzinnige woorden, onverstaanbaar voor den oningewijde, ontdekte het oog des geloovigen eene verhevene waarheid: hij erkende in dit verborgen zinnebeeld eene belijdenis van JESUS CHRISTUS, den *Zoon Gods*, den *Zaligmaker*. (2) De Priester vervolgt zijne rede: hij noodigt zijnen jeugdigen *vriend*, vermoedelijk een catechumeen, uit, om naar het *onsterfelijke leven* te verlangen, zijne *ziel* in de *hemelsche wateren* des Doopsels te reinigen en deel te nemen aan de genade-*schatten*, (3) die door de godde-

(1) Vgl. I. *Petr.* II, 9. — *Act.* XVII, 29: γένος ὑπάρχοντες τοῦ θεοῦ.»

(2) Zie de verklaring van dit zinnebeeld een weinig lager.

(3) Vgl *Ephes.* III, 8.

lijke *Wijsheid* (1) overvloedig over hem zullen worden uitgestort (vs. 2—4).

Nog treffender zijn de korte, maar krachtvolle woorden over het geheim der Liefde, de aanbiddelijke Eucharistie. «*Neem*,» — zoo luidt woordelijk het Opschrift — «*neem de honigzoete spijze van den Zaligmaker «der heiligen* (vs. 5): *eet* en *drink, den goddelijken Ichtys »(Jesus Christus) in uwe handen houdende.*» (vs. 6) (2) Welk Katholiek kan zonder aandoening, zonder innige blijdschap deze bewonderenswaardige woorden op het vijftienhonderdjarige marmer lezen?.... Waarlijk, zal ieder met den verdienstelijken Hoogl. WINDISCHMANN uitroepen: «men kan de Katholieke leer der wezenlijke «tegenwoordigheid vóór de nuttiging, en der *Transsubstantiatie* niet bondiger uitdrukken! (3)

In het tweede gedeelte wordt wederom de Heiland als *Heer* en *Zaligmaker* begroet (vs. 7), en als het *Licht der afgestorvenen* aangeroepen (vs. 8). In de overgeblevene woorden van Vs. 11 μνήσεο Πεκτορίου aarzelt de Hoogl. FRANZ niet een *gebed voor de ziel des overledenen (Pectorius)* te erkennen. (4) Hoewel deze

(1) Bij den H. *Irenaeus* wordt niet zelden de H. Geest Σοφία (Wijsheid) genoemd. Vgl. onder anderen *adv. Haeres.* IV. 20. Zie §. V.

(2) Door *Heiligen* worden in Vs. 5 de Christenen verstaan. Vgl. I *Petr.* I, 15. — In Vs. 6 hebben de laatste woorden betrekking op het gebruik der eerste eeuwen, om bij de toediening der Eucharistie, het H. Ligchaam des Heeren den geloovigen *in de hand* te geven. Zie S. V.

(3) *Archiv.* S. 393.

(4) In μνήσεο Πεκτορίου ist offenbar die Bitte für den Verstorbenen ausgesprochen. (*Franz.*, S. 46.) — Vs. 9. Zusammengehalten mit den Ueberresten der zwei letzten Verse, zeigt an, dass der Sprecher als ein Gemeinde-vorsteher zu denken sei, der im Namen der Gemeinde das Gebet für die Seele des Verstorbenen verrichtet. *Id* S. 52

verklaring en toepassing ook door Secchi en Pitra wordt toegejuicht, zouden wij dezelve (om de algemeenheid en den min bepaalden zin der uitdrukking) niet zoo beslissend hebben durven voorstellen, indien zij niet geopperd was door den kundigen Schrijver der *Elementa Epigr. graec.*, dien men als Protestant, hier wel van geene leerstellige vooringenomenheid zal kunnen verdenken.

Dit weinige zij voor alsnu genoeg over den inhoud van het Autunsche Opschrift. Hierbij willen wij tot nadere opheldering nog eenige korte bemerkingen voegen over deszelfs symbolischen vorm, welke wij voornamelijk toedenken aan diegenen onzer Lezers, wien de studie der christelijke Archeologie minder gemeenzaam is.

II. Het Opschrift begint met het woord ΙΧΘΥΣ *(Visch)*. Onder deze benaming werd in de eerste eeuwen der Kerk èn de Heiland zelf, èn zijne leerlingen, de Christenen, op eene geheimzinnige wijze aangeduid. Niet alleen in de schriften der oudste Kerkvaders, maar ook op menigvuldige overblijfselen der christelijke Oudheid wordt de *Visch* als zinnebeeld aangetroffen. Men vindt dien geschreven of uitgehouwen op ringen, (1) graflampen, vazen, lijkurnen, grafsteenen, enz., zoodat het een dier symbolische voorstellingen is, welke zeer dikwijls op de nog overgeblevene gedenkteekenen der christelijke Iconographie voorkomen. Om deze soort van beeldspraak voor onze Lezers aanschouwelijk te maken, deelen wij hun hier twee dergelijke voorstel-

(1) Bij *Clemens Alex.* (Paedagog. III. 11) wordt de *Visch* onder die zinnebeelden opgenoemd, welke op de zegelringen der Christenen moesten gesneden worden.

lingen mede, waarvan n°. I (eene Gemme) door MAMACHI, en n°. II (een Onyx-Camée) door MÜNTER (1) is uitgegeven en verklaard.

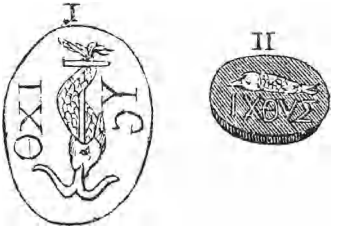

In de woorden van den Verlosser bij *Matth.* IV: 19 (2) schijnt men aanleiding gevonden te hebben om de Christenen *Visschen* te noemen; en zulks te meer omdat elk Christen, bij zijne aannneming tot lidmaat der Kerk, in het water, waarin alleen de visschen kunnen leven, herboren wordt: hetgeen in de symbolische benaming van *Visch* tevens aan de toediening van het H. Doopsel herinnerde. In dien zin vindt men toespelingen op het woord Ἰχθὺς of *Piscis*, bij *Clemens Alex.*, *Tertulliaan*, *Optatus* en andere kerkelijks Schrijvers. (3)

Nog algemeener echter is de toepassing van dit zinnebeeld op den Heiland zelven. Men had opgemerkt dat

(1) *Mamachi*, Orig. et Antiq. christ. III. 22. — *Münter*, Sinnbilder und Kunstvorstell. d. alten Christen. Heft. I. Taf. I. n°. 23.

(2) Ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων: Ik zal u visschers van menschen maken.

(3) Nos pisciculi secundum Ἰχθῦν nostrum Jesum Christum nascimur, nec alitur quam in aqua manendo salvi sumus (*Tertull.* de Bapt. I). Ieder kent den schoonen lofzang van *Clemens Alex.*, aan het einde van zijnen Paedagog, waarin hij den Verlosser aldus toespreekt:

Ἁλιεῦ μερόπων — Των σωζομένων.
Πελάγους κακίας — Ἰχθῦς ἁγνοῦς
Κύματος ἐχθροῦ — Γλυκερῇ ζωῇ δελεάζων.

het woord ΙΧΘΥΣ de eerste letters van den naam en van de voornaamste eigenschappen van Christus inhield, en men las aldus: Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ, d. i.: *Jesus Christus, Gods Zoon, Zaligmaker.* In dier voege werd het beeld van den *Visch*, bijna op gelijke wijze als bij de oude Egyptenaren, een phonetisch teeken, waardoor eene geheele reeks van geheiligde woorden werd uitgedrukt. (1)

Ook gaf hetzelfde zinnebeeld gelegenheid tot het maken van *Akrostichen*, die *Cicero* (2) reeds in de beroemde Sybillynsche gedichten heeft opgemerkt, en waarvan de christelijke Hymnologie verscheidene voorbeelden oplevert. (3) Onder de nog overgeblevene gedenkteekenen der christelijke Epigraphie treft men de *Akrostichen* zeldzamer aan. Het Autunsche Opschrift, waarin de eerste letters van de vijf eerste verzen wederom het woord ΙΧΘΥΣ vormen, is dus ook in dat opzigt, merkwaardig. Op deze bijzonderheid zullen wij in § IV nog nader terugkomen.

De aanwezigheid van den zinnebeeldigen *Visch* op ons gedenkteeken, en geheel deszelfs geheimzinnige en raadselachtige vorm brengt ons tot die tijden van het Christendom terug, wanneer de geloovigen de verhevenste geheimen des geloofs voor de oogen der heidenen en ongewijden door de zoogenoemde geheim-leer *(Disciplina arcani)* verborgen. (4) Welligt had ook het-

(1) Piscis nomen secundum appellationem graecam in uno nomine per singulas literas turbam sanctorum nominum continet: ΙΧΘΥΣ, quod est latine: Jesus Christus, Dei Filius, Salvator. (*S. Optat. Milevit. c. Parmen.* III). Cf. S. *Augustin.* de Civ. Dei XVIII. 23.

(2) De divinat. II 54.

(3) Zie onder anderen de Hijmnen van *Kosmas* van *Jerusalem*, bij *Galandi*, Bibl. Patr. T. XIII.

(4) Die Inschrift...legt durch die dunkle und räthselhafte Form

zelfde *Symbolum* eene bijzondere en *locale* beteekenis voor dat gedeelte van Gallië, waarin ons Opschrift is gevonden. Uit de schriften immers van den *H. Irenaeus* blijkt het, dat aldaar de *Gnostieken*, en vooral eene hunner sekten, de *Marcosianen*, vele dwalingen, ook met betrekking tot de Menschwording en de Eucharistie, predikten. Ook was het, volgens de getuigenis van denzelfden Kerkvader, een der geliefde studiën dezer ketters, om in elke letter der goddelijke namen eene geheimzinnige beteekenis, op de getal-waarde der woorden gegrond, te zoeken. Behalve nu dat het zinnebeeld ΙΧΘΥΣ als het ware eene paraphrase van het *Verbum caro factum est*, en dus van het orthodoxe dogma der Menschwording, inhield, bevatte het ook nog een woord, Σωτήρ namelijk, (1) waarop volgens de bemerking van den *H. Irenaeus* (adv. haeres. I. 23), de Marcosianen te vergeefs beproefd hadden hunne pythagorische combinatiën toe te passen. Het zinnebeeldige Ἰχθύς was dus eene verklaring tegen deze dwalingen, en om die rede kan het gebruik daarvan te *Autun* en omstreken als allezins doelmatig geacht worden.

§ III.

Lezing en Herstelling.

De twee gedeelten, waarin wij in de voorg. § het *Autunsche* Opschrift hebben gemeend te kunnen ver-

ihres Ausdruckes Zeugniss ab für die *disciplina arcani*. *Windischmann*. Archiv. S. 393. Ook Franz merkt dit aan: Die Einkleidung des Gedichtes, welche von der Zeit der Arcan-Disciplin zeugt, etc. S. 34.

(1) Eene Gemme met twee *Vissehen*, bij *Mamachi* (I. 56), heeft tot opschrift:

I. X. ΣΩΤΗΡ. Θ. Υ.

deelen, zijn zeer ongelijk bewaard gebleven. Het eerste (Vs. 1—6), verreweg het belangrijkste, is bijna in zijn geheel gered; van het tweede daarentegen is schier de helft verloren gegaan.

De ontcijfering der zes eerste verzen levert dus geene buitengewone moeijelijkheden op. Hoewel de letters op meer dan eene plaats zijn beschadigd en in Vs, 1 2, 3, 5 en 6 eenige woorden òf geheel zijn weggevallen, òf slechts gedeeltelijk zigtbaar gebleven zijn, kan echter het ontbrekende zonder zeer gewaagde conjecturen worden aangevuld. Ook zijn de herstellingen, welke de door ons vermelde Archeologen hebben beproefd, niet zeer uiteenloopend: en welligt zouden zij het nog minder geweest zijn, indien elk hunner, vooral Secchi en Franz, een getrouwer *Facsimile* hadden kunnen raadplegen.

De leemte in het eerste vers

ΙΧΘΥΟΣΟ..... ΙΟΝΓΕΝΟΣΗΤΟΡΙΣΕΜΝΩ

wordt bijna op gelijke wijze door Pitra, Secchi en Franz aangevuld:

ΙΧΘΥΟΣ Ουρανιου θεΙΟΝ ΓΕΝΟΣ ΗΤΟΡΙ ΣΕΜΝΩ

Verschillend echter is het gevoelen der beide laatstgenoemde Geleerden omtrent den zin en de toepassing dezer woorden. Secchi houdt die voor eene toepassing op den Heiland zelven; Franz daarentegen voor eene toespraak tot de Christenen, het geslacht van den hemelschen Visch (Christus). Dit laatste schijnt ons in allen gevalle veel aannemelijker. Immers hoe kan de Verlosser (de goddelijke Ἰχθύς zelf) gevoegelijk *het goddelijk geslacht van den hemelschen Visch* genoemd worden? En al ware dit ook al door het veronderstellen eener *hypallage* (Ιχθ. ευρ. θ. γ. voor Ἰχθυς οὐρανίος,

θεοῦ γένος) goed te maken, dan zelfs zou de bewering van SECCHI, *dat Christus zelf spreekt*, nog wegvallen door de vergelijking van v. 5, waarin uitdrukkelijk van den Zaligmaker (Σωτηρ), als van een' derden persoon, melding geschiedt: iets hetgeen moet doen besluiten dat de Heiland zelf niet als sprekende door den dichter wordt ingevoerd.

De verschillende beteekenis, waarin het eerste vers wordt opgevat, heeft, zoo als WINDISCHMANN te regt opmerkt, (1) aanleiding gegeven tot verschillende lezingen in het tweede. FRANZ, die χρή σε van elkander scheidt, brengt σε terug op de christelijke gemeente; SECCHI daarentegen leest χρῆσε λαλῶν φωνὴν en past die woorden op Christus toe. Zeker is het, dat bij hen de lezing χρή σε of χρῆσε ook de herstelling van het uitgevallen woord, waarvan slechts de eindletter N zigtbaar is, zal wijzigen. Leest men χρή, dan zal vermoedelijk de overgeblevene ν tot een verbum (in finit.); leest men χρῆσε, dan moet deze letter naar alle waarschijnlijkheid tot een nomen (in accus.) behooren. Dien ten gevolge leest FRANZ;

χρή σ'ἄλλων πίνειν, ἄμβροτον ἐν βροτέοις,

SECCHI daarentegen:

χρῆσε λαλῶν φωνὴν ἄμβροτον ἐν βροτέοις.

Wij moeten ons tegen deze twee herstellingen verklaren, omdat zij beide door het marmer zelve worden tegengesproken. (2) De B in het begin van vs. 2 is al te duidelijk zigtbaar, om aan een ander woord dan

(1) *Archiv.* S. 389.

(2) Indien F. een minder gebrekkig *Facsimile* had kunnen raadplegen, zou hij vermoedelijk niet zoo beslissend geschreven hebben: «*Dass hier ἄλλω* [ν] *stand, ist gewiss.*» S. 38.

λαβὼν te te kunnen denken. De overgeblevene N zouden wij met ΖΩΗ aanvullen, en dan de twee verzen aldus lezen:

ΙΧΘΤΟΣ Ουρανιου θεΙΟΝ ΓΕΝΟΣ ΗΤΟΡΙ ΣΕΜΝΩ
ΧΡΗΣΕ ΛΑΒΩν ζωηΝ ΑΜΒΡΟΤΟΝ ΕΝ ΒΡΟΤΕΟΙΣ

Ook ten aanzien van de toepassing en den zin dezer eerste woorden meenen wij met bescheidenheid eene andere verklaring te moeten voorstellen. Het is onzes inziens vrij duidelijk, dat gelijk in vs. 1 de uitdrukking Ἰχθύος οὐρανίου θεῖον γένος niet op den Heiland zelven kan worden toegepast, even zoo min in Vs. 2 van CHRISTUS, het eeuwig Woord des Vaders, kan gezegd worden, dat Hij *het onsterfelijke leven onder de stervelingen aannam*, (λαβὼν ζωὴν ἄμβροτον ἐν βροτέοις.) Hij immers, die het leven, het ongeschapene leven in zich had, moest geen *onsterfelijk* leven op de aarde aannemen; Hij bezat dit reeds zelfstandig in zich: integendeel, Hij nam een *sterfelijk* leven aan, toen Hij zijne goddelijke natuur met de menschelijke vereenigde. (1) Maar veel aannemelijker zin hebben deze woorden op den nieuw aangenomen Christen of den Catechumeen toegepast. Die ontvangt in waarheid, bij zijne intrede in de Kerk door het H. Doopsel een *onsterfelijk leven*, dat ons *deelgenooten maakt van de goddelijke natuur* (2).

Voor zeer waarschijnlijk houden wij de veronderstelling, dat de bedoelde woorden in Vs. 2 van de christenen in het algemeen moeten verstaan worden, en vermoedelijk in het bijzonder zijn toegerigt geworden aan een Catechumeen door den Herder van de

(1) Vgl. Lettre de l'Abbé *Rara* sur l'inscript. Chrét. d'Autun. *Ann. de Phil. Chrét.* T. VII. p. 232.

(2) Divinae consortes naturae. II *Petr.* I, 4.

christelijke gemeente te *Augustodunum*, die hier door den Dichter sprekende wordt opgevoerd (1). In dier-voege lezen wij:

Ἰχθύος οὐρανίου θεῖον γένος ἤτορι σεμνῷ
Χρῆσε· Λαβὼν ζωὴν ἄμβροτον ἐν βροτέοις
Θεσπεσίων ὑδάτων, etc.

en in verbinding met Vs. 3 waar zich ΤΔΑ...Ν zeer gemakkelijk en zeker door *ὑδάτων* laat aanvullen, vooral dewijl er nog sporen van de Τ en Ω op het marmer aanwezig zijn.

Aan het einde van hetzelfde Vs. leest Secchi: *θάπτε ψυχὴν*, aan welke lezing hij boven de door Letronne en Franz aangenomene lezing (*θάλπεο ψυχὴν*) de voorkeur geeft, omdat, zoo als hij beweert, het woord *θάλπεσθαι*, hier eene belagchelijke gedachte *(un concetto ridicolo)* zou uitdrukken. Men zou, onzes inziens, hiertegen kunnen inbrengen, dat dit woord niet zelden in eenen overdragtelijken zin voor *verlevendigen, verjeugdigen*, enz., wordt gebruikt, in welken zin men het ook bij kerkelijke Schrijvers der vroegste eeuwen aantreft (2).

Vs. 4. Te regt leest hier Sechi: *Ὕδασιν ἀενάοις*, in plaats van *Ὕδασι νᾶε νάοις*, door Pitra opgegeven. De uitdrukking *ὕδατα ἀένναα (eeuwige wateren)*, om het H. Doopsel aan te duiden, is niet vreemd aan de Christelijke Oudheid. Onlangs de onschatbare *Collectio Vaticana*, van den alom beroemden Kardinaal

(1) Hoewel in de herstelling der uitgevallen woorden met ons verschillende, is echter de Hoogl. Franz, wat dit laatste betreft, ook van ons gevoelen: «*Der Vorsteher der Gemeinde von Augustodunum.... ist in der Inschrift sprechend eingeführt.*» S. 48.

(2) Zoo zegt, b. v., *Pseudo-Dionysius Areopag.* van de goddelijke Voorzienigheid: *Ἐξ αὐτῆς ζωοῦνται καὶ περιθάλπεται καὶ ζῶα πάντα, καὶ φύλλα.*» *De divin. Nom.* VI. 3. Ed. *Cord.*

Mai, doorbladerende, vonden wij onder de christelijke Opschriften, door den geleerden oudheidkundige Marini bijeenverzameld, een fragment van een Grieksch grafschrift, te Rome, in de Basiliek van den H. Clemens gevonden, waarin ook van het Doopsel, onder de benaming van λούτρα ἀέναα wordt gewag gemaakt (1).

Vs. 5 en 6. De lezing en herstelling dezer twee belangrijke, maar niet weinig beschadigde, versen, is niet zeer moeijelijk, en de conjecturen der archeologen, verschillen slechts in de keus van twee woorden, die tot den hoofdzakelijken zin weinig afdoen. Tusschen Σωτῆρος en ἁγίων stelt Secchi voor, om ter oorzake van het metrum δ' te plaatsen, hoewel op het *Facsimile* dat hij onder het oog had, daarvan niets te lezen stond. Zijne conjectuur wordt echter volkomen door ons naauwkeuriger *Facsimile* gewettigd, waarop de twee bovenste haaltjes der kleine tusschengevoegde Δ, duidelijk herkenbaar zijn (2). — Aan βρῶσιν, door Franz voorgesteld, geven wij de voorkeur boven βρῶμον, door Secchi opgegeven: niet, omdat βρῶμον, zoo als Windischmann beweert, *in diesem Sinne gar kein Wort ist* (3); maar omdat βρῶσις en gebruikelijker is, en meer betrekking heeft op de woorden des Heilands, bij Joh. VI. 27 (4).

(1) Λουτροις αεναοισι αθυ....
ενια οξανεω γενηται.....
πας αρολωμι ενος κ.....
(*Script vet. nova Collectio e Vatic codic. eruta ab* Angelo Maio, Bibl. Vatic. praef. T. V. p. 180. n. 4.

(2) Op andere plaatsen van het Opschrift worden meer dergelijke kleinere en *tusschengeschovene* letters gevonden. Vgl. Vs. 3, 5, 7. 8, 11.

(3) *Archiv.* S. 390.

(4) Ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρῶσιν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον

In Vs. 6 herstelt FRANZ na Ἔσθιε, πῖνε het woord δῖον, dat met ἰχθὺν verbonden wordt, en een zeer goeden zin geeft; SECCHI leest δυοῖν, hetgeen beter aan het metrum voldoet, en op παλάμαις moet slaan. Wij geven de voorkeur aan eene derde herstelling, λαβῶν, welke eenigzins door de flaauwe trekken, nog op het marmer aanwezig, worden aangegeven, en daarenboven herinnert aan de instellingswoorden van het aanbiddelijk geheim, dat de Schrijver van ons Opschrift hier op het oog had (1). Welke herstelling men echter kieze, de zin blijft hoofdzakelijk dezelfde, en men kan veilig de twee verzen (5 en 6) aldus lezen:
ΣΩΤΗΡΟΣ Δ΄ΑΓΙΩΝ ΜΕΛΙΗΔεΑ ΛΑΜΒΑΝε βρωσιν
ΕΣΘΙΕ ΠΙΝε λαβων ΙΧΘΥΝ ΕΧΩΝ ΠΑΛΑΜαις.

Nu volgen de nog vijf overige verzen van het tweede gedeelte van het Opschrift, omtrent welker herstelling de gevoelens veel meer uiteen loopen.

Het schier onleesbare begin van Vs. 7 heeft aanleiding gegeven tot onderscheidene conjecturen, die ons alle niet even gelukkig schijnen, en waarvan sommige zelfs de toets van eene naauwkeurige vergelijking met het *Facsimile* niet kunnen doorstaan. Het is, naar ons inzien, onbetwistbaar dat geene herstellingen beproefd kunnen worden dan dezulke, welke het nog overgeblevene en zeer leesbare fragment van Vs. 7 tot grondslag hebben. Men beginne dan met op den voorgrond te stellen:

ΙΧ...Χ.....ΑΡΑΛΙΛΑΙΩΔΕΣΠοΤΑΣΩΤ...

Met het oog dus op het marmer schijnen ons de volgende herstellingen niet aannemelijk:

(1) *Matth.* XXVI, 26: Λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον..... εἶπε. λάβετε, φάγετε· τοῦτο ἐστι τὸ σωμά μου. — Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, κ. τ. λ.

Ἰχθύϊ χηρείᾳ γαλιλαίῳ, δέσποτα σῶτερ *(Secchi)* (1)

Ἰχῶ χεύοι γαῖα, λιλαίω, etc. *(Franz)*

Ἰχθὺς ἰχθύϊ γὰρ γαλιλαίῳ, etc. *(Windischmann).*

Beter strookt met het *Facsimile* de lezing van L. J. C. in de *Ann. de phil. chrét.*: Ἰχθὺς χευόιτ' ἄρα, λιλαίω, (voor λιλαίομαι) etc., hoewel de zin der eerste woorden, al wordt die ook eenigzints door de fransche vertaling getemperd (2), ons zeer gedwongen voorkomt. Wij durven, te midden van zoo veel verschillende gevoelens, zelf geene herstelling wagen; doch het komt ons voor dat men misschien tot een gelukkig resultaat zou geraken, door in het overgeblevene APA voor λιλαίω niet de voegwoordjes ἄρα of ἆρα, maar het zelfst. naamwoord ἀρά *(gebed)* te zien; en alzoo b. v. te lezen: Ἰχθύϊ χευόιτ' ἀρά, λιλαίω, etc.

Vs. 8. Het begin van dit vers is bijna geheel uitgewischt: het veld was hier dus voor de conjecturen open. Secchi leest: Εὖ εἰδεῖν μήτηρ, hetgeen moeijelijk met de spraakkunst is overeen te brengen. Franz leest: Σὺ εἶ κοιμητὴρ (3), als eene toespraak tot den Heiland, hetgeen ons vrij aannemelijk voorkomt. — Insgelijks lezen wij met hem: σε λιτάζομε voor λιτάζομαι, eene vorm die men meer op grieksche Opschriften aan-

(1) Ἰχθύι χηρείᾳ γαλ. moet hier *Weduwe van een' Galileeschen Visch*, d. i., van een' *Christen* beteekenen. Behalve de gedwongen en onnatuurlijke zin van deze herstelling, schijnt ons de plotselinge overgang van den hiraëtischen zin van ἰχθύς tot een anderen, zeer onwaarschijnlijk. — Evenmin kunnen wij de herstelling van Franz, ook met betrekking tot den zin, goedkeuren: Ἴχω χεύοι γαῖα, *Bloed vergiete de aarde*, is hier zelfs door geene spitsvindige analogiën, goed te maken. Vgl. *Franz*, S. 50.

(2) *Veuille Ichthys se répandre* ou *répandre ses grâces.*

(3) Men vindt ook κοιμήτωρ bij Greg. Nazianz. 2. 222. (*Franz.*)

treft (1). De ϛ is vrij duidelijk zigtbaar, zoodat daardoor de lezing van Secchi: σε, λίταζέ με nog onwaarschijnlijker wordt.

De laatste woorden van Vs. 9. zijn blijkbaar eene dier herinneringen uit *Homerus*, waarvan wij vroeger spraken (Cf. *Iliad.* V. 826). In het begin las Franz: Ἄ σύ ἄναξ σῶτερ, welke herstelling wij met Windischmann (2) gedwongen en ongelukkig noemen, hoewel wij geenszins de door dezen Hoogl. voorgestelde (Ἀθάνατον, σῶτερ *etc.*) wettigen, waaraan, althans met het *Facsimile* in de hand, niet te denken is. Op het marmer schijnt men duidelijk te lezen: ΑΣΧΑΝΔ.... hetgeen niet gevoegelijk een ander woord dan een Eigennaam kan vormen. Ook leest Secchi: Ἀσχανδ(ε)ῖε πάτερ, *etc.*, waarvoor men, om den ongewonen vorm dezes naams, misschien met even veel regt Ἀσχανδρῖνε *etc.* zou kunnen lezen.

Vs. 10 en 11. Eene zekere en veilige herstelling dezer twee verzen, is met de weinige overgebleven woorden niet wel mogelijk. Wij geven dus hier de lezingen van Secchi en Franz slechts als proeven van de meer of minder gelukkige wijze waarop de oorspronkelijke gedachte des Dichters zou kunnen worden aangevuld Overigens is het maar al te duidelijk, dat deze twee Geleerden zich ook in de herstelling der voorgaande verzen misschien te veel hebben laten leiden door den zin, welken zij in deze laatste regels

(1) Vgl. *Franz*, Elem. Epigr. graec. p. 249.

(2) *Archiv.* S. 392. — Indien Franz ons *Facsimile* had gezien, zou hij ten opzigte van Vs. 9 niet geschreven hebben: «Hr. Pitra glaubte «in dem schräg liegenden Υ ein Χ zu erkennen, was sicherlich nur «eine Täuschung ist» S. 10.

den Schrijver in den mond wilden leggen. FRANZ dacht aan een *Martelaar* (waarop hij het begin van Vs. 7 toepast) en herstelde overeenkomstig met dit hoofddenkbeeld, waar hij van uitging:

(Σι) συνμ (ἀρτυρός ἐστι χάρις, καὶ τ') οἵσιν ἐμοῖσιν (Ἰλαθι καὶ ψυχῆς) μνήσεο Πεκτορίου.

SECCHI daarentegen had de familie-betrekkingen des overledenen op het oog:

Σὺν μ(ητρι γλυκερῇ, σύγε καὶ δακρ)ύοισιν ἐμοῖσιν Ἰ(λασθεὶς υἱοῦ σέο) μνήσεο Πεκτοριοῖο.

Welke men ook van deze twee herstellingen moge verkiezen, zeker blijft altoos de lezing μνήσεο Πεκτορίου waarin, zoo als wij reeds hebben, aangemerkt, niet alleen de katholieke Archeologen van Frankrijk en Italië maar ook de protestantsche Hoogl. FRANZ een *gebed voor den afgestorvenen Pectorius* erkennen.

Na deze korte ophelderingen over de ontcijfering, lezing en herstelling der verschillende gedeelten van het *Autunsche* Opschrift, meenen wij ten slotte van deze §. onzen Lezers iets aangenaams te doen, met hun nu deze proeve van christelijke poëzij uit de eerste eeuwen in haar geheel onder het oog te brengen. Wij geven slechts den tekst van de *acht* eerste verzen met de laatste helft van Vs. 11, en laten eene, zooveel ons mogelijk is, getrouwe en woordelijke vertaling volgen:

1. ΙΧΘΥΟΣ οὐρανίου θείου γένος ἠτορι σεμνῷ
Χρῆσε· Λάβων ζωὴν ἄμβροτον ἐν βροτέοις
Θεσπεσίων ὑδάτων· τὴν σὴν, φίλε, θάλπεο ψυχήν
Ὕδασιν ἀενάοις πλουτοδότου σοφίης.
5. Σωτῆρος δ'ἁγίων μελιηδέα λάμβανε βρῶσιν·

Ἔσθιε, πῖνε λάβων, ΙΧΘΥΝ ἔχων παλάμαις.
ΙΧΘΥΣ χεύοιτ' ἀρά λιλαίω, δέσποτα σωτηρ,
Σὺ εἶ κοιμήτηρ, σὲ λιτάζομε, φῶς τὸ θανόντων,

. . . . . .

10. . . . . .

. . . . . μνήσεο Πεκτορίου.

Het heilige geslacht van den hemelschen ICHTYS (Christus) sprak *met eerwaardig gemoed: Neem, mijn vriend, onder de stervelingen het onsterfelijke leven der hemelsche stroomen; verlevendig uwe ziel door de eeuwige wateren der gaafrijke Wijsheid. Neem de honigzoete spijze van den Zaligmaker der heiligen: Neem, eet en drink,* ICHTYS (Christus) *in uwe handen houdende.*

Tot ICHTYS (Christus), *wensche ik, vloeije onze bede; ô Heer en Zaligmaker, Gij zijt de Gever der rust! U smeeke ik, ô Licht der afgestorvenen,* . . . . . *gedenk Pectorius!*

(*Vervolg en Slot in een volgend Nommer*).

KERKELIJKE GESCHIEDENIS.

Verhaal van de verrigtingen der Jesuiten in Friesland, *door Pater* Willebrordus van der Heyden, *lid van de orde der Jesuiten. Uit het Latijn vertaald en met aanteekeningen voorzien, door Dr.* H. Amersfoord *en Mr.* H. A. Evertsz. *Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1842. XXIV en 342 bladz., in 8°. Prijs *f* 3.60.

Het werk, waaraan deze titel door de vertalers gegeven is (aan het handschrift ontbrak dezelve), is, uit een bloot geschiedkundig oogpunt beschouwd, van hoog belang, daar het, als niets minder dan de wederinvoering van de Katholieke godsdienst in *Friesland* vermeldende, onderscheidene wetenswaardige bijzonderheden aan den dag brengt, welke welligt nergens anders geboekt zijn.

Het heeft dus, als bijdrage tot de Geschiedenis der Katholieke Kerk in *Nederland,* vooral in *Friesland,* eene bijzondere waarde, en daarom willen wij er een eenigzins uitvoerig verslag van geven, waarop wij eenige aanmerkingen en geschiedkundige teregtwijzingen, uit ons ten dienste staande handschriften of andere bronnen, zullen laten volgen. Eerst willen wij echter onze lezers met den schrijver bekend maken.

Willebrordus van der Heyden werd den 29 Mei 1595, te *Middelbeers*, een dorp nabij *Oirschot*, in *Brabandsch Kempenland*, thans provincie *Noord-Braband*, geboren. «Ik heb,» dus zegt hij, bl. 170, «vijf jaren lang te *Antwerpen* gestudeerd in de Be-

«schaafde letteren. Ik ben in de Societeit gekomen, «den 19 September 1615, te *Mechelen;* op den dag «der H. Martha toegelaten, door den Eerwaarden «Vader WILLEM VERANNEMAN. Over het half jaar heb «ik te *Antwerpen* gestudeerd in de Wijsbegeerte, ben «van daar naar *Oudenaarden* gezonden bij den aan«vang der lessen in de maand Mei; heb daar bijna «anderhalf jaar onderwezen in de Syntaxis en de «Dichtkunst, twee jaren in de Dichtkunst en Rheto«rica, twee jaren alleen in de Rhetorica. Te *Leuven* «heb ik in de Godgeleerdheid gestudeerd, ongeveer «vier jaren; ben tot Priester aangesteld» (*ordinatus?* gewijd) «te *Brussel*, door den Hoogwaardigen Aarts«bisschop BONEN in 1626; ben te *Vlissingen* gevan«gen genomen, den 15 Augustus 1626, verraden «zijnde door die van *Calais;* heb te *Vlissingen* over de «drie maanden in den kerker doorgebragt, ben be«vrijd bij de uitwisseling der krijgsgevangenen (1), «weder naar *Holland* gezonden, langs eenen beteren «weg, den 1 April 1627; te *Leeuwarden* gekomen «den 20/10 van dezelfde maand; heb de geloften van «bevestigd Coadjutor afgelegd te *Amsterdam* onder «Heer TIRINUS (2) in het jaar.....»

Te *Leeuwarden* vond hij GERARDUS CARBONEL (niet

(1) Bladz. 67 verhaalt hij omstandiger zijne gevangenneming en gevangenschap, waaruit men hem aanvankelijk niet dan voor een losgeld van *f* 3000 ontslaan wilde, en welke hij ruim drie maanden, meestal met 30 booswichten en andere gevangenen, op eene ondragelijke wijze, heeft verduurd.

(2) JACOBUS TIRINUS, werd superior der zending van de Eerw. Paters Jesuiten in de *Vereenigde Nederlanden*, in Maart 1629, en behield, volgens een onder ons berustend handschrift, die betrekking tot in Februarij 1634. Die geloften zijn dus door v. d. HEYDEN afgelegd, in het tijdsverloop dier vijf, niet *vier*, jaren, zoo als de vertalers in hunne 197e Aanteekening, in navolging van PAQUOT, *Mém. pour serv. a l'hist. litt.* T. 5., p. 161., *Ed.* in 8°., zeggen.

Carbonelli), ten gevolge van eenen sprong ter hoogte van 18 Amsterdamsche voeten, om niet gevangen te worden, gedaan, ongesteld. Hij ving dus hier volijverig zijne bediening aan en zette die onvermoeid voort, zonder dat hij zich door ligchaams-ongemakken daarvan liet terughouden. Immers, nadat hij — bij het toedienen der H. Sacramenten, op den 8 November 1632, aan zekeren heer Rioerd Roorda, te *Hennaard*, die door zijnen zoon, bij diens terugkeer uit het leger der Staten, na het innemen van *Maastricht*, met de pest besmet was, — eene verzwering in de ontvangbuizen van de lever had bekomen, welke, omdat men zulke kwaal niet vermoedde, door ongepaste behandeling wel onderdrukt, doch niet geheel weggenomen werd, liet hij niet na, zijne geestelijke hulp toe te brengen, waar zulks noodig was. Vooral bleek zijn ijver ten jare 1636, toen de pest te *Leeuwarden* vrij hevig woedde, en hij zich bijzonderlijk ten dienste der besmetten stelde, zoo dat hij in dit jaar aan 180 derzelve de H. Sacramenten toediende. Het hem bijblijvende kwaad uit de voormelde verzwering verergerde, zeker door vermoeijenissen, dermate, dat hij, den 18 Julij 1637, genoodzaakt was naar eenen geneesheer en eene plaats, om uit te rusten, om te zien. Hij begaf zich hiertoe naar *Dokkum*, waar hij met de grootste lijdzaamheid de hevigste smarten verduurde. Hij overleed den 3/13 December 1638 (1), en werd (volgens een onder ons berustend handschrift) op *Ameland*, denkelijk in de R. K. kerk, begraven.

(1) De vertalers lezen, bl. 172: «Den dag, op welken, uit hoofde «van den Zondag van den tweeden Advent.» Dit zal moeten zijn: Tweeden Zondag van den Advent.

Nadat wij nu den schrijver eenigzins hebben leeren kennen, gaan wij tot zijn verhaal over.

Het eigenlijke verhaal van v. d. H. beslaat in het werk 152 bladz., waarop 12 bladz. volgen, bevattende het gebeurde in het laatst van 1657 tot en met 1658, en een brief, wegens de gevangennening en bevrijding van Pater Scheffer; van bl. 164—171, worden losse aanteekeningen van v. d. H. medegedeeld; dan, tot op bl. 177, aanteekeningen van Robertus du Rieu (1); voorts, Jaarlijsten van overleden Jesuiten, in de jaren 1635—1640, en vermeldig van gehouden lijkdiensten, enz., voor weldoeners der Societeit, deels door v. d. H. aangeteekend. Van bladz. 197—308, volgen 206, eenige zelfs uitvoerige, aanteekeningen, welke de inrigting der Societeit doen kennen, of personen en zaken, in het verhaal voorkomende, toelichten, het werk der heeren Amersfoort en Evertsz. Eindelijk, bl. 309, tot het einde, een vrij naauwkeurige bladwijzer en Toevoegsels en Verbeteringen.

Het Handschrift, hetwelk tot de vertaling gediend heeft, is blijkbaar niet het oorspronkelijke van v. d. H., maar een afschrift, vervaardigd met het onuit-

(1) Rob. du Rieu, van wien den vertalers niets ter kennis gekomen is, was voor 1638 (welligt van 1634—1638) secretaris van den Pater Superior Ludovicus a Marca, en had hierdoor zijn verblijf te *Utrecht*. In Maart 1638 kwam hij te *Randen*, in *Overijssel*, waar hij eene statie oprigtte, welke, in 1672, met die van *Wijhe* vereenigd is, en den 3 December 1638, te *Leeuwarden*, van waar hij den 20 September 1640 naar *Enkhuizen* is verplaatst. Hier bleef hij tot in het jaar 1646, en werd toen naar *Leyden* gezonden, waar hij den 28 December 1658 overleed. Hij werd te *Voorschoten* begraven. *Breve chronicon PP. Soc. Jes. in Transisalania*, van welk handschrift een afschrift onder ons berust. Uit deze opgaven is het welligt te verklaren, waarom het Hs. van v. d. H. niet na 1640 is voortgezet.

gevoerd doel, om het voort te zetten. Het is den heeren vertalers, den 10 April 1834, van eene boekenveiling te *Leeuwarden* ter hand gekomen, en droeg op den band slechts den titel: *Historia Frisica*. Opdat de prijs bij de uitgave niet te hoog zou worden, hebben zij het Latijnsche opstel terug gehouden, met het voornemen nogtans, om dat insgelijks te laten drukken, ingeval zich, voor 1 April 1843, een genoegzaam getal inteekenaars zou hebben aangemeld. Of dit gevolg zal hebben, is ons tot hiertoe niet ter kennis gekomen. Inmiddels zullen de heeren eigenaars de inzage van het handschrift gaarne aan des begeerigen toestaan, — eene onbekrompenheid, welke wij hoogelijk toejuichen en zoo vurig wenschen, ook bij anderen aan te treffen.

Hoe, hebben wij ons zelven afgevraagd, is dit HS., zoo wel het oorspronkelijke als het afschrift, bij alle schrijvers onbekend, en hoe in *Vriesland* gebleven? Wij gissen, dat althans dit exemplaar, door DU RIEU, wien wij als afschrijver beschouwen, bij zijn vertrek naar *Enkhuizen*, is achtergelaten, en, hetzij in 1720, toen op vele plaatsen de Jesuiten, uit weerwraak, wegens het ontnemen eener kerk aan de Protestanten te *Heidelberg*, verdreven zijn, hetzij na de vernietiging der Societeit, in 1773, in vreemde handen is gekomen, een lot, dat zoo menigmaal belangrijke bescheiden ondergaan. Gelukkig heeft dit HS. eindelijk bezitters verkregen, die er mede gehandeld hebben, zoo als wij voor vele, voor de Geschiedenis kostbare, bescheiden, meerdere wenschen.

Pater VAN DER HEYDEN vangt zijn geschrift aan met

eene korte beschrijving der gelegenheid van *Vriesland* en deszelfs steden, en vermeldt dan de komst van Anscke Bockes Bruynsma (Andreas Bocatius), geboren te *Ipekolsga*, in *Vriesland*, en diens moeijelijkheden, om zich in zijn vaderland te vestigen, eerst te *Sneek*, in 1564, voorts te *Woudsend*, en vervolgens te *Ylst*. De beeldenstorm en daarop gevolgde afval van zoo vele der geestelijkheid, met al den aanhang van dien, beletteden het rustig verblijf van dien Pater en zijne gezellen aldaar, waarom zij in 1567 besloten, te vertrekken en betere tijden af te wachten.

Hierop volgt het voornaamste der gebeurtenissen, welke met de verandering van Godsdienst en Regering in verband staan, en zoo komt de schrijver tot het jaar 1580, waarvan hij, bl. 26, zegt: «Van het jaar 1580 tot 1593, was de Godsdienst in *Friesland* in «eenen geheel verlatenen toestand; naauwelijks be«vond zich daar een Priester, en die er waren, hiel«den zich uit vrees schuil. Toen derhalve omstreeks «het jaar 1593 zendelingen van de Societeit uit «*Holland* derwaarts terugkeerden, vonden zij den «wijngaard des Heeren geheel verlaten en uitgeroeid.... «Wijders was de eerste, die uit de Hollandsche zen«ding, eenen uitstap deed naar *Friesland*, Pater «Joannes Bargius (1). Op dezen volgden Pater Wil«lem de Leeuw en Pater Adrianus Arboreus» (Boom).

Jaarlijks kwamen nu de Paters de Leeuw en Boom naar *Vriesland*, vooral de eerste, die te *Dokkum* zijnen ijver te werk stelde, en daar ook op eene verrader-

(1) Bargius kwam, in 1593, als Visitator, bij de twee in *Holland* aanwezige Jesuiten Duyst en de Leeuw, en keerde nog datzelfde jaar naar *Braband* terug. In 1597 kwam hij als Superior wederom, rigtte eene statie op te *Haarlem* en stierf daar, den 9 Julij 1599.

lijke wijze, den 6 Januarij 1597, gevat, naar *Leeuwarden* gevoerd en er bijna zeven weken gevangen gehouden werd.

Bl. 30 wordt de aankomst, in 1609, van den eersten, bepaaldelijk voor *Vriesland* bestemden Pater, Arnoldus Cathuis (1) vermeld, die in het laatst van 1611 tot opvolger kreeg Wilhelmus Warighem, bij wien, in 1613, Gerardus Carbonel gevoegd werd. Aan dezer verrigtingen zijn de volgende bladzijden gewijd, tot op bl. 47, waar gewag gemaakt wordt van een gerucht, te *Harlingen* in het najaar van 1615 verspreid, ter oorzake eener onderaardsche schuilplaats, waarin de Katholieken zich, bij dreigend gevaar, meer dan eens, met hunne Priesters verstoken hadden. Men verhaalde, dat zekere Joannes Hendriks, — die, nog Mennoniet zijnde, in 1609, op een daartoe door hem gekocht erf binnen die stad, een gebouw, ter inwoning eens Priesters en uitoefening van de Godsdienst had laten daarstellen, — bezig was, uit zijn huis, tot vlak onder de kerk van de stad, mijnen te graven, om, wanneer hij wist, dat het grootste getal der burgers daar vergaderd was, allen door buskruid te vernielen; dat hij de Duinkerkers had uitgenoodigd, om hem in de uitvoering van zijn voornemen behulpzaam te zijn, en dat voor 7000 mannen wapenen vervaardigd en in zeer geheime plaatsen verborgen waren. Hoe onwaarschijnelijk dit alles was, werd echter, op last der Staten, den 2

(2) Cathuis, niet Cath, zoo als zijn naam in het werk genoemd, maar in de *Toevoegsels* veranderd wordt, vertrok van hier naar *Zwolle* en vestigde daar, in 1613, eene statie. Hij werd naar *Brabant* terug geroepen in 1619 en overleed te *Roermonde*, den 14 December 1629. In het bovenvermelde *Breve Chronicon* wordt hij Cathz genoemd.

Februarij 1616, het huis van HENDRIKS overvallen en, schoon daar niets dergelijks gevonden werd, geplunderd, en de geschriften van Pater WARIGHEM, aldaar aanwezig, in beslag genomen, waaruit het thans vrij zeldzaam boekje: *Der Jesuyten Negotiatie ofte Coophandel,* te zamen gesteld is. Pater WARIGHEM ontkwam het en werd zelfs in het huis van den verrader der Katholieke bijeenkomst zeer beleefd behandeld, waarna hij naar *Holland* vertrokken is (1).

Bij CARBONEL, die nu alleen hier overig was, kwam, in 1617, ANTONIUS DE GREEF, en bij dezen, nadat de eerste vertrokken was, JOANNES VIERING; later, GODEFRIDUS WANDELMAN, AEGIDIUS DE MEIJER, DOMINICUS SCHENCKEL, JOANNES DE VISSCHER, JOANNES VAN BLOCKLANDT, enz., welker verrigtingen van bl. 53—66 verhaald worden. Om meer dan eene reden schrijven wij het volgende af.

Pater JOANNES VIERING werd «op den laatsten «Vastenavond, die in *Friesland* inviel op den 17 «Februarij (1618), daar men had opgemerkt, dat hij «opentlijk de stad verliet, in het dorp *Midlum,* nabij «*Harlingen*, ten huize van eenen timmerman, WIJPKE «FIERDS, omstreeks middernacht, door eene groote «bende soldaten omsingeld, nadat hij zich echter «vooraf in eenen schuilhoek had verborgen. Terwijl «eenigen, welken de vrees vlengels had bijgezet, «het door over de sloten te springen of die door te «waden, ontkwamen, worden de namen der aanwe-

(1) Volgens een onder ons berustend HS., werd hij naar *Vianen* gezonden, van daar naar *Utrecht*, en eindelijk naar *Gouda*, in welke laatste stad hij tot September 1624 verbleef, toen hij naar *Braband* is terug gekeerd. Hij overleed te *Antwerpen*, den 12 November 1641.

«zigen opgeschreven en daarop, na de plundering van «het altaar en het huis, de Priester in het geheele «huis gezocht; toen dit te vergeefs was, nam men «een licht, om den boomgaard te doorsnuffelen, of «hij veelligt op eenen boom geklommen ware; en «bijna wanhoopte men den Priester te vinden, toen «op eens, door eenen knaap, die de soldaten uit de «stad gevolgd was, de schuilhoek ontdekt wordt. Dade«lijk beveelt Horion, het hoofd der soldaten, die in «de scholen der Societeit leerling van Viering geweest «was, den Pater de armen te binden en hem naar «de stad te voeren; twee dagen later is hij door «eenige onbescheidene soldaten uit zijne gevangenis «te *Harlingen* naar *Leeuwarden* gebragt. Toen hij hier, «tot zekerheid in het zoogenaamde Hondengat (1) had «moeten gebragt worden, zoo niet iemand zich voor «hem borg stelde, heeft een aanzienlijk burger, die «onzer Orde bijzonder genegen was, Hubert Joannes «Cath (Cathuis) zich bij het Hof verbonden, dat hij, «ingeval de gevangene ontvlugtte, behalve de onkos«ten der gevangenis, *f* 1000 zoude betalen; deze «som achtte men genoegzaam, dewijl Cath hier voor«kwam als handelende in het belang van een hem «onbekend en uitheemsch persoon. Zoo was dan Vie«ring nu vrij van het hondengat, maar niet van zijne «boeijen; want ofschoon deze hem tegen den nacht «afgenomen werden, liet hij zich die echter des mor«gens, als een eereteeken, terwijl hij dezelve kustte, «door den cipier weder aanleggen. Aldus wordt hij «na verloop van twee maanden, op den 21 April 1618,

(1) Hiervan wordt, bl. 160, nogmaals gesproken, en in de 170e aanteekening eene beschrijving gegeven.

«behalve andere onkosten, door het Hof beboet tot «eene som van *f* 3500 met bijvoeging der straf van «eeuwige ballingschap. Op het beweren van den ge«vangene, dat niemand hem zoo veel geld zoude ver«trouwen, is hem aangezegd, dat indien hij dit niet «binnen veertien dagen verschafte, men hem in het «tuchthuis zoude werpen. Intusschen weet MARCUS VAN «DEN TEMPEL (1), Superieur der geheele zending eenen «brief te verwerven van Zijne Excellentie, Graaf MAU«RITS van NASSAU, Kapitein Generaal der *Vereenigde «Nederlanden*, aan den Frieschen Stadhouder WILLEM «LODEWIJK, en eenen anderen aan de Gedeputeerde «Staten van *Friesland;* dezen echter geviel het niet, «dat een zoo aanzienlijk persoon voor eenen Jezuiet, «vrijstelling van straf en ontslag zonder eenige betaling «verzocht. De Staten hadden dus besloten dit af te «slaan, en reeds was de brief over dit onderwerp «geschreven, toen JULIUS VAN EYSINGA, Luitenant Ko«lonel bij een Friesch regiment, hiertoe overgehaald «door een Catholiek Edelman JARICH VAN LYAUCKEMA, «de Staten heeft overtuigd, dat het hun zelven tot «eeuwigen smaad zou strekken, indien zij zulk een «groot personaadje zoodanig eene kleinigheid weiger«den. Alzoo is er dan ontslag gekomen van de boete; «doch toen men nog bij hem aandrong op de kosten «zijner gevangenneming en gevangenis, is er een «smeekschrift ingediend, dat men ook hiervan ten «gevalle van den Prins kwijtschelding, of althans «afslag zoude verleenen, te meer omdat de soldaten «bij het vervoer van den gevangene uit *Harlingen*, «op reis geweldig verkwistend geweest waren, als

(1) Zie hierna, bl. 370.

«hebbende *f* 146 vertoerd, met bijvoeging, dat indien «men weigerde, men met regtsmiddelen zoude terug- «vorderen, wat hem, toen hij reeds gevangen was, «de soldaten tegen alle regt hadden ontroofd, dewijl «hiermede de brooddronkene verteerzucht der solda- «ten rijkelijk had kunnen voldaan worden. Toen dit «verzoek was van de hand gewezen, geeft DE GREEFF «aan JOANNES HENDRIKS in eenen brief berigt, dat het «thans van hem afhing, om door betaling der kosten «den Pater uit den kerker te verlossen. JOANNES ver- «zamelt al zijn nog overig zijnde geld, ijlt daarmede «naar *Leeuwarden*, en brengt met zonderlinge spoed «en blijdschap aan CATH *f* 425. Deze evenwel achtte «het onbillijk dat die geheele last eenen enkelen op- «gelegd werd, en heeft daarom eene algemeene inza- «meling in den omtrek gedaan, waaruit even als in «vorige jaren aan JOANNES zijns ondanks de helft van «hetgene hij had gegeven, en misschien nog iets meer, «is terug betaald.

«Het was deze meergemelde JOANNES, die aan Pater «VIERING korten tijd, voor dat hij volgens het ont- «vangen vonnis van uitbanning, den kerker en de «Provincie verliet, zijnde de dag daarvan geweest 30 «Junij 1618, verklaard heeft, dat behalve omstreeks «*f* 5000, die hij had betaald tot den aankoop van «eenen tuin en het stichten van een gebouw, ten «dienste van eenen Priester en van het volk, behalve «ook de schade, geleden aan kerk- en huisgeraden, «nog ongeveer *f* 5000 door hem besteed is aan boeten «en tot bevordering van het Catholiek geloof.»

Bl. 67 vermeldt de schrijver zijne mislukte poging, om naar *Vriesland* te reizen en zijn gevangen nemen

te *Vlissingen;* verder zijne komst te *Leeuwarden* en die van Wichardus Matthijssen in 1627, en vangt nu aan, datgene te verhalen, wat tijdens zijn verblijf is voorgevallen. Tot hiertoe had hij zijn geschrift zoo uit gedrukte en ongedrukte stukken, als uit mondelinge mededeelingen te zamen gesteld; nu teekent hij aan, wat onder zijn oog of in zijne nabijheid voorviel. Hiervan is alleen uitgezonderd de levensschets van Pater Arnoldus Cathuis, welke bl. 75–97 voorkomt. Dit geeft hem dan ook gelegenheid, hier eenigzins uitvoeriger te zijn en van jaar tot jaar (1628—1637) de geestelijke vruchten mede te deelen, door hem en zijne medearbeiders in den wijngaard des Heeren vergaderd, terwijl hij telken jare aangeeft, welke Paters met hun zweet den Vrieschen bodem hebben bevochtigd. Niet minder belangrijk dan het vorige, is dit gedeelte van zijnen arbeid en zal door iedereen met belangstelling gelezen worden.

Omstreeks het einde van 1637 schijnt er eene optelling der in *Vriesland* aanwezige Katholieken gedaan te zijn, welker uitkomst ten deele wordt opgegeven. Hoezeer de daar te vinden getallen eenigzins den aanwas der Katholieke bevolking doen kennen, zijn zij echter, behalve wat betreft het eiland *Ameland* en de steden *Stavoren, Hindelopen* en *Sloten*, met de grietenijen *Gaasterland* en *Hemelumer Oldephart*-en-*Noordwolde*, voor geene vergelijking vatbaar. In 1637 waren op *Ameland* 50 Communicanten, in 1842 waren er 144. In de drie voormelde steden en de beide grietenijen waren, in 1637, 590 Communicanten of nagenoeg 900 zielen, thans zijn er ruim 1200 zielen. In het jaar 1637 waren in *Vriesland* 28 Priesters,

als 8 Wereldlijke, 10 Jesuiten, 3 Dominicanen, 6 Franciscanen en 1 Capucijn; thans zijn er 35 Priesters, onder welke 3 Franciscanen en 1 Dominicaan.

Uit het door ons medegedeelde of aangevoerde zal men kunnen zien, hoe belangrijk het werk is en ook eenigzins de waarde der vertaling kunnen beoordeelen. Wij hebben daarop ook weinig aan te merken, maar kunnen niet onvermeld voorbijgaan, dat de heeren vertalers, zeker uit onbekendheid met de Nederlandsche Katholieke kerktaal, in de aanhaling van F. Strada, bl. 19–21 voorkomende, eenige onjuistheid begaan hebben. Wij zouden vertalen: «Toen hem in de ge«dachte kwam, dat op het hoog altaar in een zilveren «ciborie het *H.H. Sacrament* was achtergelaten..... «en na *den Heer* op zijne knieën aangebeden te heb«ben.....; maar als hij zag, dat de *ciborie* vol *kleine* «*hostien* was..... is te weeg gebragt, dat hij..... «levende het H. Sacrament voor den hoon der ketters «en het zilver voor de roofzucht der soldaten be«waarde.» (1) De heeren vertalers hebben echter: «Want daar hem in den zin gekomen was, dat op «het hoog altaar de *heilige ouwel* in eene zilveren kas «was achtergelaten..... en neemt het ligchaam des «Heeren, na hetzelve op de knieën te hebben aan«gebeden.....; maar als hij zag, dat de kas vol *ge«wijde ouwels* was..... is te weeg gebragt, dat hij «levende de *heilige ouwels* voor den hoon, enz.»

Hetzelfde geldt ook van hetgene in de 116e aantee-

(1) Quum enim subiisset animum, in ara maxima SS. Eucharistiam argenteo in vase relictam..... adoratumque de genu Dominum.....; sed inspecto vase brevium Hostiarum pleno..... factum esse, ut..... Eucharistiam ab haereticorum contumeliis, argentum a militum rapacitate conservaret. F. Strada, *de bello Belgico*. Dec. I. l. IX ad an. 1578. Ed. Antv. 1635. p. 540.

kening wegens het H. Sacrament des laatsten oliesels wordt gezegd. De vertalers noemen daar de plaatsen des ligchaams op, welke met de H. Olie gezalfd worden en onder dezelve *de nieren*. Het is waar, dat het *Rituale Romanum* eene zalving *ad lumbos sive renes* voorschrijft, maar daar wordt uitdrukkelijk bijgevoegd: *Haec autem unctio ad lumbos, ut dictum est, omittitur semper in feminis et etiam in viris qui ob infirmitatem vix aut sine periculo moveri non possunt.* Intusschen is de zalving van deze plaats (*ad renes*) niet overal in gebruik en zelfs wordt hier te lande, in overeenstemming met het *Pastorale Mechliniense*, eene zalving op de borst voorgeschreven. De vorm luidt ook geheel anders, dan door de Vert. wordt opgegeven. Zij is: «Door deze H. zalving en zijne genadige barmhartig-«heid vergeve u de Heer, wat gij door het gezigt, «het gehoor, den reuk, de smaak en het spreken, «de gedachten en neigingen des harten (de vleesche-«lijke lusten), het gevoel, het gaan bedreven hebt.»

Eene andere aanmerking geldt het gezegde der Vertalers in *de Voorrede*, bl. XIV, waar zij de pogingen, om de, na de invoering der Hervorming overgebleven, Katholieken in hun geloof te behouden en te bevestigen, of afgedwaalden terug te brengen, «stille «ondernemingen eener, wel bedwongene maar niet «vernietigde, godsdienstige en staatkundige partij te-«gen de heerschende gezagvoerders en den lang ge-«vestigden staat van zaken in dit gewest» noemen. Waarlijk, het was het werk der liefde, zich aan zoo vele gevaren bloot te geven, gevangenschap met al hare ellende te trotseren en klein te achten, om naar het vleesch vreemden, maar volgens het geloof broe-

ders, op den weg der zaligheid te behouden; en zulke heldenmoed verdiende niet, zoo minachtend genoemd te worden. Maar er is meer. Het is bij de Protestanten gewoonte geworden, de eerste Priesters, die zich in het laatst der 16e en het begin der 17e eeuw hier te lande ophielden, als bevorderaars der belangen van Spanje en als afzendelingen van den afgezworen koning voor te stellen. Door dien stroom medegesleept, wordt dan ook hier, door de anders edelhartige Vertalers, weder in eenen adem van *godsdienstige en staatkundige partij* gesproken, schoon men nog altijd het bewijs schuldig blijft, dat er waarlijk onder de Katholieken van dien tijd eene ten gunste van *Spanje* staatkundige partij bestaan heeft. Gerustelijk durven wij allen uitdagen, om slechts goed bewezen sporen daarvan, gedurende het tachtigjarig tijdvak, aan te wijzen. Dat velen gedurende dien tijd een rustig en verbeterd bestuur van *Spanjes* vorst terug verlangden, lag in den aard der zake, en werd door de trouweloosheid der Protestanten en het niet naleven der *Satisfactien* of verdragen, waarop de steden tot de Unie waren toegetreden, levendig gehouden en door hunne vervolgingen aangevuurd. Of nu dit verlangen zoo misdadig te achten zij, beslissen wij niet; maar willen liever vragen, of dan ook het gezag der Belgische zoogenaamde Orangisten, tusschen 1830 en 1839, zoo zeer is at te keuren? Het antwoord hierop is ook dat voor het gebeurde in vroegeren tijd. Toen was, ja, het bestuur der Staten gevestigd, gelijk onlangs dat van Belgie, maar evenmin als dit algemeen erkend. Hoe het ook zij, hadden de volkeren jegens hunne opperheeren diezelfde aanhankelijkheid, welke

men onzen voorvaderen verwijt, de vorsten zouden geenen afval, de volken geene omwentelingen te betreuren hebben.

Dat die, om de vervolging, STILLE *ondernemingen* niets anders ten doel hebben gehad, dan de Katholieke Godsdienst op den ouden grond wederom te planten en aan te kweeken, wordt door het verhaal van VAN DER HEYDEN zelven, naar het ons toeschijnt, ten duidelijkste bewezen. Het is in geenen deele voor openbaarmaking bestemd, welk ook overigens het oogmerk van den vervaardiger moge geweest zijn; het miste zelfs eenen titel. Daarin moest men dan toch wel iets aantreffen, dat naar staatkundige plannen gelijkt en zoo die ooit bestaan hebben, dan scheen het daarin beschreven tijdvak zich er nog al toe te leenen, wijl het over nagenoeg zestig jaren loopt, waarin in het godsdienstige en staatkundige in Nederland nog al iets is voorgevallen. Doch wel verre van dien leest men er (bl. 83) met lof in vermeld, dat een der daarin voorkomende Jesuiten «Staatszaken..... vreemd aan hunne «instelling oordeelde, en achtte, dat zij in deze zen«ding werden afgevaardigd, niet om den koning zijne «steden terug te bezorgen, maar om zielen voor «Christus te winnen.» Het verhaal behelst dan ook niets anders, dan wat door Katholieken geleden is, wat door hunne geestelijke leidslieden te hunner zaligheid is verrigt. Het spijt ons dus, dat de Vertalers, die overigens zich op eene zekere hoogte van onpartijdigheid gesteld hebben, niet tot den top zijn opgeklommen. Maar wij bevroeden het; 't is zoo moeijelijk, zich boven zoo oude vooroordeelen te verheffen, vooral wanneer er Katholieken en Jesuiten in betrokken zijn.

De talrijke aanteekeningen, waarmede de Vertalers het werk voorzien hebben, getuigen voor eene meer dan gewone belezenheid en zetten het werk geen klein belang bij. «Bij onderwerpen, welke,» dus zeggen zij, *Voorrede*, bl. XXIII, «met godsdienstige be«grippen in verband stonden, is het ons verkiesselijk «toegeschenen, bij voorkeur Catholieke schrijvers aan «te halen;» doch hierin hebben zij geen onderscheid tusschen Katholieken en Jansenisten gemaakt. Van hier dan ook, dat de Apostolische Vicaris Jacobus de la Torre (aant. 32) in geen gunstig licht gesteld is. Hetzelfde geldt ook ten opzigte van de 38e aant., waarin onder anderen verhaald wordt, dat de Staten op de benoeming van den Apostolischen Vicaris toezigt hielden. Dit is onjuist. Waar is het, dat ten gevalle der Jansenisten, en welligt zelfs door hen het beruchte Plakaat van 17 Augustus 1702 vervaardigd is, waarin gevorderd werd, dat een nieuwe Vicaris door de Gecommitteerde Raden moest geadmitteerd worden; doch te voren wist men daar niets van, en toen Codde in 1688 aangesteld was, kon hij zijne bediening, zonder admissie te vragen, aanvaarden.

Bevreemdend is het, dat door de Vertalers in de eerste aanteekening loffelijke melding gemaakt wordt van het lasterschrift: *De R. K. Kerk in Oud-Nederland*, om daaruit te zien, hoe de Nederlandsche Seminarien zijn ingerigt, en sedert 300 jaren geene verandering in leerwijze en beginselen ondergaan hebben!

In de 6e Aanteekening spreken de Vertalers van «de «mislukte pogingen, om de bestaande inrigtingen in «de Kerk te wijzigen, door den Aartsbisschop Her-

«MAN VAN WIED aangewend, die in 1547 van zijne «waardigheid afstand had moeten doen.» Geheel anders spreekt de geschiedenis van dezen goedhartigen maar zwakken en *inconsequenten* man. Men zie over hem MORERY, art. *Herman de Meurs* en art. *Cologne;* ook BRUININCK, raad van den keurvorst van den *Paltz*, in diens verhandeling over HERMAN, in 1790 uitgegeven.

Aant. 32. De *Relatio seu Descriptio Status Missionis* van 1656 van J. DE LA TORRE, voorkomende onder n°. 17912 in de *Bibliothèque de Bourgogne* te *Brussel*, is afkomstig uit de Bibliotheek van VAN HULTHEM (Cat. MSS. n°. 944) en heeft vroeger aan den heer MEERMAN behoord. — Het gedeelte van deze *Relatio*, door HOYNCK VAN PAPENDRECHT zoowel in zijne *Hist. de reb. Eccl. Ultr.* in 4°., als in diens *Hist. Eccles. Ultr. a temp. mut. rel.* Mechl. 1725 in fol. onder de *Monumenta* n°. XI opgenomen, was hem uit *Rome* gezonden en is thans onder onze berusting.

Art. 56. Met een pijnlijk gevoel vinden wij hier herinnerd, wat zoo menigmaal wederlegd is, namelijk de beschuldiging tegen de Jesuiten wegens het buskruid-verraad te Londen. Het smart ons, dat wij zulke dingen nu nog moeten tegenspreken. Wat volgens WAGENAAR, *Beschr. v. Amst.* D. II. *boek* XIII. bl. 425 *in folio*, in 1623 wegens soortgelijken aanslag den Jesuiten te *Antwerpen* werd te laste gelegd, is nog ongerijmder. Het enkele regts-axioom: *Cui bono* wederlegt het. Zulke beschuldigingen moesten niet bloot verhaald, maar ook bewezen worden en bezigde men geene andere redenen, dan WAGENAAR eene bladzijde vroeger ter verontschuldiging der Remonstranten, zou ieder gewis de vrijspraak toestemmen.

Aant. 60. Marcus van den Tempel was de tweede Jesuit, die te *Leyden* werkzaam was. Hij kwam daar in 1610 en bleef er tot 1621, terwijl hij de laatste acht jaren tevens Superior was. Hij overleed te *Leuven* den 17 Mei 1656.

Aant. 76. Ludovicus Makeblijde werd in 1611 naar *Delft* gezonden tot medehelper van Cornelius Duyst, die er den 21 Februarij 1612 overleed. Negen jaren bleef hij in die stad alléén werkzaam, tot dat hij in 1621 tot medehelper kreeg Rolandus Potter. Makeblijde overleed den 7 Augustus 1630 en werd te *Voorschoten* begraven, waar op zijne grafzerk gehouwen werd: *Godt maeckt hem blijde.* Van 1621—1629 was hij Superior der zending van de Societeit.

Aant. 126. De benaming aan zekeren L. Marius (onderscheiden van Leonardus Marius, van 1631–1652 Pastoor van het Beggijnhof te *Amsterdam*), gegeven, namelijk *Erasmiaansch* Roomsch Priester, klinkt ons vreemd in de ooren. Wat daarmede bedoeld wordt, begrijpen wij niet. Zeker is het, dat Erasmus geene congregatie van Priesters heeft ingesteld, en er dus geene Roomsche Priesters ter onderscheiding met zulk *praedicaat* kunnen genoemd worden.

Aant. 167. De Superior, die zijne tusschenkomst voor den te *Leeuwarden* gevangen Pater Hermanus Scheffer aanwendde, was Pater Adrianus Cools, die deze betrekking van 1638—1642 vervulde. — Pater Gulielmus Goetgebuur, van wien hier wordt gesproken, was den 13 Julij 1627 als tweede Pater in de na 1720 vernietigde Jesuiten-kerk in de *Jufvrouw-Idastraat*, thans het *Theatrum anatomicum*, te *'s Gravenhage*, gekomen en aldaar den 7 Mei 1642 overleden.

Hij was dus niet de heer Goetgebuur, die in de *Oudh. en Gest. van Delfsland*, bl. 505, in 8°., vermeld wordt. Deze, Aegidius geheeten, kwam in dezelfde kerk te *'s Gravenhage*, den 25 Julij 1650 en vertrok nog hetzelfde jaar naar *Tongeren*. Een andere Gulielmus Goetgebuur, insgelijks Jesuit, rigtte in 1645 eene statie te *Geertruidenberg* op (zie Coppens, *Nieuwe Beschr. van het Bisd. van 's Hertogenbosch*, 3e deel, bl. 241) en overleed te *Amsterdam* zijnde, den 2 November 1648.

Aant. 182. Dominicus ab Alma, volgens Thiara, aangehaald in de *Oudh. en Gest. van Friesland*, D. II. bl. 38. in 8°., de opvolger van den heer Jacob in de pastorij van *Makkum*, was geboren te *Edam*; hij verkreeg in de promotie te *Leuven* in het jaar 1640, onder 191 mededingers, de eerste plaats en werd vervolgens Licentiaat in de H. Godgeleerdheid. *Catal. Primor. Univ. Lov.* p. 52. *Mechl.* 1824. Daar men niet wel met hem tevreden was, werd hij Pastoor te *Amsterdam* buiten de St. Antonius-poort (op de *Lastadie*, thans de Geldersche kade O.Z.) en, na het vernietigen dier kerk, in de Keizersstraat, *de Paauw* genoemd, welke statie in het begin der 18e eeuw in handen der Jansenisten gekomen en in het begin dezer eeuw te niet gegaan is. — Hij was dus niet de door v. d. Heyden vermelde heer Hendrik.

Aant. 195. «Hoe gewigtigen ongemerkten invloed «de Orde (der Jesuiten) hierdoor (door de Broeder«schappen) op de groote bevolking bekwam, behoeft «niet in het breede ontvouwd te worden.» Dus zeggen hier de Vertalers. Wij gelooven, dat het moeijelijk zou zijn, zulks te ontvouwen. Wie den aard en de

strekking der Katholieke Broederschappen kent, zal daaraan geenen invloed toeschrijven.

Aant. 200. Het vermoeden der Vertalers, dat de hier vermelde Pater NICOLAUS LOENES of LONES dezelfde zou zijn, als de Pastoor van *Hoorn* van dien naam, is onjuist. De hier bedoelde Jesuit is verplaatst naar *Alkmaar*, waar hij tot in 1645 gebleven en vervolgens naar *Naarden* is gezonden, waar hij in het voorjaar van 1649 is overleden. — De Pastoor van *Hoorn*, NICOLAUS LONIUS of LONESIUS daarentegen was, volgens de *Oudh. en Gest. van Amstell.* D. II. bl. 547, daar door SASBOLDUS VOSMEER, dus voor 1614, aangesteld. Uit het hierna te noemen H. S. van ARN. WAEIJER blijkt het echter, dat LONIUS niet door VOSMEER, dus niet voor 1614, maar door ROVENIUS in 1617 te *Hoorn* is aangesteld. Het blijft echter zeker, dat hij niet dezelfde is met Pater NICOLAUS LOENES. Hij overleed den 19 April 1646.

Ter uitbreiding en aanvulling van het door Pater ROB. DU RIEU op bl. 176 vermelde wegens de verstoring eener godsdienstige vergadering te *Leeuwarden*, den 25 Maart 1639, in het huis van Dr. VAN BOLTEM, laten wij hier eene plaats volgen uit het handschrift van den Zeer Eerw. heer ARN. WAEIJER, Aartspriester van *Zwolle* (daar Pastoor geworden in 1631, overleden 16 April 1692), getiteld: *Nopende het Aertspriesterschap van Swolle*, voorhanden in het Archief van het Aartspriesterdom van *Salland*, bij uittreksels medegedeeld in den *Godsdienstvriend door* J. G. LE SAGE TEN BROEK, Deel 38—41. De hier volgende plaats komt voor D. 38, bl. 241 en volg.

In 1639 «ben ick te Leeuwarden op onser Liever

Vrouwen Bootschap ten huysen van Doctor ARN. VAN BOLTEN verstoort van den executeur met de syne, als dragers, ende diergelycke soorte in een groot getal, maer also de huysvrouwe van dese Doctor de trapdeur met eene sonderlinge gauwigheyt in 't slot sloegh, quam ick ende heer VITUS Pastoor aldaer in een schuylplaetse, die hooge was, sonder hierby een leeder te syn; ick daer al climmende in, maer heer VITUS oudt ende swaerder van ligchaem en cost daer niet in comen: doch ick hem van boven helpende, ende hy sy selven wat mede, quam ten laetsten, schoon hy syn tabbert noch aen hadde, daer oock in, 't welck niet wel versien en was, want 't waren alle losse plancken daerop wy saten, ende lagen. Sy verstoorders nu boven comenden, vonden een schoemaecker, die lange buyten slandts geweest was, ende veelerley talen sprack, diense daerom, hoe hy een borgers sone was, niet en kenden: dies hebbe sy hem gevraeght: wie syt ghy? hy antwoorde een schoemaecker, laet ons seggense, uwe handen sien of daer oock peck aen is, gelyck 't oock was, waerop sy seyden: de papen syn soo slim, datse hunne handen bepecken om ons te bedriegen. Dieswegen sy hem als een pape aengetast, medegenomen en op 't Toorntien gevangen geset hebben, daer hy oock sat van desen dach af, synde maendach tot donderdach toe, voor wien noch borge moest gestelt worden, soo hiernaer mochte bevonden worden, dat hy een paep was, dat de gestelde boete soude moeten betaelt worden. Dit syn vangen dede ons goet, souden anders scherper gesocht ende veellicht ons gevonden hebben. My heeft dickwyls syner gemoeyt, want synde by 't jonge gezelschap wierde altydt de paep geheten, dat hem soo verdroot, dat hy

wech gegaen is, ende noyt en heeft men connen vernemen, waer hy gebleven is.»

Wij verheugen ons, niettegenstaande de door ons aangewezen onnaauwkeurigheden, over het verschijnen van het werk en hopen, dat een gelijk gebruik van nog andere soortgelijke, maar verborgen, bescheiden gemaakt worde.

J. J. B.

LAGER ONDERWIJS.

SCHETS VAN DE GESCHIEDENIS

DER

STAATS-VERORDENINGEN OP HET LAGER ONDERWIJS,

HIER TE LANDE,

SEDERT DE INVOERING DER HERVORMING.

(Vervolg.)

Zagen wij, in onze twee laatste Artikelen, het onverdraagzame Protestantendom spijtig, ongeduldig, van in Nederland met al de andere inboorlingen van dien grond gelijk gesteld te zijn; zagen wij het Protestantendom zich naijverig de opbrengsten van 's Lands en van alle kerkelijke goederen toeëigenen; ja, zelfs de vrucht van den zwoegenden landman en de gewoekerde penning van den zweetdroppelenden arbeidsman, ten einde niet alleen zijne leeraren te bezoldigen, zijne pastoriehuizen, zijne kerken, zijne hoogescholen te onderhouden, maar ook om zijne gegoede, zijne rijke, zijne Patriciersche, zijne Aristocratische familien zoo langer zoo meer vet te mesten; zagen wij het Protestantendom wars, van andere Nederlanders, door geboorte en hart, aan denzelfden grond, en nog wel zonder hetzelfde eigengenot, even vurig als zij gehecht, hunne natuurlijke, hunne burgerlijke, hunne Godsdienstige regten te zien uitoefenen; niet minder moest ieder gevoelig hart en onpartijdig verstand diep getroffen worden,

door de aanschouwing der wreedaardige ontrukking, aan den Katholieken vader en aan zijne bedroefde echtgenoot, van de, hun toch zoo dierbare, mogelijkheid, om hun onschuldig kroost een onderwijs, tevens opvoeding, in den geest van de Godsdienst hunner vaderen, te doen genieten; waarop zij, èn als mensch èn als Burger, billijke aanspraak konden maken.

Ja, zagen wij het Protestantendom weder zegevierend de banier der overweldiging opsteken, al de zijnen rondom zich scharen, en, onder een luid klinkend geschal, het Katholicismus beschimpen, belasteren en bedreigen, tevens aan hetzelve, als aan een overwonnen volk, de Wet, hoe hard, hoe wreed ook, voorschrijven en hare naleving ernstig en met nadruk aanbevelen, onder bedreiging, van anderzins zijne ongenade te beloopen en met eene geduchtige roede bestraft te worden; welke verbetering van lot mogt het Katholicismus sedert ontwaren?

Wat zijne politieke, burgerlijke regten betreft, deze verbleven op den aangegeven voet. De Katholiek was en moest een *Zeloot* blijven, aan wien men niets gunde dan hetgeen het algemeen belang vorderde en men hun niet onthouden konde, of durfde. Soms werd een enkel Katholiek, midden der begunstigde Protestanten, voor de leus, in eenige openbare betrekking geplaatst; maar daartoe werd veelal eene niet onbeduidende keus gemaakt.

En betrekkelijk het Schoolwezen en het Onderwijs? Raadplegen wij hieromtrent de Geschiedenis met opregtheid.

Wij lieten, in ons vorig *Artikel*, VAN DER PALM midden in zijne plannen van *Alteratien* der WETTEN van *15*

Junij en *22 Augustus 1801*. Thans is het van aanbelang, zijne pogingen gade te slaan. Vooraf zij het ons echter geoorloofd, in het belang der waarheid, een zijner voorgeven te onderzoeken.

Om zijne geprojecteerde *Alteratien* van eene minder hatelijke zijde, dan door den *omkeer der zaken*, te billijken, had hij zich beroepen op de pogingen in andere landen, vooral in Frankrijk, aangewend, om het onderwijs te regelen; welken geest dier pogingen men behoorde te volgen.

Den 31 Maart 1802 *(30 Germinal, an X)* stelde werkelijk het Fransche Gouvernement aan het *Tribunaat* eene Wet op het Openbaar Onderwijs voor; welk voorstel den *11 Floréal* (1 Mei 1802) bij het *Corps Législatif* werd aangenomen en den *21 Floréal* (11 Mei) werd door Bonaparte, als eerste *Consul*, deze Wet uitgevaardigd.

Bij deze Wet was betrekkelijk het *lager onderwijs* alleen bepaald, (Art. 3) dat de openbare onderwijzers door de *Maire's* en de Gemeente-Besturen zouden gekozen worden, en bezoldigd door de ouders, volgens bepaling der Gemeente-Besturen, met vrijstelling der behoeftige ouders; terwijl de onderwijzers vrije woning, ten kosten der Gemeenten, zouden genieten (Art. 4). De *Onder-Prefecten* moesten voor de organisatie dier Scholen zorg dragen, en maandelijks deswegens verslag aan de Prefecten doen (Art. 5). Men zocht door vrijwillige giften het onderwijs te bevorderen; daarom verklaarde men, in Art. 43, dat alle giften en fundatien voor het onderwijs geoorloofd waren, en bepaalde men zelfs, dat de naam der begiftigers aldaar ter plaatse, alwaar zij hunne giften gevestigd

zouden hebben, openlijk zouden vermeld worden en blijven.

En verbleven overigens al de andere bepalingen der WET van *3 Brumaire, an IV,* hiermede niet in strijd, in volle kracht [Art. 44] (1).

Na *deze* wet gelezen te hebben, vragen wij dadelijk, of daarin de minste termen voor de plannen van VAN DER PALM, — *in den geest van Keizer* JOSEPH, — gevonden worden?

En dit vragen wij des te meer, wanneer wij in hetzelfde deel van 't *Bulletin des Lois*, bladz. 415, het ARRÊTÉ van *20 Prairial, an X* (9 Junij 1802) aantreffen, waarbij het onderwijs in de kloosters geoorloofd verklaard werd, en die inrigtingen zelfs, wáár onderrigt werd gegeven, van de algemeene opruiming der kloostergoederen, *juist daarom*, werden uitgezonderd (2)?

En *niets anders* zagen wij, ten dien tijde, in Frankrijk wegens het lager schoolwezen bepaald, dan dat, bij ARRÊTÉ van *27 Fructidor, an X* (14 September 1802) de Staatsraad FOURCROY, in plaats van ROEDERER, met het *Openbaar Onderwijs* belast werd.

De verzekeringen van VAN DER PALM waren dus onjuist. Meer met de waarheid is strookende, dat de pogingen van VAN DER PALM daarhenen gerigt waren, om de MAATSCHAPPIJ: *tot Nut van 't Algemeen* te ondersteunen; welke alsdan, volgens hem, de schoonste verwachtingen beloofde.

Voor den oplettenden lezer is het blijkbaar, dat het

(1) Zie Bulletin des Lois, vol. 21; Bull. 186, n°. 1488. — Zie *Katholiek*, D. 3, bl. 36—38.

(2) Zie Bull. des Lois, vol. 21; Bull. 198, n°. 1746.

Onderwijs haar hartelijk werd toegewenscht; van daar de warme verstandhouding, welke tusschen *van der Palm* en de MAATSCHAPPIJ: *tot Nut van 't Algemeen* steeds bestond, en zich overal liet bemerken.

De Gedenkschriften zelve dier Maatschappij vermelden ons, bl. 40: «In de laatstvorige Algemeene «Vergadering aan Hoofdbestuurders opgedragen zijnde, «het inleveren van een gepast Vertoog aan het toen«malige Wetgevend Ligchaam der Bataafsche Republiek, «ten einde het daarstellen van maatregelen te verzoe«ken, waardoor het nadrukken van de werken der «Maatschappij, bijzonder van het Schoolgoed, zoude «kunnen worden belet, werd daaraan door dezelve «voldaan, in Zomermaand des jaars 1802, door een «Adres aan het nu inmiddels aangestelde Staatsbewind, «vergezeld van eenen bijzonderen brief, met verzoek «om ondersteuning daarin aan den voormaligen «Agent van Nationale Opvoeding, thans Lid van den «Raad van Binnenlandsche Zaken, den Heer J. H. van «der Palm. Het verpligtende antwoord van welgemel«den Raad, liet der Maatschappij geenen twijfel over, «ten aanzien van het goede gevolg van deze hare po«ging, en de uitslag heeft in de Publicatie van 5 «Junij 1805, de gegrondheid van deze verwagting doen «zien.» Ook de *Bijdragen* zijn daar, om den broederband tusschen VAN DER PALM en de MAATSCHAPPIJ bijna op alle bladzijden te bevestigen. Alle belemmeringen en hinderpalen moesten dus ter zijde geschoven of weggerukt worden. Hij zal dit doen. Onderzoeken wij, welke deze belemmeringen waren.

Hetgeen *van der Palm* c. s. het meeste hinderde, was de sedert 1795 ontstane invloed der Gemeente-

Besturen, waarvan eenige zelfs vroeger bestaande Schoolmeesters hadden afgezet, andere benoemd, de weder aangestelden weigerden te ontvangen, en *Bijscholen* op enkele plaatsen, wellig ten behoeve der Katholieke bevolking, hadden toegelaten; waardoor 's Lands onderwijzers, zoo als van der Palm zeide, van hun WETTIG bestaan beroofd waren; als of deze een WETTIG REGT op het onderwijs, op de opvoeding, op de uitsluitende wetenschappelijke verlichting hadden; maar vooral, op de gedwongen Godsdienstige inprenting van *alle* kinderen; van welke *Bij-scholen* wel mogelijk hier en daar nog de eene of andere bestond. De Gemeente-Besturen moesten dus gefnuikt, en de *Bijscholen* onmogelijk gemaakt worden.

En evenwel moest de wrok over de *Bij-scholen* bij hem reeds zijn weggenomen, dewijl door Artic. 18 der WET van 15 Junij 1801, reeds maatregelen tegen het oprigten van *Bijzondere Scholen* genomen waren; welke men *in de praktyk* tegen *de vroeger bestaande onderwijzers* zelfs had toegepast; men was immers verpligt, om Admissie van den Raad of van het Gemeente-Bestuur gevraagd en verkregen te hebben, wilde men *mogen* Onderwijzen en *blijven* Onderwijzen; en de *Bijzondere Onderwijzers* moesten, even als de *Openbare Onderwijzers*, geëxamineerd zijn. Daaraan was uitvoering gegeven; men leze onder anderen de INSTRUCTIE *voor de Curatoren* van de *Bijzondere Scholen der stad Utrecht;* waarbij ten strengste verboden werd, van eenig *Onderwijs* te geven, ten zij men uitdrukkelijk toestemming hebbe erlangd en examen hebbe afgelegd (1). Ook zie men de NOTIFICATIE der Stad Harlingen, welke den 27 April 1802 dit

(1) Zie *Bijdragen*, D. 2, St. 9, bl. 54

punt uitdrukkelijk den Onderwijzeren herinnerde, er bijvoegende, dat deze NOTIFICATIE plaats had ter BEVORDERING *van den bloeij der Nederduitsche Stads-School dier Stad;* hetgeen veel zegde. Ook werd het Collegie van Scholarchen der Latijnsche Scholen dier plaats, als *Plaatselijke Schoolopzienders* aangesteld, met last, van hiervoor te waken (1); en men weet, van welken Godsdienst de Collegien der Scholarchen waren, en welke hunne ijver was, om den hun opgedragen last te vervullen. Hetzelfde had in bijna alle steden plaats, zoo als te 's Gravenhage (2) en elders.

(1) Zie ibid. D. 2, St. 3, bl. 58—63.

(2) Wij vinden in de *Keuren en Ordonnantien van 's Gravenhage*, bl. 419, het volgende:

«BEKENDMAKING, waarbij opgeroepen worden alle openbaare Schoolhouders en Schoolhouderessen deezer Gemeente, alsmede zoodanige Burgers, die private lessen geeven, om aan het plaatselijk Schoolbestuur te vertoonen derzelver *Acte van Admissie.*»

«Het Gemeente-Bestuur van den Haag, doet te weeten; dat hetzelve ter voldoening aan het 91 Artikel der Publicatie van het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek van den 15 Junij l.l., inhoudende verordeningen omtrend het geeven van Onderwijs in de lagere Schoolen binnen de Bataafsche Republiek, tot het Plaatselijk Schoolbestuur heeft benoemt en aangesteld, de Burgers Henricus de Booij, B Spoelstra en A. Sandoz, en welke Burgers verder bij Besluit van den Agent van Nationale Opvoeding der Bataafsche Republiek, van den 8 Julij 1801, zijn gequalificeerd geworden tot het afnemen der Examina, van alle Persoonen welke alhier ter Stede onderwijs aan de Jeugd zouden willen geeven, en gemerkt dat bij het 20 Artikel van voormelde Publicatie, aan de Plaatselijke Schoolbesturen is opgedragen, om te zorgen dat binnen derzelver Gemeente geene bijzondere Schoolen worden opgericht, dan op bekomene Admissie der Gemeente-Besturen, alsmede het verder toeverzicht, bij dat Artikel breeder vermeld; en het dus noodzakelijk is, dat voorn. Schoolbestuur, ten einde aan dien last behoorlijk te kunnen voldoen, kennisse behoort te draagen van alle Schoolhouders en Schoolhouderessen, welke zich met het Onderwijs der Jeugd binnen deze Gemeente bezig houden;»

«ZOO IS 'T, dat het Gemeente-Bestuur voorn. bij deeze oproept, alle Openbare Schoolhouders en Schoolhouderessen binnen deze Gemeente, in de ressorte van dien woonende, alsmede zodanige Burgers, die ofschoon geen Openbaar School houdende, echter private

VAN DER PALM was ook hevig tegen de Katholieken ingenomen; om hunne klagten over zijn Schoolwezen en om hun verzet tegen ZIJNE plannen. In stede van te overwegen, dat het hard was, hun een onderwijs op te dringen, waardoor hun geweten werd gekrenkt; dat het wreed was, hun een onderwijs voor hunne kinderen te weigeren, des noods ten hunne eigene kosten, in verband met hunnen Godsdienst, daargesteld; dat het onregtvaardig was, het *openbaar onderwijs* ook door hen te doen bekostigen, hetwelk toch geheel in den Protestantschen zin was ingerigt, onder geheel Protestantsch toezigt was geplaatst, en de Katholieken in alle punten tegenwerkte; in stede, zeggen wij, van deze overwegingen den billijken, regtvaardigen en regtschapen mensch waardig, op zijn verstand en hart te doen werken en daarmede strookende maatregelen te beramen, rigtte zijn vooringenomen, en door anderen nog op-

Lessen aan de Huizen der Ingezetenen geeven, om zich tusschen heden en den 13 October aanstaande te vervoegen op het Huis der Gemeente, des Saturdags Namiddags van 3 tot 6 Uuren, om aldaar aan voorn. Plaatselijk Schoolbestuur van den Haage, te vertoonen derzelver Acte van Admissie tot het geeven van Onderwijs aan de Jeugd, met opgave van de Letter der Wijk en het Nummer van hun lieder Woonplaats, ten einde door gem. Schoolbestuur, daar van een accuraat Register kan worden gehouden, en zullen die geenen, welke binnen den gestelden tijd aan deeze oproeping niet voldoen, worden gehouden, als of zij geen Onderwijs aan de Jeugd meerder verkiezen te geeven, en mits dien hunne Acte van Admissie worden ingetrokken, en *hun zijn verboden, eenig Publiek of privaat onderwijs aan de Jeugd meerder te mogen geeven.*»

«En op dat niemand hier van eenige onwetenheid zoude kunnen voorwenden, zal deze worden afgekondigd en aangeplakt, ter plaatse daar zulks te geschieden gebruikelijk is.»

«Aldus gearresteerd bij het Gemeente-Bestuur voorn., den 25 Augustus 1801, het Zevende jaar der Bataafsche Vrijheid.» (???)

JACOB FLORIJN, VT.

Ter ordonnantie van hetzelve,
J. ARNOLD.

gewonden, hart zich tegen het Katholicismus (1); dit was een *dom* volk, aan welk men evenwel een doelmatig onderwijs weigerde; een *dweepzuchtig* volk, en men wilde het toch met Protestantsche Bijbels en Protestantsche Bijbelgeschiedenissen, Protestantsche Bijbeluitleggingen overladen; een *partijzuchtig volk*, daarom had men het *openbaar onderwijs* geheel op Protestantsche leest geschoeid; een *onregtvaardigheid plegend volk*, en daarom wilde men aan hetzelve geen onderwijs, in verband met zijne Godsdienstige begrippen, toekennen; maar moest het, met overtreding van zijn geweten, een *anti-katholiek* onderwijs aanhooren en volgen; dit was het eenige middel, om zijne *onregtvaardigheidsmin*, zijne *dweepzucht*, zijne *partijdigheid* en zijne *domheid* weg te nemen.

Tevens wilde VAN DER PALM EENHEID in het onderwijs, EENHEID van geest in de onderwijzers, EENHEID in het toezigt, EENHEID in het beheer, en alzoo — het MONOPOLIE.

Zien wij nu, wat VAN DER PALM beraamd had.

Wij vernamen, uit het VERSLAG van den Raad van Binnenlandsche Zaken, dato 17 Maart 1802, dat ALTERATIEN der *Wetten* van 15 Junij en 22 Augustus 1801 zouden worden voorgesteld, dat den 15 Julij en volgende dagen van hetzelfde jaar, in de Vergadering van Afgevaardigden uit de Departementale Schoolbesturen, deze ALTERATIEN waren onderzocht, *bepraat* en geregeld, en in den Raad van Binnenlandsche Zaken, den 12 Augustus, een VOORDRAGT deswege aan het *Staatsbewind* was gearresteerd (2) en aan dat Bewind

(1) Zie *Katholiek*, D. 4, bl. 136, 139, etc., etc.
(2) Zie Bijdragen, D. 2, St. 8.

aangeboden, bij wijze van *Missive*, waarbij was gevoegd, 1°. een *Reglement* voor het *Openbaar Onderwijs* in de *Lagere Scholen*; 2°. eenige *Verordeningen op het afnemen en afleggen van Examen van Onderwijzers op de openbare Scholen*; 3°. eenen *Schoolorden* voor alle zoodanige *Scholen*, en 4°. eene *Instructie* voor de Schoolopzieners en Schoolbesturen (1).

In de MISSIVE, welke gedeeltelijk een weerklank van het hatelijk RAPPORT van 17 Maart was (2), geeft de Raad de veranderingen in de Schoolbesturen aan, welke in gemelde Publicatien, naar zijn inzien, noodzakelijk zijn, ten gevolge der nieuwe territoriale verdeeling van het *Gemeenebest* (3), *vermits de werkzaamheden der Schoolbesturen en Schoolopzieners* tot als toen aan de grensscheidingen en afdeelingen der voormalige Departementen waren gebonden geweest (4).

Ten andere handelde de Raad over de veranderingen, welke in de schoolverordeningen dienden plaats te hebben, in verband met den aard der later ingevoerde Staatsregeling.

(1) Zie Notulen van 't Staatsbewind, 19 Aug. 1802, bl. 184. Bijd. D. 2, St. 8, bl. 4 en 5.

(2) Bijd. D. 3, St. 1, bl. 13. Zie dit Rapport, *Katholiek*, D. 4, bl. 131--140.

(3) Bij Art. 21 der Staatsregeling 1801, was het volgende bepaald: «Deszelfs Grondgebied (van het Bataafsche Gemeenebest) in Europa «blijft verdeeld in 8 Departementen, welker grensscheidingen zullen «zijn, die der voormalige Gewesten, zullende het Landschap Drenthe «vereenigd blijven met het voormalig Gewest Overijssel, en Bataafsch-«Braband, het afzonderlijke achtste Departement uitmaken: terwijl «Ameland wordt verklaard te behooren onder het Departement «Friesland, Wedde en West-Woldingerland, onder Groningen, IJssel-«stein onder Holland, Vianen onder Utrecht, en Kuilenburg en «Buren onder Gelderland. Er zal nader door de Wet worden bepaald, «aan welk Departement of Departementen de Landen zullen worden «toegevoegd, met welken de Republiek reeds is of verder mogt wor-«den vergroot.» (Zie Dagverh. van 't Vert. Ligch. D. 13, bl. 604.)

(4) Zie Bijd. D. 2, St. 8, bl. 4.

Hij Ontwikkelde vervolgens eenigzins de door hen aangeboden *Projecten*, namelijk: het REGLEMENT, de VERORDENINGEN, den SCHOOLORDEN en de INSTRUCTIE; hij stelde ten slotte voor, om in ieder Departement een huishoudelijk School-Reglement daar te stellen, en gaf daarom de wijze aan, op welke in de onderscheidene Departementen, met medewerking der Departementale Besturen, zoodanige *Reglementen* zouden kunnen ontworpen en bewerkstelligd worden (1). De Raad voegde zelfs bij dit een en ander eene *Concept-Missive* aan het *Wetgevend Ligchaam*, door het *Staatsbewind* over te nemen (2).

Wat nu de verandering der Schoolbesturen betreft, men vraagde de vernietiging der Schoolbesturen van EEMS, van den OUDEN IJSSEL, van den RHIJN, van TEXEL, van den AMSTEL, van de DELF, van de DOMMEL en van SCHELDE en MAAS, om daarvoor te doen *subintreren* NATIONALE SCHOOLBESTUREN, waarvan ÉÉN zoude gevestigd zijn in ieder Departement, met deze uitzondering, dat in het *Departement Holland* TWEE zoodanige Schoolbesturen zouden gevonden worden; dus, TWEE Nationale Schoolbesturen in *Holland*, ÉÉN in *Zeeland*, ÉÉN in *Braband*, ÉÉN in *Utrecht*, ÉÉN in *Gelderland*, ÉÉN in *Overijssel*, ÉÉN in *Friesland* en ÉÉN in *Groningen*; te zamen NEGEN.

Aangaande de Schoolopzieners verlangde de Raad, dat de bestaande in die Departementen, waarin zij woonachtig waren, hunne posten zouden blijven waarnemen; doch volgens nader te bepalen uitgestrektheid van District; en alzoo:

(1) Zie Bijd. D. 2, St. 8, bl. 4 en 5.
(2) Zie Bijd. D. 3, St. 1, bl. 12.

In *Holland*, D°. CLARISSE, D°. BEETS, de Schoolmeester WERTZ, D°. THEISSÈDRE L'ANGE, D°. GEUNS, de Schoolmeester SPOELSTRA, de Commies L. C. MAZEL, D°. GOEDE, de Rector BOOT en D°. VAN OSSENBERG.

In *Zeeland*, D°. HUET, D°. VAN DEINSE en D°. UYTTENHOVEN.

In *Braband*, D°. VAN DER NOORDA en de Burgemeester VAN MOORSEL; met toevoeging van zoo vele anderen, als noodig zoude bevonden worden.

In *Utrecht*, D°. SIMONS, D°. WESTERBAAN en de Ontvanger VAN MANEN.

In *Gelderland*, D°. VAN WOELDEREN, de Rector TEN BRINK en de Doctor DE KANTER, waarbij een vierde zoude benoemd worden.

In *Overijssel*, D°. SANDERS, D°. SERRURIER, de Pastoor MULLER en D°. FLOH; met nadere benoeming van één of twee Schoolopzieners, in Drenthe woonachtig.

In *Friesland*, D°. ADRIANI, D°. VAN WEEMEN en D°. NIEUWOLD; met mogelijkheid van nog éénen Schoolopziener te benoemen.

In *Groningen*, D°. GUYOT, de Hoogleeraar VAN EERDE en de gewezen Schoolmeester WESTER (1), welke ook welligt

(1) Zie *Katholiek*, D. 3, bl. 320—322, hunne standplaatsen enz.; de Heer *Mazel* was Prot. ambtenaar te 's Hage, die den 2 October 1801 zich als *Secretaris* bij het *Staatsbewind* liet gebruiken, die

met eenen vierden Schoolopziener zouden vermeerderd warden.

Deze Heeren zouden gezamenlijk genieten:

In Holland . .	*f*	5700
Zeeland . .	-	1500
Braband . .	-	2200
Utrecht . .	-	1500
Gelderland.	-	1850
Overijssel .	-	2200
Friesland .	-	1800
Groningen.	-	1500
	f	18250 (1).

En ten einde geheel meester van het *Schooltoezigt* te zijn, zoude de voordragt tot benoeming van *Schoolopzieners*, de verdeeling hunner Districten en de distributie der voor hen geaccordeerde penningen, aan den Raad van Binnenlandsche Zaken verblijven (2). Het *Huishoudelijk School-Reglement*, zoude door eene Commissie uit ieder Departementaal Bestuur, gecombineerd met het *Nationaal Schoolbestuur*, binnen ieder Departement worden opgemaakt.

Deze gecombineerde Commissien zouden reeds den 9 September daaraanvolgende zamenkomen, en binnen veertien dagen een ontworpen REGLEMENT aan het Departementaal-Bestuur aanbieden; welk Bestuur dit

den 17 October 1801 gelast werd de gedrukte exemplaren der Staatsregeling te viseren en den 23 October gemagtigd, om *loco secretarii* te onderteekenen. Zie *Notulen*, October 1801, bl. 5 en 64; ook KATHOLIEK, D. 3, bl. 436. De Heer *van Manen*, woonde, volgens de VOORDRAGT, te *Renswoude*.

(1) Eerst beliep dit bedrag *f* 8000
later - 14400
thans reeds - 18250. Zie over al datgeen, wat wij alhier waren vermeldende, Bijd. D. 3, St. 1, bl. 14—16.

(2) Bijd, D. 3, St. 1, bl. 16.

Concept-Reglement binnen veertien dagen zoude beoordeelen en, het zij goedgekeurd, het zij met zijne bemerkingen vergezeld, aan *'t Staatsbewind* tot finale beslissing doen geworden (3).

Dit waren de hoofdbepalingen, welke in de MISSIVE aan *'t Staatsbewind* gerigt, voorkwamen.

Onderzoeken wij nu de overige stukken en gaan wij na, welke veranderingen men, *ten gevolge der verandering van Staatsregeling,* voorstelde.

Deze komen vooral voor in het REGLEMENT *voor het Openbaar Lager Schoolwezen* (1).

In de WET van 15 Junij 1801 had men, in overstelling van *Bijzondere* Onderwijzers, *Openbare* of *Gemeentelijke Schoolmeesters* genoemd hen, die toelagen, emolumenten of andere voorregten uit de Gemeente-fondsen, en, in geval van noodzakelijkheid, uit het Schoolfonds zouden genieten; hetwelk uit al de fondsen, waaruit vroeger de Onderwijzers bezoldigd werden, zoude worden opgerigt; terwijl 8 maanden, na de Publicatie dier Wet, alle betaling uit 's Lands Kas zoude ophouden [Art. 3, 21, 22, 24] (2). In deze Scholen moest alleen het Lezen, Schrijven en de eerste beginselen der Rekenkunde en zekere Zedekunde onderwezen worden (Art. 4).

Thans stelde men voor, om *Openbare Lagere Scholen* te noemen alle, waarin, OP OPENBAAR GEZAG, onderwijs wordt gegeven in het Lezen, Schrijven, Rekenen *en de Gronden der Nederduitsche Talen,* onverschillig of in dezelve, daar benevens, *vreemde Talen en Hoo-*

(1) Bijd. D. 3, St. 1, bl. 18.

(2) Dit Reglement is te vinden in de Bijdragen, D. 3, St. 1, bl. 18—27.

(3) Zie *Katholiek*, D 3, bl. 153, 155, 156.

gere Wetenschappen worden *onderwezen*, gelijk mede om het even, of de Onderwijzers in dezelve, ten laste van Plaatselijke, Departementale of 's Lands Kassen en Comptoiren, eenige Tractementen of Emolumenten genieten, dan wel uit Kerkelijke, PARTICULIERE, of andere fondsen, toelagen ontvangen, of eindelijk, enkel op bekomene Admissie, zonder eenige publieken onderstand, alleen tegen het genot van het provenu der Schoolgelden, onderwijs geven (Art. 1 van het Nieuwe REGLEMENT). Daarmede verviel reeds dadelijk al onderscheid tusschen OPENBARE en BIJZONDERE Scholen; en overal waar Lezen, Schrijven, Rekenen, de Nederduitsche Taal werd onderwezen, behoorde men onder het *Openbaar Lager Schoolwezen*, met al de gevolgen van dien.

Ook bij Art. 2 van het *Reglement* stelde men vast, dat het *Openbaar Lager Schoolwezen* ONDER HET OPPERTOEZIGT van *'t Staatsbewind* stond, hetwelk mitsdien, ten aanzien der verbetering van het Onderwijs en van de eenparige nakoming der voorschriften deswegens geëmaneerd, *al zoodanige ordens stelt en uitvaardigt, als in tijd en wijle bij hetzelve noodig zullen worden geoordeeld.*

Ziedaar de *omnipotentia* en het Monopolie daargegesteld; ook werd dit in Art. 4, door de verpligting, van blindelings de vast te stellen Leermethode te volgen, bevestigd.

De Wet van 15 Junij 1801 had de bestaande Onderwijzers nog gespaard; maar het OPRIGTEN van *Bijzondere* Scholen, zonder Admissie en examen verboden (Art. 18, 20). En ofschoon men deze Artikelen had uitgelegd en toegepast op de vóór de WET reeds

BESTAANDE Onderwijzers, waren de bewoordingen der Wet niet op hen passende; bij Art. 3 van het REGLEMENT werd deze zaak beslist: «Niemand mogt eene «*Openbare School* oprigten, *of in dezelve als Onderwij-* «*zers* FUNGEREN, dan na vertoon van een bewijs van «goed Burgerlijk, zedelijk gedrag, dan na behoorlijk «afgelegd examen en ten gevolge eener beroeping of «aanstelling, op eene wettige wijze (?), door een daar- «toe bevoegd Collegie (?).»

De FUNGERENDE *Schoolmeesters moesten zich binnen zes weken* aan den Schoolopziener van het District aangeven, *onder reserve van nadere voorziening, in geval van wangedrag of verregaande onkunde* (1).

Ziedaar eene menigte huismiddeltjes, om al die onderwijzers op zijde te stellen, die men nog verwijderen wilde.

In de vorige Wetsbepaling was verboden van onderrigt in het leerstellige te geven; VAN DER PALM c. s. schrapten deze bepaling uit hun Reglement; zoo verre durfde men zelfs te gaan.

Overigens de lijst der te gebruiken Schoolboeken, de wijze van beroeping, aanstelling en Admissie, bezoldiging der Onderwijzers, zoude door het Nationaal Schoolbestuur van ieder Departement vastgesteld en bepaald worden (Art. 6—8). Duidelijk werd dit alzoo geregeld, om des te vrijer hier en daar te kunnen handelen en den invloed der Gemeente-Besturen te fnuiken, door de meer vermogende werking der Departementale Besturen, waarop van eene andere zijde het *Staatsbewind* veel vermogen had, en waarmede het

(1) Dit veronderstelde *een examen*, als men het goed mogt vinden.

zonderling konde omspringen; en door dit Bewind handelde weder de Raad van Binnenlandsche Zaken.

Bij Art. 9 werd met even zoo vele woorden gelast, de Scholen, vooral ten Platten Lande, niet te zeer te vermeerderen. De Departementale Besturen moesten daarvoor waken; aan welke de behartiging van het Schoolwezen bijzonderlijk werd opgedragen (Art. 10, 11, 12). Van de Gemeente-Besturen is geene vermelding.

Alleen in de plaatsen, waar meer dan VIER Openbare Lagere Scholen zich bevinden, zoude eene met den Schoolopziener van het District gecombineerd handelend Plaatselijke School-Commissie aangesteld (Art. 13), en door het Gemeente-Bestuur benoemd worden (Art. 20). Anderzins is den Gemeente-Besturen geene magt in dit REGLEMENT toegekend; hun werd daarentegen wel opgelegd van te WAKEN, *dat de Wetten naauwkeurig worden nageleefd* (Art. 22).

De Schoolopzieners, de steun van VAN DER PALM, werden in Art. 14, 15, 16, 17, 18, 19, in hunne vroegere magt niet alleen gehandhaafd, maar hunne bevoegdheid werd zelfs vermeerderd; geene beroeping, aanstelling of Admissie mogt voortaan zonder hen geschieden, terwijl het Departementaal School-Reglement hunnen invloed op de beroeping der Onderwijzers zoude bepalen (Art. 17).

Bij de aanneming van dit REGLEMENT zouden de WETTEN van 15 Junij en 22 Augustus en alle andere *Schoolverordeningen* buiten werking gesteld en de *Bijlagen* sub Lit. A en C als kracht van WET verklaard worden.

De eerste *Bijlage*, sub Lit. A, was: de *Verordeningen op het afnemen en afleggen der Examens van Onderwijzers op de Openbare Lagere Scholen*, en bevatte

de Hoofdregelen voor een goed Examen, hetwelk zeer moeijelijk en zeer ligt te maken was, *naarmate men de stokjes wilde steken.* Overigens werd in deze *Verordeningen* bepaald, dat de Plaatselijke School-Commissien alleen bevoegd waren, om het Examen af te nemen van de beroepenen of Admissie verkregen hebbenden, in de plaatsen waarover deze Commissien zijn aangesteld, mits de Onderwijzers uit geene Publieke Kassen of Comptoiren Emolumenten of Subsidien genoten (Art. 5).

Dat geen *Nationaal* of Departementaal School-Bestuur iemand vermogt te Examineren, dan degenen, welke binnen hun Departement of woonachtig, of beroepen was, of wenschte Geadmitteerd te worden (Art. 4).

Dat tot het VOLLEDIG GETUIGSCHRIFT, ten gevolge waarvan hij, die hetzelve erlangd had, bevoegd was alom in de Bataafsche Republiek zich neder te zetten, mits zich onderwerpende aan de Plaatselijke Wetten (Art. 16), voortaan meer dan gewone bekwaamheid zoude gevorderd worden (Art. 14). Ook in deze VERORDENINGEN was van huishoudelijke Reglementen eenige melding; doch van weinig aanbelang; het Examen moest van VAN DER PALM afhangen en zijne wenken gevolgd worden. Van Godsdienst, Bijbel-Geschiedenis, *Profane*-Geschiedenis, geen gewag hoegenaamd; maar in Art. 8 was letterlijk de bepaling overgenomen, waarvan wij in een onzer voorgaande Artikelen reeds de strekking aangaven, namelijk, dat men in een gemeenzaam gesprek zoude treden, om zoo veel mogelijk trachten te ontdekken, hoe groot de omtrek der Kundigheden was van hem, die geëxamineerd zoude worden (1).

(1) Zie deze VERORDENINGEN enz. Bijd. D. 3, St. 2, bl. 3—12.

Bijlage C bevatte eene INSTRUCTIE voor de *Nationale School-Opzieners en School-Besturen* (1). Deze INSTRUCTIE hield bijna soortgelijke bepalingen als de vorigen; doch den Schoolopziener werd nog meer waakzaamheid, nog meer overleg, nog meer verstandhouding aanbevolen en meer magt toegekend. Hij konde een *Plaatselijk toevoorzigt* over enkele Scholen, aan eenige hem *bekende* en *vertrouwde personen* aanbevelen (Art. 4). Hij zoude zich beijveren, dat in de Scholen, onder zijn District, behalve de noodzakelijkste takken van Onderwijs, ook andere nuttige kundigheden, naar gelang van de behoefte der jeugd en der omstandigheden, en van de vatbaarheid der Onderwijzers, worden geleerd, en moesten de Schoolopzieners inzonderheid hunne oplettendheid wijden aan de verbetering van het Nationaal en Godsdienstig Gezang (Art. 11) — Met dusdanige bepalingen komt *Vaderlandsche, Algemeene* en *Bijbel-Geschiedenis* in de Scholen, zelfs de *Bijbel-lezing*. Van den invloed der Gemeente-Besturen, niet de minste melding; deze scheen men moede.

Bijlage B was de SCHOOLORDEN *voor de Scholen;* deze zoude niet als gedeelte der WET beschouwd worden, omdat men zich het regt voorbehield, van deze naar omstandigheid te veranderen.

En ziedaar de Plannen van VAN DER PALM; de School-Districten veranderen; den kring van het *Lager School-wezen* uitbreiden; alles *Openbaar Onderwijs* noemen; geen Lager Onderwijs, dan op *openbaar gezag* doen plaats hebben; al onderwijs der Jeugd onder het *oppertoezigt* van *'t Staatsbewind* stellen, en onder het onmiddellijk toezigt van Schoolopzieners, die bijna uit-

(1) Zie deze INSTRUCTIE, ibid. bl. 12—20.

sluitend Protestantsche Predikanten zijn zouden, de Admissie bemoeijelijken, de benoemingen aan de Departementale Besturen overlaten, doch onder grooten invloed der Schoolopzieners, de nog bestaande Schoolonderwijzers, zoo men dit goed oordeelde, afzetten; door huishoudelijke Departementale Reglementen het Onderwijs, naar goedvinden en omstandigheden, regelen, en de vrijheid laten om te Onderwijzen wat de Schoolopzieners zouden goedvinden. Ziedaar zijne plannen, de tijden en omstandigheden waardig.

En zien wij nu, hoe hij in de CONCEPT-MISSIVE aan *'t Wetgevend Ligchaam van het Bataafsche Gemeenebest* deze voorstellingen zal billijken.

Hij doet beknoptelijk uitkomen, dat de veranderde *Territoriale* verdeeling van het Gemeenebest, de voorgestelde veranderingen in de School-Districten vorderde; dat wel punten door huishoudelijke School-Reglementen konden geregeld worden; maar dat men toch, wat *het Onderwijs betreft*, niet zoo als men had te kennen gegeven, dit aan dusdanige Reglementen kon overlaten; omdat het voor het belang en de rust van den Staat geene onverschillige zaak is, meerdere of mindere zorg voor de Jeugd te dragen, het tegengaan of voortplanten van onkunde en vooroordeelen, het bevorderen of ondermijnen van zedelijke beginselen enz. Men zoude, volgens hem, den eenparigen en vasten tred van het publiek Onderwijs, zonder hetwelk alle verbetering van hetzelve eene loutere harssenschim is, onmogelijk maken; «de verpligting der Bestuurders, «om voor dit Onderwijs, als eene volstrekte behoefte «van den Staat, die aan alle Oorden der Republiek gelij«kelijk werkt en plaats heeft, zorg te dragen, op losse

«schroeven stellen; ja! deze onderstelling te willen «doordrijven, zou het onbetwistbaar kenmerk zijn eener «afkeerigheid van alle verbetering in dit gewigtig vak, «die slechts aan heerschzugt, aan dweeperij, of onver«stand mag worden toegekend.

«De tijden zijn, Gode zij dank! voorbij,» zegde hij, «waarin men geloofde, dat, de domheid der menigte, «de zekerste steun der Regeeringen was, en zij, die, «de voordplanting van Godsdienstige of Volksvooröor«deelen, voor een waarborg hielden van de rust der «Staten, zijn door de ondervinding te jammerlijk ge«logenstraft.

«De éénheid daarënboven van het Bataafsch Gemee«nebest is als een grondslag der tegenwoordige Staats«regeling plegtig erkend; zal men door verschil in «inrichtingen van algemeen belang, aan dezelve, bui«ten noodzaak, eene veelkleurige gedaante geven, en «terwijl men éénheid van Munten, van Maten en Ge«wigten alöm invoert, het sijsthema van openbare «Opvoeding, welker bevordering, bij het 45 Art. der «Staatsregeling aan ons speciaal is opgedragen, doen «wankelen, of aan de onzekerheid van temporaire, «locale, of personeele begrippen blootleggen? Daar«ënboven, al ware het met de tegenwoordige denk«wijze der beschaafde Regeeringen van Europa over«eëntebrengen, dat het Openbaar Onderwijs behoorde «tot de objecten van gewoone Inwendige Policie, «waarvan de beschikking, bij Art. 71 der Staatsrege«ling, aan de Departementale Besturen is opgedragen, «worden echter, bij hetzelfde Articul', Algemeene «Wetten ondersteld, tegen welke niets strijdigs door «dezelve Bestuuren mag worden ondernomen, of ver-

«richt, en hoedanige Wetten in de Publicatien van 15 «Junij en 22 Augustus 1801 zijn begrepen.

«Het zijn deze Wetten, waarvan de ondervinding «reeds geleerd heeft, dat zij, met gematigheid en «voorzichtigheid ter uitvoer gebragt, en gesterkt door «welwillendheid en medewerking der Plaatselijke Mag- «ten, indedaad, geschikt zijn, om het Schoolwezen, «in ons Vaderland, uit deszelfs veerval op te beuren «om voor te komen, dat, op nieuw, of bij voort- «duuring, begunstigde Huisbedienden, verloopen Hands- «werklieden, of waanwijze en dweepzieke Idioten, tot «den rang van Onderwijzer worden verheven, en de «Landjeugd inzonderheid gedompeld blijve in dien «poel van vooröordeelen, waarvan de jammerlijke ge- «volgen zich, in deze dagen van Burgerlijke verdeeld- «heid, maar al te zeer hebben geöpenbaard.

«De inrichtingen van ons Schoolwezen, hoezeer nog «gebrekkig, en in derzelver aanvang, hebben reeds «bij onze Nabuuren eene gunstige onderscheiding en «opmerking gebaard; zij behooren onder de weinige «goede vruchten eener Revolutie, die, tegen haar «oogmerk en bedoelingen, maar al te vruchtbaar in «rampen is geweest, en wij hebben dus gemeend «in dezelve geene meerdere veranderingen te moeten «maken, dan de aart der tegenwoordige Staatsrege- «ling, en de ondervinding van sommige gebreken, «noodwendig vereischten» (1).

Ziedaar de magtspreukige redeneringen, waarmede VAN DER PALM en geheel zijne aanhang, deze maat-regelen verdedigde, en waarbij hij zijnen haat tegen het Katholicismus niet genoeg konde verbergen. Dit

(1) Zie Bijd. D. 3, St. 2, bl. 23—25.

zal elken lezer genoeg in het oog geschenen zijn; te meer, daar bescheidenheid hem in zulk een' *officieel* stuk was aanbevolen. Maar de Reactie was daar en vond bijval. Wij hebben ons slechts onze vorige Artikelen te herinneren, en men zal dit gereedelijk toestemmen.

Zoo moesten deze plannen strekken, om het Onderwijs zoo langer zoo meer te kluisteren, waarvan VAN DER PALM c. s. de geheele magt in handen zouden hebben. En voor de Katholieken was geen enkel uitzigt overig; aan den wil van het Protestantendom moesten zij gehoorzamen, wilden zij hunne kinderen onderwezen zien. En hoe? — Wij zagen dit reeds meer dan genoeg. Vervolgen wij de Geschiedenis.

Den 12 Augustus 1802 waren al deze Stukken door den Raad van Binnenlandsche Zaken gearresteerd; den 19 Augustus werden zij door *'t Staatsbewind* gelezen en gesteld in handen van de COMMISSIE van Binnenlandsche Zaken, ten fine van Rapport (1).

Den 21 September diende de Raad van Binnenlandsche Zaken eene VOORDRAGT in, bij *Missive* van 15 September, N°. 19/4, om in Friesland Vijf in plaats van Vier Schoolopzieners aan te stellen (2).

Eerst werd den 22 October over de voorgestelde plannen gerapporteerd en besloten, de Stukken tot den 26 October in Advies te houden (3); dien dag gecontinueerd tot den 29 October (4), na dat GOCKINGA in de *Notulen* had doen aanteekenen, dat hij, ingevolge Art. 71 der *Staatsregeling*, vermeende, dat alle bemoeijingen,

(1) Zie Not. Aug. bl. 181.
(2) Zie Not. Sept. bl. 182.
(3) Zie Not. Oct. bl. 192.
(4) Zie ibid. bl. 221

betrekkelijk het Schoolwezen, tot de bevoegdheid der Departementale Besturen behoorden, welke daarover *Statuten, Keuren, Reglementen* en *Ordonnantien* konden maken, en het *Staatsbewind* ALLEEN *moest bevorderen* (1); en alstoen werden de Stukken weder gesteld in handen van de Commissie van Binnenlandsche Zaken, ter fine van Rapport (2).

Den 5 November werd dit Rapport uitgebragt, en conform het gerapporteerde, besloten: «dat, alvorens «deze Stukken in nadere overweging te nemen, de «voorn. Missive van den Raad van Binnenlandsche «Zaken, met alle de daartoe behoorende Stukken, «zouden worden gezonden aan de respective Departe«mentale Bestuuren, om, het Staats-Bewind, deswe«gens, vóór ultimo December aanstaanden, te dienen «van consideratien en advies; met achterlating nogthans «van de *Bijlage* Lit. B, houdende *Schoolörden* voor de «*Openbare Lagere Scholen* binnen de Bataafsche Repu«bliek, als bevattende zoodanige Reglementaire Poinc«ten, dewelke niet wel een voorwerp van Wetgeving «kunnen uitmaken, en voords, met de voorgeslagene «veranderingen in Art. 3 en 4 en bijvoeging van «Art. 5 in het Reglement» (3).

Uit deze *Notulen* bespeurt men, dat in Art. 3 en 4 van het REGLEMENT, door het *Staatsbewind* eenige veranderingen in de Redactie van VAN DER PALM gemaakt zijn, en het *Staatsbewind* voegde als Art. 5, het volgende in het REGLEMENT, — gewis, ten einde alle klagten omtrent het overige te verdoffen, en de

(1) Zie ibid. bl. 222.
(2) Zie ibid. bl. 219.
(3) Zie Not Nov. 1802, bl. 50,

Ligtgeloovigen te verblinden, — dat achtergelaten moest worden: «alle Godsdienstig onderricht in het Leer-«stellige, 't welk door onderscheidene Kerkgenoot-«schappen verschillend wordt begrepen; wordende «aan alle Onderwijzers wel uitdrukkelijk verboden, «om zelfs buiten de gewoone Schooltijden eenig Leer-«stellig Godsdienst-Onderwijs te geven» (1).

Daar er inmiddels klagt was ingekomen, dat door het *Departement Braband*, te *St. Oedenrode*, in plaats van den aldaar op pensioen gestelden Schoolmeester, was aangesteld een man, die in de oogen van VAN DER PALM c. s. de vereischte bekwaamheid niet bezat, en dit geschied was, omdat eenige Departementale Besturen in begrip stonden, dat de Publicatien van 15 Junij en 22 Augustus 1801 niet verder kracht van Wet hadden, stelde de Raad van Binnenlandsche Zaken, bij *Missive*, dato 24 November N°. 56/13 aan het *Staatsbewind* voor, om den Besturen te doen aanschrijven, dat die Schoolverordeningen provisioneel moesten gemainteneerd en achtervolgd worden, waarover het *Staatsbewind* den 29 November tot geen Besluit kwam (2); doch den 17 December deze aanschrijving aan het Departementaal Bestuur van Braband besloot te bewerkstelligen (3).

Den 13 December kwam bij het *Staatsbewind* eene *Missive* in, dato 6 December, van het Departementaal

(1) Wanneer men nu deze bepaling tegenoverstelt aan de openlijke aanbeveling der Bijbel-Geschiedenissen, der Bijbel-lezing, met uitlegging enz. door de Bijdragen en Schoolopzieners, moet alsdan de onpartijdigste mensch hier niet *huichelarij en misleiding* ontwaren, en hoe zal van der Palm c. s. dit nakomen, hij die dit Artikel, met overleg, uit de vorige wetten hadden uitgelaten?

(2) Zie Not. Nov. bl. 229 en Dec. bl. 123.

(3) Zie Not. Dec. bl. 123.

Bestuur van Gelderland, verzoekende tot in de maand Februarij 1805 te mogen differeren, ten opzigte van het Adviseren, omtrent het Lager Schoolwezen (1), en daar er meerder Adviesen achterwege bleven, vond het *Staatsbewind* goed, den 28 December aan alle Departementale Besturen aan te schrijven, dat de tijd om Consideratien en Adviesen in te zenden, geprolongeerd was tot den 1 Maart 1803 (2). Zoo dat het jaar 1802 eindigde, zonder dat de plannen van VAN DER PALM geheel Wettelijk ten uitvoer konden gelegd worden, ofschoon vele daarvan daadwerkelijk plaats hadden.

Om, ten slotte, aan te toonen, hoe veel regt en hoe onafhankelijk de Schoolopzieners zich oordeelden, en hoe zij gehandhaafd werden, kunnen wij het volgende aanhalen. De Schoolopziener D°. P. BEETS, had in zijn District van Texel eenige Spel-, Lees- en Cijfer-boekjes verboden; het Departementaal Bestuur trok zich deze zaak aan, en verlangde inlichting omtrent dit verbod, de heer Schoolopziener weigerde hieraan, zonder voorgaande autorisatie van het *Staatsbewind*, of van den Raad van Binnenlandsche Zaken, te voldoen. Het Departementaal Bestuur wendde zich tot het *Staatsbewind*, bij *Missive* van 2 November 1802, om voorziening (3); op deze *Missive*, den 5 November naar den Raad van Binnenlandsche Zaken verzonden, werd, bij schrijven van 18 November, Sub N°. 56/10, gerapporteerd, de zaak den 23 November in handen der Commissie van Binnenlandsche Zaken gesteld, ten fine

(1) Zie Not. Dec. bl. 82.
(2) Zie Not. Dec. bl. 204.
(3) Zie Not. Nov. bl. 41.

van Rapport (1), en den 3 December door het *Staatsbewind* verklaard, dat de zaak *in statu* moest blijven, tot dat nader verordeningen zouden zijn vastgesteld (2).

(Het vervolg hierna.)

(1) Zie Not. Nov. bl. 186.
(2) Zie Not. Dec. bl. 20.

VERSCHEIDENHEDEN.

HET GEMENGDE HUWELIJK.

I. De Familie HASPELMAN.

— Neen, *Haspelman*, ik zal er nooit mijne toestemming in geven. *Klaas* is geen partuur voor onze *Lisette*.

— Wel nu, vrouw, het is ook zoo ver nog niet. Maar ik wil maar zeggen, dat *Klaas* een brave jongen is, goed van inborst, en goed voor zijn brood. De vrouw, die hem krijgt, zal gelukkig met hem zijn.

— *Lisette* gelijkt hem niets, en hij gelijkt *Lisette* niet.

— Ik zou niet weten waarom?

— Ik wel. Het is een lummel, een boer. Als hij *Lisette* kreeg, zou hij wel willen, dat zij den gansehen dag achter de toonbank stond, om te wegen en te meten. Daar heb ik mijn kind niet voor groot gebragt.

— Daar is *Lisette* misschien niets te beter om. Maar *Klaas* is een goede jongen; hij zou zijne vrouw niet achter de toonbank zetten, als zij er veel tegen had.

— Dat is tot daaraan toe. Maar *Lisette* kan wel wat beters krijgen dan *Klaas*; zij is een knap meisje, al zeg ik het zelf; zij is goed geleerd, en zij heeft Goddank een mooi stuivertje te wachten. Laat ze haar tijd maar afwachten; zij is nog jong genoeg. Zij kan best een man krijgen, daar ze mevrouw mêe wordt.

Dit gesprek werd gehouden te A., (1) in de voorkamer van eene nette, stille woning: *Haspelman* en zijne vrouw spraken over de toekomst van hunne eenige dochter. Men heeft zekerlijk al opgemerkt, dat de twee echte lieden het ten dien aanzien niet geheel eens waren: eenen man zou *Lisette* hebben, daarin stemden beide overeen; maar

(1) Alle plaatsen zullen wij aanduiden met letters van het *abc*, naar de opvolging waarin van die plaatsen gewag zal gemaakt worden.

hoedanigen man?... Hier liepen beider inzigten uit elkander. Om de oorzaak daarvan, zoo wel als menige bijzonderheid van het volgend verhaal te doen begrijpen, moet ik mijne lezers met de personen wat nader bekend maken.

Haspelman, een eerzaam rentenier, was een voormalig grutter. Hij had eenig vermogen van zijne ouders geërfd, en met zijne vrouw nog al wat betrouwd. Die gezamenlijke gelden had hij in zijne grutterij en in een graanhandel voordeelig aangewend; zoodat hij, op ruim middelbaren leeftijd, er warmtjes in zat, gelijk men het pleegt uit te drukken. Overtuigd dat hij zijn eenig kind een niet onaanzienlijk vermogen na kon laten, en vooral aangezet door zijne vrouw, wie de grutterswinkel sedert lang verdroot, had hij zijne affaire aan een neef overgedaan, en leefde nu met zijn klein gezin van de renten van zijn kapitaal.

Men moet zeggen, dat *Haspelman* zijnen voorspoed niet aan het geluk alleen, maar ook, en wel voornamelijk, aan zijne onvermoeide werkzaamheid, ordelievendheid en aan zijnen goedberekenenden ondernemingsgeest te danken had. Hij was een man geheel overgegeven aan zijne zaken; vol van zijn bedrijf en van zijnen handel, dacht hij naauwelijks aan iets anders; met die gedachte ging hij des avonds slapen, en stond hij des ochtends op; die gedachte dreef hem den ganschen dag; en zoo hij eenen voetstap zette, waartoe hij door haar niet bewogen werd, het geschiedde toch niet zonder haar. Ontmoette hij een bloedverwant of vriend uit een afgelegen oord, dan was het na de eerste noodzakelijke vragen — Hoe vaar-je? Hoe vaart je vrouw en je kinderen — al dadelijk: ken-je zekeren B. of P.? Die man wil met me doen; maar ik weet niet, of hij *solied* is. Mogt iemand, die in den winter bij hem kwam, op het koesterend gevoel der warme kamer uitroepen: Het is hier beter dan daar buiten!, het antwoord van *Haspelman* was: die harde vorst zoo plotseling op dat natte weer gevolgd, zal het winterkoorn veel doen lijden.

Zoo leefde onze *Haspelman* geheel voor zijne zaken. Het eenige, waardoor hij ze voor eenige oogenblikken vergeten kon, was zijn dochtertje *Lijsbet*, zoo als hij haar bij voorkeur noemde, omdat zij naar zijne moeder zaliger heette, en deze nooit anders was genoemd geweest. Het is somtijds wel gebeurd, dat hij meer dan een half uur met haar spelende doorbragt. Voor zijne vrouw was hij een goedhartig man; wanneer in de huishouding alles zoo ging, dat hij naar hartelust zijne zaken kon doen, dan was hij tevreden. Daarom verdroot het hem zeer, toen zijne vrouw er op aan begon te dringen, om de zaken aan een kant te doen; eer het zoo ver was, viel er tusschen hem en jufvrouw *Haspelman* menig woordje, waarbij het vrouw-*lief* en man-*lief* vergeten werd. En waarschijnelijk had de vrouw niet gezegepraald, ware niet den onvermoeiden koopman, toen hij eens in zijne chais naar de stad kwam gereden, een ongeluk overkomen, dat zijne gezondheid een gevoeligen knak gegeven had. Na dien tijd hadden de voorstellingen zijner vrouw, en de gedachte, dat hij toch zijne schaapjes op droog had, meer invloed op hem. Want, tot eer van *Haspelman* moet ik het hier zeggen, hij behoorde niet tot die schraapzuchtigen, wien het nimmer genoeg is. Hoe wel ook hij verlangde te verzamelen, en dit verlangen onder het verzamelen veeleer toe- dan afgenomen was, werd hij echter tot zijn rusteloos zwoegen minder door eigenlijke geldzucht dan door het genoegen over het welslagen van zijnen arbeid aangespoord. Niet te min, men moet het bekennen, *Haspelman* was al te zeer in het aardsche verzonken, en hij beantwoordde voorzeker niet aan die les van onzen goddelijken Leeraar: *zoekt* EERST *het rijk Gods en zijne geregtigheid, en al het overige zal u toegeworpen worden.* *Haspelman* was echter niet ongodsdienstig; iederen Zon- en Feestdag, de klokke quart over tienen, kondet gij hem zijn huis zien uitkomen, netjes in het zwart gekleed (daar zorgde zijne egade voor), en zijne schreden rigtende naar

de Kerk; zeldzaam verliet hij de Kerk, zonder de predikatie gehoord te hebben, en nimmer verzuimde hij, op de zoogenaamde verpligtingsdagen de H. Mis bij te wonen: dit alles had hij van zijne kindschheid af onderhouden, want zijne ouders waren zeer christelijke menschen; twee malen, ten meeste drie malen in het jaar, naderde hij tot de HH. Sacramenten: hierin was hij sedert zijne jeugd verslapt Maar tot het opgenoemde met zijne gebeden voor en na den maaltijd en een kort morgen en avondgebed, dat echter wel eens verzuimd werd, bepaalde zich de godsdienstoefeningen van *Haspelman*. Het regte besef van den aard der godsdienst en hare regten op den ganschen mensch bezat hij niet. Hij beschouwde de godsdienst als eene zaak, waaraan men op zekere tijden ook eenige oogenblikken behoort te besteden; doch dat de christen *uit het geloof leven* moet, dat de mensch slechts op aarde is, om *God* te *dienen*, en dat dus zijn gansche leven *godsdienst* zijn moet, dit begreep hij niet. In zijn huis was dan ook geen huisselijke godsdienst, behalve de gebeden, die wij zoo even noemden; boeken van godsdienstigen inhoud waren er, behalve de gebedeboeken en een paar kleine boekjes, die *Lisette* ten geschenke gekregen had, niet aanwezig; gesprekken over godsdienstige onderwerpen waren zeer zeldzaam; en als men, hetgeen jufvrouw *Haspelman* hare schilderijen noemde, — eenige zeer middelmatige platen in bruine lijsten — uitzondert, was er geen uiterlijk teeken van godsdienst te vinden, want het koperen kruisbeeldje, een erfstuk der familie, stond in het kabinet verborgen. Ik mag echter niet verzwijgen, dat *Haspelman* sedert hij uit de beslommering der zaken geraakt was, een weinig vooruitgang had gemaakt: niet alleen dat hij nu ook door de week de kerk bezocht, maar van tijd tot tijd las hij iets godsdienstigs. Hij was namelijk lid geworden van een leesgezelschap, onder welks leden ook de toenmalige Katholieke Tijdschriften en godsdienstige werken, nevens andere boeken — nimmer echter

anti-Katholieke of onzedelijke — ter lezing vond, gezonden werden. Jammer was het maar, dat een geest, die zoo lang in het stoffelijke geheel verzonken geweest was, weinig geschiktheid meer bezat, om met veel nut te lezen. In den *Godsdienstvriend* las hij altijd ten einde toe de kerkelijke berigten, zelfs de verplaatsing der geestelijken in oorden, daar hij niemand kende: even zoo als sommige lieden al de trouw-, kraam- en sterfberigten der *opregte Haarlemsche Courant* drie malen ter week lezen; de verhalen van Missionarissen of van anderen voor de godsdienst belangrijke gebeurtenissen waren hem ook welkom; maar kernachtige, goed doordachte en goed geschrevene opstellen over de waarheden van de godsdienst, zoo als de *Godsdienstvriend* er in menigte geleverd heeft, daarmede kon hij zich niet bezig houden, die las hij nooit ten einde toe uit: die lectuur viel hem te zwaar, want inspanning van den geest was voor hem eene ware pijniging, zoo dikwijls het geen *rekenen* gold. Uit het gezegde over *Haspelmans* lezen in den *Godsdienstvriend* kan men opmaken, hoe het met zijne overige lectuur toeging. Menigmalen schreef hij op het vooraan ingelaschte blaadje: *verzonden* den.... aan..., zonder dat hij meer dan eene halve bladzijde er van gelezen had. Zijne gewone uitspraak was dan: «ik vind het zoo droog.» De man had er geen verstand van; want verscheidene der door hem met zijne gewone veroordeelingsformule weg gezonden boeken waren (ik zonder de boeken over godsdienstige onderwerpen uit) zeer waterig, en dus verre van droog. Intusschen was de lectuur, hoe gebrekkig ook verrigt, van eenig nut aan onzen rentenier, en dit bleek zelfs uit zijne gesprekken.

Geheel en al welkom was deze vooruitgang haars echtgenoots niet aan jufvrouw *Haspelman;* want zij had toen een plan in het hoofd, welks uitvoering bij de meer godsdienstige stemming van haren man hoogst moeijelijk, zoo niet onmogelijk werd. Eer wij dit verder uit een zetten, moeten wij haar wat nader doen kennen.

Zij was geboren en opgevoed te B. een volkrijk dorp op ruim drie uren afstands van A. gelegen. Hare ouders waren welhebbende lieden van den burgerstand, en zeer godsdienstig, maar zij bezaten ongelukkigerwijze niet de geschiktheid, om het hoofdgebrek hunner dochter (zij hadden maar twee kinderen: eene dochter en een zoon) door de opvoeding te verbeteren. Het meisje toonde van de kindschheid af eene zucht tot ijdelheid en zelfverheffing, die des te meer afstak, naar mate zij volgens de toenmalige zeden eenvoudiger werd opgebragt. Zij moest onder hare speelgenooten altoos de voornaamste — de jufvrouw, de mevrouw — zijn; het griefde haar, wanneer soms eenig meisje van het dorp fraaijer gekleed was dan zij; en zij benijdde aan de stadsche meisjes, die van tijd tot tijd in het huis harer ouders kwamen logeren, hare stadsche kleeding. Wat ouder geworden verdroot het haar, dat zij in een dorp woonde, en onder de redenen, waarom *Haspelman*, toen hij haar tot echtgenoote vroeg, haar behaagde, was ook deze, dat zij, met hem huwende, in de stad door iedereen *jufvrouw* genoemd zou worden, terwijl zij buiten nog altoos *Mijntje* heette. Jufvrouw *Haspelman* geworden en in de stad wonende, had zij hare zucht, om uit te steken, niet afgelegd, en dewijl de zaken voorspoedig gingen, was haar man ten dezen aanzien vrij toegevend. Hare wereldsgezindheid nam ook in andere opzigten toe: zij zocht omgang boven haren stand, en schoon de gezelschappen der eigenlijke groote wereld voor haar gesloten waren, verscheen zij echter in die meer aanzienlijke zamenkomsten, waar toe kleeding en geld den toegang verschaffen. *Haspelman* maakte wel eens tegenbedenkingen: «wij passen daar zoo niet,» mogt hij soms wel zeggen; maar dan antwoordde zijne vrouw «lui van geld passen overal.» Wie echter den grutter *Haspelman* en zijne vrouw in die luisterrijker bijeenkomsten gadegeslagen had, zou haar dat niet nagezegd hebben. Want hoewel de Fransche denkbeelden van gelijkheid,

in dien tijd ook hier doorgebroken, de scherpte van het onderscheid der standen aanmerkelijk verstompt had, zoo waren daarmede toch den burgerlieden de meer beschaafde manieren der voornameren niet geschonken. Ons echtpaar haalde zich dan ook menigen spotlach op den hals. En waarlijk, het was soms aardig, te zien, hoe bij zekere meer kieschheid eischende gelegenheden jufvrouw *Haspelman* er door sloeg, terwijl haar echtgenoot, dáár in het geheel niet op zijne plaats, er met moeite door haspelde. Hij was er bij dat alles nog beter aan toe dan zijne vrouw: want *Haspelman* bleef *Haspelman*, en buiten de genoemde gelegenheden had niemand iets op hem te zeggen; maar zijne vrouw bleef niet, wat zij was, en werd niet, wat zij verlangde, te zijn; de burgervrouw was in haar vervalscht, de dame nagemaakt; zij was visch noch vleesch, gelijk men pleegt te zeggen; in den burgerkring paste zij niet meer, in den voornameren kring paste zij nog niet en zou er nimmer passen; en vooral, gelijk zij 't ook zelf begreep, had zij opgehouden te passen achter de toonbank. Zoo weinig waar was het gezegde van jufvrouw *Haspelman:* «luî van geld passen overal.»

Om regtvaardig te zijn, mag ik niet achterwege laten, dat jufvrouw *Haspelman* ook menige goede hoedanigheid had. Zoo was zij mild jegens de armen, ofschoon van de andere zijde (hare ijdelheid uitgenomen) eene zuinige huishoudster; zij was oplettend en voorkomend jegens haren echtgenoot, doch minder toegevende, als hij iets verlangde, dat haar niet behaagde, ja zij was eigenzinnig en doordrijvend, als hare hoofdneiging in het spel kwam. Niet zonder godsdienstzin en door christelijke ouders opgevoed, had zij echter door het aankweeken der ijdelheid de ontwikkeling van het goede zaad gehinderd, en toen later hare ijdelheid tot hoovaardig- en trotschheid oversloeg, was de godsdienstzin in haar aanmerkelijk afgenomen: zij zon veel op de voldoening harer neiging, weinig op de godsdienst en dezer waarheden.

Van dat paar echtgenooten was nu *Lisette* de dochter, het eenig kind. Op den tijd, waarmede ons verhaal aanvangt, had zij den leeftijd van negentien jaren bereikt, en mogt door hare moeder, zonder valschen roem, knap genoemd worden. Behalven eene aanmerkelijke ligchaamsschoonheid, bezat zij ook veel geest en een gevoelig hart. Hadden hare ouders op dien vruchtbaren akker het goede zaad weten te strooijen en het uitspruitend plantje te kweeken, dan hadden zij gouden vruchten ingeoogst; doch hoe zoude een in zijn bedrijf en handel geheel verzonken vader, en eene aan de ijdelheid overgegevene moeder voorzigtig geweest zijn in het uitzoeken der zaadkorrelen, waakzaam tegen het ontkiemen van 't onkruid, ijverig in het kweeken der goede spruitjes? De eerste, veel van huis en vol van zorgen, hield zich met de bijzonderheden der opvoeding gansch niet bezig; het was hem genoeg, dat *Lisette* de christelijke leer bijwoonde en ter school ging, dat zij hem, eerst door hare kinder-kunstjes, liefkoosjes en gefleem, later door hare voorkomenheid en andere hem betreffende uiterlijkheden, genoegen verschafte. De moeder daarentegen bleef met al de bijzonderheden der opvoeding belast, en deze gaf aan hare dochter dezelfde rigting, die in haar heerschte, de rigting naar de ijdelheid, naar de wereld. Zelfs datgene, wat vooral dienen moest, om *Lisettes* geest en hart te vormen, en ook inderdaad niet zonder alle uitwerksel bleef, werd door het onverstand der moeder ook aan het verkeerde dienstig gemaakt.

Toen *Lisette* voor de eerste H. Communie leerde, kwam zij op zekeren dag min vrolijk uit de leering: Jufvrouw *Haspelman* bemerkte het en vroeg:

Lisette hebt ge uwe vragen niet geweten?

— Ja wel, moeder; maar de Pastoor heeft ze mij niet gevraagd.

— Dat vind ik naar van den Pastoor: de kinderen, die hun best doen, slaat hij over, en de luijen en dom-

men vraagt hij altijd. Heeft *Louise van Groothuyzen* moeten opzeggen?

— Die heeft gisteren opgezegd; maar ze wist ze niet al te best. Daarom had ik van daag zoo gaarne op willen zeggen.

— Hoor, *Lisette*, maak toch, dat ge uwe vragen goed leert, en dat ge goed oplet; want als *gij* de geloofsbelijdenis niet moest voorlezen, dat zou me een bitter verdriet zijn.

— Moeder, kan ik het helpen? Als Pastoor me niet vraagt.....

— Kind, als niet *Louise*, maar *gij* de geloofsbelijdenis opzeggen moet, zult ge van al de kinderen het mooiste gekleed zijn, mooijer dan freule *van Grootenhuyzen*, dat beloof ik u.

— Ik dank u, moeder-lief. Maar wat zal ik dan voor een kleedje hebben?... Zoo als *Louises* zuster verleden jaar aanhad? Dat vond ik zoo lief.

— Het zal nog wel mooijer zijn. Ik heb er met jufvrouw *Lejeune* over gesproken: die zegt, het zal allerschoonst wezen.

— Maar moeder, als ik er dan eens geen zin in heb? die jufvrouw *Lejeune* heeft zulke wondere keuzen.

Hier breken wij het gesprek af: de Lezer zal er uit begrepen hebben, hoe zelfs het beste eene kwade zijde kreeg, en wat zich reeds in *Lisette* begon te ontwikkelen.

De tijd der eerste H. Communie kwam, maar *Lisette* las de geloofsbelijdenis niet, omdat de Pastoor, juist dat jaar voor het eerst, de geloofsbelijdenis niet liet lezen. Dat smarte jufvrouw *Haspelman* zeer, wijl zij daardoor eene gelegenheid miste, om haar dochtertje te laten schitteren. *Lisette* droeg ook niet het kleedje, dat hare moeder met jufvrouw *Lejeune* voor haar had uitgekozen; want *Lisette* had er geen zin in kunnen krijgen, eeniglijk omdat het zonder haar gekozen was geweest. Niettemin kwamen allen, die de plegtigheid hadden bijgewoond, daarin overeen, dat *Lisettes* kleeding het *brillantste* van alle was

geweest. Velen, de meesten, vonden het niet goed, dat eene grutters dochter zoo uitstak; jufvrouw *Haspelman* werd niet weinig bepraat en vrij erg gehekeld. Maar dat hoorde zij niet; want allen, die bij haar aan huis kwamen, vonden het meisje en haar opschik allerliefst; «bij zulke gelegenheid moest men toch alle zeilen bijzetten, en jufvrouw *Haspelman* had er eer af» enz.

Hoe het verder met *Lisettes* opvoeding ging, en wat er de gevolgen van waren, hopen wij later aan onze Lezers te verhalen.

D. L. P.

BOEKAANKONDIGING.

Vervolging en lijden der Catholijke Kerk in Rusland, met onuitgegevene bewijsstukken gestaafd, door G. F. Oud–Staatsraad van Rusland, Ridder der orde van den H. Stanislaus, de H. Anna, en den H. Wladimir. — Uit het Fransch. — Eerste deel. Te Leiden, bij J. W. van Leeuwen. 1843.

Dit zaakrijk en veelzijdig gewigtig werk verdient, gelezen te worden door allen, die in de Katholieke Kerk, om welke reden dan ook, belang stellen; zelfs door allen, die het politisch streven van Rusland niet met onverschilligheid aanzien. Wie heeft niet gehoord van het *Panslavisme?* van de greetige oogen waarmede Rusland op Europisch Turkijen staart? van zijne rustelooze pogingen, om zich in Azië uit te breiden? Van zijn streven naar den boventoon in de Europesche aangelegenheden? Wie heeft niet gehoord van het Russisch *absolutisme?* van de persoonlijke wilskracht des tegenwoordigen *autokraats?* van het schrikbarend plan, om de eigenaardigheden der onder-

scheidene stammen en volken, waaruit het Russisch rijk bestaat, niet langzamerhand op te lossen, voor zoo verre zij elkander uitsluiten, maar met geweld weg te rukken en te vernietigen? van het plan om, niet de talrijke overeenkomsten, die alom gevonden worden, tot middel van vereeniging en eenheid aan te wenden, maar al die stammen en volken in een gloeijenden kroes zaam te smelten tot ééne menschen-massa, in welke niemand een hoofd heeft dan de keizer aller Russen? Wie er van gehoord heeft, moge het begrijpen: daarin ligt de ware reden der trouwlooze, hetzij listige, hetzij geweldige, vervolging, die de Russche keizer der Katholieke Kerk in zijne staten aandoet. Het kan niet anders dan belangrijk zijn voor ieder denkend mensch, in staat gesteld te worden, om een blik te werpen in het binnenste van een rijk, waar zoodanige zaken voorvallen, om een oog te slaan op de geheime veeren, die daar drijven en drukken; op de verfoeijelijke middelen die daar worden aangewend. Het werk, welks vertaling wij hier aankondigen, ligt inderdaad een hoek van den sluijer op, waaronder Rusland zijn woeden tegen de Katholieken tracht te verbergen, maar laat ook te gelijkertijd genoegzaam zien, dat nog anderen dan de Katholieken in Rusland van Rusland te vreezen hebben.

Het spijt ons, dat wij aan de vertaling, in haren kring, dien hoogen lof niet kunnen toezwaaijen, dien wij aan het werk geven. Wij wenschen, dat de vertaling van het tweede deel ons dien spijt besparen zal.

December 1843.

DE BRIEF VAN JESUS CHRISTUS AAN ABGARUS,

KONING VAN EDESSA.

Baren zelfs geringe voorwerpen, welke grooten mannen ten gebruike strekten, aan het vereerend nageslacht zoo aangename herinnering; worden zij met eene zekere voldoening bewaard en als iets gewigtigs beschouwd, ja met belangstelling door den reiziger gezocht; wekken vooral de gezegden van zulke mannen zoo veel belangstelling op, zoodat zij met alle naauwkeurigheid gezameld en gretig gelezen of aangehoord worden; ziet men vaak, dat hunne brieven, als zoo vele bloemen, welke op hunne levenspaden hun vernuft daar ongedwongen en los-weg heen strooide, bijéén gezocht worden met eene, in het uiterste gedreven, naauwgezetheid; wie mag het dan aan het christenhart ten kwade duiden, dat het ook jegens dierbare overblijfselen uit het tijdelijk leven van den allerschoonste, den beminnelijkste onder de kinderen der menschen, van Hem, wiens naam is: de Bewonderenswaardige; van den nooit volprezen God-mensch, *Jesus Christus*, dezelfde hoogachting gewaar wordt? Niets, van hetgene Hem aangaat, mag ons onverschillig zijn. Hoe gelukkig noemen wij niet dikwijls zijne tijdgenooten, die tot van de kleinste bijzonderheden van dat god-menschelijk leven, waarvan alles groot was, de getuigen waren. Hoeveel waren zij ten dezen boven ons niet bevoorregt! Onze eenige, volstrekt zekere bron van 's Heeren levensgeschiedenis zijn de vier

Evangelien, de eerste verzen van de Handelingen der Apostelen en hier en daar een enkele trek en eenige weinige woorden, welke in de andere geschriften des N. T. verspreid liggen. Hierdoor is ons echter slechts een zeer klein gedeelte van 's Verlossers daden en woorden medegedeeld: niet een der Evangelisten legde zich op volledigheid toe; zij wilden slechts een kort begrip, slechts eene verzameling van trekken, eene soort van bloemlezing leveren; slechts eenige bewijzen, zegt de H. Joannes (XX: 31), dat *Jesus* de *Christus*, Gods Zoon is; ontelbaar vele daden en omstandigheden, — zoo veel dat, indien zij in hare bijzonderheden beschreven werden, de geheele wereld de boeken niet zou kunnen bevatten, — zijn voorbijgegaan; en van al dat schoone, al dat leerrijke is, op naauwelijks noemenswaardige uitzonderingen na, geen spoor meer te vinden. Terwijl wij deze schikking der Voorzienigheid nederig aanbidden, moet ons iedere nalatenschap uit dat onschatbare leven, hoe gering zij in andere opzigten schijnen mogte, des te dierbaarder zijn. Die zoo veel mogelijk aan de vergetelheid te ontrukken, de herinnering daarvan te verversehen, de bewijzen voor derzelver echtheid op te sporen, van geslacht tot geslacht voort te planten, is eene ware behoefte voor het hart eens christens. Dit gevoel is het, hetwelk de volgende regels deed nederschrijven.

Er bestaat een afschrift van zekeren brief, welken *Christus* moet geschreven hebben in antwoord aan *Abgarus*, den koning van *Edessa*. (1) Er knoopen zich

(1) *Edessa* ligt in Mesopotamie, ten Z. van het Taurus-gebergte, een dag reizens ten O. van den Eufraat, en blijkens de oude penningen aan eene rivier, de *Scirtus*, welker overstroomingen de stad, onder *Justinus*, zoo zeer beschadigden, dat deze keizer zich wegens

ook eenige omstandigheden aan, als de latere genezing diens konings, als ook zijne en zijner onderdanen bekeering. Een ieder begrijpt, dat deze bladzijde in de geschiedenis niet onopgemerkt bleef: er is door velen over gedacht en geschreven; en nog, een innerlijke aandrang gebiedt het, moet ieder godsdienstig gevoelend beoefenaar der kerkgeschiedenis eene wijle bij dit geschiedverhaal vertoeven; 't is niet genoeg, het te lezen; hij moet er over nadenken, het voor en tegen de echtheid nagaan. Maar niet aller oordeel heeft deze briefwisseling tusschen *Christus* en *Abgarus*, volgens de wetten der historische regtvaardigheid behandeld. 't Is een regel der kritiek, aangaande het leven des Zaligmakers niets als *volstrekt zeker* te beschouwen, dan hetgene de II. Evangelien daarvan verhalen. Eenigen nogtans schijnen dien regel te overdrijven en aangaande den Verlosser niets te willen *aannemen*, dan het verhaal der H. Evangelien, of ten minste al het andere van onwaarheid verdacht te houden. Velen zijn alzoo ook tegen deze briefwisseling ingenomen. En toch zijn de bewijzen voor hare echtheid zoo stellig; terwijl er niet eene regtstreeksche tegenspraak in staat is, die

den herbouw, geregtigd meende, haar eenen nieuwen naam en wel den zijnen, dien van *Justinopolis*, te geven. Die naam is niet gebleven. Tijdens Basnage (*Hist. des Juifs*, T. 1. l. ch. 7) heette het *Ourfa*; de reiziger Niebuhr meent het in *Orfa* terug te vinden. Doch reeds vóór *Justinus* moet het *Antiochie* genoemd zijn geworden, volgens Plinius (l. 5. c. 24), en nog in diens tijd schijnt het den naam van *Kallirhoë* (van eene fontein in de nabijheid) gedragen te hebben. Blijkens de kronijk van *Edessa*, door Assemanni (*Bibl. Orient.* T. 1.) medegedeeld, noemden de ouden het ook *Arrach*, *Rhoa*, *Orrhoa* en *Orpha*. De geleerde Michaëlis (*Spicileg. Geograph. Hebraeor. exterae*, *post Bochartum*, part. 1.) tracht te bewijzen, dat het *Arach* is, hetwelk de Vulgata (Gen. X. 10) onder de steden van Nemrod optelt. Verg. daartegen Calmet's *Woordenb* op Arach.

te ontzenuwen. Wij zullen, al opwaarts in de oude tijden doordringende, de getuigenissen, welke voor die echtheid pleiten, opsporen en ons door dezen tot aan de historische bron zelve dier briefwisseling laten geleiden: het voldoenende dier getuigenissen en de ontegensprekelijkheid der bron zijn de waarborgen der echtheid; voorts zullen wij ook de zwaarte wegen der tegenbedenkingen, althans der voornaamste; en hieruit oordeele de lezer, wat omtrent het punt in questie het aannemelijkste zij, het voor of het tegen.

Wij beginnen het onderzoek met Procopius, (1) een voornaam Grieksch geschiedschrijver der 6de eeuw. Den *Persischen krijg* beschrijvende, komt hij op *Chosroës* en diens vruchtelooze aanvallen op de stad *Edessa*. Het mislukken dier aanslagen wordt aan eene bijzondere bescherming der goddelijke Voorzienigheid toegeschreven; eene bescherming, waarvan men zich te *Edessa* reeds van te voren verzekerd hield, en wel, krachtens eene belofte van *Christus* aan den voormaligen koning *Abgarus*. Dit vordert eene inleiding. Procopius, welke dezen koning *Augarus* noemt, verheft zijne wijsheid boven die van al zijne tijdgenooten; hij verhaalt, hoe de Romeinsche keizer *Augustus*, met wien *Abgarus* een verbond kwam sluiten, zulk eene achting voor hem opvatte, dat hij scheen zijne zamenleving niet meer te kunnen ontberen; maar 's konings geestigheid wist, door eenen vernuftigen vond, deze gulden boeijen te verbreken en den keizer het verlof, om naar zijn vaderland terug te keeren, af te winnen. Hij had verscheidene dieren levend gevangen, maar op verschillende akkers en uit iederen akker eene hoeveelheid aarde

(1) *De bello Persico*. II. 12. Bonnae 1833. Ed. Dindorf.

medegenomen. Bij zijne terugkomst van de jagt is de keizer juist in den *circus* gezeten. Dáár komt *Abgarus* hem verslag geven van zijne vangst, doet de aardhoopen op afstanden, door den *circus* heen plaatsen en vervolgens de dieren allen uit éene plaats loslaten. Ijlings vliegen zij, ieder naar de aarde uit den grond, waarop het gewoon was te leven en zijne vrijheid verloor. De keizer was verteederd en bewonderde, hoe de ongeleerde natuur aan den vaderlandschen bodem hecht. Toen vatte *Abgarus* hem bij de knieën en zeide: «Hoe «meent gij dan, o Heer, dat ik te moede ben, ik die «eene vrouw, die kinderen heb en een rijk, klein wel «is waar, maar op den grond van mijn vaderland.» De keizer gevoelde zich van deze waarheid overtuigd en liet hem vertrekken.

«Toen, langen tijd daarna,» zoo gaat PROCOPIUS voort, «*Augarus* tot hooge jaren was gekomen, werd «hij op het allerergst aangevallen door het pijnlijke «voeteuvel. (1) Zwaar zuchtte hij onder de smarten «dezer kwaal en de, daarmit ontstane onmagt van zich «te bewegen, weshalve hij de geneesheeren te rade «toog en van alle kanten de deskundigen zamen riep. «Later echter, daar zij toch geen geneesmiddel voor «hem uitdenken konden, zond hij hen weg, en be«treurde, in de werkeloosheid der wanhoop, zijn bitter «lot. Ten dien tijde verkeerde *Jesus*, de Zoon Gods,

(1) Van daar leidt de geleerde HERBELOT (*Bibl. Orient. art.* ABGAR) zijn gevoelen af, dat deze koning *Abagar* of *Abgar* heette, omdat hij *kreupel* was. Waarschijnlijker is het, dat de koningen van *Edessa* zich van het Arabisch *Akbar*, hetwelk *groot* beteekent, *Agbar* noemden. Ook EUSEBIUS geeft aan dezen koning den naam: *Agbar*. De nieuweren schrijven meestal *Abgarus*: wij volgen die gewoonte. De gissing dat de koning, die ons thans bezig houdt, zijnen naam *Agbarus*, wegens zijne kwaal in *Abgarus* zou veranderd hebben, wordt hier slechts gerefereerd.

«in het aangenomen ligchaam, met de menschen in «Palestina en toonde, zoo door een volstrekt zondeloos «levensgedrag, als door het verrigten van hetgeen niet «mogelijk was, baarblijkelijk, dat Hij waarlijk de Zoon «Gods was. Want zijne roepstem wekte de dooden op «als uit den slaap; den blindgeborenen opende Hij «de oogen; zuiverde van over het geheele ligchaam «verspreide melaatschheid; genas de kreupelheid en «alle andere ziekten, welke de geneesheeren onher- «stelbaar noemen. Toen *Augarus* de reizigers, die uit «Palestina naar *Edessa* kwamen, dit hoorde verhalen, «vatte hij moed, en schreef eenen brief aan *Jesus*, «Hem verzoekende, dat Hij Judea en deszelfs ondank- «bare bewoners zou verlaten, om bij hem te komen «leven. Nadat *Jesus* dit schrijven ontvangen en gelezen «had, schreef Hij aan *Augarus* terug, in dier voege, «dat Hij hem wel zijne overkomst volstrekt afsloeg, «maar de genezing beloofde. Men verhaalt dat Hij «daarbij ook dit gezegd heeft, dat de stad *(Edessa)* «nimmer door vreemden (βαρβάροις) zou veroverd «worden. Dit laatste gedeelte des briefs was den ge- «schiedschrijvers van dien tijd volstrekt onbekend: zij «hebben er trouwens nergens eenige melding van ge- «maakt; maar de Edesseners zeggen, dat zij dit te «gelijk met den brief gevonden hebben, en zij houden «dit zoo zeer staande, dat zij den brief uitgeschreven «en in stede eener vesting, in de poort hunner stad «geplaatst hebben. Nu is, eenigen tijd daarna, de stad «wel onderdanig aan de Meders geworden, doch niet «ten gevolge eener verovering, maar op deze wijs. Niet «lang nadat *Augarus* dien brief van *Christus* ontvangen «had, is hij van zijn ongeluk bevrijd geworden en,

«na nog eenen geruimen tijd in gezondheid geleefd «te hebben, gestorven. Maar diegene zijner zonen, «welke hem als koning opvolgde, een slechthoofd, «maakte zich aan vele mishandelingen zijner onder- «danen schuldig, vreesde daarom de wraak der Ro- «meinen en gaf zich vrijwillig aan de Persen over..... «Ik voor mij ben van oordeel, dat *Christus* datgene, «hetwelk ik kom te zeggen, niet geschreven heeft, «maar dat Hij daarom, omdat de menschen deze mee- «ning opgevat hebben, de stad van verovering heeft «willen bewaren, om hun geene gelegenheid tot doling «te geven» (indien zij zich namelijk in hun vertrou- wen op zijnen bijstand teleurgesteld zagen).

Na deze inleiding verhaalt Procopius, hoe de koning der Parthers (door hem de Persen genoemd), *Chosroës*, de bekende vijand der christelijke godsdienst, juist om dit vertrouwen der Edesseners te vernietigen, hunne stad wilde belegeren, maar eerst, hoezeer niet verder dan één dag reizens van *Edessa* verwijderd zijnde, toen hij het wilde naderen, tot tweemaal toe verdwaalde, en eindelijk, toen hij het werkelijk bereikt had, gelijk men verhaalt, een gezwel in het aangezigt kreeg, en daarom van den gewapenden aanval afzag. Een tweede togt van *Chosroës* tegen *Edessa* mislukte insgelijks en wel door tusschenkomst eener nog zigtbaarder beschermning des hemels. Ook over deze belegering spreekt Procopius, in zijn 2de boek over den *Persischen oorlog*, het 26ste hoofdstuk, doch, in zoo verre wij dit verhaal thans bezitten, zonder van eenig wonder gewag te maken. Maar een ander geschiedschrijver, die nog in dezelfde eeuw en slechts eenige jaren later leefde, die daarom de geschiedboeken van Procopius beter kende

en ook in dien tijd, toen diens geschriften nog in aller handen waren, hem niets aandichten kon,—EVAGRIUS (1) namelijk doet het hem in dezer voege verhalen:

Het was *Chosroës* alwederom te doen, om de profetie der Edesseners te logenstraffen en hun vertrouwen op *Christus* tot schande te maken. Ook EVAGRIUS zelf zegt, dat die veiligsheidsbelofte niet in den brief des Zaligmakers te vinden is, gelijk men zien kan in de geschiedenis van EUSEBIUS, die denzelven woordelijk mededeelt; maar, voegt hij er bij, «de vervulling huns «vertrouwen was het werk van hun geloof.» *Edessa* was als reddeloos verloren; een laatste redmiddel, te weten, een van elkander afwisselende lagen hout en aarde opgeworpen wal, die de wanhoop der belegerden was, onder den grond in brand te steken, mislukte. Het, in de loopgraaf aangelegde vuur, kon, uit gebrek aan lucht, geen vlam opzenden. Nu namen de Edesseners de beeldtenis, «welke door God en niet door menschenhanden vervaardigd was (2)», goten er water op en besprengden daarmede hun brandhout, en — de vlam steeg op tot in het vijandelijk gevaarte. *Chosroës* moest met schande beladen, aftrekken.

Ik verzoek u, Lezer! de misschien oprijzende be-

(1) *Hist. Eccl.* l. IV. c. 27.

(2) Ten gerieve der Lezers zij het volgende. De H. JOANNES van *Damascus* (*de fide Orth.* IV. c. 16) deelt het verhaal mede, dat *Abgarus* ook een' schilder naar Jerusalem zou gezonden hebben; deze kon echter het schitterend gelaat des Zaligmakers niet afteekenen; waarop *Christus* zelf zijn aangezigt in eenen (Zijnen) mantel afgedrukt en naar den Koning gezonden zou hebben. *Abgarus* plaatste het gezondene, met goud versierd, boven de poort der stad, met het bijschrift: «*Christus* God, die op U vertrouwt, wordt in zijne hoop «niet te leur gesteld. (CONSTANTIN. PORPHYROG. *Orat. de translatione huj. Imagints non manu factae;* — ook bij SURIUS 26 *Aug.*) Hieruit is wellig die meening bij de Edesseners ontstaan, dat *Christus* beloofd had, hunne stad te beschermen.

schuldiging, dat ik van mijn ontwerp afgedwaald ben, nog eenige oogenblikken, in te houden. Ik heb PROCOPIUS uit laten spreken; hij trouwens is mijn eerste lichtstraal in die duistere grafgewelven der verledenheid, waarin eene, reeds meer dan achttien eeuwen oude, daadzaak bedolven ligt. Ik meende ook eene onderscheiding, welke PROCOPIUS maakt, en waarop ik terug zal moeten komen, duidelijk zigtbaar te moeten maken, en wel, gelijk de waarheidsliefde dit vordert, zoo veel mogelijk door 's mans eigen woorden. Nu leid ik u tot dat punt van zijn verhaal terug, alwaar hij ons over de briefwisseling tusschen *Abgarus* en den Verlosser onderhield. 't Is kort, onvolledig, zoo gij wilt; desniettegenstaande zal het ons, op onze vaart tegen den stroom der tijden op, naar de dagen, waarin de menschgeworden Zoon van God onze verlossing bewerkte, tot eene eerste ankerplaats dienen. En, hoezeer de ontkenning omtrent het schrijven des Zaligmaker aan *Abgarus*, hetwelk PROCOPIUS laat volgen, bij eene oppervlakkige lezing, ons schijnt te stuiten; zal evenwel juist zij ons tot verderen togt aanmoedigen.

Inderdaad, het berigt van PROCOPIUS is allezins onze aandacht waardig. Deze geschiedschrijver bezat trouwens bij eene uitgebreide letterkunde, een gezond en vast oordeel (1) en eene zoo strenge waarheidsliefde dat hij, in zijne geschiedboeken noch vriend, noch begunstiger, zelfs niet den Keizer, onder wien hij leefde, ontzag (2). Het zegt reeds veel, wanneer *zulk*

(1) ...*Vir omnis generis litteraturae, summaeque prudentiae facile in se Principum oculos convertit.* ALEMANNI *dissert.; ante* PROCOPII *ex recens.* G. DINDORFII. *vol.* III. *Bonnae* 1838, *pag.* XVIII.

(2) l. c. et p. XVIIII.

een man, in de *zesde* eeuw, toen er zoo vele schatten van oude letterkunde, wier verlies door ons niet eens naar waarde betreurd kan worden, omdat het ons niet volledig bekend is, — nog dagelijks openstonden, iets uit de tijden vóór hem te boek gesteld heeft; maar nog krachtiger wordt dit getuigenis door de *wijze*, waarop hij die daadzaak mededeelt. De zaak van *Abgarus* is hem omstandiglijk bekend. Hij acht zich zeker, van hetgeen hij verhaalt. Hij deelt de gebeurtenissen mede, als daadzaken, wier historische waarheid de proef van zijn geroemd oordeel en van zijne stipte waarheidsliefde doorstaan kan. — *Abgarus* is ongeneesbaar, hoort, — zeer overeenkomstig met hetgene het H. Evangelie ons van des Verlossers vermaardheid door geheel Syrië heen verhaalt (Matth. V, 24), — over de wonderwerken van *Jesus* spreken, schrijft Hem eenen brief, ontvangt antwoord: — 't is alles even stellig. En, ten bewijze dat Procopius zich ook in deze zaak, hoewel die eigenlijk slechts als eene bijzaak in zijne geschiedenis komt, niet op geruchten verlaten heeft, maar met oordeel en onderzoek is te werk gegaan, strekt hetgene hij er onmiddellijk op laat volgen, betrekkelijk des Verlossers belofte van *Edessa* te beschermen. Hier houdt die verzekerende toon op, en wordt vervangen door een: *Men verhaalt.* Groote bewijzen, zou men zeggen, pleiten voor de echtheid dier belofte. De overlevering der stad, het gedenkstuk in de poort, en vooral de uitkomst, waarvan Procopius in zijne dagen nog twee zulke treffende bewijzen gezien had, moesten hem oogenschijnlijk die belofte als echt doen beschouwen. Niets daarvan is in staat, den oordeelkundigen zijnen twijfel te ontnemen. Inte-

gendeel die belofte was den schrijvers van dien tijd volstrekt onbekend; zij stond ook niet in den brief: want zij was eerst later bekend geworden en *bij* of *met* dien brief of, wat waarschijnlijker is, *bij* of *met* eenig afschrift van denzelven gevonden (1); en voor de werkelijk, ja herhaaldelijk gevolgde bevrijding van Edessa kan hij nog eene andere, niet verwerpelijke reden vinden. Zijn oordeel is dan eindelijk, dat *Christus* deze belofte niet heeft nedergeschreven. Deze belofte, zeg ik; want, dat de ontkenning, waarmede ik de eigene woorden van Procopius deed eindigen, alleen op die veiligheidsbelofte betrekking heeft, blijkt duidelijk genoeg, uit hetgene hij er laat volgen. En, die ontkenning van het èène waarborgt ons te meer, dat Procopius het andere, de briefwisseling namelijk tusschen *Christus* en *Abgarus* voor waar hield en bevestigend mededeelt.

Deze daadzaak neemt ook waarlijk den geschiedvorscher, wanneer hij zijn onderzoek in oudere tijden voortzet, voor hare echtheid in. Het is trouwens ligtelijk te begrijpen, dat, na lange jaren, een feit niet meer zoo levendig in al zijne omstandigheden verhaald wordt, als toen het zoo even gebeurde: slechts in zijne hoofdtrekken blijft het voortduren; gelijk een

(1) Het is daarom niet juist, dat de aangehaalde uitgave van Procopius, dezes Ἐδεσσηνοὶ δὲ αὐτὸ ξὸν τῇ ἐπιστολῇ εὑρέσθαι φασὶν, vertaalt met: *Id vero literis, quae repertae sunt, contineri Edesseni perhibent.* (De Esseners beweren dat het *in* den gevonden brief staat). Dit zou doen denken, dat de brief des Verlossers zelf vroeger onbekend was en eerst later gevonden en daarom al zeer te verdenken is van onechtheid; daar integendeel deze brief in het archief der stad Edessa overgebragt was en dus niet van eene latere ontdekking dagteekende. Het is echter mogelijk, dat er eenig afschrift des briefs gevonden is, hetwelk men voor het oorspronkelijke handschrift des Zaligmakers heeft willen aanzien, en waarbij deze belofte, hetzij afzonderlijk, hetzij op het stuk zelf, gevoegd was.

toren in de verte gezien, staat het den natijd voor oogen. Even zoo weet ook ieder liefhebber van lezen, dat een schrijver zulke gebeurtenissen, die niet zijn onderwerp uitmaken en slechts zijdelings met zijn doel in verband staan, waarvan hij dan maar in het voorbijgaan melding maakt, — slechts hoofdzakelijk mededeelt. Het is daarom natuurlijk, dat, wanneer een geschiedvorscher eene gebeurtenis meer in hare bijzonderheden wil kennen en hij ten dien einde die schrijvers raadpleegt, dewelke er met grooter toeleg over gehandeld hebben; dat, wanneer hij zijn onderzoek voortzettend en den tijd nadert, waarin de gebeurtenis is voorgevallen, er telkens nieuwe omstandigheden ontdekt worden en het feit zich steeds in voller leven voor hem opdoet. Ditzelfde is ook aangaande de onderhavige briefwisseling op te merken. Procopius deelt slechts den inhoud der brieven mede, maar geeft daarbij vrij duidelijk te kennen, dat andere schrijvers vóór hem, en wel diegenen, welke de geschiedenis van den tijd, waarin *Jesus* en *Abgarus* leefden, te boek stelden, er meer van medegedeeld hebben; hoe kan hij anders uit hun stilzwijgen over die veiligheidsbelofte tot dezer onechtheid besluiten (1). Die bronnen van Procopius zijn voor ons verloren geraakt; slechts èène enkele is er nog overig; maar — hoe veel licht spreidt deze enkele niet over het feit onzes onderzoeks? Het is Eusebius, de oudste geschiedschrijver der kerkelijke zaken, dien wij echt bezitten. Hij leefde

(1) Hiermede is de tegenbedenking van den geleerden Mansi (Nota in Nat. Alex. H. E. Saec. I. diss. III), dat de onderhavige briefwisseling aan de schrijvers der 3 eerste eeuwen volstrekt onbekend is, — eene aanmerking, welke op zich zelve slechts een *negatief* bewijs vormt, — ten minste grootendeels beantwoord.

in de vierde eeuw, was Bisschop van Cesarea in 315—338. Hij behoort tot de geleerdste en belangrijkste schrijvers der christelijke oudheid; zijne getrouwheid als geschiedschrijver blijft steeds in eere (1). Deze nu deelt de beide brieven woordelijk mede, geeft ook eene omstandige beschrijving van de genezing des Konings *Abgarus;* en, tot volle geruststelling, beroept hij zich, tot staving van derzelver echtheid, niet op hooren zeggen, niet op andere schrijvers vòòr hem; neen, de zorgvuldige geschiedschrijver heeft de zaak zoo ver mogelijk nagezocht; hij heeft de onwraakbaarste bronnen geopend: het archief, de publicke oorkonden der stad *Edessa* zelve, ziedaar zijne bron; ziedaar zijn waarborg.

Doch laat ons Eusebius zelven hooren. «Toen de «Godheid van onzen Heer en Verlosser J. C., door «zijne wonderdadige kracht overal bekend werd, trok «zij duizenden van zieken en door allerlei kwalen go«kwelden, zelfs uit vreemde, van Judea ver afgelegene «landen, door de hoop op genezing, tot zich. Desge«lijks de Koning *Abgarus*, die over de volken aan de «andere zijde des Eufraats met lof regeerde; hij kwijnde «aan een zwaar en, voor menschelijke krachten on«geneesbaar lijden; zoodra hij door de menigvuldige «en alle eensluidende getuigenissen over den naam van «*Jesus* en zijne wonderkracht gehoord had, zond hij «hem eenen bode met een' smeekbrief, om bevrijding «van zijne kwaal verzoekende. *Christus* gaf destijds «aan deszelfs roepstem geen gehoor, maar vereerde «hem met eenen eigenhandigen brief, waarin hij hem

(1) Verg. Busse, *Grundrisz der Christl. Liter.* Munster 1828. T. I. § 87; — en beneden eene aanhaling uit Pearson.

«verzekerde, dat hij een' zijner leerlingen zou zenden, «om hem te genezen, waarin hij ook tegelijk èn aan «hem èn aan de zijnen het behoud beloofde. Niet lang «daarna werd hem die belofte vervuld. Trouwens, na «de verrijzenis en hemelvaart van *Christus*, zond *Tho-*«*mas* een der twaalf, op goddelijke ingeving, eenen «der 70 leerlingen van *Christus*, met name *Thaddeus*, «naar *Edessa*, om er de leer van *Christus* te verkon-«digen. Door dezen zijn alle beloften onzes Verlossers «vervuld geworden. Hiervan bestaat een geschreven «getuigenis, hetwelk genomen is uit het archief van «*Edessa*, de toenmalige koningsstad (van *Abgarus*). Dit «feit is trouwens in de publieke oorkonden, welke de «oude gebeurtenissen en ook de daden van *Abgarus* «bevatten, tot op den huidigen dag toe bewaard ge-«bleven en te vinden. Het beste is de brieven zelve «te lezen: Wij hebben die uit het archief genomen «en woordelijk uit het Syrisch vertaald op deze wijze.»

«Afschrift des briefs, welken *Abgarus* de «toparch aan *Jesus* geschreven en door «den renbode, *Ananias*, naar Jerusalem «overgezonden heeft.»

««*Abgarus* de toparch van *Edessa* aan *Jesus* den ««goeden Verlosser, die in de omstreken van Jeru-««salem verschenen is, heil. Ik heb van U en van Uwe ««genezingen gehoord, welke gij verrigt zonder zalf ««en kruiden. Want gelijk er verhaald wordt, doet gij ««blinden zien, kreupelen wandelen, en zuivert gij ««melaatschen, en drijft gij onzuivere geesten en dui-««velen uit, en geneest gij langdurige zieken, en wekt

««gij dooden op. Daar ik nu dit alles van U hoorde,
««heb ik daaruit een van beide als zeker afgeleid, dat
««Gij of God zijt en uit den hemel nedergedaald deze
««werken verrigt, of de Zoon Gods, die deze feiten
««doet. Daarom heb ik U dezen geschreven, U bid-
««dende, dat Gij U de moeite aandoet, van tot mij te
««komen en mijne kwaal geneest. Want ik heb ook
««vernomen, dat de Joden tegen U morren en U mis-
««handelen willen. Ik heb eene kleine maar aanzien-
««dijke stad, welke voor ons beide toereikend is.»»

«Dit schreef hij, terwijl het goddelijk licht hem een «weinig bestraalde. Eveneens moeten wij nu ook den «brief hooren, welken *Jesus* hem met denzelfden bode «overzond; hij is kort, maar krachtvol, en luidt «aldus:»

«Het antwoord van *Jesus* aan den toparch
«*Abgarus*, door middel van *Ananias*, den
«renbode, overgezonden.»

««*Abgarus*, zalig zijt gij, die in mij geloofd hebt,
««zonder mij gezien te hebben. Want er staat van mij
««geschreven, dat zij, die mij gezien hebben, mij niet
««gelooven zullen, opdat diegenen, die mij niet gezien
««hebben, gelooven en leven. Aangaande hetgeen gij
««mij schrijft, om tot U te komen; ik moet alles, waartoe
««ik gezonden ben, alhier vervullen: en na het vol-
««bragt te hebben, terug keeren tot dengene, die
««mij gezonden heeft. En nadat ik tot hem terugge-
««keerd zal zijn, zal ik u eenen mijner leerlingen

«zenden, om u van de pijn te genezen, en aan u «en aan de uwen het leven te bezorgen.»»

«Bij deze brieven was nog het volgende gevoegd, «in de Syrische taal.» — Ik zal er, kortheidshalve, slechts een uittreksel van geven. — Na des Heeren verrijzenis zond *Judas*, die ook *Thomas* genoemd wordt, den apostel (zendeling) *Thaddeus*, een der zeventig naar *Edessa*. Weldra deden zijne wonderwerken, in den naam van *Jesus* verrigt, aan het hof van hem spreken, als van den beloofden gezant van *Jesus*. Hij wordt er ontboden. *Thaddeus* komt bereidwillig: want, zegt hij, «voornamelijk om 's Konings wille, ben ik her«waarts gezonden.» Naauwelijks is hij in het gezigt, of *Abgarus*, valt, tot aller verwondering, eerbiedig voor hem neder. Er straalde namenlijk uit zijn gelaat, aan *Abgarus*, doch aan hem alleen, iets goddelijks tegen. Zijt gij, was zijne vraag, de beloofde leerling van *Jesus*. Het bevestigend antwoord wordt, daar *Abgarus* zijn geloof in *Jesus* getuigde, door 's Konings genezing bekrachtigd; en des anderen daags predikte *Thaddeus* over *Jesus* voor *Abgarus* en zijne verzamelde onderdanen «Dit is gebeurd,» zoo sluit Eusebius, «in het jaar 340 (1)» (volgens de tijdrekening der Seleuciden, ook te Edessa in gebruik).

Uit dezelfde eeuw van Eusebius hebben wij nog een anderen getuige voor deze zaak. Hij is geen geschiedschrijver en behoort dus niet tot de schrijvers, op welke zich Procopius beroept. Hij geeft er dan ook geen

(1) De moeijelijkheid omtrent dit jaartal is door H. de Valois (Valesius) in zijne aanteekening op deze plaats, uit den weg geruimd. Tillemont aarzelde niet, zich ten dezen op het oordeel van Eusebius te verlaten.

verhaal van; hij stipt het slechts aan als iets, hetwelk bij allen erkend is en waaraan ook hij zijn zegel hecht. De man nu, van wiens kritische waarde het gewigt dier getuigenis afhangt, was volgens zijnen levensstand zeer wel in staat, ja verpligt, om met het kerkelijke van *Edessa* bekend te zijn; zijne tijdgenooten bewonderen in hem eene buitengewone gave van kennis, zoowel van de ongewijde als gewijde wetenschappen, en roemen niet minder de verhevenheid zijner deugd (1). In een woord het is de H. Ephrem, diaken der stad *Edessa*. Het plegtig oogenblik, waarin hij het bedoelde uitsprak, moet ons een waarborg te meer van zijne overtuiging zijn. Toen hij namelijk op het einde van zijnen heiligen levenswandel den dood voelde naderen, maakte hij, tot stichting en bevestiging zijner leerlingen, zijn testament (2). Daarin deelt hij, gelijk een stervende Jacob, aan de stad *Edessa* en zijne leerlingen zijnen zegen mede; dààr zegt hij dan onder anderen deze woorden: «En gezegend zij (o Burgers van *Edes-*«*sa*), gezegend zij de stad, waarin gij woont, want «zij is de stad van wijzen, en de moeder Edessa (3): «welke ook openlijk den zegen heeft ontvangen uit den «mond van *Christus* den Heer, door middel van zijne «leerlingen, onze apostels. Want toen de Koning *Ab-*«*garus*, die deze stad gebouwd (deels vernieuwd, deels «vergroot) heeft, Diengenen, die als vreemdeling op

(1) Sozomeni *hist. Eccl.* l. 3. c. 16. Palladii, *hist. Lausiaca* c. 101 (*Bibl. PP. Par.* 1644. T. XIII. Gregor. Nyssenus *de S. Ephraem.* Bolland. 1 Febr.

(2) Bolland. l. c.

(3) Ook Rufinus, *hist. Eccl.* l. 11. c. 5. Theodoret. *Rel. histor. seu de Vitis, PP.* c. 8. roemen de deugd dier stad; er heerschte de gewoonte de kinderen eerst in de godsdienst en daarna in de ongewijde letteren te onderwijzen. T. Sozomenus, *hist. Eccl.* l. 3. c. 6.

«de aarde verschenen was, ik meen den Verlosser van «allen en Heer *Christus*, verzocht, om Hem ten zijnent «te mogen ontvangen, zeide hij: ik heb alles gehoord, «wat gij verrigt hebt, en alles wat gij van de straf- «waardige joden, die u versmaden, geleden hebt. Kom «derhalve herwaarts en woon met ons. De Heer be- «wonderde zijn geloof en zond door boden eenen brief «derwaarts en zegende die stad voor altijd (1), hare «grondslagen bevestigende: die zegen (moge) voortdu- «rend in haar verblijven, tot dat de Heilige, J. C. «de Zoon Gods, God van God, uit den hemel we- «derkomende, verschijne.»

De overlevering heeft het Oosten nog lang aan de bewuste briefwisseling blijven herinneren. De aangehaalde Procopius en Evagrius spreken er van; in de volgende eeuwen zetten Joannes van *Damascus*, Theodorus de *Studiet*, het tweede concilie van *Nicea* en Cedrenus de kennis hiervan voort. Terwijl in de 5de eeuw de *comes* Darius, in het Westen, dit verhaal in eenen brief aan den *II. Augustinus* doet vlocijen (2); en in de 8ste, Gregorius II zich op dit feit beroept, in zijnen brief aan Keizer *Leo*, den *Isaurcër*.

(1) Men brenge tegen des H. Ephrem's getuigenis niet in, dat hij ook wel de bestredene veiligsheidsbelofte aannam: want in de voorafgaande regels zegt hij uitdrukkelijk, dat *Christus* de stad (niet door eigenen mond, maar) door zijne leerlingen zegende.

(2) Joan. Damasc. l. 4 *de Orth. fide* c. 17. Theod. *Stud. Ep. ad Paschalem Papam.* Concil. Nic. II. *act.* 5. Cedrenus. *Comp. hist.* l. 2. S. August. *ep.* 230 *al.* 263. — De brief des Heeren is, omtrent 1028, onder den Keizer *Romanus Argyropulus* naar Constantinopel gezonden (Zonaras *in Rom. Argyr.* Joan. Curopalata, *hist.*; Cedrenus, *l. cit.*); aldaar, bij eene heerschende droogte, in eene openbare smeeking, vertoond, in 1035, (Cedrenus, *l. c.*) en waarschijnlijk in 1185, in een volksoproer, met de kast of doos, waarin hij bewaard werd. gestolen en verloren gegaan (Nicetas. *Choniat.* l. 2. *de reb. gestis Andronici Comneni*).

Het zou baarblijkelijk eene onregtvaardigheid zijn, deze overlevering met die, nopens de veiligheidsbelofte, door *Christus* aan *Edessa* gegeven, gelijk te stellen: er is namelijk tusschen deze beide een al te groot verschil van bron. De briefwisseling in questie boogt trouwens op eenen geschiedkundigen zekerheidsgrond, welken men voor alle andere feiten genoegzaam rekent. Het is een eerste regel der kerkgeschiedkundige kritiek, dat men het getuigenis der oude kerkelijke schrijvers met eerbied aanneme. TILLEMONT heeft zich dien tot wet gesteld (1); NATALIS ALEXANDER nam bij voorkeur boven de jongeren, de ouden tot zijne geleidsmannen in de kennis der oudheid (2); DUPIN noemt het eene onbeschaamdheid, daaromtrent kundiger te willen wezen, dan zij (3). Billijk meent daarom TILLEMONT (4) dat men slechts door allersterkste beweegredenen gedwongen, hun getuigenis verwerpen mag, en oordeelt PETAVIUS (5), dat het beter voegt, naar de oorzaken te vorschen, waarom zoo iets gebeurd is, dan aan een deftig, oud en beroemd schrijver zijn vertrouwen te weigeren. Zulk eene achting nu, is, om van den H. EPHREM niet te spreken, ook aan *Eusebius* algemeen toegekend. Waarom beroepen zich dan NATALIS en DUPIN op het gezag van *Eusebius*, om b. v. de echtheid van het boek van HERMAS, *de Herder* genoemd, te staven, terwijl zij het, opzigtens het onderhavige

(1) *Mem. sur l'Hist. Eccl.*, T. I. AVERTISSEMENT (*ed. Brux.* 1732. f.) p. VII. §. *On avoue.*

(2) *Hist. V. T. in 6tam aetatem diss.* VIII. n. VI. prop. I.

(3) *Biblioth. des aut. Eccl.* T. I. p. 18. 173.

(4) *l. c.* en *note 7 sur S. Thom.*

(5) Zijne uitg. van EPIPHAN. Par. 1622, *aanteekeningen* p. 332.

verwerpen (1)? Dit is, zich zelven tegenspreken, tenzij *duidelijke* bewijzen van het tegendeel daartoe noodzaken. Maar het gezag van *Eusebius* is hier nog eerbiedwaardiger, omdat hij deze briefwisseling geput heeft uit publieke oorkonden, dat is uit zulk eene bron, die in het geschiedkundige, na de H. Schrift, het sterkste bewijs levert. Te zeggen met *Natalis* dat *Eusebius* die oorkonde niet naauwkeurig onderzocht, of met *Dupin* dat hij die al te gemakkelijk aangenomen heeft; is alle historische zekerheid ondermijnen, en daarenboven, vrij onredeneerkundig, datgene, hetwelk hier juist de vraag is: of *Eusebius* in dat geval van ligtgeloovigheid te verdenken zij, — als zeker stellen. Reeds zijne zorg om niet op blooto geruchten aan te gaan, maar om uit oorkonden te putten, moet *Eusebius* van ligtvaardigheid vrij spreken, terwijl hem van den anderen kant de kennis van genoegzame onderscheiding niet mag ontzegd worden, evenmin als de ligtgeloovigheid zijn heerschend gebrek was. Maar èn Natalis èn Dupin hebben zich in de opvatting der oorkonden, door *Eusebius* vertaald, grovelijk vergist. Beiden namelijk zijn, blijkens hunne woorden, in de meening, dat *Eusebius* uit de jaarboeken (Natalis) of uit de gedenkschriften (Dupin) der *kerk* van *Edessa* geput heeft. Deze nu zouden allerwaarschijnlijkst eenigen tijd later geschreven, daarom niet gelijktijdig en ook niet boven alle verdenking verheven zijn. Doch ook voor zulk een getuigenis zou men ongetwijfeld eerbied moeten hebben; te meer, daar de bewijzen, dat de kerkelijke archieven in de 5de en 4de eeuw, niet zuiver van fabels waren,

(1) Nat. Alex. *H. E. Saecul. I. Diss. III.* — Dupin. *Biblioth.* T. 1. p. 2 *et suiv.*

al zeer moeijelijk te leveren zouden zijn. Maar die beide schrijvers hebben zich bedrogen. *Eusebius* trouwens beroept zich niet op de oorkonden der KERK, maar op die der *stad*, op oorkonden dus, die men zich niet anders voorstellen kan, dan onder *Abgarus* zelven of, op het laatst, in het begin der volgende regering, door ooggetuigen geschreven. Van daar dan ook dat R. MONTACUTIUS en W. CAVE de echtheid dezer briefwisseling aannemen; dat JOAN. ERNST GRABE die tegen NAT. ALEX. verdedigt; en dat CASAUBONUS haar niet als onecht durft verwerpen. (1)

Men wil het stilzwijgen over deze briefwisseling èn van den *H. Augustinus*, in zijn antwoord aan *Darius*, èn van den *H. Hieronymus*, in zijne lijst der kerkelijke schrijvers, als een tegenbewijs aanvoeren. Maar hoe zwaar weegt dan, in de schaal der kritiek, dat stilzwijgen tegen het zoo stellig spreken van *Eusebius?* Doch, zegt men, de *H. Augustinus* heeft uitdrukkelijk beweerd, dat Christus niets over zich zelven geschreven heeft. (2) Beter zou men het aldus zeggen: dat

(1) MONTAC. *Orig. Eccl.* T. I. CAVE. *Hist. litter.* T. I. *saec. Apost. in Jes. Chr.* GRABE. *Spicil. Patrum.* T. I. *Saec.* I. CASAUB. *Exercit. ad Bar.* 13. c. 31. — CAVE staaft bij deze gelegenheid het historisch gezag van EUSEBIUS, door deze woorden van PEARSON (*Vindic. Ignat.* part. 1. c. 8). «Ik beweer, dat *Eusebius*, in het «onderzoeken van de geschriften der christenen van de allervroegste «oudheid, waarin hij meende, dat de overlevering der Apostelen «bevat was, al die naarstigheid en dat oordeel aan den dag gelegd «heeft; dat nooit iemand na hem aan zijne getrouwheid, of aan «de geschriften, welke hij voor echt hield, getwijfeld heeft.»

(2) *De Consensu Evang.* l. 1. c. 7. «Maar eerst moet dit on«derzocht worden, hetwelk bij eenigen zwarigheid verwekt, waarom «de Heer zelf niets geschreven heeft, zoodat men nu genoodzaakt «is anderen, die over hem geschreven hebben, te gelooven. Zoo «trouwens spreken vooral die heidenen, welke den Heer J. C. zel«ven niet durven beschuldigen en lasteren, en hem eene alleruit«muntendste wijsheid, doch slechts eene menschelijke toekennen: «maar zijne leerlingen, beweren zij, hebben hunnen meester hooger

Augustinus eene bedenking der heidenen, zonder die te bestrijden, aanvoert. Met die aan te voeren en te wederleggen beoogde de kerkvader, overeenkomstig het doel van zijn onderhavig geschrift, niets anders dan de geloofwaardigheid der Evangeliën en andere apostolische geschriften aan te bevelen; en zoo kon hij zeer gevoegelijk van den brief des Verlossers aan *Abgarus* zwijgen. Hij mogt er des te meer van zwijgen, omdat het moeijelijk te veronderstellen is, dat deze heidenen met eenige weinige regels tevreden zouden geweest zijn. Aannemelijker schijnt de opvatting, dat zij het een of ander uitvoerig leerstellig geschrift van den Zaligmaker verlangden; hoedanig Augustinus gereedelijk toe kon geven, dat er geen bestond. Maar, welk nut zou deze H. Kerkvader, door het aanhalen van dien brief des Heeren, bij deze heidenen uitgewerkt hebben? Voorzeker niet datgene, hetwelk hij bedoelde. Zijn oogmerk was, hen tot een bovennatuurlijk geloof te bekeeren: van daar zijn beroep op het goddelijk gezag; zij echter erkenden in den Verlosser eene slechts menschelijke wijsheid, en zouden uit zijne geschriften geen hooger, dan menschelijke overtuiging geput hebben.

Als de zwaarste tegenbedenking, waarmede de echtheid der bewuste briefwisseling bestreden wordt, noemt men gewoonlijk deze: Indien Christus dezen brief geschreven hadde, zou hij 1°. hetzelfde, ja grooter gezag hebben, dan de Evangeliën, en 2°. moest hij in de H. Schrift worden opgenomen; doch in plaats dat dit ooit geschied zou zijn, heeft 3°. een concilie te Rome

«verheven, dan hij was ... Dewijl zij alzoo vragen, waarom hij «zelf niet geschreven heeft, schijnt het, dat zij bereid zijn, datgene «te gelooven, hetwelk hij over zich zelven geschreven zou hebben, «niet hetgene anderen naar willekeur van hem getuigen.»

(494), waarin de Paus *Gelasius* aan het hoofd van 70 bisschoppen zat, en der. brief van *Abgarus* en dien van *Christus*, *apocryph* verklaard. Deze redenering heeft inderdaad veel schijn van kracht; nogtans, van naderbij beschouwd, is hare bewijskracht niets meer dan schijn. Ik heb haar als drieledig ingedeeld; evenveelvoudig zij het antwoord. Het eerste lid schijnt mij toe over de innerlijke oorzaak, waarom *Natalis* en *Dupin*, niet zonder tegenspraak, het elders zoo gehuldigde gezag van *Eusebius*, in het onderhavige punt verwierpen, eenig licht te verspreiden. Niet dat ik mij vermeet om, als met zekerheid, te bepalen, hoe zij in het geheim van hun binnenste omtrent deze briefwisseling aangedaan waren; maar het komt mij voor, dat eene zekere huivering, wier beschrijving ik liefst aan een ieder mijner lezers overlaat, die dezelve ook met mij, aanvankelijk gevoelde, hen tegen de echtheid dier brieven ingenomen heeft. Inderdaad, in die ontzag-betuiging voor den brief des Verlossers, meen ik eenigen grond gevonden te hebben, om te denken, dat zij zich in deze zaak meer door het gevoel lieten leiden, dan het redenerend verstand raadpleegden. Hoe! kan men dan eenen brief, door het mensch-geworden Woord Gods eigenhandig geschreven, te hoog gezag toekennen? Neen, voorzeker; maar mag men, ten gunste van zulk een' brief, de H. Evangeliën, waarin toch evenzeer het Woord Gods tot ons spreekt, in de schaduw stellen? Zeer zeker moet een brief des eeuwig gezegenden Verlossers, voor ieder christen-hart een allerdierbaarst overblijfsel zijn; en als zoodanig vereeren wij dien ook; het eigenhandig geschrift van den Zoon Gods moest ook bij ieder belijder van zijne Godheid in veel hooger achting

staan dan het handschrift van eenig Apostel. Maar daaruit volgt nog niet, dat deze brief een hooger gezag voor het geloof zou hebben, dan de H. Evangelien. Niet de hand, die de letter vormt, maar de Geest, die den schrijver de onfeilbare waarheid ingeeft, deze doet mij gelooven. Maar ik geloof, en dit woord drukt de hoogste zekerheid eens christens uit, — ik geloof, dat dezelfde Godheid, waarmede, bij het schrijven diens briefs, de God-mensch zijne hand geleidde, ook de schrijvende hand der Evangelisten goddelijke waarheid te boek deed stellen; en daarom, al gewaardigde zich God zelf, om, gelijk eertijds op Sinaï, ontzagverwekkend tot mij te spreken; het mogte heviger mijne zintuigen treffen, ik mogte sidderen, misschien sterven van schrik; maar dieper mijn verstand voor deze nieuwe Godspraken neêrbuigen, daaraan vaster geloof hechten, dan ik mij verpligt acht, aan het woord Gods in de H. Evangelien te doen, was mij onmogelijk.

Maar moest dan deze brief des Verlossers niet, gelijk het tweede lid der bestreden redenering vordert, in de H. Schrift opgenomen en vereerd staan? Deze opneming moest ongetwijfeld door de Kerk geschied zijn. Maar de Kerk neemt voor beslissingen van dien aard, geen stads- of rijksarchieven, of andere bewijzen uit de ongewijde geschiedenis, maar hare eigene overlevering tot grond en maatstaf. Slechts zulke boeken worden, volgens den H. Augustinus, in de Kerk als niet *apocryph*, d. i. gelijk het op deze plaats beteekent, als waarlijk en ontwijfelbaar tot de H. Schrift behoorende, beschouwd, wier onverholen afkomst met zekerheid bekend is *(claruit)* aan de Vaders, en welke vervolgens van dezen tot ons zijn gekomen, door midde

eener *allerzekerste* en *allerbekendste* (certissima et notissima) *opvolging*. En als zoodanige opvolging noemt hij, voor het O. V., die der priesters, en voor het N. V., de reeks der bisschoppen, welke zich aan de Apostelen en door hen aan *Christus* sluit. (1) Des Verlossers brief nu aan *Abgarus* voldeed niet aan deze voorwaarde. De goddelijke Schrijver bestemde dien niet voor zijne Kerk: de inhoud doet waarlijk niets dergelijks denken. Ziedaar reden genoeg, waarom de Apostelen dat schrift niet bijzonder bewaarden, even min als hetgene Hij, bij eene bekende gelegenheid (Joan. VIII: 6, 8), die toch iets plegtigs had, op den grond schreef, even min als zoo vele andere daden en woorden huns goddelijken Meesters.

Eene stelliger tegenspraak, dan deze niet-opneming, werd tegen de echtheid des briefs de, op de derde plaats genoemde, *apocryph*-verklaring door Paus *Gelasius;* indien er namelijk iets stelligs in te vinden ware. Men behoeft het decreet van *Gelasius* slechts te lezen en met de boeken, welke daar *apocryph* genoemd worden, slechts een weinig bekend te zijn, om terstond te ontdekken, dat deze Paus en zijn concilie niet, gelijk de Kerk in latere tijden steeds gedaan heeft, het gebrek, hetwelk zij in de opgenoemde boeken opmerkten, met juist uitdrukkende woorden bepaald hebben, maar het woord *apocryph* gebruikten, als eene algemeene benaming, waarmede zij ieder gebrek in de boeken, van welken aard het ook ware, bestempelden. Als *apocryph* worden er opgegeven boeken, die voor het geloof en de goede zeden zoowel verderfelijk als gevaarlijk waren, geschriften zoowel van verdachte als van valsch

(1) *De civit. Dei* l. 15. c. 23. 4. *Contra Faustum* l. 28. IV.

opgegeven en onzekere schrijvers. Als hoedanig nu is de brief van *Jesus* aan *Abgarus apocryph* genoemd? Tegen het geloof of goede zeden zal er wel niets in gevonden worden; de schrijver mag niet onder de verdachte gerangschikt worden; er blijft dan alleen over dat het concilie zou geoordeeld hebben, dat die brief of valschelijk, of niet met genoegzame zekerheid den Verlosser werd toegeschreven. Doch ook dit kan uit de wijze, waarop ditzelfde concilie de verschillende geschriften opnoemt, zoo al niet volstrekt tegengesproken, althans betwijfeld worden. Ik zie dáár namelijk de boeken, welke als van Apostelen zijnde, rondgedragen werden, aldus genoemd: «Het Evangelie *op naam* van N.N. Apostel, is apocryph;» «De openbaring, *welke gezegd wordt* van N.N. te zijn, apocryph.» Deze uitdrukking doet terstond in het oog vallen, dat het concilie, behalve hetgeen het nog meer in zulk geschrift afkeurde, den schrijver als valschelijk opgeven, ten minste als onzeker beschouwde. Niets dergelijks vindt men omtrent dien brief, van dezen heet het volstrekt weg: «De brief van *Jesus* aan *Abgarus* is *apocryph.*»

Het is daarom niet onwaarschijnlijk, dat het concilie te Rome onder *Gelasius*, dezen brief onder nog eene andere soort van *apocryphe* boeken wilde rangschikken; en wel onder die, welke de H. Augustinus (t. a. p.) tegen de ontwijfelbaar echte boeken der H. Schrift *(veraces Scripturae)* overstelt, d. i. tegenover diegenen, wier gezag door middel eener allerzekerste en allerbekendste opvolging tot ons gekomen is. Met andere woorden: men mag het daarvoor houden, het concilie heeft slechts willen verbieden, dezen brief als een ge-

deelte der H. Schrift, d. i. als *kanoniek* te beschouwen. En inderdaad, slechts volgens deze opvatting kan men eenen redelijken grond vinden, waarom deze brief, die noch voor het geloof, noch voor de zeden iets gevaarlijks inhoudt, en wiens echtheid van elders zoo stellig bewezen is, *apocryph* verklaard is, ja worden moest. De overlevering opzigtens dezen brief was namelijk wel door de ongewijde geschiedenis, maar niet kerkelijk gestaafd; die brief bleef dus voor de Kerk *apocryph*, verborgen, niet zeker genoeg als echt bekend en kon daarom ook niet tot hare geschreven geloofsbronnen, d. i. tot de boeken der H. Schrift gerekend worden. Toch schijnt het, indien wij GRETSER (t. a. p.) gelooven mogen, dat de brief, in de tijden van *Gelasius*, door eenigen op den rang der *kanonieke* boeken geplaatst werd. Er kon dus niet over gezwegen worden; maar wijsselijk heeft deze Paus met zijn concilie den brief ten dezen aanzien als *apocryph* verklaard, — doch zonder daarmede aan denzelven de bloot historische waarde te willen ontnemen; iets, hetgeen hij inderdaad ook niet vermogt.

De zwaarste tegenbedenkingen, die ons bekend zijn, zijn nu aangehaald, en de lezer oordeele, hoe beantwoord. Dewijl de eigenlijke historische grond der echtheid, het gezag van EUSEBIUS, als geschiedschrijver, en van zijne bron, het archief der stad *Edessa*, in mijn oog, door niets is omvergestooten, vermeen ik, zonder onbescheiden te zijn, den brief, als werkelijk door *Christus* geschreven te mogen aannemen. Dit schrift, hoe weinig regels het ook telle, zij voor ons hart een trek te meer van die goedheid, waardoor zich onze dierbare Verlosser zoo goddelijk kenmerkte Hij was

in de eerste plaats de bestierder van Gods volk, van Israël (Matth. II: 6) en daarom uitsluitend tot dit gezonden (Matth. XV: 24); maar Hij was ook de verwachting der andere volkeren (Gen XLIX: 10); ook deze draagt Hij in zijn hart; ook hun belooft Hij het leven. Gedurende zijn tijdelijk leven bepaalt Hij zijn werkkring binnen de grenzen van het Joodsche land; maar, nadat Hij eenmaal voor de zonden der geheele wereld zijn kruis zal hebben beklommen, wanneer Hij, op hetzelve verheven, alles tot zich zal trekken, dàn zal Hij de verwachting der volkeren vervullen. Zalig verschiet! hetwelk Jesus, in zijnen brief aan *Abgarus*, opent. Het geloof dezes konings was nog wel onvolkomen: de eenheid van den Zoon Gods met God, zijnen Vader, scheen hem nog niet helder bekend; hij verzocht den Algebieder, om, in plaats van slechts één woord tot zijne genezing uit te spreken, d. i. in plaats van die slechts krachtdadig te willen, hem te *komen* genezen; hij bood der Almagt eene vrijplaats tegen de mishandelingen der Joden aan. Maar wie is er, die ontkent, dat zich aan dit gebrekkige een goede wil paarde en dat dit onvolmaakt geloof reeds eenigzins door liefde werkzaam was? *Jesus* dan, de goede herder, die ook zijne schapen uit andere volkeren tot zijnen schaapsstal wilde geleiden (Joan. X: 16), wel verre van dit smeulend hout uit te dooven, ontstak het integendeel nog meer aan het vuur zijner goddelijke liefde: Hij onderschraagde het zwakke door eene gunstige belofte; het uitgestelde verlangen werd sterker; de vertraagde genezing werd, op haren tijd, een middel ter bekeering van velen; en het door de prediking voltooide geloôf werd den koning en den zijnen eene fontein van wa-

ter, hetwelk opspringt ten eeuwigen leven. Eene schoone vervulling van het profetisch engelen-lied: Eere zij Gode in het allerhoogste, en vrede den menschen *van goeden wil!*

LAGER ONDERWIJS.

SCHETS VAN DE GESCHIEDENIS

DER

STAATS-VERORDENINGEN OP HET LAGER ONDERWIJS,

HIER TE LANDE,

SEDERT DE INVOERING DER HERVORMING.

(Vervolg.)

Is het eene waarheid, dat de hoedanigheid der vruchten getrouw beantwoordt aan den aard van den boom, welke deze vruchten voorbrengt, dan moet het ons niet bevreemden, na dat wij in onze vorige artikelen én het Staatsbewind, én vooral VAN DER PALM, hebben leeren kennen, dat hunne bemoeijingen ten opzigte van het *Schoolwezen* en van het *Onderwijs* zich als even zoo vele wrange vruchten voor de Katholieke bevolking van Nederland ten toon spreiden.

Ja, zoo als de grootere wasdom des booms zijne eigenaardigheid des te duidelijker in zijne voortbrengselen vertoont, zoo zullen wij nu, in de daden dezer Protestantsche magt-hebbende personen, het kenmerk der onverdraagzaamheid, der partijdigheid en der onderdrukking, het Protestantendom tegen het Katholi-

cismus aangeboren, des te stouter zich zien openbaren.

De lijdzame onderwerping der Katholieken vermogt niet, deze bejammerenswaardige ontwikkeling te belemmeren; neen, deze deed integendeel haar in kracht en in stoutheid toenemen, en zelfs allen schijn van gematigheid, van inhouding; ja, van bescheidenheid en welvoegelijkheid onnoodig achten. Bewijzen wij deze onze vooruitzettingen.

Voor dat wij echter dit een en ander nopens het *Schoolwezen* en het *Onderwijs* betoogen, is het noodzakelijk de *gezinningen* van het *Staatsbewind*, in het jaar 1805, ten aanzien der Protestanten en der Katholieken te onderzoeken, om daardoor de schoolverordeningen nog beter te kunnen beoordeelen (1).

Krachtdadig bewijs omtrent de *onbillijke regtsbeginselen* van 't Staatsbewind, ten aanzien der Katholieken, zullen wij reeds dadelijk kunnen leveren, in de verklaring, welke van dat Bestuur zelf uitging, dat alle kloostergoederen, door de *suppressie*, welke de kloosters, zoodra zij onder het Bestuur van Nederland, bij eenigen *territorialen* overgang, geraakten, te beurt viel, dadelijk werden BONA VACANTIA, *goederen zonder eigenaar*, AD MENSAM DOMINI TERRITORIALIS, *aan den Staat vervallen* (2);

(1) Het *Staatsbewind* was in 1803 te zamen gesteld uit: *J. B. Verheijen*, *E. S. G. I. van Burmannia Rengers*, *S. van Hoogstraten*, *J. Spoors*, *C. H. Gockinga*. *Z. C. de Leeuw*, *A. G. Besier*, *A. F. R. E. van Haersolte*, *W. A. de Beveren*, *G. Brantsen*, en *I. B. Bicker*. Zie Katholiek, D. 3, bl. 428, Nooten 438. *C. H. Gockinga* en *I. B. Bicker* waren benoemd den 4 Jan. en 25 October 1802. Zie Not. van 't Staatsbewind 1802 Jan. n°. 88 en Oct. n°. 1.

(2) Zie Not. van het Staatsbewind, 1803, Mei, bl. 187, Sept., bl. 201.—De hier aangegeven *Besluiten* hadden voornamelijk bedoeling op die Landen, welke aan den Staat gekomen waren, bij *Ge-*

terwijl de aanvragen der Katholieke Geestelijkheid, ja, die der Katholieke armen, welke uit deze goederen eenen vertroostenden onderstand genoten, zoo als de eersten hun tractement uit dezelve ontvingen, en in de zielsbehoeften der omliggende bewoners voorzagen, de *adviesen* van den Thesaurier-Generaal moesten afwachten, zelfs om te mogen vernemen, of de Geestelijkheid de Godsdienst aldaar mogt blijven bedienen (1).

Als gevolg van dit zelfde beginsel, beschouwde het *Staatsbewind* zich geregtigd, om alle *Geestelijke goederen*, welke van de Katholieke tijden afkomstig waren en welke niet dadelijk onder het bereik van de *Hervormde*, vroeger HEERSCHENDE, *Kerk* waren gekomen, te mogen aliëneren; en mitsdien dezelve openlijk ten behoeve van den Staat te verkoopen; met uitsluiting van die « ALLEEN, *welkers revenuën werkelijk en speciaal « tot betaling van Predikanten, of tot andere Geestelijke of « Kerkelijke einden worden gebruikt* » (2).

Dat de *Katholieke Geestelijkheid* en *Katholieke Geestelijke of Kerkelijke einden* onder deze bepaling niet begrepen werden, bespeurt men uit het voorgaande; ja,

ratificeerde TRANSACTIE van den 5 Januarij 1800, tusschen de *Bataafsche* en *Fransche* Republieken gesloten, beslaande uit de *heerlijkheid Teeffelen*, het *Land* van *Ravesteijn*, het *Graafschap Megen*, de *Heerlijkheden Gemert en Boxmeer*, *Anholt* en andere, bij deze TRANSACTIE bepaald; ook al de goederen door Geestelijke Corporaliën in *Frankrijk* en *Braband*, mitsgaders door andere Vorsten en particulieren, op het Bataafsche Grondgebied bezeten. De Fransche Republiek had, op grond van het regt des oorlogs, aanspraak op dezelve gemaakt en deze aan de Bataafsche Republiek gecedeerd. Zie Besluiten der Eerste Kamer, D. 19, St. 2, bl. 875, 1260 en volg. Bataafsche Courant 1800, no. 7 en 26.

(1) Zie ibid. Junij, bl. 170, 171 en 172.

(2) Zie onder andere de Notulen van het Staatsbewind 1803, Junij, bl. 87.

zelfs, terwijl, op bevel van het *Staatsbewind*, de goederen herkomstig van het Katholieke Capittel van *St. Victor te Xanten* bewaard bleven, om de Protestantsche Predikanten en Schoolmeesters daaruit geheel te bezoldigen (1), besloot dat *Bewind* huizen, behoorende aan het klooster der stad *Grave* ten behoeve van den Staat te verkoopen en aan de nog bestaande *religieusen* slechts *een derde* der renten van den verkoopsprijs te vergunnen (2).

Daarentegen toen de Gereformeerden te *Utrecht* sustineerden, dat ALLE *Geestelijke goederen*, in het Departement Utrecht, het eigendom van de Gereformeerden in hetzelve waren, en verzochten, dat deze door het Departementaal Bestuur mogten geadministreerd worden en van de Nationale Domein-goederen onderscheiden blijven, durfde het *Staatsbewind* deswege geene beslissing nemen (3); en van eene andere zijde het Departementaal Bestuur van *Braband* geweigerd hebbende, van bij eenige verpachting der goederen van de *Abdij Tongerlo* tegenwoordig te wezen, tenzij de noodige reserven gemaakt werden ten behoeve der Katholicke Kerkbesturen der Gemeenten, werd hetzelve gelast, van onder geenerlei voorwendsel te weigeren, daarbij te assisteren (4). Dit was dus het REGTSBEGINSEL van het *Staatsbewind;* zien wij verder.

De Protestanten, hoe vijandig ook van de *Kerkelijke hierarchie* der Katholieken; hoe vernederend zij op hunne

(1) Zie ibid. bl. 207. — Aan de bestaande *Canoniken* van Xanten werd een pensioen toegezegd. Zie Not. 1803, Dec. bl. 124.

(2) Zie ibid. Aug. bl. 102, 187. (3) Zie ibid. Aug. bl. 9.

(4) Zie ibid. bl. 115.

inrigtingen nederzagen; hoe antichristelijk zij al hunne daarstellingen beschouwden, hadden evenwel goedgevonden, zooveel mogelijk voor zich — voor de Katholieken, zoo wij zagen, *mogt* zulks niet — rente gevende *Geestelijke titels* staande te houden, en, hoe zonderbaar het ook moge klinken, hadden de Protestanten in Nederland nog *Beneficien*, *Capellanien*, *Vicarijen*, *Praebenden*, *Capittel–Heeren*, *Decanen*, enz. behonden, dat is: onder deze titels genoten aanzienlijke Protestanten hoogst belangrijke inkomsten uit *Geestelijke goederen*, ofschoon zij geene enkele verpligting, aan deze betrekkingen vroeger verbonden, vervulden. Het *Staatsbewind* van 1801 en volgende jaren handhaafde deze wanstaltige betrekkingen; men zag den 12 Julij 1803 nog gewagen van de vervulling der vacerende *Vicarijen*, gefundeerd in de Kerken van *Bredevoort* en *Winterswijk*, met namen *St. Anna* en *St. Catharina* (1); der capellanijën, op zeker autaar staande, in eene *capelle* of *Choor* van de *St. Jan Evangelist–Kerk* in den *Bosch* (2); van den *Vicaris* der *Vicarie–Landen* te *Poortugaal*, in den Lande van *Overmaze* gelegen (3), enz. enz.; maar, zelfs in het zoo echt Protestantsche Utrecht, van *Decanen* en *Capitulairen der Kerken ten Dom*, *Oud–Munster*, *St. Pieter*, *St. Jan* en *St. Marie te Utrecht* (4), ook van de *Proostdijen* van *St. Johannes*, in het Departement Utrecht (5), enz. enz. (6).

Van de onberekenbare hoeveelheid van *Geestelijke goederen*, ten behoeve der Protestanten gebezigd, zullen wij niet spreken; op iedere bladzijde der Notulen van

(1) Zie Not. Julij, bl. 90.
(2) Ibid. Aug. bl. 117 en 188.
(3) Ibid. Dec. bl. 45.
(4) Ibid. Dec. bl. 76.
(5) Ibid. Dec. bl. 205.
(6) Nog *heden* bestaan die Protestantsche *Beneficien* enz. enz. !!!

het *Staatsbewind* komen zij voor; wil men echter een staaltje zien van de Protestantsche handelwijze, men leze de *Beraming der huishoudelijke lasten der respective Departementaal-Besturen*, dato 28 November 1803 (1); aldaar worden ALLEEN de *Geestelijke goederen* van BRABAND ten nutte van dat Bestuur toegewezen; maar tevens vermeldt men, dat dit Departement zal moeten bijdragen *f* 108.183, 17 St., 4 Penn, voor betaling van KERK EN SCHOOL, overeenkomstig het Art. 14 der *Staatsregeling*, over het loopende jaar 1803 uitgetrokken (2), terwijl men druk werkzaam was, om al de *Geestelijke goederen* van het Departement ten behoeve van den Staat te aliëneren.

In de behoefte der Katholieke Geestelijkheid moest door de Leeken uit hunne eigen middelen voorzien worden, voor die der Protestanten werd uit de, van de Katholieken afkomstige, *Geestelijke goederen* door den Staat gezorgd; de Predikant der Gereformeerde Gemeente te *Beugen, Land van Cuijk*, moest zelfs uit de *Geestelijke goederen* van *Grave* een jaarlijks inkomen genieten, omdat het pastoriehuis door de Katholieke Gemeente genaast en mitsdien, ingevolge de *Staatsregeling* van het jaar 1798, tegen eene behoorlijke taxatie, was overgenomen. Het is waar, er werd bij bepaald, «*tot zoo lange het gestatueerde bij Art. 12 der «Acte van Staatsregeling zoude zijn in werking gebragt»* (3); doch het *Staatsbewind* was in het volle bewust zijn, dat zulks nimmer zoude bewerkstelligd worden Uit een *Adres* van den Predikant van *Fijnaert en Heijningen* blijkt, van eene andere zijde, dat alle Predikanten van Zuid-

(1) Ibid. Nov. bl. 196 en volg. (2) Ibid. Nov. bl. 197.
(3) Ibid. Jan. bl. 56.

Holland *f* 30 voor ieder kind waren genietende; en hem werd, bij *Besluit* van den 13 Mei 1803, ook dit inkomen van Staatswege toegekend (1).

Bij Besluit van 26 Mei 1803 verklaarde het Staatsbewind, dat ook aan de weduwen van Emeriti-Predikanten van de Hervormde Godsdienst de betaling der *gewone Predikants-weduwe-tractementen*, als *mede van het Kinder-school- en Akademie-geld* wordt geaccordeerd (2). Verhoogingen van Tractementen, bijzondere toelagen, toekenningen van achterstalligen, waren niets vreemds; menige *Besluiten* kunnen daartoe worden aangegeven. Zelfs werd besloten, dat alle betalingen, welke onder den naam van *sijnodale* en *classicale gelden* konden gebragt worden, voor zoo veel betrof de *reiskosten*, *vacatien*, *defroijementen* en *Remuneratien* van de Leden der *sijnoden* of *classen*, zouden voldaan worden (3);

(1) Ibid. Mei, bl. 84. (2) Ibid. Mei, bl. 84.

(3) Ibid. Augustus. bl. 64. De Motieven van dit Besluit zijn de volgende :

«In aanmerking genomen zijnde, dat hoe zeer ook de Maatschappij «aan elk harer Leden eene onbepaalde vrijheid moet laten, om zoo«danigen Godsdienst te belijden en aan te hangen, als de zelve voor «hun nuttig en noodzakelijk oordeelen, mits in de zelve niet worde «geleerd, hetgeen de gevestigde Regeering, of openbare Rust kome «te storen, het echter niet min zeker is, dat de invloed van den «Godsdienst op het bestaan en voortduuring van de Burgerlijke «Maatschappij van dat uiterste gewigt zij, dat dezelve niet geheel «aan het Oppertoezicht van de Politieque Regeering behoort te worden «ontrokken; dat dit te gevaarlijker zoude zijn in een Staat, alwaar «de Leeraars der voormaals Heerschende Kerk, als nog, aan de «geëtablisseerde, en nimmer door eene Wettig Geconstituëerde Magt «afgeschafte, Kerk-ordening zijn verbonden, op dezelve zijn aange«steld, en in hunnen dienst bevestigd, alsmede daarop den Eed «afgelegd hebben, en dus, als Leden van het geheele Lichaam der «Kerk, verpligt zijn niet alleen consistoriale, maar ook Classicale «en Sijnodale Vergaderingen, en andere daaraan verbondene werk«zaamheden waar te nemen; dat voor de Sijnodale Vergadering «alwaar niet alleen de belangen van de Hervormde Kerk van één

steeds echter in afwachting van Art. 12 der Staatsregeling.

Tot de kosten van brood en wijn, voor de bediening van het Avondmaal, toe, mitsgaders der brandstoffen, in de Kerkekamer benoodigd, werden door den Staat uit de *Geestelijke goederen*, de zoogenaamde *bona vacantia*, en 's Lands comptoiren gedragen.

Dat zelfde Utrecht, voorbeeld van onverdraagzaamheid tegen de Katholieken, deed daartoe aanvragen (1), om van den Rentmeester van den *Convente* van *St. Catharijne* dit bedrag te ontvangen, en den 11 Februarij

«Departement, maar ook, door de subsisteerende correspondentiën «met de Sijnoden der andere Departementen, die van alle de Her«vormde Kerken in het Bataafsche Gemeenebest worden behandeld «en behartigd, en die Vergadering eigelijk gezegd moet worden te «zijn eene zekere Kerkelijke Rechtbank in het hoogste Ressort, en «welkers uitspraken zoms van het hoogste gewigt op de Burgerlijke «Maatschappij kunnen zijn, een zeker Politieq Toezicht behoeven, «tot voorkoming van alle verwarring en nadeelige botzingen; en «eindelijk geconsidereerd zijnde, dat partiëele maatregelen in dezen, «het gewenscht effect niet kunnen hebben is besloten enz.»

Deze toekenning van Sijnodale en Classicale gelden geschiedde, onder de navolgende bepalingen:

«Dat van nu voordaan, in navolging van het geen, voorheen, bij «het Hoogste Gezag gebruikelijk was, aan het Staats-Bewind der «Bataafsche Republiek zal worden verzogt de permissie tot het hou«den der Jaarlijksche Sijnodale Vergaderingen van de Hervormde «Kerken binnen dit Gemeenebest, welke permissie geaccordeerd «zijnde, door en van wegens welgemeld Staats-Bewind, een of twee «Commissarissen Politieq zullen worden benoemd, om bij dezelve te «adsisteeren, en inzonderheid toe te zien, dat op dezelve geene Po«litique Zaken worden verhandeld, ofte ietwes, het geen de open«bare zekerheid van den Staat zoude kunnen stooren, ondernomen, «met last aan de respective Sijnoden van dezen Staat, om, na het «afloopen van hunne Vergaderingen, een Exemplaar van derzelver «Acta, behoorlijk geäuthentiseerd, te zenden aan het Staatsbewind, «en een gelijk Exemplaar aan het Departementaal-Bestuur, waar«onder zij respectivelijk ressorteeren . . . . .

(1) Zie ibid. 10 en 20 Januarij, bl. 37, 95.

1803 bevestigde het *Staatsbewind* de geregtigheid dezer vordering en gelaste de uitkeering (1).

Men vond zelfs goed Predikanten in andere Landen, ten koste van den Staat, te onderhouden; te Brussel (2), te *Obbicht*, *Grevenbicht*, *Urmond* en *Kaldenkerken*, in het Guliksche (3), enz.; zelfs aan den Predikant in de *Capel van den Staat* te Brussel toe te staan, om zijn pensioen in Zwitserland te verteeren (4). Wij zullen niet van de betaling der Predikanten te *Maastrieht*, als toen onder de Fransche Republiek behoorende, gewagen (5), maar des te meer drukken op de aanvrage, om het transport van Zendelingen naar de *Kaap de Goede Hoop* door de Diplomatische onderhandelingen te begunstigen, hun vrijpassen te bezorgen, en den noodigen bijstand te verleenen, hetgeen het *Staatsbewind* gretig aannam (6).

Aan Predikanten uit *Cadzand* en elders vrijdom van belasting, wegens den invoer hunner goederen te verleenen, zoude niets in zich bevatten (7), mits men den Pastoor en Kerkmeesteren van de Katholieke Gemeente te *Berkel* niet geweigerd hadde, de vrijstelling van de 40e Penning en 10e verhooging van de door hen te negociëren penningen, tot opbouw van eene nieuwe Pastorij en het doen van reparatiën aan het Kerkgebouw (8).

Ook zeer hard vinden wij de bepaling, die ons in de Notulen wordt medegedeeld, dat meest al de Gemeente-Besturen, vooral in de *Meijerei van 's Bosch*,

(1) Zie ibid. Feb., bl. 141. (2) Zie ibid. 10 Junij, bl. 81.
(3) Zie ibid. 6 Mei, bl. 39, 5 September, bl. 43.
(4) Zie ibid. 5 Julij, bl. 41. (5) Zie ibid. 19Aug., bl. 118.
(6) Zie ibid. 25 Mei, bl. 166. (7) Zie ibid. 9 Sept., bl. 70.
(8) Zie ibid. 29 Dec., bl. 191.

verpligt waren aan de Predikanten eene woning te verschaffen, waarvoor uit het Tractement der Predikanten een luttel sommetje betaald werd (1).

Na dit alles zal het ons niet bevreemden, dat de overdrevenste vragen van de zijde der Protestanten aan het *Staatsbewind* gerigt werden: Korentienden (2), reparatiën hunner Kerken (3), geld voor afstand van woningen (4), vrijstelling van Successie-regten (5), enz. enz.; vragen welke het *Staatsbewind* zelfs nog wel eens durfde af te slaan, doch gewoonlijk naar de Commissie van Financiën verzond, terwijl de *Bailluwen* wegens het gemis der recognitie gelden van de R. K. Kerken nog *f* 18,000, genoten (6); en de posten van *bedachte* en *onbedachte zaken*, groot *f* 150,000, *f* 110,000 en *f* 50,000, op het Budjet voorkomende, menig huismiddeltje overlieten (7).

En wat genoten de Katholieken uit de inkomsten der *Geestelijke goederen* hunner voorvaderen? NIETS. Wat ontvingen de Katholieke Geestelijken tot Tractement van den Staat? NIETS. Welke te gemoetkoming mogten de Katholieke armen genieten? NIETS. Vermeerderen wij de reeks der vragen, en wij zullen altijd kunnen antwoorden: NIETS, NIETS, NIETS. Zelfs werd de requeste van Kerkmeesters van de Katholieke Gemeente te *Vlissingen*, daarbij verzoekende permissie, om ten behoeve van gemelde Gemeente, tot herstel der Kerk, eene Collecte te mogen doen, gedeclineerd en gewezen van de

(1) Zie ibid. 14 Oct., bl. 110. (2) Zie ibid. 14 Oct., bl. 108.
(3) Zie ibid. 4 Nov., bl. 21, 23, 29, Nov., bl. 208.
(4) Zie ibid. 9 Sept., bl. 71. (5) Zie ibid. 29 Julij, bl. 236.
(6) Zie ibid. 7 Febr. Bijlagen, Febr., bl. 76.
(7) Zie ibid. Budget. 1803, 10 Febr., bl. 100 en volg.

hand (1); terwijl de Hervormde Kerkenraad van *Scheveningen* blootelijk aan het Gemeente-Bestuur van den Haag gerenvoijeerd werd, om permissie te erlangen tot het doen eener Collecte (2); maar gaan wij verder.

De Katholieken van *Appelthern* waren bij Decreet van het *Vertegenwoordigend Ligchaam* van 22 Julij 1800 (3) gemagtigd tot de naasting der Kerk en Kerkgoederen aldaar en hadden dezelve in bezit; later werd door de Gereformeerde Gemeente een arrest daarop gelegd; de Katholieken beklaagden zich deswegens bij het *Staatsbewind* (4); den 21 Jannarij 1803 verwees dit Bewind hen aan de *Ordinaris Justitie* (5); insgelijks den 22 Februarij daaraanvolgende (6).

De Katholieken van *Obdam* riepen deszelfs invloed in (7); zij werden verwezen aan 't Departementaal Bestuur van Holland, zoo als den 13 Augustus 1802 (8); de Katholieken te St. *Oedenrode* werden bemoeijelijkt over de St. *Oda of Kappittel Kerk*, hun den 2 Junij 1801 toegekend, en het verzoek werd in Advies gehouden (9); even zoo werden de Katholieken *op de Made* over de hun 17 Februarij 1801 toegekende en door hen genaaste Kerk aangevallen (10); ook te *Schijndel* (11); te *Gellicum* (12), en te *Maarhezen* (13). Het

(1) Zie ibid. 8 Aug., bl. 38. (2) Zie ibid. 8 Julij, bl. 70.
(3) Zie Not. van 't Uitvoerend Bewind van 25 Julij 1802, Sub. N°. 4.
(4) Zie Not. van 't Staatsbewind 1803. 3 Jan., bl. 5, N°. 18 en 18bis.
(5) Zie ibid. Jan., bl. 47. (6) Zie ibid. Febr., bl. 256.
(7) Zie ibid. 3 Jan., bl. 6.
(8) Zie ibid. 11 Jan., bl. 48. Katholiek, D. 3, bl. 446.
(9) Zie ibid. 7 Jan., bl. 25, 21 Jan., bl. 112, 1 Dec, bl. 10.
(10) Zie ibid. 7 April, bl. 34.
(11) Zie ibid. 25 April, bl. 133, 22 Nov., bl. 158.
(12) Zie ibid. 1 Sept., bl. 8. (13) Zie ibid. 12 Oct., bl. 258.

Staatsbewind wist hun geen regt te doen wedervaren. Integendeel de, tegen alle beginselen in, terugwerkende kracht van de reeds bekende bepalingen der ingedrongen Staatsregeling des jaars 1801 gaf den Katholieken geene hoop, om de genaaste goederen te behouden.

Zie daar het Staatsbewind van het jaar 1803. Wanneer men nu het eerste Ligchaam van den Staat *twee maten* en *twee gewigten* ziet bezigen, bij de toebedeeling van regt, aan Protestanten of aan Katholieken, zelfs in de teederste punten, welke, door hunne algemeene bekendheid en hunnen grooteren indruk op de gemoederen, ontziening geboden, wat zal alsdan het geval zijn met onderwerpen van ondergeschikter belang? Wanneer wij dit Bewind op de schaal der geregtigheid, even als dien bekenden Veldheer der oudheid, het zwaard in plaats van waarachtige billijkheid zien werpen, en alzoo den evenaar door overmagt en overmoed naar den *in regt* te ligt bevonden kant zien nederdrukken, zullen wij dan niet reeds vooruit kunnen vreezen, dat *in alles* het zwaard des sterkeren HOOGSTE Wet was?

Verlangen wij nog een bewijs, hoe weinig dit Bewind het gevoel der ingezetenen van Nederland van onderscheidene Godsdienstige gezindheden wist te ontzien, men leze zijn *Bevel* van 4 Januarij 1803, Sub. n°. $^{3}/_{30}$, om op den 2 Maart daaraanvolgenden eenen *Algemeenen Dank- en Bededag* door de geheele Bataafsche Republiek te doen houden; met last aan de Departementale Besturen van pœnaliteiten, naar omstandigheden en goeddunken, tegen de *Contraventeurs* te statueren (1). En

(1) Zie ibid. Jan., Bijl. bl. 6.

de Remonstrantsche Predikant Lorié bezwaar gevonden hebbende, om dezen *Dankdag* aan te kondigen, werd, bij Speciaal Besluit van het *Staatsbewind*, van 5 Mei 1803, deswegens gestrengelijk *gereprimendeerd*, en zijne belofte, van zich in vervolg dusdanige weigering niet meer te zullen veroorlooven, in de Notulen van 23 Mei opgenomen (1).

Het *Staatsbewind* vermeende, eene *suprematie* te bezitten, waaraan zich niets mogt ontrekken; maar gold het de regten van het *Gereformeerd*-Protestantendom, dan was alles heilig; b. v. het Hervormd Genootschap in het Carspel alles *Midwolde*, in het Departement Stad en Landen van Groningen, zich verzet hebbende tegen het Departementaal-Bestuur van Groningen, hetwelk de beroeping van den Predikant door de gezamenlijke Leden der Gemeente niet wilde gedoogen, verklaarde het Bewind, dat *het regt tot Nominatie en Electie van den Predikant aan de Leden van het Hervormd Kerkgenootschap competeert* (2).

Deze beginselen van begunstiging der Hervormden en miskenning der regten van anderen, vooral der Katholieken; die ontwikkeling van kracht en energie, wanneer het de Hervormde Godsdienst of hare Leeraren niet gold, en daarentegen eene groote zwakheids-betooning, zoodra deze zich op den voorgrond vertoonde, straalden in al de handelingen van het Staatsbewind des jaars 1803 door; en het *Wetgevend Ligchaam*, de *Creatie* van dat Bewind, eerbiedigde deszelfs wenken, ja, achtte zich gelukkig, van deszelfs plannen te bekrachtigen.

(1) Zie ibid. Mei, bl. 26 en 142.

(2) Zie ibid. 9 Sept. 1803, bl. 75.

Dit een en ander was vooral zigtbaar in de regeling van het *Schoolwezen* en van het *Onderwijs*, in den zelfden jare 1803; toonen wij dit thans met niet minder grondige bewijzen aan.

In het jaar 1802 zagen wij het *Staatsbewind* angstvallig, om de hevige plannen van VAN DER PALM met de zijnen,— wier antikatholieke gevoelens en bedoelingen wij reeds leerden kennen, —ten uitvoer te leggen; omdat zij den invloed der Departementale Besturen wilden tegenwerken. Wij zagen, dat dit Bewind de Projecten van *alteratiën* der Wetten van 15 Junij en 22 Augustus 1801 aan de Departementaal-Besturen ter beoordeeling had toegezonden; en later zagen wij den termijn van inzending hunner bedenkingen tot den 1 Maart 1803 geprolongeerd. Nu, zal het *Staatsbewind* doorzetten.

De Departementale Besturen, welke sustineerden, krachtens Art. 71 der *Staatsregeling*, dat aan hen de regeling van het *Schoolbestuur* en *Onderwijs* was overgelaten (1), en dat de Departementale Reglementen dit schenen te bevestigen (2), waren niet gestemd, de gevraagde inlichtingen in te dienen. Den 4 Januarij des jaars 1803 kwam reeds eene Missive van het Departe-

(1) Dit Art. 71 was van den volgenden inhoud: «De Departemen-«tale-Besturen hebben de beschikking over alles, wat tot de gewone «inwendige Policie, OEconomie en Financie van het Departement «behoort, en vermogen daaromtrent *Statuten*, *Keuren*, *Reglemen-«ten* en *Ordonnantiën* te arresteeren, mits dezelve niet strijdig «zijn, met de algemeene Wetten.» Zie Dag. van het Vert. Ligch. D. 13, bl. 606.

(2) In de Departementale Reglementen, welke in alle Departementen sedert de Staatsregeling van 1801 waren vastgesteld en door 't Staatsbewind goedgekeurd, was aan de Departementale Besturen de *zorg* voor de *instandhouding* en *bloei* der *Hoge* en *Lage Scholen binnen het Departement opgedragen*. Zie onder anderen Not. van het Staatsbewind 1803, 18 Jan., bl. 93.

mentaal-Bestuur van Stad en Landen van Groningen, geschreven den 30 December 1802, bij het *Staatsbewind* ter tafel, waarbij gezegd Bestuur verzocht, geëxcuseerd te worden, om hunne consideratiën en hun advies over de toegezonden Project-VERORDENING, ten aanzien van het *Lager-Schoolwezen*, uit te brengen (1); den 18 Januarij echter insisteerde het *Staatsbewind*, bij een dien dag genomen *Besluit*, op de inzending dier Consideratiën, op grond, dat bij Art. 45 der *Staatsregeling* aan het *Staatsbewind* de zorge was voorbehouden, om, door eene, daartoe geschikte, inrigting, de opvoeding aan te moedigen en te bevorderen; en gaf men te kennen, dat men evenwel de inlichtingen verlangde ter voorkoming, dat, in eene en dezelfde zaak, geene *aan elkander* opvolgende en verschillende verordeningen werden gemaakt (2).

Den 4 Februarij kwamen eindelijk Consideratiën bij het *Staatsbewind* in, en wel het eerst van het Departementaal-Bestuur van Holland, bij Missive dato 1 Februarij, luidende tegen de voorgedragen Plannen (3); den 18 Februarij die van het Departementaal-Bestuur van Overijssel bij Missive van den 14 te voren (4), den 1 Maart die van het Bestuur van Zeeland, bij Missive gedagteekend den 21 Februarij (5); en denzelfden dag die van Gelderland, bij Missive van den 17 Februarij (6); den 3 Maart die van Friesland, bij Missive van 25 Februarij (7); ook dien dag van Stad en Land

(1) Zie ibid. Jan., bl. 12. Hoe ijvert het Protestantendom voor het *Schoolbeheer!*

(2) Zie ibid. Jan., bl. 93.

(3) Zie ibid. Feb., bl. 32.

(4) Zie ibid. Febr., bl. 231.

(5) Zie ibid. Maart, bl. 3.

(6) Zie ibid bl. 3.

(7) Zie ibid. bl. 10.

van Groningen, bij Missive van 24 Februarij (1); en den 15 Maart van Utrecht, bij Missive van den 13 Februarij (2).

Inmiddels had den 7 Maart de Raad van Binnenlandsche Zaken zich, bij Missive dato 1 Maart, Sub. N°. $^{4}/_{10}$ tot het *Staatsbewind* gewend, « voordragende, « om de Departementale-Besturen aan te schrijven en te « gelasten, om de plaats hebbende verordeningen om- « trent het Schoolwezen te maintineren en alle inbreuken « daaromtrent tegen te gaan, tot tijd en wijle dezelve « door soortgelijke of andere Wetten en instellingen, « op eene geregelde wijze, zouden zijn vervangen, en « verzoekende, dat door het *Staatsbewind* volkomen, ten « aanzien der zaak ten principale, mogt worden be- « slist (3). »

Den 31 Maart werden de ZEVEN boven vermelde *Missives* gesteld in handen van den Raad van Binnenlandsche Zaken, om het *Staatsbewind* deswegens ten spoedigste, immers uiterlijk vóór den 15 April te dienen van consideratiën en Advies (4); welk Rapport den 19 April, geteekend Sub. N°. $^{19}/_{11}$, den 22 April door het *Staatsbewind* in handen van de Commissie van Binnenlandsche Zaken, uit hun midden benoemd, ten fine van Rapport werd gesteld (5). Overigens had men den 15 April het Departementaal-Bestuur van Braband aangeschreven, om te dienen van berigt, of deszelfs *Resolutie* van 23 Junij 1802 was ingetrokken, ingevolge aanschrijven van 20 Augustus 1802 (6); waarbij dat Bestuur alle Ge-

(1) Zie ibid. bl. 10.
(2) Zie ibid. bl. 91.
(3) Zie ibid. bl. 23.
(4) Zie ibid. bl. 199.
(5) Zie ibid. April, bl. 114.
(6) Zie Notulen 1802, 20 Augustus, N°. 82.

meente-Besturen en Ambtenaren gelast had, aan hetzelve copielijk over te zenden *alle Aanschrijvingen* van het *Staatsbewind*, en hieronder begrepen *al, hetgene tot het Schoolwezen betrekking had* (1).

Den 6 Mei deed de Commissie haar Rapport, en dadelijk, na eenige deliberatiën, werd er besloten: eene VOORDRAGT *nopens de Ampliatiën en Alteratiën, meer gewijzigd naar de tegenwoordige orde van Zaken, der Publicatiën van den 15 Junij en 22 Augustus 1801, betrekkelijk het Schoolwezen geëmaneerd, aan het Wetgevend Ligchaam te doen* en zulks bij Missive, staande Vergadering, gearresteerd (2).

In deze *Missive* drukte het *Staatsbewind* op de nuttige pogingen van het vroeger bestaan hebbend *Vertegenwoordigend Ligchaam*, om het oude, *diep vervallen*, Lager Schoolwezen te verbeteren en om door nuttige bepalingen met andere volken van Europa te kunnen wedijveren; het zwaaide grooten roem aan de WET *van den 15 Junij* en aan de PUBLICATIE *van den 22 Augustus* daaraanvolgende, alsmede aan de overige Verordeningen, welke sedert hadden plaats gehad. Deze bepalingen waren, volgens dat Bewind, zeer doelmatig bevonden, om het Schoolwezen in ons Vaderland *uit deszelfs verval* op te beuren en zeer «onderscheiden van zoo vele «stukken en Besluiten van dien tijd, welke volgens haren «aard slechts van zeer korten duur konden zijn, omdat «zij haren oorsprong te danken hadden aan eene ver-«keerde toepassing van algemeene grondbeginselen en

(1) Zie Notulen 1803, April, bl. 76.

(2) Zie ibid. Mei, bl. 45, en de *Missive*, Bijl. onder N°. 9, bladz. 27.

« aan eene Theorie, wier praktijk onuitvoerlijk wierdt « bevonden. »

« Dan, daar deze Schoolwetten waren ingericht naar « de vorige *Staatsregeling*, welke in haren aard zeer veel « afweek van die van den jare 1801, zoowel in derzelver « beginselen als gevolgen, konden deze verordeningen « in derzelver geheel niet blijven voortduren; maar moes- « ten zij gewijzigd worden naar den aard der tegen- « woordige *Staatsregeling*, de verschillende Departe- « mentale verdeelingen en de Departementale-Regle- « menten in het bijzonder. »

Het *Staatsbewind* gaf vervolgens toe, dat door de *Staatsregeling* des jaars 1801 aan de Departementale-Besturen grootere magt was toegekend en vooral, dat aan hen was verleend de gewone Policie, Oeconomie en Financie, doch verklaarde zich tevens overtuigd, « van de noodzakelijkheid, dat het Publiek Onderwijs, « welks bevordering aan dat Bewind bij het 45 Articul « der *Staatsregeling* uitdrukkelijk was aanbevolen, op « een eenparigen en vasten voet moest worden gebragt « en gehouden, en dat hetzelve geensints behoorde te « worden blootgesteld aan de onzekerheid van tempo- « raire, locale of personele begrippen. »

« Het Staatsbewind vleide zich, » — in zijne PROJECTEN, — « den waren middenweg te hebben getroffen, « door aan het Nationaal Opperbestuur gezag en klem « te verzekeren en van de andere zijde aan de Depar- « tementale en Plaatselijke Besturen invloed te waar- « borgen. »

En het eindigde met « *de noodzakelijkheid onder het oog te brengen*, » van de bestaande Schoolopzieners te *behouden*, als zijnde reeds geoefende personen, die den

last der eerste invoering eener nieuwe Schoolverordening hadden gedragen en thans nu de tegenkantingen allengskens konden worden weggeruimd, waartegen zij, tot dusverre, te strijden hadden gehad, van hunne posten niet mogten beroofd worden (1).

Deze *Missive* was vergezeld van twee stukken, als ONTWERPEN VAN WET, 1°. *Reglement voor het openbaar Lager Schoolwezen, binnen de Bataafsche Republiek;* 2°. *Verordeningen op het afnemen en afleggen der Examens van Onderwijzers* op de *openbare Lagere scholen* (2).

Bij de inzage van deze twee stukken, vooral bij hunne vergelijking met die, welke door den *Raad van Binnenlandsche Zaken* waren voorgesteld, en waarvan wij in het voorgaand Artikel verslag gaven (3), vindt men *essentiële* veranderingen in het project van VAN DER PALM gemaakt, zonder dat evenwel derzelver gevaarvolle strekking ten aanzien der Katholieken, in eenig opzigt, veranderd zij, zoo dat onze als toen geuite bezwaren in hun geheel verblijven. Men had slechts — en hierdoor werd de onderdrukking der Katholieken nog meer verzekerd, — de Departementale Besturen willen believen, ten spijte zelfs van VAN DER PALM, aan wien men een gedeelte van zijn zoo vurig verlangd *opper-beheer* en van zijne *alleen-heersching* afstand had laten doen. Zoo had men reeds in Art. 1, waar vroeger gelezen was: « *Openbare Lagere* « Scholen zijn alle de zoodanige, waar in, op *Openbaar*

(1) Zie Not. Mei, Bijl., bl. 27 en volg. Men vindt deze *Missive* ook in de *Bijdragen*, D. 3, St. 6, bl. 3 en volg.

(2) Zie Not. Mei, Bijl., bl. 30, 33; ook in de *Bijdragen*, D. 3, St. 6, bl. 11, 21.

(3) Zie *Katholiek*, D. 4, bl. 388—394.

«*gezag*, onderwijs wordt gegeven» ingelascht, achter de woorden: *op Openbaar gezag*, de volgende: *of na wettig bekomene Admissien of aanstelling* (1).

Het volgende Artikel, zijnde in het Plan van VAN DER PALM, het 2e, was geroijeerd.

Art. 2.

«Het Openbaar Lager Schoolwezen, binnen de Ba-«taafsche Republiek, staat onder het oppertoezicht van «het Staats-Bewind, het welk mitsdien, ten aanzien «der verbetering van het onderwijs, en van de eenpa-«rige nakoming der voorschriften deswegen geëma-«neerd, al zoodanige orders stelt en bevelen uitvaar-«digdt, als in tijd en wijle bij het zelve noodig zullen «worden geöordeeld.»

Het plan van VAN DER PALM hield de bepaling in, «dat op alle openbare Lagere Scholen in ieder Depar-«tement zoude worden ingevoerd en opgevolgd zoo-«danig huishoudelijk Reglement als nader zoude worden «gearresteerd, zullende verders de onderwijzers verpligt «zijn, zich in hunne Leermethode te gedragen naar alle «de voorschriften, welke hun, *door het Staatsbewind «of wegen hetzelve* zouden gegeven worden (Art. 4). Deze bepalingen schenen, én als te onzeker én als te despotisch, den Departementalen geest niet te behagen; het Staatsbewind had nu dit punt, in het aangeboden Ontwerp, als het ware bemiddeld, door voor te stellen, dat: «op alle openbare Lagere scholen zoude worden «ingevoerd en opgevolgd eene vaste Schoolorde, welke «in ieder School, door den Schoolopziener van het «District, met *overleg der Plaatselijke School-Commissie*

(1) Men vergelijke, *Bijdragen*, D. 3, St. 1, bl. 18 met Not. Mei, Bijl. bl. 30 en volg. of *Bijd.* D. 3, St. 6, bl. 11 en volg.

«zoude worden BEPAALD *en gearresteerd, met kennis-*
«*geving* aan het Departementaal-School Bestuur.»
(Art. 3).

Tevens werd bepaald, dat aan de goedkeuring *der Departementale-Besturen* zouden onderworpen zijn de *Huishoudelijke Reglementen*, waarbij *de beroeping, aanstellinge, admissie* en *schorsing der openbare Onderwijzers* zoude geregeld worden (Art. 7). Bij het eerste *Ontwerp* werd de *goedkeuring van het Staatsbewind vereischt* (Art. 8).

Ook verbleef de benoeming van de vacante Schoolopzieners-posten aan het Departementaal-Bestuur (Art. 13), en niet, zoo als door VAN DER PALM was voorgesteld, aan het *Staatsbewind*, op voordragt van den *Raad van Binnenlandsche Zaken* (Art. 14).

De verdeeling van de *Districten* voor ieder Schoolopziener, de distributie der globale sommen, voor deze personen *bestemd*, de vermeerdering van hun getal werd door een nieuw Artikel aan de Departementale-Besturen toegekend (Art. 14).

De Schoolopziener werd gemagtigd, om zijne klagten niet meer alleen bij het *Staatsbewind* (Art. 17); maar ook bij het *Plaatselijk-* en *Departementaal-Bestuur*, welke allen *daartoe bevoegde geconstitueerde Magten* genoemd werden, in te dienen (Art. 15). En werd uit Art. 18 weggenomen de periode: «met kennisgeving van hunne «gedane demarche aan den Raad van Binnelandsche «Zaken» (Art. 17).

Ten believe der Departementaal-Besturen werd ook weggelaten het vastgestelde (Art. 12), dat deze Besturen behoorlijk regard moesten slaan op alle voorslagen en inlichtingen der Schoolbesturen en Schoolopzieners. Ten

aanzien der boeken of voorschriften, welke, volgens het eerste plan, door de Departementaal–Schoolbesturen moesten worden aangewezen en vastgesteld, vond men thans goed nog de approbatie der Departementale-Besturen te vorderen (Art. 5).

Zelfs vermogten in Art. 19 niet verblijven deze woorden « de jaarlijksche Vergadering in den Haag zal « den naam dragen van Opperschoolbestuur der Bataaf- « sche Republiek (Art. 18).

Intusschen de Departementale–Besturen vonden wel goed, hunne magt te vergrooten; maar niet hunne uitgaven te vermeerderen; en daarom schrapte men ook (Art. 8) de bepaling, dat DEPARTEMENTALE *Tractementen* of *Emolumenten* aan die Onderwijzers, welke een te gering inkomen mogten hebben, zouden worden toegekend (Art. 9).

Maar gaf het Bewind aan den Departementalen geest toe, niet minder willigde het den Godsdienstigen zin van anderen in; juist daarom schrapte het dan ook de bepaling, welke het zelf aan het slot van Art. 4 had bijgevoegd, namelijk: het uitdrukkelijk verbod aan de Onderwijzers, inhoudende, van, *zelfs buiten de gewoone Schooltijden, eenig Leerstellig Godsdienst Onderwijs te geven* (Art. 4).

De VERORDENINGEN *op het afnemen en afleggen der Examens* leveren het zelfde bewijs van toegeeflijkheid aan de Departementale Besturen op (1).

Dadelijk in Art. 1 en 2, als ook in andere leest men, in plaats van NATIONALE *Schoolbesturen, Departementale* Schoolbesturen, in strijd met de wenschen van

(1) Men vergelijke Not. 1803, Mei, Bijl. bl. 33 en volg. met *Bijdragen*, D. 3, N°. 2, bl. 3 en volg.

VAN DER PALM, die al de Scholen in de Departementen als *Nationale* wilde beschouwd hebben en dezelve gaarne van hem alleen afhankelijk zag.

Uit Art. 2 werd uitgelaten de bepaling, dat voor de *Nationale* (Departementale) Schoolbesturen zouden moeten worden afgelegd de examens, ook «van alle beroe-«penen, welke, ten laste van Nationale of Departemen-«tale Classen en Comptoiren, eenige Tractementen of «emolumenten genieten;» en uit Art. 3, dat deze niet behoorden het examen af te leggen voor eenige Plaatselijke School-Commissie; en door deze wegnemingen verviclen dusdanige Onderwijzers onder het bereik der Plaatselijke School-Commissien en ontslipten zij VAN DER PALM; hun getal was inderdaad te groot; maar dit was weder een gevoelig verlies voor het beheer van VAN DER PALM *c. s.*

Uit dit een en ander zal het duidelijk blijken, dat wel is waar de *dadelijke* invloed en de suprematie van den *Raad van Binnenlandsche Zaken* werd verminderd; maar in den aard der zaak werd niets veranderd; want de Departementaal-Besturen waren ten aanzien der Katholieken, sedert de reactie van het jaar 1801, niet gunstiger dan VAN DER PALM gestemd; en al de beperkingen, door dezen voorgesteld, bleven behouden; overigens zal een ieder gevoelen, dat de Plaatselijke dwingelandij nog verder konde worden getrokken, dan door den *Raad van Binnenlandsche Zaken*, die dan toch in allen gevalle eene zekere éénheid moest handhaven en steeds door het *Staatsbewind* of *Wetgevend Ligchaam* KONDE tegen gehouden worden; maar de Departementale Besturen hadden toen ten tijde de hoogste magt *wezenlijk* in handen.

Deze twee ONTWERPEN, wier geest wij aanstipten, waren volgens gewoonte in den vorm van een *Concept Besluit* voorgedragen, hetwelk ten slotte de bepaling bevatte: dat de bestaande Schoolopzieners, *voor zoo verre* dezelve *geschikt en genegen mogten zijn, om in dezelfde betrekking te blijven fungeren*, zouden worden gecontinueerd en dat eene suppletie van vacante of te kort komende Schoolopzieners zoude geschieden (1).

Den 10 Mei werden deze stukken in de Vergadering van het *Wetgevend Ligchaam* gelezen en in handen eener Commissie gesteld (2), welke den 21 Julij, in eene *Extraordinaire Zitting*, haar *Rapport* uitbragt (3); waarbij zij te kennen gaf, van de Leden dier Vergadering bedenkingen verzocht en ontvangen te hebben, alsmede van sommige Departementaal-Besturen en van eenige particulieren, en dat zij na rijp onderzoek, bevonden had, dat de meeste zwarigheden, tegen de uitvoering van dit Plan gemaakt, ontstonden uit eene SCHIJNBARE *tegenstrijdigheid*, welke sommigen meenden in den letter van de *Staatsregeling* en die van de respective *Departementale Reglementen* te vinden, ook van de *Instructie voor den Raad van Binnenlandsche Zaken;* maar de Commissie bemerkte, dat alleen de Staatsregeling « de Algemeene « Grondwet, door het *geheele volk bekrachtigd, en dus voor « allen van verbindend vermogen was, waar uit volgde,* « dat de andere (wet) *nimmer iets kan of mag bevatten, het « geen met de* EERSTE of *Algemeene Wet strijdig is en dat, « wanneer des niettegenstaande, er eene tegenstrijdigheid in*

(1) Zie Not. Mei. 3 Bijl. bl. 37, *Bijdragen*, D. 3, St. 6, bl. 10.

(2) Zie Bataafsche Courant, 12 Mei 1803, N°. 57.

(3) Zie ibid. 23 Julij, N°. 93.

« *de letter of geest van deze Wetten mogt gevonden wor-*
« *den, alleen die van de Acte van Staatsregeling behoort*
« *te gelden*, EN AL WAT *daar tegen, door wie het ook zij,*
« *bepaald of geschreven is*, ZOO LANG de *Algemeene Grond-*
« *wet niet is ingetrokken, moet gehouden worden voor* NIET
« BEPAALD, *voor* NIET GESCHREVEN (1).

En nu beweerde de Commissie, dat, daar de Staatsregeling in Art. 45 deze woorden bevatte. « *Het* STAATS-
« BEWIND *zorgt, door eene, daartoe geschikte, inrichting,*
« *voor de bevordering van Kunsten, Wetenschappen, Op-*
« *voeding, Koophandel, Landbouw, Fabricken,*» het Staatsbewind *gelast* was, *te zorgen voor de bevordering van de opvoeding*, niet enkel bij wijze van aanmoediging of oppervlakkig toezigt; maar door eene expres daartoe *geschikte inrigting*, dat is, naar haar begrip, door eene *algemeene Wet*, waarbij alles bepaald werd, wat noodig is, om het Publiek Onderwijs, waarvan de eenparigheid een volstrekt vereischte, volgens haar, was, op een gelijken en vasten voet te brengen; en waarnaar al de Departementale inrigtingen, wat de hoofdzaak aangaat, moesten gewijzigd worden, terwijl dezelve in andere opzigten, welke, behoudens het Algemeen belang, naar locale omstandigheden konden geregeld worden, eenigzins mogten verschillen.

De Commissie bemerkte verder, dat in al de Departementale Reglementen zekere voorbehouding was ingelascht, welke dezen zin moest hebben: « dat het Staats-
« bewind, in de eerste plaats, belast is, met de zorge

(1) Gulden regelen, die wij nog heden aan onze Staatslieden, aan onze Provinciale Staten, vooral den Schoolopzieneren aanbevelen. Zie dit *Rapport* in het Register der *Besluiten* van het Wetg. Lig. op Donderdag den 21 Julij 1803; ook *Bijd.* D. 3, St. 8, bl. 4 en volg.

«voor het oppertoezicht en de opperdirectie van het «Laager School–Bestuur, volgens eene daartoe voor te «dragene en te maken algemeene Wet, zonder dat er «iets af, of toe doen kan, of er in het een of ander «Departementaal Reglement, het zij voorbedachtelijk of «toevallig, deze of geene uitdrukking mogt gevonden «worden, welke, bij de Grondwet, aan het Staatsbewind «afgestane, algemeene Opperdirectie mogt schijnen te «bepalen, en dat wel uithoofde van de aanmerking, «dat de wil van een gedeelte van het geheele volk den «wil van het geheele volk niet kan veranderen, of «bepalen.»

De Commissie zag in Art. 71 der Staatsregeling niet eenig argument voor een tegenovergesteld gevoelen, daar al de magt, welke bij dat Artikel aan de Departementale Besturen, omtrent de beschikking van de gewone inwendige Policie, Oeconomie en Financie van het Departement, was toegekend, bepaald werd door deze clausule: «dat de daaromtrent te arresteeren Sta«tuten, Keuren, Reglementen en Ordonnantiën niet «strijdig zullen zijn met de algemeene Wetten;» en leidde de Commissie hieruit af, «dat volgens deze algemeene Wet «de opvoeding der jeugd moest worden ingerigt, en dat «verders zoodanige schikkingen in de respective De«partementen konden worden gemaakt, als naar de Plaat«selijke omstandigheden het meest geschikt zouden zijn, «om het einde, bij de algemeene Wet bedoeld, namentlijk «een verbeterd Onderwijs, te bereiken.»

Na deze redeneringen vermeende de Commissie zich geroepen, om de klagten van sommigen te wederleggen, die voorgaven, dat in de Ontwerpen te veel magt aan het *Staatsbewind* en aan de *Departementale Schoolbesturen*,

maar te weinig aan de *Departementale Besturen* was toegekend, en hiertoe behoefde men slechts de Art. 7, 8, 9, 10, 13 aan te halen, om het tegenstrijdige te bewijzen en eindigde zij met deze vraag: «of zoodanige «Departementale Besturen, welke op dezen voet niet «begeren mede te werken, geene gronden geven, om «hun te verdenken, dat zij het verbeterd Onderwijs geen «goed harte toedragen, schoon zij het met de monde «prijzen?»

Zij merkte tevens aan, — om te beantwoorden aan de klagten van anderen, dat te veel voor den Onderwijzers post ten platten Lande werd vereischt, — dat deze klagte ongegrond was, aangezien er ook Onderwijzers konden geplaatst worden, welke *geen volledig getuigschrift* konden bekomen; maar welkers kundigheden genoegzaam zouden kunnen geoordeeld worden, voor de behoeften en omstandigheden van de plaats, waar voor men zoodanig ééne Admissie begeerde; dat het *zelfs* voor die plaatsen wenschelijk ware, dat het verbeterde Onderwijs werd ingevoerd.

Eene andere klagt over de *kostbaarheid* van het *Schoolwezen* en *Onderwijs* werd beantwoord met de gezegden, dat dit zulk eene verbazende som niet beliep, als men wel opgaf; en dat deze kosten niets beteekenen, wanneer men dezelve in vergelijking brengt met het nut, hetwelk het tegenwoordige en het toekomende geslacht uit een, op een eenparigen voet gebragt en verbeterd, Onderwijs in de Lagere Scholen te wachten heeft.

Voorts drukte de Commissie op de vruchten van het sedert 1801 ingevoerde Onderwijs en Schoolwezen, prees de Schoolopzieners, de Onderwijzers, de Leermethode, de Schoolmeesters-gezelschappen en eindigde met de

bemerking, «dat bij de intrekking of merkelijke ver-«slapping van bovengenoemde Wetten des jaars 1801, «al het goede, al het nuttige en heilzame, het welk door «dezelve, in zulk een kort tijdsbestek, in zulk eene «ruime mate, was gesticht, niet alleen eensklaps zoude ver-»loren gaan; maar dat ook daardoor de schadelijkste «vooröordeelen zouden worden bevestigd, en de weer-«barstige aanhangers van het oude op dat zelfde tijdstip «een volkomen triumf zouden behalen.»

De Commissie drong op de aanneming der Ontwerpen aan; er werd besloten het Rapport te doen drukken, aan de Leden te distribueren en den 26 daaraanvolgende de behandeling der zaak aan de orde van den dag te stellen (1).

Den 28 Julij had de beraadslaging plaats. Drie van de negen Leden der Commissie hernieuwden de in het Rapport wederlegde bezwaren en werden door dezelfde gronden beantwoord, vooral door *Lublink de Jonge*, die er bijvoegde, «dat hij zich verbeelde, dat het echt «Patriotismus daar in bestond, dat men het Rijk van «domheid, het welk sedert eenige jaren zulk een ge-«duchten schok gekregen had, niet behoorde te helpen «herstellen; maar integendeel alles aan te wenden, wat «tot eene geheele vernietiging daarvan konden behulp-«zaam zijn (2).» *Couperus* merkte op, dat «de eerste «pligt van den Wetgever is, te zorgen, dat zulke alge-«meene instellingen, niet door partiële wijzen van denken «of zien kunnen vruchteloos gemaakt worden.»

Na eene niet langdurige discussie werden nog dien dag

(1) Zie Bat. Cour. t. a. p.

(2) Zie Bat. Cour. 30 Julij, N°. 96 ook *Bijd.* D. 3, St. 8, bl. 20.

de *Ontwerpen* met 21 tegen 6 stemmen in *Besluiten* veranderd (1); en reeds den 29 Julij 1803 werden dezelve, — namelijk het REGLEMENT en de VERORDENINGEN, — door het *Staatsbewind* gepubliceerd en zij ontvingen kracht van WET (2).

(1) Zie Bat. Cour. 30 Julij 1803, N°. 96.

(2) Zie Volledige Verzameling van Publicatien, D. 11, N°. 387.

(*Vervolg hierna.*)

VERSCHEIDENHEDEN.

HET GEMENGDE HUWELIJK.

II. Lisette.

Lisette was nog geen twaalf jaren, toen zij hare eerste H. Communie deed. Zij was echter, naar omstandigheden, vrij goed onderwezen en had wel besef van hetgene zij verrigtte. Maar naauwelijks was er een jaar verloopen, of zij hield op, de onderrigtingen in de christelijke leer bij te wonen; want zij wilde niet gaarne een *kind* meer zijn. Zij ging nog wel, toen het jaar om was, twee of drie Zondagen, op het uur der christelijke leering, naar de kerk; maar zij ging voorbedachtelijk een weinig te laat, en plaatste zich op den stoel harer moeder, ten einde een ieder haar opmerken en begrijpen zoude, dat zij de kinderjaren ontwassen was.

Men ziet wel, uit hetgeen wij tot nu toe van *Lisette* verhaald hebben, dat het voorbeeld en de lessen harer moeder niet zonder nadeelige uitwerkselen voor haar bleven: ijdelheid en hoogmoed woonden al in haar hart. Overigens was zij geen kwaad kind, ja zelfs niet zonder godsvrucht. Maar deze laatste ontwikkelde zich niet bij haar, omdat noch de kennis der godsdienst verder in haar aangekweekt, noch de invloed, die deze op het leven hebben moet, in les en voorbeeld haar getoond werden. Zij bleef wel is waar op den duur de predikatien bijwonen, maar dat baatte langzamerhand al minder. Dikwijls was zij vers rooid; andere keeren was de preek boven hare bevatting, of, om verschillende redenen, niet voor haar geschikt. En had er soms eenig licht in haren geest geflikkerd, of was er eenige indruk in haar gemoed te weeg gebragt, dit was voorbijgaande; zeldzaam kwam zij er door tot voornemens, en de voor-

nemens, die zij maakte, waren even zeldzaam standvastig. Men zag haar soms wel tranen storten bij het aanhooren van Gods woord; doch dat waren tranen van enkel zinnelijk gevoel, die slechts dan hare oogen bevochtigden, wanneer de leeraar het bittere lijden van onzen Heer, of de wreede smarten zijner heilige Moeder, of den kindermoord te Bethlehem, of eene andere tragische gebeurtenis uit de gewijde geschiedenis door wat schildering aanschouwelijk voorstelde; zij zou evenzeer geweend hebben, als hij het sterven van den kwaden moordenaar beschreven had. Dat waren alzoo geene tranen daar het hooger gevoel deel in had, geene tranen zoo als de medelijdende godsvrucht, of het hartelijk berouw ze weent. De godsvrucht verminderde dan ook langzamerhand in *Lisette*, terwijl de wereldzin hand over hand in haar toenam, tot dat zij eindelijk hare dierbaarste pligten verwaarloosde. Doch hoe ver het met haar kwam, en hoe het zoo ver kwam, moeten wij een weinig meer in bijzonderheden verhalen.

Jufvrouw *Haspelman*, die, zoo als wij vroeger reeds gezegd hebben, nagenoeg alleen de opvoeding van *Lisette* bestuurde, wilde, dat hare dochter allezins *dame* zou worden. Ten dien einde deed zij haar in alles onderwijzen, wat, in hare meening, eene dame behoorde te weten en te kennen. Fransch moest *Lisette* leeren, in de eerste plaats. Jufvrouw *Haspelman* had maar al te zeer ondervonden, dat men in de groote wereld zonder Fransch geene goede figuur maakt, en zij had opgemerkt, dat al de dames, die veel figuur maakten, Fransch konden spreken en zelfs de gesprekken in hare moedertaal gehouden met Fransche woorden doorweefden. Of die dames verstandiger en braver waren dan de andere, dit had zij vergeten op te merken; maar zelve had zij vaak verlegen gestaan, wanneer men haar in het Fransch toesprak, of Fransche uitdrukkingen in het gesprek mengde, of wanneer zij zich door de zucht

om niet zoo geheel achter te blijven, had laten verleiden tot het uitbrengen van geradbraakte of in verkeerde beteekenis misbruikte stadhuiswoorden: hoe meer zij zich daardoor vernederd gevoeld had, des te noodzakelijker scheen het haar, dat *Lisette* de Fransche taal leerde. Op de tweede plaats stonden bij de blinde moeder het dansen en de muzijk. Gaarne had zij gezien, dat hare dochter de guitare had leeren bespelen; doch daar *Lisette* geen orgeltje in haar keeltje had, zoo als jufvrouw *Douarte*, meen ik, naar het zeggen van *Hooft*, moest zij dien wensch opgeven, en zich met het piano-spel vergenoegen. Wat het dansen aangaat, 't was het waarnemend oog van jufvrouw *Haspelman* niet ontgaan, dat dansen niet op 't bal alleen te pas kwam, maar dat het aan de houding en bewegingen dergenen, die 't in deze kunst wat ver gebragt hadden, ook eene haar zeer behagende bevalligheid bijzette: maar of die bevallige danseressen ook zoo zedig waren als betaamde, daar had zij niet op gelet. Daarheen slechts rigtte zij haar pogen, dat hare dochter eenmaal in de schitterendste gezelschappen met eer zou kunnen verschijnen, en zich naast, zoo niet boven de aanzienlijkste dames plaatsen. Om dezelfde reden moest het meisje onder de vrouwelijke handwerken bij voorkeur dezulke leeren, die in een burgerhuishouden schaars of nimmer te pas komen, maar die der aanzienlijke dames tot tijdverdrijf, in plaats van bezigheid, strekken. *Lisette* beantwoordde volkomen aan de zorgen van moeder en van mevrouw *Legère*. Deze laatste, weduwe van een voormalig Fransch ambtenaar en zelve eene *Française*, had, na het overlijden van haar man, te A. eene school geopend voor jonge jufvrouwen, en kreeg, om hare qualiteit van *Française* en dame *du bon ton*, eene menigte leerlingen van de voornaamste familien. Het sprak dus van zelf, dat ook *Lisette* haar moest worden toevertrouwd. *Haspelman* had er wel iets tegen: die *madam*, zeide hij, was niet Roomsch,

ook gingen er slechts kinderen van aanzienlijken bij haar ter school, en zijne zuster zaliger had nooit op zulk een school gegaan. Maar zijne vrouw antwoordde, dat men toch niets beters kon doen, dan zijn eenig kind eene *gesonjeerde* opvoeding te geven, dat mevrouw *Legère* een *sjarmant* mensch was, en dat er in den tijd van zijne zuster zaliger zulke goede scholen niet bestonden. *Haspelman* werd door die redenen wel niet overtuigd, maar toch tot zwijgen gebragt. Zijn gevoel van Katholiek en van grutter zeide hem wel, dat hij gelijk had; doch de redenen waarom zag hij met geen genoegzaam helderen blik, om zijn gevoelen tegen de spraakrijke tong zijner vrouw, gewapend met zulke krachtwoorden als *gesonjeerd* en *sjarmant*, staande te houden. Hij zag dan alweer lijdzaam toe en liet zijne vrouw begaan. Hoe zou hij ook den boventoon gekregen hebben in eene zaak als de opvoeding zijner dochter, daar hij zich van den beginne af zoo weinig mede bemoeid had? Wanneer men een regt, zelfs een onvervreemdbaar regt, langen tijd niet zelf uitoefent, maar die oefening *stilzwijgend* aan een ander overlaat, dan is het ten langen laatste alsof men het regt niet meer bezit, en zeer moeijelijk wordt het dan, weer in de oefening van zijn regt te treden: wil men dit, dan schijnt het, dat men zijn eigen-aangestelden plaatsbekleeder in een regt verkort. Wee hem, die in zulk geval met eene hooghartige vrouw te doen heeft!

Van tijd tot tijd gebeurde er wel iets, dat *Haspelman* in zijn gevoelen versterkte. Eens had hij een neef over, uit de provincie G. Die neef was, wat men wel eens noemt, een heer-boer, ook al een tweeslachtig wezen, zoo als de benaming aanduidt, meer boer nogtans dan heer. Het was een forsch gespierd man, van ruim middelbare lengte, en al zoo wat op jaren. Hij had smalle, reeds grijzende bakkebaarden, die in eene schuine rigting van de slapen des hoofds tot bijna aan de kin voortliepen. Door zijne gewoonte,

om de kin min of meer tegen de keel te drukken, was er, schoon hij geen dik man was, als eene tweede kin ontstaan, tusschen welke en de ware kin zich alzoo eene plooi vormde, die van weerszijden langs de kaak naar het oor opklom. Twee kleine, blaauwe, heldere, levendige, vrij diep liggende oogen straalden een schitterend licht uit, dat echter door de meer of min overhangende bogen der oogholten gematigd werd. Hij droeg een blaauwen rok met glimmende knoopen. Maar zijn kleêrmaker was niet alleen in de mode, maar ook in zijn handwerk ten achteren. De rok had breede achterpanden, die tot op de kuiten afhingen, en die van daar tot in de zijde in eene schuine lijn, zonder eenige bogt of holte, opklimmende, met de voorpanden een stompen hoek vormden. Onder dien rok droeg hij een zwart zijden vest en eene grijze pantalon: de beenen staken in laarzen, met hooge, gehoefijzerde hakken, en lange, breede voeten. Alle zijne kleedingstukken waren gemaakt van de beste stoffe, en protesteerden daardoor tegen de mishandeling, hun door den kleedermaker aangedaan. Niettegenstaande dit zonderling uiterlijke, was *neef* geen zonderling, maar veeleer een achtingwaardig man. Hij bezat veel gezond verstand, en dit, geoefend door de ondervinding en geleid door de godsdienst, had hem van vele vooroordeelen en verkeerde gewoonten, zijnen anders onnatuurlijken stand eigen, genezen. Zijne kleeding, die hem scheen te kenmerken als een «ik wil meê, maar ik kan niet,» was een overblijfsel uit vroegere jaren, daar hij volstrekt niets meer om gaf. De tweede kin had te vaste plooi genomen, om meer te verdwijnen; doch ook zij behoorde tot een vroegeren leeftijd: het aanmatigend en anderen verachtend zelfvertrouwen, dat er door scheen aangeduid te worden, bezielde *neef* niet meer. Daarentegen bezat hij een groot vermogen over zich zelven en veel praktische menschenkennis.

Neef was voor den middag aangekomen, toen *Lisette*, nu al vijftien jaren oud, des namiddags de jonge jufvrouw *Henriette van Schalkenoog* — hare vriendin en medeleerling bij mevr. *Legère* — bij zich verwachtte. Geen gast kon haar onaangenamer geweest zijn dan die neef. Wat zou de schalksche *Henriette* er niet van zeggen, dat hare vriendin een zoo *groenen* neef had! Wat zou zij nog lang honderd spotternijen daarover moeten hooren! En haar vader zou met dien man voorzeker geheel en al *roturier* zijn, terwijl moeder haar bij hem over vele zaken als over wonderen beroemen zou, die in het oog van *Henriette* (wier ouders in de groote wereld leefden) zeer alledaagsch moesten zijn. Hoe gaarne had zij hare vriendin afgeschreven! Maar daar kon zij geen verlof toe krijgen van moeder, die *neef* eens wilde laten zien, met wat voorname dames *Lisette* omgang hield.

Henriette kwam op het afgesproken uur, en *Lisette* bragt haar aanstonds op hare kamer.

O ma chère Henriette, zeide zij, *quelle malheureuse rencontre!*

— Wat dan, *ma chère?*

— Daar is dezen morgen een neef uit de lucht komen vallen, een nare neef, zoo groen als gras. En je weet wel, ik moet altijd thee schenken, als er iemand is. *Je suis au désespoir.*

— *Ne vous inquiétez pas, ma chère amie.* Hij is groen zeg je? We zullen er pret meê hebben. Hij kent immers geen Fransch?

— Waar zou hij dat geleerd hebben? Maar 't zal een rare pret wezen, een uur of wat in zulk gezelschap te moeten zijn. Was hij maar in zijn land gebleven. En hij spreekt zoo'n rare taal: 't is gedurig van *uut* en *huus* en *grüpen.*

— *Tant mieux! Nous nous amuserons à ses depens.*

Hoewel het *Lisette* van den eenen kant beviel, dat hare vriendin niet ontevreden was, pijnigde haar echter de gedachte, dat *Henriette* naderhand zich en anderen ten haren koste zou amuseren, en dat iedere vermelding van dien neef haar gestaâg een nieuw verwijt van hare burgerlijke afkomst zou zijn. Er was nu echter niets meer aan te veranderen. Er kwam eene boodschap boven, dat de jufvrouwen beneden verwacht werden. — Zij gingen.

Lisette schonk thee. Zij was niet opgeruimd, niet vriendelijk, naauwelijks beleefd. *Neef* merkte het wel, maar giste nog de reden niet. *Henriette* begon haar spel. Honderd bespottelijke namen en vergelijkingen vond zij uit, om *le majestueux cousin* belagchelijk te maken: alles in 't Fransch. Maar *Lisette* kon niet lagchen, want hoe belagchelijker hare vriendin haren Neef vond, hoe meer het haar speet, dat zij zulken neef had. Zij zeide dan ook aan *Henriette:* Trève *là-dessus, je ne saurois plus entendre parler de lui. Henriette*, die zich ook wel een weinig ten koste harer vriendin amuseren wilde, antwoordde: *Comment! Je te l'envie ce majestueux cousin! Lisette* verbeet zich; doch het ergste moest nog komen. Moeder *Haspelman*, zoo als *Lisette* voorzien had, begon niet weinig te roemen » over alle de verbazende dingen, die hare dochter leerde: Fransch, en borduren in goud, en teekenen, en dansen en muzijk! En *Lisette* muntte in alles zoo uit; zij was verre weg de beste onder al de jonge jufvrouwen op de school van Mevrouw *Legère.* » *Henriette*, die middelerwijl stil geworden was, wierp een blik op hare vriendin; zij toch was ook eene jonge jufvrouw op de school van Mevrouw *Legère. Lisette* sloeg de oogen neêr. Verveling en spijt en 't gevoel van vernedering stonden op haar gelaat te lezen. Doch zij meende te bezwijken, toen *Neef* (schijnbaar lomp) op de laatste woorden van jufvrouw *Haspelman* zich tot *Henriette* wendende, zeide: de jufvrouw gaat ook op het school daar niehtje gaat, niet

waar? Die vraag was een slag voor alle drie de vrouwelijke wezens. *Henriette* werd rood van kwaadheid tegen *Neef* en vooral tegen jufvrouw *Haspelman*, wier roemzucht aanleiding tot die hatelijke vraag gegeven had; jufvrouw *Haspelman* werd verlegen over de toepassing van hetgeen zij gezegd had; *Lisette* was verplet, de tranen stonden haar n de oogen. Moest die gehate neef nu hare vriendin, misschien ten koste harer vriendschap, nog beleedigen! en moest hare moeder daar toe de aanleiding geven!

Haspelman bezorgde eene afleiding, doch alweer ten koste van *Lisette*. Met zijne pijp bezig zijnde, had hij het gesprek niet gevolgd; maar hij had den inval gekregen, om *Neef* een nieuw vermaak aan te doen. *Lisette*, zeide hij, daar zie ik de piano: je moest een mooi stukje spelen voor *Neef*. — *Pour un tel monsieur!* riep *Henriette* uit. — Daar stond *Lisette* tusschen twee vuren. Van den eenen kant het verlangen haars vaders, van den anderen kant haar eigen tegenzin en de uitroep van *Henriette*, die haar eene bedreiging scheen. Reeds begon *Lisette* zich te verontschuldigen, toen *Neef* eene groote begeerte toonde, om haar pianospel te hooren; hij was, zeide hij, een groot liefhebber, en hij hoopte dat nichtje eens een mooi deuntje voor hem spelen zou. — *Henriette* lachte schamper.

Lisette. De piano is ontstemd.

Haspelman. Neen kind; dezen morgen heeft de muzijkmeester ze nog gestemd.

Lisette. O, toen ik uit was.... Maar ik heb geen muzijk hier, en uit mijn hoofd kan ik niets spelen.

Neef. Dat zegt nichtje maar zoo. Moeder heeft het me wel anders gezegd. En ik wed, dat de jufvrouw dáár het ook wel beter weet.

Henriette. *Quel impertinent!*

Lisette. Neen, waarlijk, ik kan uit mijn hoofd niets.

Haspelman. En waarom geef ik dan zoo veel geld aan den muzijkmeester?

Neef. Och neef, ze zal wel spelen. De jonge deerntjes zijn al te met een weinig verlegen. Kom, nichtje; je hoeft voor mij toch niet verlegen te zijn.

Lisette. l'Entends-tu, Henriette?.... l'imbécille!

Haspelman. Wat prevel je daar voor Fransch?... Hoe is het, meisje? Wil je niet?

Lisette. Och vader!

Jufv. *Haspelman.* Ik zou ze nu maar vrijlaten; morgen zal ze wel eens voor neef spelen.

Haspelman. En ik wil hebben, dat ze 't van daag zal doen. Komaan, *Lisette.*

Dit zeggende opende *Haspelman* de piano. De twee vriendinnetjes wisselden met elkander eenige oogslagen, en nu sprak *Henriette*, die voor het onaangenaamste begon te vreezen; *Lisette*, ik zal u helpen, dan zal het wel gaan. Laten we dat stukje *à quatre mains* spelen, dat wij gister nog zamen gespeeld hebben. — Zij trok *Lisette* naar de piano en men begon. Het maatgeluid scheen kalmte aan te brengen; althans het spel werd al beter en beter, en toen onze speelsters de laatste *reprise* naauwelijks geëindigd hadden, klonk het achter haar: *Bravo! Parfaitement bien, mesdemoiselles! Je vous suis infiniment obligé.* Nooit werd de ootmoed door het hooren van zijnen lof zoo gepijnigd, als onze twee meisjes door deze lofspraak; want niemand anders dan neef had die woorden gesproken. Hij wist dus Fransch, had dus alles verstaan, wat zij zamen gesprokken hadden! *Henriette* kleurde van schaamte: *Lisette* werd bleek als een doek. Geene van beide durfde zich van de piano omkeeren. Gelukkig kwam jufvrouw *Haspelman*, die hare verlegenheid bemerkte en begreep, haar te hulp, door voor te slaan, dat zij in den tuin een luchtje zouden gaan scheppen. Gretig werd deze gelegenheid

om zich te verwijderen waargenomen, en in stilte slopen ze weg. Moeder *Haspelman* bleef, om geen achterdocht te geven. *Henriette* ging dien avond vroeg naar huis, en *Lisette* sloot zich op in hare kamer.

Nadat de meisjes zich verwijderd hadden, begon er een ernstig gesprek tusschen *Neef* en *Lisette's* ouders. De heer *Haspelman* nog zeer onvergenoegd op zijne dochter, betuigde aan *Neef* zijnen spijt over haren onwil; zijne vrouw verontschuldigde *Lisette's* gedrag door te zeggen, dat dat nu zoo eens eene grilligheid van haar was geweest, daar zij anders het gewilligste meisje van de wereld was; maar *Neef*, die al de gesprekken der twee meisjes verstaan en zijne jonge nicht naauwkeurig gade geslagen had, verklaarde het gebeurde heel anders. Vader was innig getroffen door hetgeen hij hoorde; moeder was geraakt, omdat *Neef* den verregaanden hoogmoed van *Lisette* aan hare opvoeding, aan haren omgang met de dochters der aanzienlijken, aan het onderwijs van mevrouw *Legère*, en aan gebrek aan godsvrucht toeschreef Doch *Haspelman*, die het op dit punt met zijne vrouw nooit eens geweest was, maar voor het overwigt harer tong en voortvarendheid altoos had moeten wijken, beaamde al de aanmerkingen van *Neef*. Ja, hij herinnerde zich nu het een en ander, dat van tijd tot tijd was voorgevallen, en dat neef's aanmerkingen ten duidelijkste bevestigde; zoo was het eens gebeurd, dat *Lisette*, door haar vader aangemaand, om ook door de week ter Kerke te gaan, geantwoord had; «Mevrouw *Legère* zegt, dat al dat kerk gaan, als er niet gepreekt wordt, maar dwaasheid is;» op een anderen tijd, toen *Lisette* bij een hoog feest verzuimd had te biechten te gaan, had zij zich verontschuldigd met te zeggen, «zij had van mevrouw *Legère* gehoord, dat men zijne zonden maar voor God moet belijden en dat had zij gedaan.» *Neef* schudde het hoofd, jufvrouw *Haspelman* trachtte hare dochter te verschoonen,

op het laatste punt onder anderen daardoor, dat *Lisette* dit later nooit meer gezegd had, en toch al meermalen te biechten was geweest. Doch neef antwoordde: »Ik denk ook in het geheel niet, dat *Lisette*'s geloofs reeds schipbreuk heeft geleden; doch blijkbaar vertoont zich in haar het verlangen om, niet het hart naar het geloof, maar het geloof, naar het bedorven hart te wijzigen.« Jufvrouw *Haspelman* werd toornig. Bedorven hart! riep zij uit, terwijl zij een vergramden blik op *Neef* wierp: met een ging zij weg.

En nogtans was de uitdrukking, hoewel sterk, niet onregtvaardig. Bederf toch des harten was die hoogmoed, die *Lisette* zoo deed handelen, als wij gezien hebben; bederf des harten die valsche schaamte over een neef, die wat ongewoon gekleed was, in een provinciaal dialekt sprak, en wat boersche manieren had; bederf des harten die onwil aan haar vader getoond; bederf des harten dat toevlugt nemen, in eene heilige zaak, tot eene verontschuldiging, die zij zelve als een ijdel voorwendsel beschouwde; — want *Neef* had zeer naar waarheid geoordeeld, dat zijne nicht haar geloof aan de verpligting van te biechten niet verloren had. Maar niet minder naar waarheid zag hij in die valsche verontschuldiging de kiem van een groot bederf. Immers de mensch maakt zich zoo spoedig wijs, dat waar is, hetgeen hij wenscht, waar te zijn. Dewijl nu *Lisette* den wensch, dat zij niet zou moeten biechten, door had laten schijnen, en reeds, hoewel nog van het tegendeel overtuigd, gezegd had, dat men zijne zonden slechts aan God behoeft te belijden, zoo was de vrees, dat zij haar geloof te eeniger tijd ten gevalle van haar hart, van haar reeds bedervend hart, wijzigen, het althans geweld aandoen zoude, geenszins zonder grond. Het vervolg van het verhaal zal de gegrondheid dier vrees ook volkomen bevestigen; en de ondervinding der gansche wereld leert het: de zonden tegen het geloof ontspruiten uit de zonden tegen de voorschriften des ge-

loofs. Eerst is het hart bedorven, dan bederft het verstand; eerst schendt men zijne pligten, dan loochent men de bron waaruit die pligten voortvloeijen. Doch wij moeten tot ons verhaal terug keeren.

Haspelman, die nu helder zag, hetgeen hij vroeger slechts duister ontwaard had, werd door den toorn zijner vrouw meer aangevuurd dan tegen gehouden, en besloot, met overleg van *Neef*, om zijne dochter niet langer door mevrouw *Legère* te laten onderwijzen; hij meende, dat zij al geleerd genoeg was voor een burgermeisje, en hij hoopte, dat het verlaten der school voor haar eene aanleiding zijn zou, om ook den omgang met meisjes boven haren stand te vermijden. Nog vóór het avondmaal, gaf hij dit besluit aan zijne vrouw te kennen. Deze had niet zoo zeer tegen het besluit zelve, als tegen de reden, waarom het genomen was. Zij wilde hierover echter met haren man niet twisten, zoo lang *Neef* niet vertrokken zou zijn. *Lisette* door hare moeder van het beslotene onderrigt, (het was juist in den tijd der vacantie), was er mede in haar schik. Het lachte haar toe, als een volwassen meisje, — als eene jonge dame, — aangezien en behandeld te zullen worden, en in al de genoegens van dien als zoo gelukkig gedroomden toestand te zullen deelen. Nu *Lisette* zich met vaders beschikking tevreden toonde, was moeder er zeer voor. Die eenheid van wil der familie *Haspelman*, uit hoe onderscheidene, ja strijdige redenen geboren, verdreef al spoedig de donkere wolken van straks. Aan tafel was men opgeruimd, en *Lisette* was in hare vreugde zoo lief, dat zij neef verzocht, het voorgevallene niet kwalijk te nemen: de ligtzinnigheid harer vriendin droeg nu van alles de schuld. — *Haspelman* voelde zich gelukkig; want hij meende, dat men hem gehoorzaamde, en hij vertrouwde, dat zijne dochter reeds geheel verbeterd was. Arme vader, hoe bedriegt gij u! De kiem des kwaads, die zich tot nu

in *Lisette's* hart en geest nog maar naar weinige kanten heeft beginnen te ontwikkelen, zal weldra ook naar andere zijden ontwikkeld worden; en uwe dochter, uwe *Lisette*, het zoo rijk begaafde meisje, die het geluk uwer dagen moest en kon uitmaken, zij zal uw hart de diepste wonden toebrengen.

D. L. P.

CURIOSA UIT DEN *EVANGELISCHEN KERKBODE*.

Wij beweerden onlangs, dat de *Kerkbode* het woord *Evangelie* in eene andere dan de gewone beteekenis schijnt te nemen, en duidden tevens aan, wat eigenlijk *zijn* Evangelie is. Hij gaat voort, onze bewering week bij week te staven, zoodat *zijne* lezers er wel van overtuigd moeten zijn. Maar thans willen wij ook aan *onze* lezers, die hun goed geld en hunnen goeden tijd voor wat beters dan den *Kerkbode* over hebben, iets van zijn Evangelie doen kennen. En overmits de door hem beprokene zaken zeer uiteenloopend en verscheiden zijn, zullen wij het een en ander van *zijne* Evangelische aardigheden onder verschillende titels te zamen brengen. Wij zullen hem zelven laten spreken en slechts hier en daar eene aanmerking bij zijne woorden voegen.

De Kerkbode.

Aan hem wordt (in den *Kerkbode*) gezegd: «Het «was eene gelukkige gedachte van u, om in uwe betrek«king van *Bode*, Evangelische denkbeelden en gezindhe«den (!) onder de menschen te brengen.» N°. 26, 3de jaarg.

Wat moet het er wel akelig onder de menschen heb-

ben uitgezien, vóór dat de *Kerkbode* in het licht kwam? Want wat is het menschdom, zonder Evangelische denkbeelden en gezindheden?

«(De *Kerkbode* is van) vredelievende en Evangelische «geaardheid.» t. a. p.

Men zie de liefde ademende uitdrukkingen des *Bodes*, menigmaal reeds, en nu op nieuw, in den *Katholiek* ten toon gesteld.

«(De *Kerkbode*) voert in zijne reisvalies altijd een deel «der *Kerkelijke Geschiedenis* mede.» t. a. p.

Zou dat ook een foliant wezen van de *Centuriatores Magdeburgenses?* en zou het dan ook daaraan zijn toe te schrijven, dat hij onder die vracht zoo dikwijls moe en mat buiten adem staat of struikelt?

«Pligt en roeping vorderen alléén (van den *K. b.*), «dat (hij) op de legerbenden van Rome en Loyola een «wakend oog houdt.» t. a. p.

De Katholiek (het maandschrift.)

De schrijvers van den *Katholiek* leveren een merkwaardig bewijs voor de waarheid der opmerking van van der Palm: — ««Wanneer men voor de leugen te veld ««getrokken is, dan zijn er geene middelen te laag en te ««schandelijk, die men niet in het werk stelt, om de over-««hand te verkrijgen.»» — N°. 30.

«Die heeren (de schrijvers van den *Katholiek*) verde-«digden zich (tegen den *Kerkbode*) met eene onbegrij-«pelijke schaamteloosheid.» t. a. p.

Wij moeten, tot inlichting van den lezer, doen opmerken, dat deze tirade gerigt is tegen eene verklaring van den *Katholiek* over *Pausin Joanna in het Koninklijk Instituut*. De *Katholiek* getuigde openlijk, dat hij *ter goeder trouw* had vermeld, wat geloofwaardige dagbladen vroeger openlijk vermeld hadden. Die *goede trouw*

nu wordt hem door den *Kerkbode* betwist op gronden, welke op het volgende neder komen.

De dagbladen, waaruit de *Katholiek* overnam, waren Katholieke organen. De *Katholiek* dus moest zich verzekerd houden (a priori?), dat er gelogen, gelasterd en verdraaid was. Maar had de *Katholiek* zich ook niet op de *Arnhemsche Courant* beroepen? Ja wel, maar dat beroep is misleidend: de *Katholiek* had moeten weten, wat de redactie van de *Arnhemsche Courant* niet wist, namelijk dat er gelogen, gelasterd en verdraaid was. Er is meer. De *Kerkbode* verzekert, dat de *Katholiek* dat wist. «Gij wist, zegt hij, dat de bladen uwer partij gelogen, gelasterd en verdraaid hadden.» Dat beteekent: Voor het publiek getuigt gij, dat gij ter goeder trouw waart, maar *ik* weet, wat in uw binnenste omging (1) gij hebt voor het publiek gelogen. — En hiermede nu in beweging geraakt zijnde, draaft de *Bode* door. *Hij* weet, dat de schrijvers van den *Katholiek* den Koning hebben willen opzetten tegen sommigen zijner onderdanen; *hij* weet, dat zij den Koning beleedigd hebben door Hoogstdenzelven in een bespottelijk licht te plaatsen en dus niet alleen leugens hebben willen voortvertellen. — Wij laten hier het maken van aanmerkingen aan het publiek over.

Maar die verhandeling nu van professor *Kist*? Die, lezers, ontstak reeds zoo veel vuur vóór dat zij in het licht verscheen! Gaat dan na, of zij niet het *chef-d'oeuvre* van den geleerden prof. zijn moet! Arme schrijvers van den *Katholiek*! de *Kerkbode* zal u op zijnen tijd wakker schudden, (2) en dat niet om oplossingen van u te hebben

(1) Van den *Christus* staat geschreven: *Hij wist, wat in den mensch was;* dat staat in het ware Evangelie. Nu de *Kerkbode* zich aanmatigt, te weten, wat in den mensch is, zou men nu dat Evangelie, waarnaar hij Evangelisch heet, wel voor het ware, voor het eenige Evangelie houden mogen? Zou zijn Evangelie niet een anti-Evangelie zijn? En wat was dan de *Kerkbode*?

(2) Dat meende de Bode in zijn nº. 40 te doen. Maar hij kwam te laat; hij zelf, die wakker moest schudden, was niet *au qui*

aan eenen *Baronius* of *Bellarminus* ontleend, (met zulke kleinigheden houdt zich waarschijnlijk geen prof. *Kist* op: of denkt *Transisalanus* dat prof. *Kist* de oplossingen van deze geleerden onwederlegbaar heeft opgelost? dat zullen wij zien), maar wat meer wordt er toe vereischt, om het raadsel der middeleeuwen te ontvouwen. Gij moogt dus vertrouwen, lezers, dat het hier niet is:

Parturient montes, nascetur ridiculus mus.

Het stukje van den *Kerkb.* wordt gesloten met eene Latijnsche *(sic!)* aanhaling uit *Basilius*.

De Jesuit.

«Een *Jezuit* doet meer *positief* kwaad aan de Evange-«lische belijdenis dan honderd, ja, duizend liberale (?) «*Katholieken* negatief kunnen vergoeden.» N°. 26. Wat of dat toch wel zijn mogen die liberale Katholieken?

«De Jezuiten en de dienaren van den Paus zijn door-«gaans *ijverige werklieden*, waar het op handelen aankomt, «en *daarin* behooren wij *(Evangelischen)* hen te volgen.» t. a. p.

Ei! Ei! Dat handelen is immers (zoo men den *Kerkbode* gelooft) niets anders dan het bezigen van middelen, welke door het doel worden geheiligd: en daarin nu wil de *Kerkbode* leerling van de Jesuiten worden!

«(De Generaal der Jezuiten, *Roothaan*) wil niets min-«der tot stand brengen, dan hetgeen men tot hiertoe als «onmogelijk beschouwd heeft; hij wil *het Duitsche Pro-«testantismus (waarom het Hollandsche ook niet? hij is toch Hollander)* «niet alleen met de Roomsch-Katholieke Kerk «verzoenen, maar zelfs verbinden.»

«Het ontwerp zelf schijnt zeker en boven allen twijfel «verheven te zijn.» t. a. p.

vive, hij was ingesluimerd; de Katholiek had reeds kennis genomen van Pr. Kist's verhandeling.

«Welligt zult gij vragen: is het wel waar? Wij vra-«gen het met u, en ons eenig (!) antwoord is, (luister wel) «dat de plaatsing van dat stuk in een geaccrediteerd dag-«blad (1) (een Protestantsch orgaan?) van Duitschland, ons «voor alle verdenking van ligtgeloovigheid en ligtzinnigheid «in het aannemen van hetzelve vrijwaart.» t. a. p.

Hier is zeker niet gelogen, gelasterd en verdraaid!?

Rome.

«Rome waakt.» N°. 26.

«Rome waakt en strijdt meestal voor vergankelijke «dingen, goud, zilver, naam, eer, rang en grootheid naar «de wereld.» t. a. p.

«Rome stelt zich voor, om, vooral onder de lagere «standen, eene beklagenswaardige onkunde te doen voort-«duren.» t. a. p.

«Romes kerkleer zijn fabelen. t. a. p.

«Het heldere inzigt van Gods woord zal beslissen, «dat Romes kerkleer niet uit God zijn kan.» t. a. p.

«Rome bezigt materiele hulpmiddelen, om zijne on-«derhoorigen in hunne aardsche belangen te ondersteunen.» t. a. p.

«Rome bleef nooit achter, wanneer het op verdeelen «en heerschen, op onderdrukken en vervolgen aankwam.» t. a. p.

«Rome waarschuwt nooit dan met den slag, dien het «voorbereidde; en treft deze, dan is elke poging tot redding «te laat.» t. a. p.

«Rome valt ons aan in het dierbaarste, dat wij bezit-«ten.» t. a. p.

«Rome wil niet vreedzaam naast, maar oppermagtig «boven ons staan.» t. a. p.

(1) De *Frankfurter O. P. A. Zeitung.*

Wat dunkt u, lezer, had gij wel ooit vermoed, dat er zoo vele stellingen over Rome konden worden opgedischt? En nogtans is het aangehaalde maar eene kleinigheid, want het is slechts aan een niet zeer lang artikel van den *Kerkbode* ontleend. Maar, zult gij vragen, worden nu ook die stellingen in dat artikel *bewezen?* Och! daar haalt gij weder van dat lastige bewijzen op. — De *Kerkbode* is een evangelisch (hm!) orgaan; hij liegt, lastert en verdraait niet; en wilt gij dan nog bewijzen.

De loterij en de Paus woekeraar.

«(De loterij) is eene voorname bron van de inkom-«sten der Pauselijke Regering, De inlegprijzen zijn zeer laag «gesteld, de aankondigingen overal aangeplakt... Wie zal «zich... verwonderen, dat de H. Vader op deze wijze nog «heden ten dage, en zelfs op den dag des Heeren woeker «drijft?....» N°. 28.

Dit heeft de *Kerkbode* weder aan een Protestantsch orgaan ontleend. Het geloofwaardige daarvan wil er niettemin bij ons zeer slecht in. Wij veroorloven eenige aanmerkingen en wel:

1°. Dat het te betwijfelen is, of de loterij eene voorname bron is van de inkomsten der Pauselijke Regering. Zoo lang de *Kerkbode* daar geene positieve bewijzen voor levert, zullen wij voortgaan, uit den aard der Romeinsche loterij, dat te ontkennen. Die aard stelt de Regering ook even zoo goed aan verlies bloot. En van daar welligt, dat de Regering niet veel belang in het behoud der loterij stelt. Benedictus XIV had dezelve opgeheven. Alleen het gemor der lagere volks-klasse noodzaakte den Paus tot derzelver herstel. Toen wilde hij dan toch, dat er ten minste iets goeds uit voortkwam. Hij stelde vast, dat op de winsten der loterij eene som moest

worden afgetrokken, strekkende tot huwelijks-gift voor een aantal jonge dochters uit den behoeftigen stand.

2°. Dat de inlegprijzen zeer laag gesteld zijn, vindt zijne verklaring in den wensch der Pausen, dat door de loterij geene betreurenswaardige onheilen in de huisgezinnen worden te weeg gebragt, En waarom wil men dan eene bedoeling hieraan geven, welke elk kenner van het Pauselijk bestuur als ongegrond, als strijdig met de geaardheid dier Regering moet beschouwen? Indien die Regering zoo inhalig ware, kon zij dan die duizende *scudi* niet besparen, welke zij jaarlijks met eene kwistige hand uitreikt tot onderstand van de behoeftigen, tot bevordering der letteren en schoone kunsten? Is er één land ter wereld, hetwelk, in deze, haar kan ter zijde gesteld worden? Welligt komen wij in het vervolg hier eens op terug.

3°. Dat de aankondigingen nergens zijn aangeplakt. Zoudt gij niet meenen, lezer, bij hetgeen u de *Kerkbode* vertelt, dat te Rome op den hoek van iedere straat de loterij werd aangeplakt? Nu daar komt volstrekt geen aanplakken bij te pas. De zaak is deze: er zijn hier en daar loterij-winkeltjes, welke gewoonlijk door een uithangbord met de woorden «*Prenditoria di lotti*» worden aangeduid. Wanneer nu de loterij gespeeld heeft, dan ziet men doorgaans voor de winkeltjes op kleine latten de nummers, welke uitgekomen zijn. Bij anderen ziet men ze voor de glazen boven de deur, zoo als bij ons gebruikelijk is, en dat is al het aanplakken, dat er plaats heeft.

4° Dat er op den dag des Heeren geene loterij gespeeld wordt, en dat de Paus daarmêe geen woeker drijft — Het is alsof gij den Paus voor eene wisselbank of speeltafel zaagt zitten, als gij den *Bode* hoort! Het ware nu is: dat de nummers, welke in de winkels boven het deurglas staan, zoo zij niet worden weggenomen, ook op den dag des Heeren voor den voorbijganger zigtbaar zijn. Er bestaan overigens gestrenge bevelen, nog van wijlen den beroemden kardinaal *Odescalchi*, tegen het verkoopen en handel-drijven

op den dag des Heeren, en zoo dus deze of gene zich verstout, tegen die bevelen in, zulks te doen, zal men toch wel niet den Paus voor een' woekeraar willen uitmaken, gelijk de *Kerkbode* doet met zijn Protestantsch orgaan.

De Protestant.

«De Protestant beschouwt de onkundige, de blind in hunne Priesters geloovende Roomschgezinden met medelijden.» N°. 26.

O die blinden! die ligtgeloovigen! zoo als *Stolberg*, *von Haller*, *Speneer*, *Sibthorp*, enz.

De Katholiek.

«Voor den Roomschgezinde moet de gedachte, om... «hier namaals in de digte nabijheid der *Heilige Maagd* en «van alle *Heiligen* en Martelaren te worden verheven, eene «krachtige aansporing zijn.» t. a. p.

En voor den Protestant?.... Misschien de digte nabijheid van Luther en Calvyn?

«De (Katholieke) leeken zijn (door de Priesterschap) als «de ongoddelijken van het Heilige uitgesloten.» N°. 27.

Men denke eens aan al dat Heilige, waarvan zoowel Dominé's als leeken door Luther en Calvyn zijn beroofd geworden!

De Protestanten en de Katholieken.

«De Evangelische Christen hecht zich gaarne aan de «duiven-opregtheid... niet zoo aan de slangen-voorzigtig«heid... Het omgekeerde heeft bij onze vijanden (de Ka«tholicken) plaats.» N°. 26.

De Roomsche Priesterschap.

«De magt der Roomsche priesterschap strekt zich over «alle aardsche en wereldlijke aangelegenheden uit, en ver- «mits alles (!) der Kerk onderworpen is; terwijl zij zelve «door het gebod (sic?) des celibaats, of des ongehuwden «staats, van het wereldlijke en zijne eischen bevrijd zijn «moest.» N°. 27.

Dat is wederom iets uit een Protestantsch orgaan. Het heele stuk ware over te schrijven, zoo wij al het fraaije en potsierlijke daarvan aan onze lezers wilden doen kennen. Het is eene uitmuntende proef van de grondige kennis van onze leer en derzelver toepassing onder de Protestanten, die, als geleerden, bekroond worden!

De Barmhartige Zusters.

«Neemt men in aanmerking, dat zij, die zich aan de «taak der verzorging van kranken toewijden, zich aan vele «ontberingen, opofferingen en gevaren prijs geven, dan is «het niet te verwonderen, dat de *Barmhartige Zusters* niet «het allereerst in de Protestantsche kerk zijn opgestaan.» N°. 26.

«Het ligt in den aard der beweegkrachten, die deze in- «stellingen (der barmhartige zusters) aanwezen en werking «schonken, dat zij door middel der verbeelding, bij jeugdige «meisjes vooral, het gevoel in eene zenuwachtige aandoen- «lijkheid in die mate opwekken, die alras het gebied van «geestdrijverij en dweepzucht nabij komt.» t. a. p.

Zoud gij nu wel willen gelooven, dat de *Berkbode* in datzelfde artikel de volgende woorden schreef:

«Ware het nu niet wenschelijk, dat er *onder de Pro-* «*testanten* eene dergelijke vereeniging (van barmhartige zus- «ters) tot stand kwame?» t. a. p.

Maar die zenuwachtige aandoenlijkheid dan, *Bode!* en die geestdrijverij! en die dweepzucht!

Promotie.

De *Kerkbode* promoveert den Bisschop van Emmaus tot de waardigheid van kardinaal, als hij zegt:

«Zijne *Eminentie* verliet het rijtuig enz.» t. a. p.

In N°. 48 wordt ook de Bisschop van *Gerra* door den *Bode* gepromoveerd tot diezelfde waardigheid. — Men weet het toch, dat die naam van *Eminentie* uitsluitend aan kardinalen gegeven wordt.

De geest van het R. Katholicismus in Noord-Braband.

«In Noord-Braband openbaart zich de geest van het Roomsch «Katholicimus hoe langer hoe meer door een schaamteloos «minachten of overtreden der bestaande verordeningen van «'s lands Regering en vijandigheid tegen de Protestanten.» t. a. p.

Lezer, zoudt gij dat noemen: de Regering opzetten tegen sommige onderdanen, of de Regering beleedigen, door haar de verwaarloozing van de handhaving der bestaande verordeningen aan te wrijven, of beiden te zamen?

Het is iets edels liever in de hel dan in den hemel te willen zijn.

«Is er niet in het gezegde van den Friesehen koning «Rabboud, zij het ook ruw, iets edels?... «liever met «mijne lieve ouders in de hel dan met uwe Heiligen in den hemel.» N°. 27.

Ons dunkt dat kan alleen hem zoo toeschijnen, die iets edels vindt in den kreet: *liever Turksch dan Paapsch*!

De Katholieken tot oud-Lutheranen gemaakt door eene vrije vertaling.

«De aanblik der zwakke menschen... veroorzaakt bij ons «eene scherper verzoeking en eenen heviger opstand tegen «ons natuurlijk gevoel, dan *het gezigt van het brood* in «de Eucharistie! N°. 30.

In de noot staan de Fransche woorden: «Que la vue «*des espèces* du pain dans l'Eucharistie,» dat goed is, omdat de Katholieken *de gedaante* van brood en *geen brood met* het vleesch en bloed van Christus, zoo als Luther, in de Eucharistie erkennen. O de grondige kennis, welke de Protestantsche geleerden van de Katholieke leer bezitten!

Historische naauwkeurigheid, scherpzinnige redenering.

«Pius de VII had, inzonderheid door de vereenigde «pogingen der niet Katholieke Mogendheden, zijnen zetel «herwonnen.» N°. 28,

Het bleek op het congres van Weenen, toen de niet Katholieke Mogendheden door geene omstandigheden tot een bepaald handelen waren genoodzaakt, wat zij voor den Paus over hadden!

Hoe gelukkig, in allen gevalle, dat de *Kerkbode* nog maar eene mogelijkheid was, en dus geen raadsman dier Mogendheden zijn kon!

Het stuk, waaruit wij de bovenstaande woorden namen, is hoofdzakelijk tegen de Jesuiten gerigt. Het begint met eene quasi wijsgeerige inleiding en na vele woorden zegt dan de *Bode*, dat hij zich geroepen voelt (door wie?) to

de treurige taak (arme *Bode*! men wordt er week van), aan zijne lezers eene opmerkelijke proeve van sprekende gelijkheid der oude en der hedendaagsche Jesuiten-orde mede te deelen.

De *Bode* kwijt zich van zijne treurige taak door uit het *voortreffelijke* (!?) Fransche tijdschrift *le Semeur* (een Protestantsch orgaan), zonder eigene inzage van bronnen, het een en ander over te nemen.

In de eerste plaats geeft hij, op goed geloof aan den *Semeur*, eenige uittreksels uit het boek van Prof. *Moullet* tot bewijs van de gedachte sprekende gelijkheid en laat in het donker al, wat dienaangaande de Katholieke dagbladen hebben medegedeeld. Vervolgens spreekt hij met weinige woorden van *Joannes Caspari Saettler*, haalt ten slotte eenige woorden van *Michelet* aan, en daarmede heeft de *Kerkbode* zijne treurige taak afgemaakt, namelijk de sprekende gelijkheid, enz.

Hier, is de reeds zoo gunstig bekende redeneertrant van den *Kerkbode* weder in het spel. Hier moet men gelooven, al begrijpt men niet: ik zeg al begrijpt men niet, want, lezer, ziet gij er kans toe, om uit de praemissen van den *Kerkbode* tot zijne conclusie te komen, als gij vooraf gelieft op te merken, dat noch *Moullet* noch *Saettler* Jesuiten zijn, en dat *Michelet* hun aartsvijand is?

« *Een Klooster te koop.* »

In deze aankondiging, door den Bode uit een fransch orgaan overgenomen, wordt het klooster in al zijne bijzonderheden naauwkeurig beschreven, en de lezer wordt in 't bijzonder opmerkzaam gemaakt op de *ontzettend groote kelders*.

Daarna maakt de Bode de volgende aanmerking:

«Deze aankondiging.... bevestigt.... de oude opmerking, «dat de Roomsch-Katholieke Geestelijken, hunne woonver-

«blijven uitmuntend weten uit te kiezen, en eene bijzondere «bekwaamheid bezitten, om zich alles te verschaffen, wat «het leven aangenaam kan maken.» N°. 36.

Zoo spreekt de Bode, een blad door Predikanten geredigeerd, in Nederland, wáár zoo menige Predikant zich, met de goederen der Katholieke Geestelijken door meer dan twee eeuwen heen, het leven aangenaam maakte, wáár men de Katholieken meer dan twee eeuwen geplunderd en uitgezogen heeft. — O! hoe menigen nakomeling van een' Dominé zou, indien hij de geërfde gelden in de hand knelde, het bloed en de zweetdroppels van de Katholieken, tusschen de vingers *uit* spatten! O! hoe menige.... maar genoeg daarover.

Het Jansenismus.

Het hoofdartikel van N°. 38 bevat eene verdediging van het Jansenismus en de Jansenisten-bisschops-wijding.

Het Jansenismus, hier te lande, mag er zich met regt over verheugen, dat het in den geleerden Bode verdedigers vindt, want met zulke verdedigers zal het welligt «tanquam Deus ex machina» wederom eens optreden uit het duister, waarin het thans ligt, om eenige vertooning op het publieke tooneel te maken.

S. Simonismus (1).

«Wanneer eens de stem van het gezond verstand uwen

(1) Om onzen lezers een denkbeeld van het S. Simonismus te geven, laten wij eenige zijner grondbeginselen volgen:

«Nous ne craignons donc pas de le dire avec vous, que tout ce «qui n'est pas athéisme aujourd'hui est ignorance et superstition.» De Drieëenheid is de «triple manifestation de l'activité humaine.» Wat, volgens hen de Christus is, blijkt hieruit. «O jeunes filles, vous «le savez, la vierge Juive (de maagd Maria) était belle, heureuse et «bénie, parceque d'elle pouvait (pouvait!) naître le sauveur du

«geloovigen (den Katholieken) aantoont, dat de Roomsche «Kerk onmogelijk de Staat *kan* zijn, dan zullen zij het «Christendom verwerpen, en met het S. Simonismus zeg- »gen: De beschaafde Staat is de eenige Kerk, en de op- »voeding de eenige waardige Doop. »

De Katholiek derhalve, tot wien «de stem van het gezond verstand spreekt» verlaat zijne Kerk, — ongetwijfeld om de waarheid te omhelzen, — en wordt... wat?... Protestant?.... Neen! hij verwerpt het Christendom en wordt S. Simonist.

Had de *Katholiek* ongelijk, toen hij onlangs er het Publiek opmerkzaam op maakte, dat de Bode blaauwboekjes als belangrijk aanprijst, in welke het S. Simonismus geleeraard wordt en het dus wel eenigen grond heeft, dat voor den Bode, gelijk voor den S. Simonist, de Christus weinig of niets meer is dan een Plato, een Mohamed, een Luther?

Zendingen.

In het artikel «Zendingen der Roomsche Kerk» N°. 42, wordt eerst, uit onverstand of kwaadwilligheid, de zedelooze rigting, welke aan de inwoners van Otaheite door de Methodisten is gegeven, op rekening van de Katholieke zendelingen gesteld, en vervolgens een verslag van de « Congrégation pour la propagation de la foi» te Lyon, medegedeeld, overgenomen uit een' Protestantsch orgaan, waaruit wij het volgende afschrijven:

«Van waar, dat overal, waar de Evangelische zendingen «zich eenen weg banen, men zeker is, de Roomsche zen- «dingen tegen dezelve te zullen zien worstelen »

« monde; vous êtes bénies, heureuses et belles, car, peut-être, « serez vous les mères des chefs aimans, qui réuniront un jour tous « les peuples dans une même communion.» Cfr. Enseig. Centr. Paris 1831.

«In Afrika.... hebben de Protestanten achtereenvolgens «posten gevestigd in vier landen: Abyssinië, Egijpte, de Kaap «en de kust van Guinea.»

Van waar, vragen wij, komt het, dat dáár, wáár het dikwijls het leven, en dus, meer dan geld voor Dominé, zijne wederhelft en zijn kroost kost, alleen den Katholieken zendingen hebben en de Evangelischen niet? Van waar, dat de Evangelischen zich geenen weg hebben gebaand vóór de Roomschen in Cochin-China, in de eilanden Gambier, onder de wilden van Amerika, ook nog in onze dagen, in de rots-bergen? En in Abyssinië zijn daar de Protestanten den Roomschen voorgegaan? En Egijpte? Daar waren Roomschen Zendingen, voor dat er op den aardbodem Protestanten bestonden. En, zoo op andere plaatsen de Protestanten vóór waren, van waar kwam dat? Was dat toe te schrijven aan der Katholieken traagheid of aan gebrek van moed, of wel aan de Protestantsche onverdraagzaamheid? Men denke slechts aan de vroegere geschiedenis van onze Overzeesche Bezittingen.

Overigens, zegt de Bode zelf niet in zijn N°. 48, «dat het partijdigheid zou wezen..... de opofferingen en den moed van vele van Rome's vroegere zendelingen «in Europa, en van sommige harer LATERE in andere wereld-«deelen, niets te erkennen?» (1)

«Wij twijfelen niet» zoo sluit de *Bode* zijn artikel in N°. 42 «of onze lezers zullen met belangstelling deze mede-«deeling ontvangen. Moge zij ons tot eenen nieuwen spoor-«slag verstrekken, om te waken tegen datzelfde Rome, «hetwelk te dezen tijde Nederland tot een der eerste punten «van zijne werkzaamheid heeft uitgekozen! (!!!) Vergeten «wij het motto niet, dat het beruchte Tijdschrift *de Katholiek*, «op zijnen titel voert: hæreditatem vindicamus patrum

(1) En hoe partijdig staat hier zelfs niet dat: «vroegere;» dat: «sommige;» dat: «in andere werelddeelen.»

«nostrorum» (de Katholiek schrijft: vindicamus hæreditatem patrum nostrorum). «Veel beteekenend motto: *De bezitting «onzer Vaderen eischen mij terug.* Nog altijd beschouwt «Rome (*de Katholiek?*) Nederland als zijn erfgoed. Te on-«regte is het naar zijne meening van dezen schoonen buit «verstoken geworden. Daarop is het uit, en daartoe wendt «het al zijne pogingen aan, dat het dit zijn ooglijn (hoe teeder!) «terug krijge, en de rijkdom van Holland weder «in de schatkist van het Vatikaan vloeije. Dat te bewerken, «beoogt onder ons, door duizende middelen, de Roomsche «zending. Maar eer, wij durven het verzekeren, eer dit «geschiedt, offert Holland, wat het aan schats bezit (men «denke aan het: liever Turksch dan Paapsch), aan de golven «op, waaraan het zulks ontwoekerd heeft. Op den Protes-«tantschen zin, diep in het hart van het beste (?) deel der «Natie gevestigd, stuiten Rome's dwangmiddelen en kunst-«grepen, onbetwistbaar, als op de sterkste borstwe-«ring, af.»

Zou dat een *Sarcasmus* op den neteligen toestand van Nederland's schatkist wezen, òf zou zich hierin de vrees van de Predikanten openbaren, van hunnen heerschenden invloed te verliezen, als het Katholicisme in Nederland vooruit gaat? Wij weten het niet, maar dit weten wij, dat wij in die aanhaling eene voortreffelijke proeve hebben van de wijze en de middelen, op en door welke de Predikanten hunnen geloofsgenooten vrees voor de Turken (*de Katholieken*) aanjagen.

Spanningen, woelingen en puinhopen.

In een artikel: «de Bijbel en de Kerk» N°. 47, wordt eene verdediging beproefd van de voor verdediging onvatbare Protestantsche gevolgeloosheid in het eenerzijds stellen van het beginsel: «*de Bijbel alleen, en iedereen de wettige uitleg-*

ger van denzelven, » en het anderzijds: *beroepen en aanstellen van Predikanten om van hen te hooren, in catechisatien en leerredenen, wat men te gelooven of te verwerpen heeft.* Verder wordt er eene krachtelooze poging gedaan, om, ware het mogelijk, de innerlijke tegenspraak van het Protestantismus op het Katholieke terrein te brengen. Het geheel is een meesterstuk van onzin, waarin, als iets merkwaardigs, het volgende voorkomt.

«Het Protestantismus ziet met ongestoorde kalmte op «datgene, wat (let wel) het onverstand of de kwaadwilligheid deszelfs *spanningen*, *woelingen* en *puinhopen* «noemt.»

Dat in het Protestantismus *puinen* over *puinen* storten en in hetzelve niets meer dan *puinhopen* te aanschouwen zijn, heeft *de Katholiek*, zonder ooit wederlegd te zijn, bewezen.

Dat in het Protestantismus *spanningen* en *woelingen* bestaan, heeft voor een paar jaren de Hervormde Haagsche Sijnode uitdrukkelijk verklaard, ja nog meer, zij heeft er *schokken* bijgevoegd; en *de Katholiek* heeft wel de moeite willen nemen, om voor dat woord van de Haagsche Sijnode, van tijd tot tijd eenige bewijzen te leveren; maar wie hemel! had kunnen vermoeden, dat *de Katholiek*, zulks doende, bewijzen leverde voor «het onverstand of de kwaadwilligheid» der Sijnode?

Roomsche Proselyten-makerij.

«Het bekende getal der overgangen tot de Roomsch-«Katholieke Kerk was in dit jaar aanmerkelijk kleiner dan «in het voorgaande, en bepaalde zich voornamelijk tot «Noord-Braband. Voor een groot gedeelte werden dezelve «veroorzaakt door het gebruik, dat de Geestelijkheid dier «Kerk weet te maken van de gemengde huwelijken, en van de

«behoeftige omstandigheden, de onkunde of het zedeloos «gedrag dier personen, waardoor zij ligtelijk eene prooi werden «van de Roomsche Proselyten-makerij. En als meer bijzon«dere oorzaken en middelen werkten verder mede de in«woning van Hervormden bij Roomschgezinden, het aan«nemen van dienstboden met het doel, om hen tot de «Roomsche Kerk over te halen, belofte van ondersteuning «en gunst, wanneer men tot de Roomsch-Katholieke Gods«dienst overgaat, en bedreiging van verstooting en ont«houding van werk, indien men bij de Hervormde Kerk «wil blijven, het aanbod van geldelijke voordeelen en een «ruim bestaan, het zetten van premiën zelfs op den «overgang, soms tot eene aanzienlijke som en derg. — » N°. 48.

Wij zeggen daar niets op. Ieder, die van de Protestantsche Proselyten-makerij, vooral in de laatste jaren, eenige kennis draagt, oordeele of het hier gezegde op de Katholieken of op de Protestanten moet worden toegepast. — Welligt komen wij later daar eens op terug, en dan zullen wij DAADZAKEN aanhalen.

Protestantsche Proselyten-makerij.

«De oorzaken en beginselen, welke tot dien overgang «(van de Katholieke Kerk tot de Protestanten) leidden, en «de middelen, die denzelven bewerkten, zoo verre die «voor beoordeeling vatbaar zijn, waren hier in de meeste «(niet in alle?) gevallen rein, edel en met den geest van «het Evangelie overeenstemmende (?!). Uit al de ingekomen «berigten is het gebleken, dat alleen (alleen?) waarheids«liefde en innige overtuiging zonder uitzigt op tijdelijk voor«deel (!?), bij deze overgangen de roerscls en drijfveêren, «waren. In de meeste gevallen stelden zij, die tot onze «Kerk (Kerk?) overkwamen, zich bloot aan den haat (?)

«hunner voormalige geloofsgenooten (Nederlandsche Katholieken, dat is een compliment voor u) «zelfs van hunne «naaste bloedverwanten, en moesten daardoor dikwijls groot «nadeel in hunne tijdelijke belangen ondervinden, waarvoor «hun geen uitzigt (als de Predikanten hunne beloften niet konden of wilden houden?) op «vergoeding in onze Kerk «geopend werd.» N°. 48.

De H. Cecilia.

«De Roomsche Kerk viert te harer eere eenen Heiligen «dag(?) welks ceremoniëel, of (let wel op dat *of;* het duidt den overgang aan van ceremoniëel tot deszelfs definitie) «of de door den Pastoor en (n. b.) en het zangkoor in «de tegenwoordigheid der Gemeente uit te oefenen dienst (hier volgt iets, als tot nu toe onbekend, bijzondere opmerkzaamheid verdient) in het Breviarium Romanum uitvoerig «beschreven staat. Ter eere van haar, zoo als ook van «Valerianus en Tiburtius, worden op dien dag lofzangen (?) «en psalmen aangeheven, eene homilie van den Heiligen «Chrysostomus door den Geestelijke voor de geloovigen uit-«gesproken.» N°. 45.

Wie hemel! zou toch den *Bode* door onze Kerken hebben gevoerd en hem daar zóó de ooren gespitst, dat hij er op Cecilia's dag, «eene homelie van den Heiligen Chrysostomus door den Geestelijken voor de geloovigen» hoorde uitspreken? O, de naauwkeurige kennis, welke de Protestanten van ons ceremoniëel hebben! (1).

Luther en de Bijbel.

De Heer B..... uit M. levert in N°. 45 een artikel: «De hoofdleer van het Evangelie volgens Luther.»

(1) Vergelijk den *Kerkbode* N°. 46, het artikel geteekend ....i..

Onder al het fraaije, dat er in voorkomt, is het oude verhaal van de eerste en volgende ontmoetingen, welke Luther met den Bijbel had. Wij laten uit den *Bode* dat verhaal, hetwelk «aan de hand der geschiedenis» loopt, volgen, als een blijk «dat het toch niet ligt is, bij de behandeling van «gebeurtenissen zich zelven en zijne bijzondere inzigten geheel «voorbij te zien of te vergeten» (1).

«Het eerst kreeg hij (Luther) kennis aan dezelve (de Schrift) «toen hij zich te Erfurt (1505) in de wetenschappen oefen- «de, en op de Boekerij van de Hoogeschool te dier plaatse «als bij toeval eenen latijnschen Bijbel aantrof, dien hij «ook, als Doctor in de Theologie (dat hij eerst op den 19 October 1512 werd!) «lezen mogte, en als iets zeldzaams «gretig doorbladerde. Later Monnik zijnde in het Augus- «tijner klooster ter gezegde stede, kreeg hij aanvankelijk «van het Convent (van het Convent?) insgelijks verlof tot «het lezen van een' latijnschen Bijbel (hij verstond nog geen hebreeuwsch), «doch ook spoedig werd dezelve hem «weder ontnomen, zoodra hij aan deszelfs onderzoek, naar «het oordeel der Ordebroeders, te veel tijd besteedde» (dier zelfde Ordebroeders namelijk, die hem, niet lang daarna, met twee Bijbels, een' griekschen en een' latijnschen naar Wittemberg lieten vertrekken (2).... Maar «toen hij zijnen «dierbaren Bijbel in de Bibliotheek van Erfurt weder ont- «dekte (zoo als Columbus Amerika?) las hij denzelven, «ofschoon in stilte (op zijn eenzaam studievertrek?) en «ter sluiks (in den tijd, welken hij van zijne ambts- bezigheid overhield?) met nog des te grooteren ijver, «zooveel hij slechts kon» (en dat was loffelijk in den nog Katholieken Luther).

De vruchten daarvan genoot Luther op zijne reis naar

(1) N°. 46. t. a. p.

(2) Cfr. Audin. « Histoire de la Vie etc. de Martin Luther. T. 1. Chap. 2.

Rome. Op de reis «overvalt hem onder weg te Bologna, «eene zware ziekte (Luther leefde in Italië op zijn duitsch, en dat is allernadeeligst voor de gezondheid) ja hij is «krank naar ligchaam en ziel beide. Want reeds aanvan«kelijk had zijne vrome ziel (vrome ziel! een Katholieke Monnik?) zich aan veel verkeerds geërgerd (waar?), en «ook was hem de gedachte onverdragelijk, van welligt, «verre van Duitschland in een vreemd land te moeten «sterven (welke schrikwekkende gedachte voor eene «vrome ziel,» welke uit den geloove alleen leeft!). «Althans hij was «uiterst somber en droefgeestig. En wat was het nu, dat «hem in deze diepe zwaarmoedigheid opbeurde? Het was (daar volgt het groote woord) het was de enkele (ENKELE!) «regt tijdige herinnering van het gezegde des Apostels: «*De regtvaardige zal uit den geloove leven*: Rom. 1:17. Dat «woord is hem eene stemme Gods. Hij gevoelt er zich door «gesterkt (o hemel! er is een wonder aan Luther geschied!) «naar ligchaam en geest, en is weldra weder in staat, om «zijne reize voort te zetten» (naar Babijlon anders gezegd Rome).

Daar hoort Luther datzelfde Rom. 1:17 zich «met na«druk toeroepen, toen hij bezig was met eene bijgeloovige «oefening en van nu af aan is dat diep in zijne ziel geprent en «nog 21 jaren daarna duidt Luther op die omstandigheid als «hij zegt: ««dat is mijne Dr. Luthers ingeving van den ««Heiligen Geest, en het ware Evangelie»» (de regtvaardigheid des zondaars door het geloof alleen) «en dat werd «de ziel van geheel zijne Godgeleerdheid, de bron zijner «gemoedsrust, het beginsel zijner deugd en de grond «zijner hoop.»

Wij willen bij dit verhaal eenige oogenblikken vertoeven, omdat het de geschiedenis van Luther, den Vader van het Protestantismus, betreft. Want zoo er uit de geschiedenis zaken en gebeurtenissen «juist en naauwkeurig» door

de Protestanten geweten worden, staat de geschiedenis der Hervorming ongetwijfeld boven aan. Wij mogen het er derhalve voor houden, dat het stuk eene eerste plaats bekleedt onder de voorbeelden, welke, uit den «*Kerkbode* zelven ontleend,» genoemd kunnen worden tot blijk van de Protestantsche onpartijdigheid in het «juist en naauwkeurig» *voorstellen en beoordeelen* van geschiedkundige «zaken en gebeurtenissen» (1).

Bij het lezen van het stuk opperen zich van zelve de volgende vragen: Was in het begin der 16de eeuw de Bijbel iets «zeldzaams?» Waren de Katholieken toen zulke groote vijanden van den Bijbel, dat men denzelven onder hen «in stilte en ter sluiks» lezen moest? Waren er zoo weinig Bijbels, dat er een' te vinden eene *toevallige* ontdekking mogt genoemd worden?

In het antwoord op de laatste vraag, ligt het antwoord op de twee eerste, en wij zullen dus, beknoptheidshalve, eenig antwoord op de laatste in de geschiedenis zoeken.

Hoe was het dan met den Bijbel gesteld onder de Katholieken vóór 1530, in welk jaar Luther zijne vertaling afmaakte?

In Italië was Aldo Manuzio de eerste, die op de gedachte kwam, om eenen Bijbel in verschillende talen uit te geven. Hij drukte er in 1503 eene proef van, bestaande in een los blad, gedrukt in drie kolommen, in 't hebreeuwsch, grieksch en latijn (2) en in 1518 gaf hij de grieksche overzetting der 70 vertalers uit(3). Maar het eerste belangrijke werk van dienzelfden aard verscheen te Genua in 1515. Agostino Giustiniani, van de Orde der Dominicanen en Bis-

(1) Zie het artikel in N°. 46 van ....i..

(2) Zie: Tiraboschi, Storia della letteratura italiana T. 7. P. 3. Cap. 2 not. (*a*). Edizione di Venezia 1796.

(3) Zie Glaire. Introduction à l'écrit etc. 1re édition.

schop van Nebbio bezorgde het boek der psalmen in 't hebreeuwsch, grieksch, arabisch en chaldeeuwsch met de vertalingen en aanteekeningen (1). Een ongeluk op zee stelde hem buiten staat, om naar hetzelfde plan, den ganschen Bijbel uit te geven.

Terwijl Giustiniani zich aldus onledig hield met den Bijbel, zocht Teseo Ambrogio de studie van denzelven, in de oude en oorspronkelijke talen, gemakkelijk te maken, en gaf daartoe uit zijne: «Inleiding tot de chaldeeuwsche, syrische, armenische en tien andere talen,» welke door het boek der psalmen in het chaldeeuwsch werd gevolgd (2). Eene vertaling van datzelfde boek verscheen in 1515 door Felice de Prato, Augustijner-monnik, uit het hebreeuwsch, in welke taal hij zoo bedreven was, dat hij, naar luid het tweeregelig vers vóór de uitgave geplaatst, dat werk in 14 dagen had volcindigd. Zijn leerling was de vermaarde drukker Bomberg, die in 1518 te Venetië den ganschen Bijbel in het hebreeuwsch uitgaf, vergezeld van hebreeuwsche verklaringen door zijnen leermeester nagezien en verbeterd (3).

Doch het meest schitterde toen in Italië de beroemde Santes Pagnini van de Orde der Dominicanen en bibliothecaris van het Vatikaan. Het ligt buiten ons bestek over zijne philologische studiën uit te wijden, in zoo verre dezelve niet in naauw verband staan tot den Bijbel. Wij halen hier alleen zijne vertaling aan van den ganschen Bijbel, op de oorspronkelijke talen bewerkt, welke na eenen arbeid van 25 jaren in 1527 verscheen. Arias Montanus gaf dezelve in 1572 op nieuw te Antwerpen uit. Onze Leusden heeft de

(1) Tiraboschi. t. a. p.

(2) Ibid. Men zie daar tevens met hoeveel *animo* destijds in Italie de Oostersche talen en bijbelsche studiën beoefend werden, en hoe deze door de Pausen, vooral Leo X, aangewakkerd, ondersteund en bekroond werden.

(3) Tiraboschi. t. a. p.

voortreffelijkheid dier vertaling erkend, en in 1839 achtten de Protestanten het niet beneden zich, aan die zelfde overzetting, in eene uitgave van het N. T., boven andere vertalingen de voorkeur te geven en haar op te nemen.

Met stilzwijgen gaan wij de menigvuldige Latijnsche uitgaven voorbij. Wij herinneren slechts, om derzelver zeldzaamheid, aan de uitgave van Rome in 1471, die van Napels in 1476 en die van Venetië insgelijks in 1476.

Wat nu de vertalingen in de volkstaal betreft, ook hier behoeven wij onder andere er slechts eene te noemen, om te doen zien, dat vóór Luther, ten minste in Italië, de Bijbel niet iets zeldzaams was. Nicolò Malerwi of Malerbi, Benedictijner monnik, gaf in 1471 eene vertaling van den Bijbel uit (1), welke vóór het jaar 1500 reeds negen uitgaven telde (2) en in de *controverse* van Bisschop Purcell van Cincinnati kan men de drie en dertig verschillende uitgave *voor Luther er van*, vinden opgeteekend.

In Spanje gaf de Kardinaal Ximenes de Seneros de eerste volledige Polyglotte uit in 1515 (3). Het werk werd met algemeene toejuiching ontvangen; en waren er voor Luther geene andere Bijbels door de Katholieken uitgegeven, de met zoo milde hand bestede schatten aan de Polyglotte van Alcala, zouden voldingend bewijzen, dat de Katholieken veel, ja heel veel voor Gods woord over hadden.

Maar ook in Duitschland en bij ons was de Bijbel niet iets zeldzaams, en er daar een te vinden, was niet iets toevalligs.

In 1518 was te Keulen reeds een herdruk verschenen van Giustiniani's boek der Psalmen. Ook ondervond Luther dat het Katholieke Duitschland mannen bezat, die met

(1) Tiraboschi. tom. 6. Lib. 2.

(2) Foscarini bij Audin.

(3) Men leze Prescot, Règne de Ferdinand et Isabelle les Catholiques. tom. 3.

het oorspronkelijke in de hand, hem menige fout in zijne vertaling van den Bijbel wisten aan te wijzen (1) 't Is waar, Luther «de vrome ziel» antwoordde, op de hem kenschetsende wijze, met schelden en razen, maar hij maakte niettemin vlijtig gebruik van Emser's aanmerkingen tot verbetering van zijne vertaling.

Over de Duitsche vertalingen van den Bijbel vóór Luther leze men Seckendorf. De *Godsdienstvriend* van Sept. II. geeft de verschillende uitgaven naauwkeurig op. Zij zijn over de twintig.

«In de Vlaamsche taal, zegt de *Godsdienstvriend*, heeft «men eene overzetting gedrukt te Keulen in 1475, welke «vóór 1488 drie uitgaven telde; de eerste Nederduitsche «of Vlaamsche vertaling in Nederland werd gedrukt te «*Delft* in 1477. (2) Men heeft eene andere overzetting in «dezelfde taal van het jaar 1588. (3).

Thans oordeele ieder onbevooroordeelde, wat men van het verhaal des *Bodes* en zijne onpartijdigheid te houden hebbe en wat het bij hem is: onpartijdig de geschiedenis behandelen.

Over «de ziel» der Luthersche Godgeleerdheid zullen wij liefst niets zeggen; zij is genoegzaam bekend. Als proeve van het verhevene, dat zij aan de dichtkunst leent, vinde hier de volgende strophe, uit een Luthersch gezang-boek, eene plaats.

Ich bin ein rechtes Rabenaas,
Ein wahrer Sündenknüppel,
Der seine Sünden in sich frass,
Als wie der Rost die Zwibbel.

(1) Jer. Emser. Chr. Seckendorf. Comm. de Luth. litt. 1. sect. 52

(2) Ter eeren Gods, ende tot stichticheit ende leerynghe der Kersten-ghelovighen menschen.

(3) De Protestanten bij ons bezaten, vòòr de Sijnode van Dordrecht, slechts eene vertaling van eene vertaling, namelijk van Luther's overzetting.

Herr Jesu ! Nimm mich Hund beim ohr .
Wirf mir den Gnadenknochen vor ,
Und schmeiss mich Sündenlümmel
In deinen Gnadenhimmel (1).

Ook over «de gemoedsrust» van Luther zouden wij het een en ander , uit Luther zelven , kunnen aanhalen , dat daar nog al moeijelijk mede is over een te brengen. Even zoo min is het te verklaren , wat de deugden van Luther waren , als men hem eenigzins uit zijne schriften heeft leeren kennen. O, die leerrede over het huwelijk ! en die tafelgesprekken! Daar is hij onuitputbaar in gemeene, platte en onzedige straattaal. Het schaamrood bedekt elken lezer bij zulke onreinheden ; maar dat bedekke het aanschijn van Luther! Wij vragen slechts: spreekt de deugdzame zóó?

Wij eindigen met de regels, welke Luther te Rome, en derhalve onder den eersten indruk van Rom. I : 17 , in eenen Bijbel, welke thans nog op de Bockerij van het Vatikaan berust , schreef als eene proeve van datgene , wat er in hem omging.

OREMUS.

Gott durch deine Gütte
Bescher uns kleider und Hütte,
Auch Mäntel und Röcke ,
Fette Kälber und Böcke
Ochsen , Schaaf und Rinder ,
VIEL WEIBER , WENIG KINDER. Amen.

De geest van den Kerkbode.

«De *Evangelische Kerkbode* is geen Recensent, of zelfs «Referent van Professie , en mogt hij ook somtijds in de «eene of andere dezer qualiteiten optreden, dan geeft dit «boekje (vier Leerredenen door J. A. M. Mensinga) hem «daartoe maar weinig aanleiding; want , een enkel voor«beeld tot verklaring der Waarheid uitgezonderd , noemt «het zelfs Rome of den Paus niet.» N. 37.

(1) Bij J. Bruchmann , Populärsymbolik.

Dat «WANT» doet ons den geest kennen, welke door de regels van den *Kerkbode* waart. Het moet iets tegen Rome of den Paus zijn, anders behoort het niet tot *zijn* Evangelie.

Zulke kost wordt er week bij week opgedischt in den *Evangelischen Kerkbode*, geredigeerd door: Ds. W. BROES, Ds. J. C. FABIUS, Ds. A. H. TER HOEVEN, PROF. A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, Ds. P. J. L. HUËT, Ds. S. D. DE KEIZER, PROF. W. CNOOP KOOPMANS, Ds. L. C. LENTZ, Ds. C. G. MERKUS, PROF. S. MULLER, PROF. G. J. ROOIJENS, Ds. J. A. HELPER SESBRUGGER, Ds. N. SWART, Ds. D. H. WILDSCHUT en Ds. J. M. WOLFF; wien zijn toegevoegd drie Theologische Professoren onzer verschillende Akademiën, namelijk van de Leidsche Prof. W. A. VAN HENGEL, van de Utrechtsche Prof. H. J. ROOIJAARDS, en van de Groningsche Prof, P. HOFSTEDE DE GROOT.

En hiermede eindigen wij, voor dezen keer, de *curiosa* uit den *Evang. Kerkbode*. Slechts eenige nummers behoefden wij door te bladeren, om het bovenstaande te leveren. Het is grof! al te grof! Eene oogenblikkelijke vervoering is duldbaar; maar een altoosdurend, voorbedachtelijk schelden en razen, het is onduldbaar Wij wenschten voor de eer der Nederlandsche Protestanten, voor de goede gedachten, die wij zoo gaarne van hunne beschaafdheid, van hunne *humaniteit* koesteren, dat zij de on-evangelische woede van den *Bode*, die zich *hun Kerkbode* noemt, door eenig openlijk blijk afkeurden.

BOEK-AANKONDIGING.

Histoire de Salomon, dédiée à son altesse roïjale, Monseigneur le duc de Brabant, par l'abbé G. J. B. Meijnders. *Bruxelles, chez l'Auteur*, 1842.

Dit werk, voorafgegaan door een *Épitre dédicatoire* en eene *Voorrede*, is vervat in tien hoofdstukken. De zeven eerste geven de geschiedenis van *Salomon*, tijdens zijne getrouwheid aan God en erkentelijkheid voor Gods weldaden; het achtste levert het verhaal van zijn val en van zijn dood; het negende bestaat uit bemerkingen over het treurig einde van den grooten Vorst. In het tiende hoofdstuk houdt de Schrijver zich bezig met geschied- en oudheidkundige nasporingen over het land van Ophir en over de schepen van Tharsis, waarvan de gewijde boeken gewag maken. Het werk is belangwekkend en kan zijn nut hebben, niet alleen voor den jongen vorst, aan wien het opgedragen is, maar ook voor de jeugd in 't algemeen.

In dezer voege heeft het *Journal historique et littéraire* van Luik (t. 9. l. 3.) van het bovenstaande geschrift verslag gegeven. Gaarne willen wij dit verslag onderschrijven, en bevelen daarom het werk aan het Fransch-lezend publiek in Nederland. Het leven van *Salomon* bevat groote voorbeelden en eene nadrukkelijke waarschuwing voor allen; zich er mede bekend te maken is ten hoogste te prijzen; de beschrijving van dit leven, die wij thans aankondigen, laat zich met gemak en genoegen lezen.

Nuttig handboekje voor de jeugd na haren volbragten schooltijd: naar het Hoogduitsch van Jozef Wildt, vicaris te Borkhorst; tweede druk. —

's Hertogenbosch bij J. J. Arkesteyn en Zoon. *Kerkelijk goedgekeurd.*

Wij hebben dit boekje met genoegen gelezen. Het is in waarheid een *nuttig* handboekje, vooral voor kinderen van den minderen stand, voor wie het hoofdzakelijk bestemd is. Verscheiden nuttige wenken, voor verschillende omstandigheden des levens, worden door den schrijver op eene eenvoudige soms hartelijke wijze, op het einde zelfs met warmte, den kinderen voorgesteld en ingeprent.

De vertaling is goed. Paarde zij echter met de *eenvoudigheid*, die wij haar gaarne toekennen, wat meerdere *losheid*, dan zou de lezing wel zoo aangenaam zijn. Van eenige onnaauwkeurigheden, die wij als drukfeilen beschouwen, willen wij niet spreken; een paar aanmerkingen, die wij gemaakt hebben, kunnen wij niet achterlaten. Blz. 14 leest men, «*durft* gij daarom uitgelaten en moedwillig worden?» Hetzelfde komt voor op blz. 14; «*durft* gij dan... de kinderlijke vroomheid en onschuld afleggen?» dit *durven* staat hier zeker in plaats van *mogen*, en is zeer denkelijk eene verkeerde vertaling van het Hoogduitsche *durfen*. Blz. 20 staat: «zij *lagen* bij u den grond;» dit behoort te zijn: «zij *legden* bij u den grond;» het eerste is een *onzijdig* werkwoord, niet het laatste.

Met genoegen hebben wij gezien, dat ook voor dezen *herdruk* de kerkelijke goedkeuring is gevraagd geworden.

Goed zaad in goede aarde. *Leer- en gebedenboek voor Katholijken*, door P. Aegidius Jaïs. Uit het Hoogduitsch, tweede vermeerderde druk. *Kerkelijk goedgekeurd.* Te 's Hertogenbosch bij *J. J. Arkesteijn en Zoon.* 1842.

Onder de tallooze *vertaalde* gebedenboeken, waarvan onze boekhandel wemelt en overvloeit, is dit leer- en

gebedenboek in vele opzigten aanbevelenswaardig, De onderrigtingen, de overwegingen en oefeningen, waardoor de gebeden worden afgewisseld, bevatten veel schoons en stichtends.

«*Wie aanmerkingen wil maken*, — zegt de vertaler, «*verzoek ik, eerst de* Voorrede *en het* Hartelijk Verzoek *van «den Schrijver te lezen.*» Wij hebben aan dat verzoek voldaan, maar «alle zwarigheden en bedenkingen» zijn daarom niet vervallen.

Over de aflaten, blz. 353, zegt de schrijver: «de door «den biechtvader opgelegd wordende boetpleging of voldoe«ning is een overblijfsel van de boetwerken, die de Kerk «in de eerste tijden van het Christendom op zekere «zonden gesteld had.» — De Schrijver verwart hier de *kanonieke boetpleging* met de *Sacramentele voldoening*, wat geenszins het zelfde is, en waaruit dan noodwendig valsche gevolgtrekkingen moeten voortkomen.

EINDE VAN HET VIERDE DEEL.